

Leopold
Infeld

Akit
az istenek
szeretnek

Gondolat

LEOPOLD INFELD

AKIT

AZ ISTENNEK

SZERETNEK



LEOPOLD INFELD

AKIT
AZ ISTENEK
SZERETNEK

II., változatlan kiadás

BUDAPEST — GONDOLAT
1976

Ez a kiadás a német nyelvű fordítás alapján készült

Az eredeti angol kiadás címe:
WHOM THE GODS LOVE

A mű lengyel címe:
WYBRANCY BOGOW

Fordította:
TARJÁN REZSŐNÉ

A fordítást ellenőrizte:
MÁRKUS LÁSZLÓ

ISBN 963 280 318 3

© Maria Helena Infeld
© Hungarian translation, 1955
Tarján Rezsőné

Akit az istenek szeretnek, fiatalon hal meg.

MENANDER

Evariste Galois lelkes republikánus volt.

ALEXANDRE DUMAS
(PÈRE)

1830-ban egy új csillag tűnt fel a tiszta matematika egén, nem sejtett ragyogással, akárcsak egy meteor, hogy hamarosan kialudjon: Evariste Galois.

FELIX KLEIN

Előszó

Nem akarok könyvem társadalmi céljáról írni. Az az író, aki ezt teszi, bevallja ezzel, hogy nem nagyon bízik benne: az olvasó magától kitalálja-e ezt a célt. Mégis szeretném néhány szóval vázolni a könyv keletkezésének körülményeit.

A háború éveit Kanadában töltöttem. Az a tény, hogy távol voltam hazámtól szenvedéseinek és harcainak időszakában, sok gyötrelmet okozott nekem, s okoz ma is. Gyakran ismétlem magamban, hogy csupán véletlen folytán hagytam el már 1936-ban Lengyelországot; talán ennek a véletlennek köszönhetem azt, hogy élek, hogy visszatérhettem Lengyelországba.

A háború mérlegébe döntő súlyt vetett a szovjet hadsereg sztálingrádi győzelme. Tudta ezt Nyugaton minden gondolkodó ember. Ettől az időtől kezdve sokan néztünk reménykedve a jövő elé.

Az írás nemcsak pihenést jelentett számomra a háborús időszakban a rendkívül intenzív tudományos munka után: társadalmi kötelességeim teljesítését is láttam benne. Mikor egy amerikai kiadó ajánlatot tett, hogy könyvet írjak, olyan téma jutott eszembe, mely ifjúkoromban különösen

lekötött: Evariste Galois története. A középiskolában, Krakkóban hallottam először tanítómtól e nagy matematikus sorsáról. Attól kezdve sokszor gondoltam arra, hogy bele kellene mélyedni korába, s felfedni halálának titkát. Galois-t életében forradalmárnak ismerték, s csak sok évvel halála után vált híres matematikussá. Ki volt ez a forradalmár matematikus? Ez a kérdés újra meg újra elháríthatatlanul elémbé tolakodott.

A háború utolsó évében s a háború utáni időszakban szabad időmet – amennyit a tudományos munka engedett – a forrástanulmányoknak és a könyv megírásának szenteltem. Teljesen tisztában voltam azzal, hogy lehetőségeim korlátozottak. Nem vagyok regényíró, de úgy beleszerettem a korba és a témába, hogy a könyv megírása valóságos belső szükségletté vált.

Azok közül, akik eddig foglalkoztak Evariste Galois életével, én állapítom meg elsőnek, hogy Galois élete egy ostoba és kegyetlen társadalmi rendszernek esett áldozatul. Mindazok az írók, kiknek művét ismerem, könyörtelenül tagadják ezt aényt, erőszakot téve a logikán és a tényeken, vagy szándékosan nem közölve bizonyos dokumentumokat. Ezért különösen fontosnak tartom könyvem külön fejezetét, melyben föltevésemet támogató tényeket idézek.

Ennek a nagy francia matematikusnak az alakja és egy olyan forradalom, melyből ugyancsak a burzsoázia húzott hasznat, azért érdekel bennünket, mert Franciaországban 1789-ben, 1830-ban, és 1848-ban mindig a nép harcolt, s a burzsoázia aratta le győzelmének gyümölcsét. Később, a párizsi kommün idején harcolta ki magának a legtöbbet a

párizsi nép, s akkor is szenvedett a legtöbbet. A Nagy Októberi Forradalom óta tudjuk, hogy a család, erőszak és zsarnokság e láncolatát el lehet szakítani.

Ma egy másik nagy francia tudós (Joliot-Curie)* mutat nekünk példát arra, hogy nem lehet a tudományt a társadalmi kérdésektől elválasztani, s a tudósnak úttörőnek kell lennie az emberiség boldogságáért vívott harcában.

Végül szeretném megemlíteni azt is, hogy néhány kollégám, köztük marxista történészek, segítettek nekem az anyaggyűjtésben és az interpretálásban. Ezen a helyen szeretnék nekik és feleségemnek köszönetet mondani, aki segített az anyaggyűjtésben és a könyv megírásában.

L. Infeld

* A könyv első kiadása óta több mint 20 év telt el. Frédéric Joliot-Curie 1958-ban halt meg.

Királyok és matematikusok

1811

1811-ben megszületett a francia császár rég áhított fia; ugyanebben az évben született Nicolas Gabriel Galois-nak is egy rég áhított fia Bourg-la-Reine-ben. A százegy ágyúlövést, amely az aggódva várakozó Párizs városának hírül adta a római király születését, az egész császárságban meghallották, és minden irányba továbbadták. A Bourg-la-Reine-i levéltárban mindössze egy dokumentum ad hírt arról, hogy Nicolas Gabriel Galois, harminchat éves internátusi igazgató október 26-án déli egy órakor előző nap született kisfiával megjelent a város polgármesterénél. Bejelentette, hogy ő és felesége, Adelaide-Marie Demante Galois a fiúcska szülei, és a gyermeknek az Evariste nevet kívánják adni.

A római király növekedett. Rajta függött Franciaország és a világ szeme. Evariste Galois is növekedett, de rajta csak családjának a szeme függött.

1811-ben egész Európa felett a napóleoni császárság felszínes aranycsillogása sugárzott. Az udvarnál a hölgyeket virágok, ékszerek és libegő tollak ékesítették. A császári ház tisztjein, generálisain, marsalljain, államtanácsosain és követein ragyogtak a kitüntetések és rendjelek, melyeket

részben a győző, részben a behódolt királyok adományoztak nekik. A császár sasszemekkel tekintette át trónjáról korzikai klikkjének tollakkal díszített és arannyal teleaggatott seregét, az új arisztokráciát, melyet ő teremtett, és az önkéntes száműzetésből visszatért régi arisztokráciát, amelyet udvarának fényével csalogatott magához. A császárság látszólag növekvő külső fénye azonban belső rothadást takart. Spanyolországot és Portugáliát nem sikerült legyőzni. Oroszország áttörte az Anglia ellen elrendelt kontinentális zárlatot. A császár naponta elolvasta kémeinek, ellenkémeinek és az ellenkémek kémjeinek jelentéseit. Marsalljainak gazdagsága, hája és lustasága egyre nőtt. A birodalom kiterjedt határai az összeomlást vetítették előre. A régi királyságokat korzikai klikkjének új, tehetetlen királyságai váltották föl. A császárság megérett a katasztrófára.

Nemsokára új erőknek kellett hatalomra kerülniök. Ezek alakították Evariste Galois-nak – minden idők egyik legnagyobb matematikai lángelméjének – sorsát.

Melyek voltak ezek az erők?

Franciaországban a matematikának virágzó hagyományai voltak. Lagrange, Legendre, Laplace és Monge nemcsak Franciaország, hanem az egész világ számára megteremtették a matematikai légkört. Hatásukat Cauchy, Galois és az eljövendő matematikusok generációi érezték. De nem ez volt az egyetlen erő, és nem ezek voltak az egyedüli emberek, akik Galois életére hatással voltak. Új uralkodók álltak Franciaország élére, kicsinyes, bigott férfiak, akik gátolták és elfojtották Galois lángelméjét.

Európa-szerte éltek franciák, akiknek a császárság nö-

vekvő dicsősége gondot okozott. Örökösödés szerinti királyuk, XVI. Lajos fivére, ugyanannak a forradalomnak volt az „áldozata”, amely a nemességet elpusztította, és Franciaország előkelőit külföldi hatalmakkal való szövetségre kényszerítette. Szülőföldjük és birtokaik a „korzikai rabló” igája alatt számukra ellenséges országgá lettek. Franciaországnak ezek az „igazi fiai” úgy gondolták, hogy egy napon majd idegen katonák bajonettjeinek védelme alatt visszatérnek hazájukba, IV. Henrik és XIV. Lajos Franciaországába.

XVIII. Lajos Hartwellben – körülbelül ötven mérföldnyire Londontól – udvart tartott. A járás nehezére esett, mert vékony lábai alig bírták el a kövér testét. Modora tökéletes volt, kifejezőmódja kulturált; kitűnő emlékezete Horatius verseit és az elszenvedett méltatlanságok emlékét őrizte. A balsors soha nem törhette meg, mert közte és sorsa között merev falként állt királyi származása. Mohón vágyódott udvaroncok után. „De király mindig és mindenhol volt, mint ahogy Isten mindig és mindenhol jelen van.” Ez a beteges ember annyi büszkeséget, méltóságot és fenséget sugárzott, hogy ezzel hatalomra tett szert emberi lelkek felett. Később még Bonaparte tábornokai is bevallották, hogy ettől a kövér, groteszk XVIII. Lajostól jobban félték, mint a korzikaitól, aki győzelmekre és katasztrófákba vezette őket.

Artois grófja, XVIII. Lajos öccse, a jövő X. Károly, buta, cselszövő, idősebb ember volt, aki napjait és pénzét Angliában tékozolta el. Az elűzött francia nemesség tökéletes gavallérnak tartotta. Fiatal korában eleganciája és szerelmi kalandjai tették híressé; valójában azonban gon-

dolkodásra képtelen ostoba ember volt, akinek nem volt türelme a tanuláshoz, és nem ismert gátlást vágyai kielégítésében. Úgy érezte, hogy környezete fölött áll, mert ereiben a Bourbonok királyi vére folyik. Londonban bevalotta egy angol barátjának: „Inkább lennék kocsis, mint Anglia királya. Sohasem fogadnám el a francia koronát egy karta¹ vagy alkotmány árán.”

Mi emelte Napóleont a két Bourbon, Lajos és Károly fölé? Napoleon fölöttük állt, mert megértette azt, ami nyilvánvaló, de ami a bíborban születettek előtt oly gyakran rejtve marad, mert gyermekkoruktól kezdve arra tanítják őket, hogy népeik az ő királyi létük tengelye körül forognak.

Napoleon kicsinyes volt, kihívó, nem volt őszinte másokhoz, még kevésbé saját magához; képtelen az önkritikára, szeretetre, hűségre vagy tiszteletre. Ennek ellenére ő az első uralkodó, aki megértette azt az egyszerű igazságot, hogy a tudomány nem csupán fényűzés, amellyel a birodalom a külvilág előtt büszkélkedik. Tudta, hogy a tudomány képes arra is, hogy háborúkat nyerjen meg. Ezért akarta, hogy a Politechnikai Főiskola, birodalmának büszkesége, ne csak békében, hanem háborús időben is növekedjék és fejlődjék, mert „nem szabad megölni azt a tyúkot, amely aranytojásokat tojik”. A matematika birodalmának fejedelmeit a császárság hercegeivé, a császár bárátaivá tette.

Napoleon azt mondta: „A matematika fejlesztése és tökéletesítése szorosan összefügg az állam jólétével.” A matematika és a matematikusok története azonban az egyetemes történelemnek csak egy része. Sem királyok, sem ma-

tematikusok nem élhetnek elszigetelten. Voltak matematikusok, akiket királyok fölemeltek, és voltak, akiket királyok tönkretettek. A történelem tanításai félreérthetetlenek. De milyen kevés uralkodó tudta vagy tudja, hogy „a matematika fejlesztése és tökéletesítése szorosan összefügg az állam jólétével”!

Ha Eukleidész és Newton örökségét a XIX. század elejének perspektívájából nézzük, akkor ezt az örökséget virágzásának és dicsőségének teljében látjuk. De a jelenkor perspektívájából nézve ez az örökség, éppúgy mint a császárság, megérett arra, hogy új renddel, új eszmékkel ütközzön össze, melyeknek meg kell változtatniok világképünket. Lagrange és Laplace! Ez a két név minden másnál jobban megtestesíti a mechanisztikus filozófia² betetőzését és célját, azét a filozófiáét, amely megkísérelte, hogy a Világmindenség múltját és jövőjét feltárja.

1811-ben az öreg Lagrange már a sírhoz közeledett. Az agg tudós magányos, higgadt, kételkedő és megértő volt. Barátságosan, de gúnyos mosollyal hallgatta Napóleon kijelentéseit a matematikáról, történelemről, az államról. Tudta, hogy a világ urait ritkán gyötrik kétségek, és csak azért érnek el sikereket, mert nagy tudatlanságuk még nagyobb önhittséggel párosul. Tulajdon élete tanította meg arra, hogy a királyokkal ellentétben a matematikus csak akkor érhet el valamit, ha kételyei vannak, ha alázatosan és fáradhatatlanul arra törekszik, hogy az ismeretlen roppant mennyiségét esökkentse.

Lagrange híres műve, a *Mécanique analytique* (Analitikus mechanika) betetőzi Newton klasszikus tanítását a mozgásról; olyan szerkezetet alkot belőle, amely formailag töké-

letes és pontos, mint a geometria. Lagrange mondta, hogy Newton nemcsak a legnagyobb, hanem a legboldogabb tudós is, mert a Világmindenség tudományát csak egyszer lehet megalkotni, és Newton azt alkotta meg!

Ugyanebben az esztendőben Laplace, egy paraszt fia, hatvankét éves korában Pierre Simon de Laplace gróf lett. A nagy forradalom dicsőséget és kitüntetésekkel juttatott neki, a konzulátus belügyminiszterré nevezte ki, a császárságtól a grófi címet kapta, a restauráció később márkivá tette. Laplace, a kis ember és a nagy sznob, kimagasló tudós volt. Erről örök időkre tanúskodik könyve, a *Mécanique céleste* (Égi mechanika).

Napóleon császárságot teremtett – Laplace az egész világegyetem következetes mechanisztikus képét teremtette meg. Szerinte a Világmindenségben örök időig egy gigászi gépezet dolgozik, amelynek mozgása egyszer s mindenkorra meghatározott. Ha ismerjük a Világmindenség állapotát a jelen pillanatban, vagyis ha minden részének, minden bolygónak és csillagnak a helyét, sebességét és ezenkívül a természet törvényeit is, akkor rendelkezésünkre áll mindaz, ami szükséges a Világmindenség múltjának és jövőjének meghatározásához. Mindent, ami történt és történni fog, meghatározzák a jelen és az uralkodó törvények. Ha ezeket ismerjük, akkor nyitott könyv előttünk a jövő és a múlt. Nincs semmi, aminek örökké rejtve kellene maradnia az emberi szellem előtt. A tudomány célja világosan áll előttünk: egyre többet kell megtudni a kezdeti feltételekből; mindjobban meg kell ismerni a természeti törvényeket; egyre mélyebbre kell hatolni a matema-

tika formavilágába. Ezek a Világmindenség múltjának és jövőjének feltárására alkalmas kulcsok.

A tudomány birodalmát indokolt felsőbbbségi érzés töltötte el. Azt a büszke felismerést, hogy a világot mechanisztikus törvények kormányozzák, csak évtizedekkel később rombolta le a modern fizika.

De 1811-ben a császárság éppúgy, mint a mechanisztikus világszemlélet, hatalma tetőfokán állott.

Maga a császár is lapozgatott Laplace *Mécanique céleste*-jében. Különösen elbűvölte őt a harmadik kötet, mégpedig ennek az ajánlása: „Bonaparténak, Európa megbékéltetőjének, a hősnek, akinek Franciaország gazdagságát, nagyságát és dicsőségének legragyogóbb korszakát köszöni!”

Napóleon a negyedik kötetben hiába keresett hasonló ajánlást. Türelmetlenül lapozta át a formulákkal és számításokkal teli oldalakat. Azzal a meggyőződéssel csukta be a könyvet, hogy eleget olvasott belőle ahhoz, hogy kifejttesse saját nézeteit a Világmindenségről, amikor éppen úgy tetszik neki. Nemsokára adódott is erre alkalom: a Tuileriákban egy bálon észrevette, hogy a tudósok nagy csoportja tolong Laplace körül, aki feltűnően viselte a becsületrend nagykeresztjét és a Réunion ragyogó rendjelét.

„Ah, Laplace gróf! Éppen most néztem át ismét az Ön Világmindenségről szóló könyveit. Valami hiányzik az Ön jelentős munkájából.”

„Felség?”

„Elfelejtette megemlíteni a mindenség teremtmőjét.”

A gróf meghajolt, és ravasz mosoly suhant át arcán:

„Felség, erre a feltevésre nem volt szükségem.”

A császár gőgösen pillantott a szellemes tudósra. Nem telt öröme abban, hogy olyan embereket gyötörjön, akik túl könnyen engednek. Vizsgálódó pillantását Laplace szomszédjára, egy öreg, beesett arcú, nagy orrú emberre vetette.

„És Ön, monsieur Lagrange, mit szól Ön ehhez?”

A fáradt öreg szemek felvillantak.

„Felség, a feltevés jó, sok mindent megmagyaráz.”

Egy erőteljes hang szólt közbe:

„Laplace Világmindensége pontos és megbízható, mint egy jó óra. Ha órákról beszélünk, nem szükséges az órásról is megemlékezni – különösen, ha nem tudunk róla semmit.”

Napóleon a közbeszólóhoz fordult, és úgy meredt rá, mintha pillantásával át akarná fúrni ezt a csúf, széles, formátlan, lapos orrú arcot. De a kis szemek zavartalanul viszonyozták pillantását.

„Ah, monsieur Monge! Gondolhattam volna, hogy Ön nem fog hallgatni, ha vallásról van szó. Ön tehát úgy véli, monsieur Monge, hogy az órásról nem kell megemlékezni. Sajnos, meg vagyok győződve arról, hogy az én Politechnikai Főiskolámon az Ön tanítványai közül sokan helyeselnének ebben szeretett tanáruknek.”

Pillantását elfordította az ábrázoló geometria megalapítójától, és szavait mindannyiukhoz intézte.

„Én, mint e nagy birodalom feje, azt kívánom, hogy Önök, uraim, akik tiszteletemet és barátságomat élvezik, egyszer s mindenkorra szakítsanak ateista múltjukkal, amelyet szemmel láthatóan még nem mindnyájan felejtettek el. A forradalom ideje elmúlt.”

Egyik kezével fehér mellénye alatt, másikkal a hátán vigyázva vakargatta testét elől-hátul, és így magyarázott hallgatóinak:

„Bár nem állítottam vissza a papságot, de a papokat igen. Azt kívánom, hogy tanítsák isten igéjét, amit nem szabad elfelejteni. Kérem, uraim, gondoljanak arra, hogy birodalmamban a mérsékelt vallásgyakorlásnak megvan a helye, és ezt meg kell tartani.”

Sem feleletre, sem más hatásra nem várt, azonnal elfordult, hogy többi vendége fölött zsarnokoskodjék, és fogadja hízelgésüket.

Lagrange, Laplace, Monge. Öregemberek. Azok, akik nem sokkal később a matematika új alapjait lerakták Franciaországban, ekkor még ismeretlenek. Nevük: Augustin Louis Cauchy és Evariste Galois.

Az Atlanti-óceán partján falat építettek egy esetleges brit partraszállási kísérlet megakadályozására, egyszersmind kikötőket szereltek föl az angliai invázió céljára, amelynek az orosz cár leverése után kellett volna bekövetkeznie. A védelmi gépezet egyik kis kereke volt Augustin Louis Cauchy, aki a későbbi években megtörte Newton örökségének varázsát, és átmenetet hozott létre a modern matematikához. 1811-ben a huszonkét éves Cauchy reggeltől estig Cherbourg erősítésein dolgozott – a császár szolgálatában, akit nem sokkal ezután meggyűlöl és megvet.

Éjszakánként szabad volt. Majdnem minden este szeretettel és tisztelettel teljes leveleket írt anyjának. Amikor ezzel elkészült, könyveihez fordult, amelyek kis asztalkáján feküdtek: Laplace *Mécanique céleste*-je, Lagrange *Traité des fonctions analytiques*-je (Az analitikus függvények elmélete)

és Thomas Kempis *Imitatio Christi*e (Krisztus követése). Tudta, hogy nagy matematikus lesz belőle. Vajon nem jósolta-e meg neki monsieur Lagrange, hogy egy napon majd túlszárnyalja a legnagyobb élő matematikusokat is? Nem fog csalódást okozni monsieur Lagrange-nak. Mindent elejétől újra átgondol; a bizonyítások és a következtetések módszerét egyszerűvé, világossá és meggyőzővé fogja tenni.

Cauchy Cherbourg-ban írta meg első munkáját – a kőhidakról. Ez elveszett az akadémia titkárának zsebében, de elveszett az utókor számára is, mert Cauchynak nem volt róla másolata. Így Cauchy már fiatal korában megtanulta: a természet törvényeivel összeegyeztethető, hogy tudományos iratok feloldódnak a levegőben, és soha többet nem látja őket senki. A kőhidaktól a matematikához fordult, és néhány éven belül Franciaország legnagyobb matematikusa lett: az egész világ élő matematikusai közül mindjárt Gauss után következett.

Cauchyval később majd ismét találkozunk. Látni fogjuk, hogyan fonódott össze sorsa a Bourbon királyok – XVIII. Lajos és X. Károly – sorsával.

1811-ben és azután a történetírók a legapróbb részletekig feljegyezték a római király születését és átváltozását reichstadi herceggé; a királyok gyűlöletét ellene, félelmét és intrikáit, és végül korai halálához vezető útját.

Evariste Galois története, gyűlölete egy király ellen, a korai halálhoz és végül a hírnévhez vezető útja csak töredékekben maradt fenn, összefüggéstelen, elsikkadt és egymásnak ellentmondó töredékekben.

1812-ben Napóleon híres 29. bulletinjéből értesültek először a párizsiak arról, hogy nagy hadseregüket az orosz hideg – nem az orosz katonák – megsemmisítette. A franciák megrendülve és dühödten vették tudomásul, hogy császáruk nem legyőzhetetlen.

Orosz, porosz és osztrák katonák áradata hömpölygött végig Európán az Elba, Rajna, Szajna felé, elsöpörte a Napóleon által trónra ültetett zsarnokokat, és helyükre ismét a régi zsarnokokat tette.

1813-ban, hetvenhét éves korában, meghalt Lagrange. Nehéz elképzelni, hogy Napóleon, aki ezerszer találkozott a halállal, azokban a sötét napokban meggyászolta egy szelíd öregember elhunytát. Mégis, ha hihetünk Abrantes hercegnőnek, a császárt ez „mélyen megindította”. Állítólag azt mondta: „Nem tudom visszafojtani bánatomat. Nem tudom megmagyarázni magamnak azt a melankóliát, amellyel Lagrange halála hat rám. Úgy tűnik, hogy bánatomban valami előérzet van.”

Lagrange utolsó szavait, amelyeket Monge-hoz intézett, feljegyezte a történelem.

„A haláltól nem kell félni. Ha fájdalom nélkül közeledik, nem is kellemetlen. Néhány pillanat múlva testem megszűnik élni, és a halál veszi birtokába. Igen, én kívánom a halált, és kellemesnek találom. Életemet leéltem. Mint matematikus némi hírnévre tettem szert. Soha senkit nem gyűöltem. Sohasem voltam rossz senkihez, és jó így meghalni.”

Az ilyen embereknek emlékművet kellene állítani: azok-

nak, akik ilyen szavakat mondhatnak annak az élménynek a küszöbén, amely mindenki számára biztos, és amelyet senki sem ismer.

A császárság Lagrange-ot csak egy évvel élte túl. Kétszer kísérelte meg Napóleon ez alatt az idő alatt feltartóztatni a rázúduló áradatot – kétszer vallott kudarcot. Franciaország megelégtelte a kiömlött vért és a megszegett ígéreteket, megelégtelte a színjátékot, amely egykor izgalmas volt, később azonban unalmassá vált. A párizsiak majdnem megkönnyebbültek, amikor Napóleon békében hagyta őket, és az orosz, osztrák és porosz hadseregek bevonultak városukba.

Az üzletek ismét megnyíltak, és tele voltak külföldi tisztekkel, a kávéházakban oroszok itták a puncsot, a Champs-Élysées-n a kozákok vertek sátrakat. Blücher tábornok tizenhét rendjelet viselt a mellén, és a katonai erényeknek ilyen bizonyossága hatással volt a párizsiakra. Bámulták az új látványosságot, és elfogadtak mindent anélkül, hogy az elvesztett megsiratták volna.

Franciaországot a Bourbonok számára biztosították. Napóleon lemondott, és XVIII. Lajos az egész királyi családdal együtt visszatért Franciaországba. A rég elfelejtett uralkodókat hangos hűségnyilatkozatokkal fogadták. A Bourbon-zászló fehér színe Párizs színe lett; a francia nők Bourbon-liliomokkal ékeskedtek, és az emberek még a külvárosokban is piszkos fehér törülközőket akasztottak ablakaikra.

Amikor 1814. május 3-án XVIII. Lajos bevonult Párizsba, a Quai des Orfèvres-t a Pont-Neuf-tól a Notre-Dame-ig a Régi Gárda egy csapata szegélyezte, hogy a ki-

rály szeme elől elrejtse a külföldi katonákat. Ezeknek a gránátosoknak, akiken még érzett az ágyútűz és a puska-por szaga, és akik Napóleont még mindig isteni hősnek tartották, ezeknek tisztelegni kellett egy olyan király előtt, akinek törődöttségét életkora és születése okozta, nem pedig a háború. Egyeseknek közülük sikerült nagy prémkucsmáját homlokuk ráncolásával úgy a szemükre csúsztatni, hogy semmit sem kellett látniuk; mások szakálluk mögött vicсорították fogukat. Olyan dühös mozdulatokkal tisztelegtek fegyvereikkel, hogy félelem fogta el a férfiakat és nőket, akik a gránátosok mögött felsorakoztak, hogy fehér zsebkendőjüket lobogtatva kiáltsák: „Vive le roi! Vive notre père!” (Éljen a király! Éljen atyánk!)

Amikor XVIII. Lajos a Tuileriákba belépett, a váratlan pompa láttára csettintett ajkával, és így kiáltott fel: „Jó lakó volt ez a Napóleon!”

A király trónra lépése után nemsokára leapadt az idegen katonák áradata, és XVIII. Lajos összehívta a parlamentet, hogy alattvalóinak kartát adjon. Olyan egyenruhát viselt, amelyet saját művészi elgondolásai szerint terveztek, hogy elrejtse testi fogyatékoságát, és túl hájas testének méltóságot kölcsönözzön. Kék posztókabátja átmenet volt a gérokk és az udvari egyenruha között. Két aranyvállpántja átmenetet jelentett az udvari és a tábornagi egyenruha között. Atlasznadrágja a térde fölé érő vörös bársonycsizmában végződött. Kösztvénye miatt nem hordhatott bőrt, és mindig különös gondot fordított cipőjére. Úgy gondolta, hogy ettől olyan férfi látszatát kelti, aki bármikor lóra tud pattanni, és az ellenséget vissza tudja verni. Arra az esetre, ha a csizma nem fejezné ki ezt elég meggyőzően,

még kardot is viselt az oldalán. Arcát púderezte, haja a füle felett gondos fűrtökbe volt elrendezve. Ilyen volt a király megjelenése, amikor a háttérben levő római szobrok előtt megállt, és mély, lágy hangon felolvasta beszédét, miközben tokája remegett, és kék szemének pillantása felváltva vándorolt az írásról az összegyűltekre.

Azt mondta, meg van elégedve saját magával; gratulált magának, hogy ő oszthatja ki azokat a jótéteményeket, amelyeket az isteni gondviselés népének nyújtani szándékozik. Gratulált magának a békeszerződésekhez, amelyeket az európai hatalmakkal kötöttek, a francia hadsereg dicsőségéhez és Franciaország boldog jövőjéhez, melyet öreg szemei előre látnak. Nincsenek többé felhők. Az új uralkodó egyetlen vágya, hogy teljesítse bátyjának, XVI. Lajosnak kívánságait, amelyeket az lefejezése előtt halhatatlan végrendeletében fektetett le. Ez az ő atyai szándéka – bizonygatta hallgatóinak.

Amikor a király befejezte beszédét, monsieur Dambray, a kancellár kommentárt olvasott fel a kartárhoz, Franciaország új alkotmányához.

„Isten lehelete megdöntötte a félelmetes kolosszus hatalmát, amely ránehezedett egész Európára, de a gigászi építmény romjai alatt Franciaország megtalálta a régi királyság megingathatatlan alapjait. A király e dicső királyság fölötti öröklött jogai teljes birtokában csak istentől és őseitől kapott hatalmát fogja gyakorolni, azok között a határok között, amelyeket ő maga szab magának.”

Így hát nem a nemzet harcolta ki a kartát, a király adta azt atyai szeretetből népének.

Ugyanazokkal a római szobrokkal a háttérben ugyan-

ezek a színészek egy évvel később egészen más jelenetet játszottak el. Ez volt az a nap, amikor a Bourbonok friss trónja megingott Napóleon katonái menetelésének ütemére. A marsallok, tábornokok és a Régi Gárda képtelenek voltak ellenállni a régi varázsnak, és megszegették királyuknak tett esküjüket. A szerencsétlen Lajos a Palais Bourbonban udvari méltóságoktól és házának hercegeitől körülvéve jelent meg. A ravasz öregember tudta, hogy egyetlen ütőkártyája a karta, amelyet gyűlölt ugyan, de kénytelenségből aláírt. Ezért most azt mondta, Napóleon visszajön, és elveszi a francia néptől a kartát: „a kartát, amely minden francia szívének drága, és amelyet – itt és ma ís esküszöm – meg fogok tartani. Sorakozzunk fel körülötte! Legyen ez a mi szent zászlónk!”

A terem visszhangzott a kiáltástól:

„Éljen a király! Ha kell, meghalunk a királyért!”

Ekkor Artois grófja bátyja a király mellé állt, és így szólt a nemesekhez és képviselőkhöz:

„Esküszünk, hogy életünkben és halálunkban hűek maradunk a királyhoz és a kartához, amely népünk boldogságát biztosítja.”

A két fivér egymás karjába esett, miközben a nézők sírtak és kiáltoztak: „Vive la Charte!” (Éljen a karta!)

Tizenöt év múlva ugyanez a kiáltás hangzik majd egész Franciaországban, és Párizsban az emberek halálba indulnak, mert egy király megszegette esküjét.

Lajos a csatamezőn való halálról beszélt, mégis mikor Napóleon lerohanta Franciaországot, a király és fivére Belgiumba menekült, és azután másodszor is a külföldi katonákkal teli Párizsba tértek vissza. Ez azután történt,

hogy Napóleon Waterloonál elvesztette utolsó csatáját és ezzel száznapos koronáját és szabadságát.

Most látták a Bourbonok, milyen ingatag trónjuk, és milyen kevésbé csüggnék alattvalóik királyi atyjukon. Hogyan erősíthetnék meg a Bourbonok trónjukat Franciaország ingatag talaján? A király és udvaroncai egyféleképpen feleltek: vérrel és börtönökkel. A restauráció fehérterrorja megkezdődött.

Még a matematikusokat sem kímélték.

Gaspard Monge, egy házaló köszörűs fia, a forradalom ügye mellé állt, és a francia köztársaság megmentője lett, miután Berthollet-val együtt megszervezte a puskaaporgyártást. Monge szerette a köztársaságot, de még jobban szerette Caesart. Amikor Péluse grófjává lett, elfelejtette, hogy milyen hangosan követelte a nemesség eltörlését, mielőtt Caesar cézárrá lett volna.

Gaspard Monge nagy matematikus és nagy tanító volt. Ő volt az ábrázoló geometria megalapítója, ő volt az, aki a Politechnikai Főiskolát megszervezte, és nagy hagyományainak alapjait lefektette. Ő volt a modern matematikatanítás atyja a civilizált világban. Modern tankönyve e híres iskolában tartott előadásait tartalmazza. Ez volt a földön az első nagy matematikai iskola; iskola, ahol jövődöntő tiszteket, államférfiakat, tudósokat és forradalmárokat neveltek; iskola, melyet tudósok bámultak, és melytől királyok rettegetek.

De Monge egy bűnt követett el: a Száz Nap alatt hű maradt Napóleonhoz. 1816-ban Monge hetvenéves volt. Visszavonult a Politechnikai Főiskolára, mert a keze részlegesen megbénult; a tragikus 29. bulletin olvasásakor

szélütés érte, amelyből soha nem gyógyult fel teljesen. Talán kegyes cselekedet lett volna az öregembert megölni. A király azonban nem ezt tette, csak kizárta az akadémiából. Ez után a sorscsapás után Monge félelemtől űzve meghúzta magát egy rejtkehelyen, ahol két évvel később betegen és elhagyottan meghalt, Caesart dicsőítve és a Bourbonokat átkozva. De a királyok bosszúja átnyúlik a síron. A Politechnikai Főiskola hallgatóinak, akik számára Monge neve legendássá vált, megtiltották, hogy nagy tanítójuk temetésén részt vegyenek.

Miután Monge-t kizárták az akadémiából, akadémiai széke megüresedett. Akadt-e Franciaországban matematikus, akiben oly kevés volt a becsületérzés, hogy Monge akadémiai székét elfoglalja?

1811-ben Cauchy Cherbourg-ban láttuk. Öt évvel később – időközben Franciaország legnagyobb matematikusa lett – felajánlották neki Monge akadémiai székét, s ő ezt készségesen elfogadta. Ugyanebben az évben a Politechnikai Főiskola tanárának is kinevezték. Jól sikerült neki ez az év. A király kegyesen bánt a nagy matematikussal; néhány évvel később Cauchy megmutatta az utókornak, hogy akadhat híres tudós, aki még a Bourbonokat is szeretheti és bámulhatja.

Ha a királyok kötelessége, hogy a bukott uralkodók iránti hűséget büntessék, akkor előjoguk is, hogy az áru-
lást megjutalmazzák. Ugyanabban az évben, amikor Cauchy az akadémia tagja lett, a király Laplace-t, a nagy matematikust és csillagászt, azzal a feladattal bízta meg, hogy szervezze újjá a Politechnikai Főiskolát abból a célból, hogy a lázadozó diákokat a korona akarata szerint haj-

líthassák. Laplace megérdemelte a király bizalmát. Felajánlotta szolgálatait a Bourbonoknak; mint szenátor aláírta azt a határozatot, amely kimondta Napóleon száműzését; sőt saját költségén művének eladatlan köteteiben a Napóleonhoz szóló ajánlást XVIII. Lajoshoz intézett ajánlással helyettesítette. De vajon sikerült-e Laplace-nak a Bourbonok iránti szeretetét a Politechnikai Főiskola fiatal hallgatói között is elterjesztenie? Látni fogjuk, hogy ebben csúfos kudarcot vallott. A történelem hullámai, akár emelkedtek, akár süllyedtek, felfelé vitték Laplace-t, a parasztfiút, míg végül mint marquis de Laplace-t a Pairek Házában tették le. Öreg szeme mindent látott: az ancien régime-et (régi királyságot), a köztársaságot, a jakobinus diktatúrát, a konzulátust, a császárság fényét és bukását, a fehérterrort, *Mécanique céleste*-je öt kötetének kinyomtatását és a két Bourbon király alatt az „ultrák”, az arisztokrácia visszaállítását.

Az ultrákat – a király ultraarisztokratikus híveit és az egyház ultrabuzgó védelmezőit – a nép és a még mindig erős polgárság gyűlölte. Még a király is gyűlölte őket uralkodásának kezdetén. De minél öregebb és gyengébb lett a tehetetlen király, annál féktelenebb és sikeresebb lett fivére, „Monsieur” és az ultrák, akik őt körülvették. Majdnem napra pontosan meg lehet állapítani, mikor kerültek hatalomra az ultrák.

A királynak nem voltak gyermekei. Fivérének, Monsieur-nek, a későbbi X. Károlynak két fia volt. Az egyik Berry herceg, durva, tanulatlan élvhajhász, aki apjával a király ellen intrikált, és dührohamaiban leszakította tisztjeinek egyenruhájáról a váll-lapot. A másik, Angoulême

hercege, csúf, gyenge és félénk, de mégsem minden nemes érzés híján. Mind a kettő nő, ám egyiknek sincsenek törvényes gyermekei. Haláluk esetén a Bourbonok családfája Franciaország földjén gyökerét vesztené.

1820. február 13-án a rue de Richelieu-i operában a *Velencei karnevált* és a *Gamache lakodalmát* játszották új táncosnőkkel. Ott volt Berry herceg feleségével együtt, de a hercegnő rosszul lett, és az előadás vége előtt haza kívánt menni. Amikor a herceg kocsiba segítette feleségét, egy ember hevesen meglökte, és bocsánatkérés nélkül elszaladt.

„Micsoda durva fickó!”

Ekkor a herceg így kiáltott fel, különös, csodálkozással vegyes borzalommal:

„Megsebeztek!”

Felsegítették páholyának előterébe és innen – mert a seb veszélyesnek látszott – az igazgató irodájába. Nemsokára odaérkezett a hercegnő, Monsieur, az udvaroncok, miniszterek, orvosok, az elfogott gyilkos megbilincselte kézzel és lábbal, a rendőrség, a püspök.

A hercegnő – olasz anyanyelvével kevert francia nyelven – hisztérikusan sikoltozott. Kiáltozásainak szüneteiben hallani lehetett a zenekar muzsikáját, tompa énekhangokat és a közönség tetszésnyilvánítását. Ezeket a zűrzavaros zajokat elfedte a püspök egyhangú latin imája.

A szoba egyik sarkában Monsieur és a miniszterelnök azon vitatkoztak, odahívják-e a királyt. A haldokló atyja úgy vélte, hogy az udvari etikett nem engedi, hogy a király egy színházigazgató irodájába lépjen. A nyöszörgő herceg atyjához fordult.

„Látni akarom a királyt.”

Azután a sikoltozó hercegnőhöz: „Nyugodj meg, kedvesem. Gondolj gyermekünkre.”

Utolsó szavainál a jelenlevők csodálkozva néztek össze. A püspök feloldozta a herceget.

„Látni akarom a királyt. Két lányom van, látni akarom őket. Ti nem tudtok róluk semmit, küldjete el madame Brownhoz, az édesanyjukhoz.”

Elnyöszörögte a nevet és a címet, amit amúgy is ismert mindenki. Küldöncöket küldtek oda, akik két ijedt lánykával tértek vissza, keresztültaszigálva őket a sűrű tömegben. A herceg rájuk mosolygott, de csakhamar erejét veszítette, és csak ennyit ismételtetett gépiesen:

„A királyt akarom látni!”

Reggel öt órakor a királyt hordszékében nagy nehezen vitték fel a színházigazgató irodájához vezető keskeny lépcsőn. A szállítók nyögve és sziszegve cipelték nehéz terhüket. Amikor a király végre szerencsésen megérkezett unokaöccse mellé, a herceg hirtelen teljesen eszméletre tért, és tisztán ejtve a szavakat, megszólalt:

„Bocsáss meg nekem, bátyám! Könyörgöm, bocsáss meg.”

A fáradt király nehezen lélegzett.

„Nincs ok sietségre. Később majd beszélünk róla, fiam.”

Az életnek és rettegésnek utolsó szikrája csillant meg a herceg szemében.

„A király nem bocsát meg nekem – utolsó pillanataim a megbocsátás vigasza nélkül.”

Ezek voltak Berry hercegének utolsó szavai. Az orvos

tükröt kért. Lajos odanyújtotta burnótos szelencéjét, amit az orvos a herceg orra és ajka elé tartott.

„Vége” – suttogta.

A király az orvoshoz fordult:

„Segíts, fiam. Egy utolsó szolgálattal tartozom neki.”

A béna öregember az orvos karjára támaszkodva lezárta a szemét annak a tetemnek, amely egykor a vakmerő Berry herceg teste volt. A jelenlevők térdre hullottak.

A szerencsétlen, aki a herceget leszúrta, nem ért el ezzel semmit. Az egész ellenzéket a gyilkosságban való részvétellel vádolták. Az ultrák könnyeket hullattak, és rágalmakat terjesztettek, míg csak a hatalmat meg nem szereztek.

Hét hónappal később Berry hercegnőnek fia született. Párizsban az elegáns világ ujjongott: „Megszületett a mártír örököse, a csoda szülötte!”

Tíz évvel később e gyermekre való visszaemlékezés nyugtalanítani fogja Párizst. Mégsem lesz belőle soha Franciaország királya.

1821 májusában így kiáltoztak a rikkancsok Párizs utcáin:

„Napóleon halála. Utolsó szavai Bertrand tábornokhoz!”

Az érdeklődés nem volt nagy. A francia nép 1815 óta elfelejtette régi császárárt. Mégis, néhány év múlva új életre kellett ébrednie. Új Napóleon támadt fel: egy egyszerű, szürke katonakabátos Napóleon, aki a tábortűznél elbeszélget katonáival; egy olyan Napóleon, aki szerette a békét és a népet, de akit a gaz Albion cselszövésai háborúra kényszerítettek; olyan Napóleon, akit az angol oligarchia

meggyilkoltatott Szent Ilonán, akinek utolsó kívánsága az volt, hogy „poraim a Szajna partján nyugodhatnának, a francia nép között, melyet oly nagyon szerettem”. A napóleoni legenda már bontogatta szárnyait.

A restauráció egyik legemléltésreméltebb jelensége egy olyan társaság befolyása volt, amelyet hivatalosan száműzték Franciaországból: a „Jézus Társaságé”. Sűrű, gondosan szőtt hálójuk befonta az egész politikai életet és az oktatásügyet. A jezsuiták és követőik megtalálhatók a pap-ság soraiban, a Faubourg-Saint-Germainben követek és nemesek, miniszterek, a kormány tagjai és Monsieur udvaroncai. Laikus követőik, a „rövid kabátos jezsuiták”, mindenütt jelen voltak; legalábbis ezt gondolták róluk azok, akik gyűlölték az ultrákat. Úgy mondják, hogy a jezsuiták kémei megtalálhatók az inasok, portások, szobalányok között és a rendőrségen. A rend befolyására új törvényeket léptettek életbe, s maga a király is – uralkodásának utolsó éveiben – csak eszköz volt a kezükben. Ez nem lehetett véletlen, hanem csakis egy gondosan szőtt cselszövény eredménye.

Berry herceg meggyilkolásáig a király állandóan egymást váltogató férfigezyenceinek befolyása alatt állott. Ezek közül az utolsó, Décazes, Lajos miniszterelnöke volt, akit az ultrák legjobban gyűöltek. A királyt arra kényszerítették, hogy kegyencét elbocsássa, mert Berry herceg halála után gyalázkodásokkal és vádakkal szórták őt tele. És a király életében először fordult elő, hogy egy asszony volt az, aki őt, a szerencsétlen öreget megvigasztalta.

Madame du Caylát Liautard jezsuita atya mutatta be a királynak. Ennek a jezsuitának a szociálpolitikai nézetei felől nem kell sötétben tapogatóznunk. Írásban fektette le nézeteit *Trón és oltár* című tanulmányában. Ebben páter Liautard azt a meggyőződését fejezte ki, hogy a nyilvános sajtót be kell tiltani, hogy csak egy napilap maradhat, melyet a király védnöksége alatt a rendőrfőnök ad ki; ebben olyan érdekes és hasznos újdonságokat közölnek majd, mint amilyenek a hőmérséklet-változásokról szóló hírek vagy a búza, kávé és cukor ára. Ez ki kell hogy elégítsen minden jogos követelményt. Ezenkívül azt kívánta, hogy égessék el Rousseau és Voltaire erkölcsromboló könyveit.

1821-ben madame du Cayla már megalapozta befolyását a királyra. Miután páter Liautard gondosan kioktatta, jól tudta, hogyan kell a királyt szórakoztatni és érdeklődését lekötni. Monsieur készséggel teljesítette a papság és a Faubourg-Saint-Germain-i arisztokrácia utasításait. A háló egyre sűrűbbé vált, mígnem a király eszköz lett fivére kezében.

Ez a szövevény Franciaország iskoláit nemsokára olyan szorosan körülfonta, hogy minden forradalmi szellemet megfojtott bennük. A Politechnikai Főiskola került először sorra. Az iskolát újjászervezték; az ateista Monge-t a jámbor Cauchy váltotta fel. Az École Normale is a forradalomban született. Az volt a hivatása, hogy tanárokat és professzorokat képezzen a magasabb iskolák számára – 1822-ben bezárták. Ezzel az együgyű módszerrel akarták elpusztítani a köztársasági és bonapartista eszméknek ezeket a veszélyes melegágyait. Ezután a tanintézetek köré kezdték fonni a hálót. Ezek közül a legnagyobb és legfon-

tosabb a Louis-le-Grand (Nagy Lajos) Kollégium. A tanintézet feladata az volt, hogy jól nevelt fiatalurakat képezzen, akik jártasak a latinban, görögben, mindenekelőtt azonban a király hűséges alattvalói és az egyház védelmezői. Elérte-e ezt a célját az intézet? Feleletképpen kiragadjuk három leghíresebb növendékének nevét.

A Louis-le-Grand-ban nevelkedett Robespierre, a megvesztegethetetlen, aki azután átadta a guillotine-nak Capet Lajos, az egykori XVI. Lajos fejét.

A Louis-le-Grand-ban nevelkedett Victor Hugo, aki később III. Napóleon zsarnoksága ellen küzdött, és elnevezte az utókor számára „kis Napóleonnak”.

1823-ban Evariste Galois, akit édesanyja gondosan előkészített, letette a felvételi vizsgát, és belépett a Louis-le-Grand negyedik osztályába. Később ő is gyűlölte az egyik francia királyt, és szenvedélyesen harcolt ellene.

Lázadás a Louis-le-Grand-ban

1824. január 25-e, vasárnap

Egy ösztövér, összeszorított ajkú férfiú lépkedett a dolgozószobán keresztül hangtalanul monsieur Berthot íróasztaláig. Monsieur Berthot egyik kezével egy faszékre mutatott, míg másik kezével idegesen rángatta őszülő vörös szakállát.

„Jó, hogy jön, monsieur Lavoyer, valóban nagyon jó. Tudtam, hogy Ön egyike annak a kevés apának, akire számíthatok.”

Felszippantott egy adag burnótot, azután bizalmas mozdulattal látogatója felé fordult.

„Most már meglehetősen pontosan tájékozódunk, és tudjuk, hogy mit tehetünk a lojális szülők segítségével. Sajnos, nagyon kevesen vannak, akikre számíthatunk. De ön, monsieur Lavoyer, ön természetesen tisztában van azal, hogy bánunk el összeesküvésekkel. Kérem, mondja el, mit tudott meg.”

Monsieur Lavoyer a padlóra meredt. Hangja bizonytalanul csengett.

„Holnapután lázadás lesz, kedden este hat órákor.”

Monsieur Berthot hátradőlt fekete bőrszékében, és mélyet sóhajtott.

„Igen, tudom.” Ökölbe szorította kezét. „A felbujtókat! Ismernünk kell a felbujtókat – mindet!”

Mind a két öklével az asztalra ütött.

Monsieur Lavoyer egy tiszta borítékot vett ki a zsebéből, és szóttanul letette monsieur Berthot elé. Ez kurta, vastag ujjaival egy cédulát húzott elő belőle, amelyet egy hosszú lista mellé az asztalra tett. Tekintete mohón ugrált egyik lapról a másikra, miközben jeleket és jegyzeteket csinált.

„Ha! Ezt gondoltam. Igen, így van. Majd én megmutatom nekik! Majd meglátjuk, majd meglátjuk!”

Azután vendégéhez fordult.

„Most már helyben vagyunk. Az Ön listája a tulajdonunkban levő többivel együtt körülbelül negyven nevet tartalmaz. Most már ismerjük az összes felbujtót! És milyen nevek! A Louis-le-Grand legjobb tanulói. Olyan diákok, akiknek jutalmakat adtunk, és ők ezt a mérget behozták az intézetbe. Napóleont szeretnék sírjából feltámasztani. És ez még nem is a legrosszabb. Egyesek közülük Robespierre-t szeretnék sírjából felkelteni!”

Monsieur Lavoyer részvevően bólintott.

„Nos, beszéljük meg a részleteket. Az Ön fiát azzal az ürüggyel küldtük haza, hogy szüksége van az üdülésre. Hogyan sikerült ezeket a felvilágosításokat kiszednie belőle?”

Az ösztövérférfi megmerevedett.

„Erről nem szeretnék beszélni. A fiam nem tudja, hogy itt vagyok.”

„Ne legyenek gondjai a fia miatt, monsieur Lavoyer. Jó fiú, jó tanuló, derekasan dolgozik. Biztosíthatom Önt,

hogy jövő évre ingyenes helyet fog kapni. Költségmentesen részesülhet a legjobb nevelésben Franciaországban, teljesen költségmentesen. Ezt megígérem Önnek, amíg csak én itt vagyok.”

Maga elé meredt, töprengett, azután dühösen felkiáltott:

„Mi kifogásuk van tulajdonképpen a Louis-le-Grand ellen? Ezt nagyon szeretném tudni.”

„Uram, ez nagyon kínos kérdés; jobban szeretném, ha erre nem kellene válaszolnom.”

„Meg kell mondania nekem. Tudnom kell. Ragaszkodom hozzá!”

Monsieur Berthot véraláfutásos szemei az apa merev arcát fürkészték.

„Azt mondják, uram, hogy Ön visszahozza a jezsuitákat, és át fogja adni az iskolát a rendnek.”

„Ah! Megint ez az ostoba mese!”

Hangjában keserűség volt és önmaga iránt érzett részvét.

„Én, aki a miniszter aláírása nélkül még egy professzort sem nevezhetek ki, még egy hallgatót sem zárhatok ki, éppen én fogom az intézetet a jezsuitáknak kiszolgáltatni! Tudom, tudom. Ezeknek a bonapartistáknak és republikánusoknak mindenki jezsuita, aki hűséges a királyhoz. Mindenkit a jezsuitákkal akarnak ijesztgetni. Mit mondanak még?”

A halk, monoton hang válaszolt:

„Azt mondják, hogy az ellátás rossz, és az étel élvezhetetlenül van elkészítve.”

„Ez is mesebeszéd. Panaszkodnak az ellátásra. Szeretném, ha elcsíphetném azokat a kívülállókat, akik a Louis-

le-Grand-ban nyugtalanságot szítanak. Rossz koszt, ilyen ostobaságot! Van még valami?”

Indulatos hangjában félelem rezgett.

„Van még valami, de ezt nem szívesen mondom meg.”

„Mindent tudnom kell. Tudom, hogy ez a beszélgetés sem Önnek, sem nekem nem kellemes.”

Monsieur Berthot kigombolta mocskos kabátjának egyik gombját, azután újra begombolta, majd megint kigombolta – mindig ugyanazt a gombot.

Monsieur Lavoyer szeme szikrázott, amikor közölte:

„Azt akarják, uram, hogy Ön távozzék az intézetből, mert az a véleményük, hogy az Ön ruházata és viselkedése sértés a Louis-le-Grand-ra.”

Berthot arcán sötét vörösség terjedt szét, amely legjobban nyaka kezdeténél látszott, ahol a vörösséget kopott nyakkendőjének fekete színe még jobban kiemelte. Remegettő ujjait úgy próbálta megnyugtatni, hogy dobolni kezdett az asztalon.

„Majd én megmutatom nekik! Majd én megmutatom nekik!”

Kelletlenül és szégyenkezve pillantott a vele szemben ülő merev alakra, akit most majdnem annyira gyűlölt, mint a tanítványait.

„Ön nagy segítséget adott nekem, monsieur Lavoyer, igen nagy segítséget. Köszönöm Önnek.”

Berthot hangjából eltűnt minden élet. Felemelkedett, eltolta székét az asztaltól, és kezét nyújtott Lavoyer-nak. Az ösztövérférfi meghajolt, és elhagyta a szobát.

Ezen az estén fél tíz körül a Louis-le-Grand-ban teljes csend volt. Az összes terem előtt, amelyben a diákok aludtak, egy-egy nevelő állt. Egyik fülét az ajtóra szorítva minden nevelő megpróbálta, hogy a fojtott összeesküvő hangokat kifürkéssze. Elérkezett a megfelelő időpont, hogy hűségüket bebizonyítsák, értesüléseket szállíthassanak, és évi fizetésüket ezerkétszáz frankról ezeröttszázra emeltethessék, amikor jövőendő tanári vagy akár professzori karrierjük alapjait lerakhatják a Louis-le-Grand-ban.

Minden tanár, aki nem volt szolgálatban, minden professzor és nevelő – de a felvigyázók is – összegyűlt a nagy tanácsteremben, ahol a levegőt betöltötte a barnót és pipadohány szaga. Berthot az asztalfőn ült. A zöld asztal terítőjét tinta- és viaszfoltok borították. Az asztal körül mintegy negyven professzor alkotta a belső kört, őket tiszteletteljes távolságban mintegy negyven tanár vette körül.

Az igazgató dohányfoltos ujjával erőlesen megrázta a csengőt, és harsány, öblös hangon beszélt, miközben kis nyálcseppek hullottak az asztalra és szomszédaira. („Esernyő nélkül soha ne menj az igazgató közelébe!” – ez volt a tanárok állandó tréfás mondása.)

„Uraim! Intézetünk történetének súlyos órája következett el. Komoly a veszélye annak, hogy 1819 borzalmas napjainak eseményei a Louis-le-Grand-ban megismétlődnek. Ezt bármi áron meg kell akadályoznunk!

Önök talán el sem hiszik, de én mondom Önöknek, uraim: mindez igaz. Borzalmas dolgokat terveztek, és Önök szerencsések, uraim, hogy én még idejében mindent felfedeztem.”

A professzorok és a tanárok szemüket az igazgatóra sze-

gezve csodálkozva látták, hogy a legjobb kék kabátja van rajta, ehhez fehér ing és széles fekete nyakkendő, amely szemmel láthatóan egészen új volt.

Az igazgató a második körre mutatott, ahol a tanárok ültek.

„A diákok azt tervezik, hogy elverik Önöket, és kido-bálják az ablakon. Ezután szét akarják zúzni a bútorokat.”

Az igazgató az első körre mutatott, ahol a professzorok ültek.

„Önöket is ki akarják dobni. A diákok azt tervezik, hogy hatalmukba kerítik az egész iskolát. Azt hiszik, hogy ekkor feltételeket szabhatnak nekünk.”

Áttüzesedett a hatalomérzéstől – az őt körülvevő félelemhullámok így hatottak rá. Kétszeres gyönyörűség lesz ezeket a hullámokat lecsillapítani és hatalmának szilárd szikláját megmutatni.

„Csak egy hibát követtek el: elfelejtették, hogy az intézetnek van igazgatója. Én ismerem a lázadás összes vezetőjét. Ismerem mindegyiket, tudom a nevüket! Negyvenen vannak, uraim!

Gyenge, csúf mosolyra fintorította arcát.

„Biztosíthatom Önöket, uraim, értek hozzá, hogyan kell elbánni az ilyen lázadókkal. Idejében meg fogják tudni a közelebbit is. Az Önök segítségével meg fogom menteni szeretett királyunk intézetét.”

Az igazgató türelmetlen és kényszeredett mozdulattal jobb oldali szomszédjához fordult. Monsieur de Guerle-t sohasem szerette. Öreg, gyenge és fáradt ember benyomását keltette, de nyugalma megingathatatlan volt. Hogyan tarthatta magát a napóleoni korszaknak ez a maradványa

a Louis-le-Grand-ban? Egy olyan intézetben, amely egykor büszke volt arra, hogy a jezsuita rendé? Tudni kellett volna, hogy az olyan tanító, akit diákjai csodálnak, rossz és veszélyes. Meg fog szabadulni a lázítóktól, és meg fog szabadulni monsieur de Guerle-től is.

„Felügyelőnk, monsieur de Guerle, aki rangja szerint a Louis-le-Grand-ban mindjárt utánam következik, engedélyt kér tőlem arra, hogy Önökhöz szólhasson. Beleegyeztem, de mint igazgató hangsúlyozni kívánom, hogy azzal, amit mondani fog, nem értek egyet.”

Monsieur de Guerle felemelkedett, és halkán, csaknem suttogva beszélni kezdett.

„Tizenötödik évemet töltöm el mint a Louis-le-Grand felügyelője. Az 1819-es év borzalmas napjait itt éltem meg. Láttam, hogyan zárták be és oszlatták fel intézetünket, láttam, hogyan terjedt el a gyűlölet és a bizalmatlanság. Sohasem fogom azokat a borzalmas napokat elfelejteni. Nem, nem az a véleményem, hogy a diákoknak joguk van beavatkozni a vezetésbe. De éppen oly kevésbé hiszek az erőszak alkalmazásának hasznában. Amit ma tapasztalunk, az az öt év előtti erőszak következménye. Talán holnap azt fogják hinni Önök, hogy megnyertük a játszmát. De néhány év múlva úgy fogjuk látni, hogy csak az elkövetkezendő lázadások magvát vetettük el.”

Nyugodtan beszélt, nem zavarta az igazgatónak az a kísérlete, hogy a zöld terítőből egy viaszfoltot kikaparjon.

„A diákok jelenleg ezt kiabálják: Ki a jezsuitákkal! Elismerem, hogy ez a jelszó értelmetlen, elismerem, hogy diákjainkban sajnos kevés a vallásos hajlam. Még azt is hajlandó vagyok elismerni, hogy valaki esetleg veszedel-

mes republikánus gondolatokat ültetett a fejükbe. De hogyan lehetséges az, hogy ilyen külső befolyás valamennyi diákunkat egyetlen szervezetbe tömöríthette? Nem bizonyítéka ez annak, hogy ők itt a Louis-le-Grand-ban szerencsétlenek és elégedetlenek? Lehet, hogy elégedetlenségük képzeletükből ered, ezt elismerem. De ebben az esetben mire megyünk erőszakkal és terrorral?”

Kis szünetet tartott, és mikor újra megszólalt, hangja még nyugodtabban csengett.

„Attól tartok, hogy vesztett ügyet védek. Ha ez így van, akkor utolsó évemet töltöm a Louis-le-Grand-ban. De volna egy javaslatom. Itt van előttünk a negyven felbujtó neve. Mi lenne, ha holnap reggel összehívnánk őket, meghallgatnánk követeléseiket, és megkísérelnénk észre téríteni őket? Talán képesek volnánk egységet létrehozni, és ezzel az intézetet és saját magunkat is a szégyentől megóvni.

Uraim, tudom, hogy szavaim különösnek tűnnek Önöknek. De ezt a csatát nem nyerhetjük meg. Nem nyerhetünk csatát kilencszáz diák ellen. Talán sikerül látszatgyőzelmet elérnünk. De minél nagyobbak tűnik nekünk ez a győzelem, annál nagyobb lesz végül is a vereségünk.”

Az igazgató dobolt az asztalon, és még mielőtt monsieur de Guerle leült volna, hevesen rákezdte:

„Ha jól értettem Önt, monsieur de Guerle, Ön arra biztat bennünket, hogy a lázadókkal tárgyaljunk, hogy a professzorokkal és tanárokkal egyenjogúnak tekintsük őket. Ha azt mondják, hogy nem akarják monsieur Berthot-t, vagy nem akarják ezt vagy azt a tanárt vagy professzort, akkor Ön azt felelné nekik: »Nos, jól van, legyen a ti

kívánságokat szerint. Holnap leváltjuk az igazgatót, leváltjuk a professzorokat és tanárokat is, ha nem tetszenek nektek.« Vagy ha naponta pezsgőt kívánnak az ebédhez, nos jó, kapjanak pezsgőt. Tudnunk kellene: minél többet enged meg az ember a diákoknak, annál többet követelnek, és annál esztelenebbek lesznek. A mi intézetünk engedelmességre és fegyelemre tanít, ha pedig csak erőszakkal tudunk célt érni, akkor erőszakot kell alkalmaznunk.»

Egyszerre megpróbált tárgyilagosságnak látszani.

„A senior-tagok gyűlésén pontos akcióprogramot dolgoztunk ki. Be fogom mutatni Önöknek ezt a tervet, és mindnyájukat egyenként felelőssé teszem a végrehajtás módjáért. Sajnálattal kell megállapítanom, hogy monsieur du Guerle-re nem számíthatunk, mert ahogy éppen most hallották, az ő nézetei nagyon különböznek a mieinktől.»

Az igazgató a falhoz lépett, amelyen a Louis-le-Grand bekeretezett nagy tervrajza függött. A tervrajz mindkét szélénél gyertya égett. Az igazgató úgy érezte magát, mint a hadseregét inspiciáló tábornok. Egy pálcával harcmezéjének tervrajzára mutatott. Itt kell majd legyőznie a lázadók ellenséges seregét... És isten kegyelmével a király nevében meg fogja nyerni a csatát.

1824. január 27-e, kedd

A Luois-le-Grand harangjai reggel fél hatkor szólalnak meg, és addig zúgnak, míg a további alvás minden reményét megsemmisítik.

Még sötét volt, amikor Evariste Galois felébredt. A ne-

velő ismerős arcát látta, amint gyertyákat dugott a falon elhelyezett tartókba. Azután a kiáltását hallotta: „Felkelni, felkelni! Keljetek fel mindannyian!” – és látta, ahogy a nevelő lehúzta a takarót azokról, akik még az ágyban voltak.

Evariste öltözködni kezdett. Ismerte a szoba minden zugát, ismert minden arcot. Harminchat ágy állott ott, az egyik vasból, a másik fából, mindegyik pontosan háromlábnyira egymástól. Ha ezek az ágyak egy napon eltűnnének, csak a hideg téglapadló maradna meg és a keskeny szekrények a falon.

Felpillantott az ablakokra. Visszataszítóak voltak. Olyan magasak, hogy mindenki számára elérhetetlenek. Amikor kivilágosodott, az ablakon át csak egy kémény csücske látszott és a téli égbolt nyomasztó színe. No meg a vasrudak, amelyek sűrűn egymás mellé rakott keskeny négyzeteket alkottak! Valahányszor a Louis-le-Grand-ra gondolt, legelőször a vasrács rúdjai jelentek meg csukott szeme előtt. Holdvilágos éjszakákon árnyékuk elterült a padlón, az ágyakon és szobatársainak arcán. Amikor reggelenként és esténként ezeket a falakat nézte, mindig börtönre kellett gondolnia. Vajon úgy néz ki a börtön, mint ez a hálóterem? Vagy talán még rosszabb?

A diákok gyorsan felöltöztek. A hideg szobában rezgett a levegő a beszélgetésüktől: a poloskákról váltottak néhány szót, amelyek az éjszaka csípték őket, meg a feladatokról, amelyeket megtanultak vagy nem tanultak meg, és fojtott célzásokat tettek azokra az eseményekre, amelyeknek ma be kell következniök.

Evariste, amikor elkészült az öltözködéssel, lement a vécébe. Az innen áradó bűz keresztülhatolt az egész házon,

és minél közelebb került hozzá az ember, annál erősebben érezte. Végül is olyan borzalmas szaga lett a levegőnek, hogy csak megerőltetéssel lehetett lélegzetet venni. Ebben a pestises levegőben sorba álltak a diákok. Siettették egymást, és azok, akik bent voltak, tudósították a kint várakozókat dolguk végzésének lefolyásáról, arról, hogy milyen állapotban találták ezt a helyet és arról, hogy milyen állapotban fogják otthagyni.

Evariste, amikor mindezen túlesett, visszament a hálószobába, magához vett egy kis törülközőt, és leszaladt a nagy udvar közepén álló kúthoz. Éppen úgy, mint a többi fiú, kezét a csap alá tartotta, arcát, kezét gyorsan megtörölte a száraz kendővel, és visszasietett a hálószobába. Ott felakasztotta a kis törülközőt egy szögre, felkapta vastag francia-latin szótárát, Cicero *De amicitia*-ját, Ovidius *Metamorphoses*-át és egy jegyzetfüzetet. Azután a negyedik osztály tantermébe sietett. Hat órakor bejött egy tanár, és a diákok megkezdték az előkészületeket a tanórákra.

Evariste számára kellemes idő volt ez. Kinyitotta Ovidiust, és könnyedén mozgatta ajkait, így a tanár azt hihette, hogy a könnyvénkülit tanulja. A tanár unatkozó, álmos szemekkel, közönyösen kutatott áldozat után, akinél valami kivetnivalót találhat.

Evariste pontosan tudta már, hogy ebben a másfél órás tanulmányi időben mit fog átélni. Mint minden más napon, most is olyan gondolatokba ringatja majd magát, és olyan képeket idéz maga elé, amelyek ezerszer valóságosabbak, mint az a világ, amely őt körülveszi.

Ezekben az órákban Evariste sohasem volt a Louis-le-Grand-ban. Csak néhány mérföldnyire távolodott el

Párizstól, de Bourg-la-Reine és a Louis-le-Grand világa olyan távolságra volt, amelyen messze két világ csak lehet egymástól.

Evariste maga előtt látta atyját olyan közlelről és olyan világosan, hogy azt hitte, megérintheti. Fején érezte az atyai kéz gyengéd simogatását. Amikor Evariste apjára gondolt, akkor egyúttal a világosságra és a napra is gondolt. A napra, amely meleget sugároz, és megolvasztja a havat, a ragyogó nyári napra, amikor a levegő széna- és virágillattal van tele.

A szagok! Ezek mindent kifejeznek. A széna- és virág-illat Bourg-la-Reine-t jelenti. Az éles vizeletszag a Louis-le-Grand-t.

Apja sokat és hangosan szokott kacagni, az utóbbi időben azonban gyakran hirtelen elhalt a kacagása, mintha valaki késsel vágta volna el. Anyja sohasem próbálta az apa nevetését meghosszabbítani. Amikor Evariste anyjára gondolt, akkor egyúttal egy fekete hajú, csillogó fekete szemű görög istennő is eszébe jutott. Mosolygott.

„Galois! Úgy látszik, jól mulatsz.”

Hallotta a tanár hangját, de szavait nem fogta fel. Bele-nézett az Ovidiusba, és gépiesen olvasta:

*Aurea prima sata est aetas, quae vindice nullo,
Sponte sua, sine lege fidem rectumque colebat.*

Milyen jól ismerte ezeket a verseket! Fülébe csengett édesanyjának hűvös, lágy hangja, ő világította meg értelmüket. Szabad volt Bourg-la-Reine-re gondolnia, hiszen édesanyja tanította meg arra, amit most tanulnia kell. Miért is küldték őt ide? Miért is nem tanítják odahaza? Hiszen szülei többet tudnak, mint az összes tanár és pro-

fesszor együttvéve. Ó igen, ezek a versek! Még emlékezett, milyen büszke volt az édesanyja, mikor ő jól és folyékonyan elmondta őket nagyapjának, monsieur Demante-nak a házában. Tudta, hogy édesanyja büszke volt, bár arcán semmi sem látszott. Édesapja azonban odament hozzá, és átölelte. Ekkor anyja súgott valamit az apjának, mire annak elborult az arca.

Ezután nagyapja megkérdezte tőle:

„Evariste, mi akarsz lenni, ha nagy leszel?”

Néha arra gondolt, hogy híres bíró szeretne lenni, mint a nagyapja. Máskor úgy gondolta, hogy Bourg-la-Reine polgármestere lesz, mint az édesapja. Mi szeretne most lenni? Hol szeretne most lenni? Távol Louis-le-Grand-tól! De nem volt szabad a Louis-le-Grand-t gyűlölnie.

Édesapja mondta neki:

„Gyűlölhetsz bizonyos eszméket, de ne gyűlöld azokat az embereket, akik ezeket az eszméket képviselik. Még ha meg is semmisíthetnéd azokat az embereket, nem tudnád velük együtt eszméiket is megsemmisíteni.”

Mindent meg akart tenni azért, hogy ne gyűlölje Berthot kövér, vörös arcát.

Amikor néhány nappal ezelőtt odahaza volt, megmondta szüleinek, hogy gyűlöli a Louis-le-Grand-t. Édesanyja megmagyarázta:

„Jó nevelés nélkül semmire sem mehetsz. Akár bíró akarsz lenni, akár orvos vagy tudós, be kell fejezned iskoládat. Meg kell szerezned az egyetemi képesítést, akár tesszik ez neked, akár nem.”

Megpróbált ellentmondani anyjának. Utánozta professzorait és az igazgatót, amíg csak apja hangos kacagásra

nem fakadt. Anyja azonban hirtelen véget vetett ennek a játéknak.

„Remélem, hogy az iskolában nem *bennünket* utánzol . . .”

Ezzel kiment a szobából. Evariste sírva fakadt volna, ha nem lett volna ott az édesapja, aki úgy beszélt vele, mint egy felnőttel.

„Ami neked az iskolában nem tetszik, mindaz csak külsőséges dolog. Nem fog ártani neked saját belső életed kialakításában.”

Az apa halványan mosolygott, és úgy látszott, hogy zavarban van, mikor hozzátette:

„Nézz többet magadba, akkor kevesebbet fogsz látni a Louis-le-Grand-ból.”

Milyen gyakran hallotta, hogy a szellemi tehetség nem minden, hogy van valami, ami ennél fontosabb! De ez a „valami” különböző emberek számára mást és mást jelentett. A Louis-le-Grand-ban engedelmisséget, édesanyja számára nyugalmat és erőt jelentett. De mit értett az édesapja ezen? Erre nem volt könnyű válaszolni. Mégis, Evariste tudta, hogy két gyakran hallott szó jelentésével függ össze: szabadság és zsarnokság. Milyen különböző ennek a két szónak a csengése, milyen különbözőképpen csillan fel édesapja szeme, amikor a két szó közül az egyiket kimondja! Olyan különbség van ezek között, mint Bourg-la-Reine és a Louis-le-Grand között. A szabadság az, amiért az ember hősiiesen harcol és örömmel meghal; a zsarnokság olyan hatalom, amely – fenyegetésekkel és büntetésekkel – gyűlöletes cselekedetekre kényszeríti az embert. A szabadság a fény – a zsarnokság a sötétség. A szabadság Bourg-la-Reine – a zsarnokság a Louis-le-Grand. És a

zsarnokság ellen harcolni kell, a Louis-le-Grand ellen harcolni kell. A mai napon harcolni fognak ellene.

Így gondolkozott: „Harcolni *fognak* ellene”, és nem: „Harcolni *fognak* ellene.” Mert még újonc volt, akiben nem bíztak. Nem bíztak rá mára semmi veszélyes feladatot. Csak azt fogja tenni, amit az egész osztálynak tennie kell: könyveket szétszaggatni és meggyújtani, a tanárokat összeverni. Ez a gondolat megrémítette. Az a gondolat, hogy vastag szótárakat vagdosson felnőtt férfiak fejéhez, megremegtette. Azt kívánta, bárcsak sohase jönné el az az óra! Mit fog ehhez az édesanyja szólni? Vajon meg fogja-e érteni?

Az állhatatosan lármázó harang kongása ütötte meg fülét. Ezek a harangok! A bourg-la-reine-i harangok csengése édes volt, dallamuk a béke dala. A Louis-le-Grand harangjának hangjában viszálykodás és nyugtalanság halatszott.

Két férfi lépett a tanterembe. Nagy tartályban hagymalevest hoztak. Minden diák elhozta a helyiség sarkában álló polcra csészéjét és kanalát; mindegyik kapott egy merőkanál levest a csészéjébe. Néhány perc alatt elfogyasztották a levest, kivitték az edényt, és piszkos rongyokkal feltörölték a kiömlött folyadékot.

Lassanként megérkeztek a fél-bentlakó tanulók. Lakóhelyükön ugyanúgy éltek, mint társaik az iskolában. Reggel nyolc órától vacsora utánig egyetlen nagy közösséget alkottak. Ezen a napon egy harci egységet.

Reggel nyolc órakor óraütésnyi pontossággal lépett be monsieur Guyot a negyedik osztályba, és hetven ellenséggel nézett szembe. Hátát kissé meggörbítette, szeme fáradt

és nyugtalan volt. Kinyitotta a dobogót körülvevő fakerítés ajtaját, és leült a székére. Feje fölött Cicero kőből készült mellszobra magaslott.

Ezen a napon az osztály nyugodt volt. Senki sem követett el Guyot ellen valamiféle csínyt, bár ez olyan könnyű volt, hogy szinte már nem is okozott örömet. Nemrégiben valaki egy patkányt dobott fel a dobogóra. De ma nem. Gyakran megdobálták papírgolyócskákkal a Cicero-szobrot, úgy, hogy azok visszapattantak, és Guyot kopasz fejét találták el. De ma nem.

Ma a diákok szelídek és irányíthatók voltak. Verseket szavaltak, fordítottak, elemeztek, gyakorlatokat írtak. Egy lépéssel közelebb kerültek ahhoz a célhoz, amelyet ez az iskola állított eléjük: az arra való készséghez, hogy latinul gondolkodjanak és írjanak. Ez volt a művelt francia ismérve.

De a külső nyugalom alatt belső feszültség rejtőzött, amely óráról órára nőtt. A negyedik osztály annak a büszke tudatában volt, hogy a legfiatalabb azok között, akik részt vesznek a felkelésben. Idősebb társaik megajándékozták őket bizalmukkal, nem szabad csalódást okozniok.

Tizenkettőkor befejeződött a délelőtti tanítás. A diákoknak egy szabad órájuk volt, hogy megehessék rizslevesüket és egy tányér főzeléket, hogy pihenjenek és erőt gyűjtsenek a következő tanórákra.

Evariste az ablaknál állt, és kinézett a nagy udvarra. Láta, hogy kinyílt a kapu, és begördült egy kétlovas kocsi. Ez nem lett volna különös, ha az igazgató és néhány tanár nem állt volna ott. A tanárok odakiáltották a kocsisnak, hogy hová menjen, és hol álljon meg. Evariste egy másik

ablakhoz ment, ahonnan még egy második és harmadik kocsit is meglátott és mögöttük még két lónak a fejét.

Néhány diák ennek a különös menetnek láttán hangos derűltségre fakadt.

„Nem lehet tudni, melyik a tanár és melyik a ló! Anynyira hasonlítanak egymáshoz!”

„Ne sértsd meg a lovakat!”

„Mit akarnak itt ezek a kocsik?”

„A tanárok menekülnek.”

„Félnek a mai estétől!”

„Tudják, hogy lejárt az idejük.”

A professzor belépett a tanterembe. A diákok helyükre mentek. Lassan ballagtak padjaikhoz, közben szemtelenül bámulták a görögprofesszort, tekintetük azt fejezte ki: Várj csak! Még csak egy néhány óra, és akkor majd meglátod . . .

Evariste egyre azon törte a fejét, mit jelenthetnek azok a kocsik. Távoli hangokat hallott és egy jármű zörgését, amely kifutott az udvarról.

Mit jelent mindez?

Egy félóra múlva újra hallatszottak a nyugtalanító hangok. Ezúttal kissé másképpen hangzottak, kissé hevesebben, és megint kifelé zakatolt egy kocsi a kapun. Evariste sügni akart valamit ezekről a zajokról a szomszédjának, de éppen meghallotta a professzor parancsnoki hangját: „Galois, olvasd a következő mondatot!”

Evariste nem tudta, melyik a következő mondat. Még azt sem tudta, hogy most éppen Xenophónt olvassák-e, vagy a görög Újtestamentumot. Szótlanul felállt. Szomszédja megpróbálta a kellő könyvet és benne a kellő helyet

megtalálni. Igen, Xenophón volt. De Galois mozdulatlanul állt.

A professzor az igazgató utasítását hajtotta végre, aki azt mondta: „Úgy viselkedjék, mint máskor, tegyen úgy, mintha semmit sem tudna.” Galois felé fordult.

„Aha! Álmodoztunk tehát, ugye? Neked megvannak a saját egyéni gondolataid, ezek természetesen fontosabbak, mint minden, amit itt csinálunk.”

A professzor minden egyes szavát gondosan megnyomta.

„Gondolataid kétségkívül nagyon fontosak. Talán valamilyen nagy, általános problémát oldottál meg. Mondd el nekünk is! Hadd okuljunk mi is mély, átütő gondolataidból!”

A halk, gúnyos hang hirtelen dühös kiáltássá változott:

„Mivel foglalkoztál?”

Nem kapott feleletet.

„Úgy, tehát makacs vagy. Jó, ezt megjegyezzük magunknak.”

Valamit firkált a noteszébe, és jelentősegteljesen mondta:

„Lusta vagy, figyelmetlen és fecsegő.”

Ezzel egy másik diák felé fordult.

A tanításnak délután fél ötkor volt vége. A diákok elhagyták a tantermet, és a munkaterembe mentek, ahol frissítőkkel várták őket: kemény, vízzel meghintett kenyérszeletekkel. Teli szájjal suttogták egymásnak:

„Már csak másfél óra.”

„Rögtön kezdjétek, amikor mi négyen jelt adunk!”

„Figyeljetek a harangra!”

„Ha összetartunk, minden rendben lesz.”

Csöndben kellett lenniük, mert a professzor még közöttük volt, arra várt, hogy megérkezzék a tanár. Ó, ez a tanár! Milyen jól ismerték hosszúkas, óriási orrát! Hajlongó és alázatos, amikor a professzorokhoz beszél, de tekintetüket kerüli. Mihelyt a diákok felé fordul, szemtelenné és rosszindulatúvá válik ugyanaz az arc. Éjszaka mindenfelé kémlelt, a legkisebb szabálytalanságot is azonnal jelentette; minden diákot felírt, ha csak egy perccel később érkezett is vissza kimenőjéről; a fiúkat vádolta és fenyegette olyan lágy hangon, amelyen sohasem lehetett haragot vagy felháborodást érezni. Mint minden nap, ma is hat óráig kellett a tanulásra felügyelnie, de akkor aztán a hatalmukba kerül. Már előre örültek ennek a pillanatnak.

Egy tanár lépett a munkaterembe, de más arc volt, mint amelyikre vártak. Vajon hol maradt a hosszú orrú?

Minden ellentmondást kizáró energikus hangot hallottak:

„Ma én fogok tanulmányaitokra felügyelni monsieur Ragon helyett, aki másutt van elfoglalva. Az új latin és görög leckéteket fogjátok elkészíteni. Hozzákezdni!”

Valaki kopogtatott az ajtón, és kinyitotta anélkül, hogy feleletre várt volna. Az iskolaszolga volt egy fekete füzetel, amit átnyújtott a tanárnak.

„Foublon.”

A fiú felállt.

„Menj azonnal az igazgatóhoz! A szobájában vár téged.”

Foublon habozott. Néma csönd volt, minden szem rajta függött.

„Nem hallottad, hogy mit mondtam?”

Foublon elhagyta a termet, az iskolaszolga betette mögötte az ajtót.

„Terrin.”

A diák felállt.

„Menj azonnal az igazgatóhoz!”

Terrin elhagyta a termet. A feszültség fokozódott.

„Boullier. Fargeau.”

Ez a kettő is ment.

A diákok csodálkozó és ijedt pillantásokat vetettek egymásra. Valami nem várt dolog történt. Ez volt az a négy diák, akinek a felkelést el kellett volna kezdenie. Vajon visszajönnek még hat óra előtt? A diákok kis cédulákat írtak egymásnak.

„Ki adja meg a jelt?”

„Mit jelentsen ez az új tanító?”

„Hogyan tudunk kifogni rajta?”

„Ki fogja megadni a jelt?”

„Visszajönnek idejében?”

„Ha nincsenek itt, ki fog jelt adni?”

Evariste gondolatai vándorolni kezdtek, és mint mindig, Bourg-la-Reine-be vándoroltak. De azután egyre nagyobb nyugtalanság fogta el. Mint a többiek mind, ő is a harangszóra várt most, a jelre, hogy eloltsa a két munkahely között álló gyertyákat. A sötétségnek kellett az egyéneket a büntetéstől megóvnia és a felelősséget az összességre kiterjesztenie, így a bűn ugyanúgy, mint a hősiesség, névtelen maradna.

De a harangok nem kondultak meg. A diákok, akik hozzá voltak szokva, hogy óra szerint dolgozzanak, óra

nélkül is tudták az időt. Csontjaikban érezték, hogy hat óra már elmúlt.

„Ki kezdi el?”

„Mikor kezdjük el?”

„Ki fogja elkezdni?”

Evariste gondolkodott: „A harang nem fog megszólalni. Persze hogy nem. Mi azt képzeljük, hogy a harangokat maga az idő szólaltatja meg, s hogy hangjuk úgy ér el hozzánk, mint ahogy a nappal és az éjszaka eléri a világot. De a harangokat emberi kezek mozgatják, és az emberi kezeket fel is lehet tartóztatni. A Louis-le-Grand törvényei kemények és merevek. Ha Napóleon kikelne sírjából, ha Párizs leégne – a Louis-le-Grand harangjai ennek ellenére megszólalnának, mint ahogy tegnap és száz évvel ezelőtt is szóltak. De ma hallgatni fognak. És hallgatásuk megzavar bennünket. Hallgatásuk meg fogja törni a felkelés szellemét; hallgatásuk félelmet terjeszt, és kikényszeríti a megadást.”

Mint egy hullám öntötte el a düh, arca égett, éles fájdalmat érzett a szemében, hallotta saját szívének hangos dobogását. Felállt. Minden fej feléje fordult. Arca vörös volt, szeme égett. Mozdulatlanul állott, azután kinyitotta a száját, és újra becsukta. Jobb keze végigtapogatta az asztalt, míg egy vastag nehéz könyvet talált. Megragadta a görög-francia szótárt, felemelte jobb karját, és a könyvet a tanító asztalán álló gyertya irányába dobta. Jó dobás volt. A gyertya feldőlt és elaludt, a szótár átröpült az asztalon, és nagy zajjal kötött ki a padlón. Másvalaki is hajított egy könyvet, amely csak egy hajszálnyira hibázta el a tanító asztalának másik oldalán álló gyertyát. Ekkor minden oldalról repülni

kezdték a szótárak. A tanulók helyén levő legtöbb gyertya kialudt, csak a falakon égett még néhány, és vetett barátságatlan árnyékot a teremre. A tanító felállt, remegő lépésekkel, arcát az osztály felé fordítva, hátrált a falhoz.

Valaki felkiáltott:

„Le a jezsuitákkal!”

Egy másik hang csatlakozott hozzá: „Le Berthot-val!”

A fékevesztett osztály kórusban ismételte: „Le a jezsuitákkal! Le a jezsuitákkal! Le Berthot-val!”

Hirtelen lármás hevességgel feltépték az ajtót. Mindenki odanézett, a kiáltozás elnémult. A hátráló tanító megállt, a tanulók, akik a padokra kapaszkodtak, most ott álltak mozdulatlanul.

Monsieur Gustave Émond aligazgató nyugodtan és méltóságteljesen lépett a tanítói asztal elé. Nem látszott sem meglepettnek, sem haragosnak.

Megállt az osztály előtt, és fojtott hangon szólalt meg: „Azért jöttem, mert fontos közölnivalóm van veletek.”

Úgy látszott, hogy csak most veszi észre a kioltott gyertyákat, a padokon álló diákokat és a szétszórt szótárakat.

Meggondoltan körülnézett és megszólalt:

„Leülhettek!”

Ezeknek a szavaknak csodálatos hatása volt. A diákok leültek; egyesek leugráltak a padokról, mások visszamentek elhagyott helyükre. Mindegyik megpróbálta, hogy a rendes állapothoz való visszatérést olyan gyorsan és feltűnés nélkül hajtsa végre, amennyire csak lehetséges. Evariste is azt tette, amit a többiek: megigézetten meredt arra az emberre, aki éppen akkor lépett be, engedelmeskedett parancsainak, és leste minden egyes szavát.

„Azért jöttem ide, mert fontos dolgokat akarok veletek közölni. Biztos vagyok benne, hogy a legtöbben közületek, talán valamennyien örülni fognak annak, amit meg kell nektek mondanom.”

Szünetet tartott, és rápillantott néma, megigézett hallgatóira.

„Régóta tudjuk, hogy egyes diákok mindent megtettek, hogy elégedetlenséget terjesszenek köztetek. Ezt lelkiismeretlenül tették, félrevezettek benneteket, amennyiben hazugságokat és hamis híreket terjesztettek. Olyan híreket terjesztettek, hogy az intézetet vissza fogják adni a jezsuitáknak, hogy ez a szándéka igazgatónknek, monsieur Berthot-nak. Nyilván mondanom sem kell, hogy hazudtak, méghozzá nagyon bután hazudtak. Azok a diákok, akik ilyeneket híreszteltek, nagyon jól tudták, hogy ez hazugság. De ők – nyilván helytelenül – társaik butaságára számítottak. Barátságotokra, hűségetekre hivatkoztak. Meg akartak győzni benneteket, de arra is készek voltak, hogy szükség esetén kényszert és erőszakot alkalmazzanak. Veszélybe akartak sodorni benneteket, s oly módon tervezték meg cselekedeteiket, hogy a büntetés ne csak őket, hanem benneteket is érjen.

Szerencsére közölhetek veletek valamit, amit valamennyien örömmel fogtok hallani.”

Hirtelen színésziiesen felemelte a hangját.

„Ezeket a tanulókat, szám szerint negyvenet, ma kizárták a Louis-le-Grand-ból.”

Olyan csönd volt, hogy ennek a csöndnek a mélyén még a kevés égő gyertya halk, sziszegő hangja is elviselhetetlenül hangosnak tűnt.

Negyven diákot, a legjobb diákokat kizárták a Louis-le-Grand-ból, kiszakították őket társaik közül, és kiszolgáltatták szüleik dühének vagy kétségbeesésének. A színésziiesen felemelt hang elnémult egy pillanatra, de elég hosszú időre ahhoz, hogy még a legbutább tanuló is megértesse, mit jelent ez a mondat: a Louis-le-Grand mindegyik osztályában ugyanaz történt, ami itt a negyedikben. Most jutottak eszükbe a kocsik. Most már tudták: a különös hangok, amelyeket hallottak, tiltakozó kiáltások voltak; minden zakatolás azt jelentette, hogy újra meg újra a tervezett felkelés egy vezetője hagyta el az intézetet.

A zsarnoki hang tovább beszélt.

„Ezek a diákok soha többé nem jönnek vissza a Louis-le-Grand-ba. Valószínűleg egész Franciaországban el lesz zárva előlük a tanulás lehetősége. Ti most felszabadultatok az ő terrorjuk alól, és békésen folytathatjátok tanulmányaitokat.”

Hangja leereszkedett a drámai magaslatokról, és nyugodt megfontoltságot mímelt.

„Szeretnénk ezt az egész ügyet lezártnak tekinteni. Még ha voltak is köztetek egyesek, akik bűnt követtek el, mert nem jelentették a vezetőségnek a lázadás tervét, akkor is el akarjuk felejteni, és folytatni akarjuk rendes munkánkat. Benneteket erre a munkára küldtek ide, és mi, a ti tanítói-tok vagyunk ezért felelősek. Meg fogjátok érteni, hogy mi csak úgy tudjuk ezt a felelősséget vállalni, ha biztosak lehetünk hűségetekről; biztosaknak kell lennünk, hogy nem köt benneteket valamilyen ígéret, amelyet lázadó társaitoknak tettetek. Ha nézeteiket osztjátok, akkor természetesen

sorsukban is osztoznotok kell. El kell ismernetek, hogy ez nemcsak logikus, hanem igazságos is.”

Körülnézett, hogy meggyőződjön, nincs-e valaki, aki érvelését logikátlannak vagy igazságtalannak tartja. Senki sem mozdult.

„Én azt kívánom – és nyilván ti is azt kívánjátok –, hogy ezt a sajnálatos esetet lezárjuk. Előbb azonban biztosítanotok kell az iskolát hűségetekről. Meg kell mondanotok nekem, hogy nem érzitek-e magatokat valamilyen önkéntesen vagy kényszerítve adott ígérettől elkötelezve. Felolvasom a névsort, és azok, akik a rend, a fegyelem és az iskola iránti hűség mellett állnak, fejezzék ezt ki ezzel a szóval: »Megígérem.« Természetesen tisztában vagytok azzal, hogy szó sincs a legkisebb kényszerről sem. Önként kell szavakat adnotok, különben semmi értelme sincs. Elkezdem a névsorolvasást: Adelier!”

Egy sovány fiú emelkedett fel, és remegő hangon suttozta:

„Megígérem.”

„Hangosabban kell mondanod, hogy mindannyian meghallhassuk. És ne mondd, ha nem akarod.”

Egy könnyes hang ismételte hangosabban:

„Megígérem.”

„Így már jól van.”

Evariste jeges hidegséget érzett ujjában és tüzes izzást arcán és homlokán. Összeszorított ajakkal suttozta magában: „Megígérem! Megígérem! Megígérem, hogy soha nem felejttem el az árulásnak és a képmutatásnak ezt a leckéjét. Gyűlöllek benneteket és mindazokat, akik hozzátok hasonlóak! Megtanítottatok arra, hogy mi a gyűlölet.

Nemcsak itt, nemcsak a Louis-le-Grand-ban. Mindig gyűlölni fogom a hozzátok hasonlókat; mindenkit gyűlölni fogok, aki elnyomja a gyengéket. Harcolni fogok minden ilyen ember ellen, bármikor és bárhol is kerül eléem. Ezt megígérem! Erre esküszöm Isten előtt. Megígérem . . .”

Evariste nyugodt, közönyös hangot hallott:

„Galois!”

Felemelkedett. Bánattal, dühvel és szenvedéllyel telt kiáltásként tört elő belőle a szó:

„Igen, megígérem.”

Monsieur Émond Galois-ra pillantott, és egy fiatal, háromszögletű, széles homlokú, hegyes állú arcot látott. Úgy tűnt, hogy e mélyen fekvő szemek pillantása keresztülhatolt a dolgok felületén, egészen a lényegig. Émondnak kényszerítenie kellett magát, hogy elfordítsa róla a szemét, és mielőtt a következő nevet szólította volna, azt mormolta maga elé:

„Különös fiú.”

1824. január 28-a, szerda

Minden évben Szent Nagy Károly napján a legjobb diákok, akiket már jó előre kiválasztottak, részt vehettek egy ünnepi lakomán, ahol szabadjára eresztették a professzorok és diákok latin és francia beszédművészetének zuhatagát.

Az 1824. január 28-i Szent Nagy Károly díszlakoma más volt, mint az összes többi a Louis-le-Grand hosszú történetében. Néhány héttel azelőtt száztizenöt diákot válasz-

tottak ki, de az ünnep előestéjén éppen ezek közül hazaküldtek negyvenet.

A nagy ebédlőtermet fényesen kivilágították, és feldíszítették virágokkal. A professzorok emelvénye mögötti falat a Bourbonok fehér lilomos zászlói borították. A tanulók asztalait a tanárok magasabban álló asztalával derékszögben helyezték el.

A hetvenöt diák hallgatva lépett a terembe. Vasárnapi kék egyenruhájukat viselték. Az üres tányérokra pillantottak és a negyven üresen maradt helyre. Amikor a tanárok menete Berthot-val az élen a terembe lépett, szemüket tiszteletteljesen lesütve felálltak. Azután újra leültek, alázatosan, mint a megvert kutyák, amelyek már megtanulták a leckét.

Az igazgató diadalmasan nézett le a diákokra. Egyes diákok felvetették tekintetüket, meglátták a ragyogó arcú igazgatót és mellette öt aligazgatóját. Monsieur de Guerle-t keresték, a felügyelőt, akit szerettek, és akiben megbíztak. De ő nem volt ott. Elhárította a megjelenést; nem akart részt venni tanítványai megalázásában. Fent, a tanárok asztalánál nem volt egy barátságos arc sem, egy sem, melynek kifejezését a rokonszenv vagy a részvét meglágyította volna.

Egy szó sem hangzott el az emelvényen, a diákok sem váltottak szót egymással. A csendet csak a leves zajos szűr-csölése és a kések lármája törte meg. Olyan mély csönd volt, hogy szinte hallatszott a rágcsáló fogak zaja is. Az égő gyertyák ellenére a terem barátságatlanul homályosnak tűnt. A csemegét minden megjegyzés és minden sietség

nélkül fogyasztották el. Még a pezsgőt is a legnagyobb közönnyel és egykedvűséggel fogadták.

A szorongó légkör okozta a hallgatást, és a hallgatás csak még sűrűbbé tette a nyomasztó, feszültséggel terhes levegőt. Rosszabb volt, mint egy temetés.

Az igazgató felállt. Egyik kövér kezével felragadott egy pohár pezsgőt, a másikkal szakállát simogatta.

„Emelem poharamat szeretett királyunk, XVIII. Lajos egészségére.”

És ekkor váratlan, hihetetlen dolog történt.

A diákok összenéztek. Tudták, hogy mit várnak el tőlük. Kisebb baj lett volna, ha felgyújtják iskolájukat, elverik tanítóikat, mint hogyha vonakodnak, mikor arról van szó, hogy a király egészségére igyanak. Nem beszéltek össze, hogy megtagadják ezt az áldomást, de egyik sem volt hajlandó arra, hogy elsőnek álljon fel. Unszolóan néztek egymásra, és egyik sem emelkedett fel. Mindannyian ott ültek, miközben az álló igazgató és a professzorok csodálkozó felháborodással figyelték ezeket a merev viaszfigurákat, akik székükhöz ragadva, dacosan néztek vissza tanítóikra. Alázatos megadásuk eltűnt, legyőzetésük győzelemmé változott. Ez volt a bosszújuk. Az igazgató bíborvörös arcára meredtek. Látták, hogy ő és a professzorok újra leülnek, és igyekeznek úgy tenni, mintha semmi sem történt volna. Újra hallgatás ereszkedett a teremre, de ez most másfajta hallgatás volt. A győzelem érzése elhagyta az emelvényre helyezett asztalt, és leszállt a tanulókhöz. A megalázottság érzése az emelvényre lépett, és elfoglalta helyét a professzorok között.

Émond kérdően nézett Berthot-ra, aki észrevétlenül bólintott vörös fejével. Émond felemelkedett. Mindjárt felhangzik bővös hangja. Homloka apró verejtékcseppektől volt harmatos. Ez az istenség, aki egyenesen az Olümposzról szállt le a Louis-le-Grand-ba, izzadt a félelemtől.

Felemelte poharát:

„Igazgatónk, monsieur Berthot egészségére!”

A varázslatos hang elvesztette bőverejét. Egyetlen diák sem mozdult. Csak szemük parázslott, amikor gúnyosan néztek az emelvényen ülő múmiákra, akik túl büszkék voltak ahhoz, hogy zavarukat elárulják, és túl ügyetlenek, hogy kétségbeesésüket eltitkolják. Mint bábok ismételték: „Egészségére!” De ez most inkább gúnynak hangzott, mint áldomásnak.

Egy fiatal professzor állt fel pirulva, és gyorsan ezt mondta:

„Üritem poharamat távollevő felügyelőnkre, monsieur de Guerle-re!”

Most azután, mint a robbanás, úgy tört ki hirtelen a hosszú ideig elfojtott energia.

„Éljen monsieur de Guerle!”

Néhány diák felállt a padra, és teljes erejéből kiabált. Egész hisztéria tört ki. Kórusban ismételték újra és újra ugyanazokat a szavakat:

„Éljen monsieur de Guerle!”

Közülük az egyik a padról az asztalra mászott, lesöpört néhány tányért a padlóra a benne levő csirkesült maradékkal együtt, széttaposott több pezsgőspoharat, és egy villával vezényelte a kórust; ezzel az állandóan ismételt mondat egyenletessé, ritmikussá és erőteljessé lett. Más diákok vil-

lával és kanállal ütötték a taktust tányérokon és üvegeken, amelyek persze összetörtek, és a bor kiömlött.

Ekkor az igazgató öklével az asztalra ütött.

„Nyugalom, nyugalom! Közölni akarok veletek valamit.”

De amint meghallották a hangját, felhangzott a kiáltás-áradat: „Éljen monsieur de Guerle!”, és túlharsogta az igazgató üvöltését. Látták, hogy az igazgató hevesen táto-gatja a száját, és rázza az öklét, de mindez mintha hang-talanul történt volna.

Végre szavai keresztültörték a zaj páncélját.

„Nyugalom, nyugalom! Közölni akarok veletek valamit. Nem vagytok többé intézetünk növendékei! Nem vagytok többé a mi diákjaink. Nem viseljük tovább a fele-lősséget értetek. Kizártunk benneteket a Louis-le-Grand-ból. Mindannyian hazatértek szüleitekhez. Nyugalom! Ismétlem . . .”

A hisztérikus kiáltozás elnémult. Halálos csend lett. Senki sem próbálta az üdvrivalgást újra elkezdni, szavaik értelmüket vesztették. Most másnak kellett következnie. Bár el kell hagyniok az iskolát, nem adták meg magukat. Valamiféle vezetőre vártak, valakire, aki megmondja ne-kik, hogyan mutathatják meg erejüket, amelyet éppen most fedeztek fel magukban.

Ekkor hirtelen megtört a csend: egy tiszta hang rázen-dített a tiltott Marseillaise első sorára. Az ének hullámszótt és erősödött – erősödött hangban és az érzelem nagyságá-ban. Apáik harci dala, amelyet oly régóta szívük mélyébe temettek, újra az övék volt. Azt a dalt énekelték, amely egykor felgyújtotta a szabadság tüzét, a harc, a győzelem,

a dicsőséges Franciaország dalát – azokat a sorokat és azt a dallamot, amelyet néhányan közülük hat év múlva fog-nak énekelni, harcolva és haldokolva Párizs utcáin.

1824. szeptember

XVIII. Lajos haláltusája három teljes napig tartott. Ő volt egyébként az utolsó francia király, aki francia földön halt meg. Egy sereg udvaronc jelenlétében haldoklott, fojtó hőségben és olyan csöndben, amelyet csak a szenvedő ember nyöszörgése tört meg. Halála előtt fehér, bütykös, mer-ev ujjú kezét a hároméves bordeaux-i herceg fejére téve ezt suttogta: „Isten áldása legyen rajtad. Vajha öcsém gon-dosan megőrizhetné a koronát ennek a gyermeknek.”

Madame du Cayla követte védnökének kívánságát, és rábeszélte a haldokló királyt, hogy gyóntatót hívasson. Ezért a cselekedetéért 800 000 frankot kapott.

Szeptember 16-án hajnali négy óra körül leeresztették a függönyt a király ágya körül, és jelentették, hogy „meg-szűnt lélegzeni”.

Kilenc nappal később helyezték el a király koporsóját a Saint-Denis-katedrális kriptájában. Utoljára történt, hogy ezek a komor falak egy francia király holttestét fogadták be.

Egyik herold a másik után dobta sapkáját és pajzsát a koporsóra, tragikus mozdulatukat mindig ezzel a felkiál-tással kísérve:

„Meghalt a király! Meghalt a király!”

Három herceg lépett elő. Mindegyikük a királyi gárda

egy századának – a sajátjének – a zászlóját dobta a kriptába, és a heroldok mindegyiknél megismételték:

„Meghalt a király!”

Ezután az összes harci jelvényt: a koronát, a jogart, a sarkantyút, a kardot és a pajzsot odahelyezték egy olyan király koporsójához, aki sohasem viselt háborút. A katedrális zengett az érc csengésétől és a heroldok kiáltásától:

„Meghalt a király!”

Talleyrand herceg, a főkamrás, elősántikált, és Franciaország országzászlaját meghajtotta a koporsó előtt.

Ezután a szertartásmester lépett elő, és súlyos botjával háromszor megütötte a kőpadlót. Amikor a tompa zengés elhangzott, felkiáltott:

„Meghalt a király, meghalt a király, meghalt a király; imádkozzunk a halott király lelkéért.”

A szertartásmester újra kopogott botjával.

„Éljen a király!”

A kriptá ajtaja csikorogva becsapódott, a dobok peregtek, a trombiták harsogtak, felhangzott a heroldok kórusa:

„Éljen Károly király, e néven a tizedik, isten kegyelméből Franciaország és Navarra királya, a legkeresztényibb, legfenségesebb, leghatalmasabb, legtiszteltebb urunk és mesterünk, akinek Isten hosszú és boldog életet adjon. Kiáltsuk mindannyian: Éljen a király!”

Így kezdődött Franciaország utolsó Bourbon királyának, X. Károlynak az uralkodása.

„Matematikus vagyok”

1825. május 29-e

1825 januárjában hírül adta a *Moniteur*, hogy X. Károlyt tavasszal Reimsben fogják megkoronázni. A reimsi polgárok büszkeséggel és hálával telt pillantásokat vetettek székesegyházuk tornyaira, ahonnet aranyeső hull majd a városra. Rövid idő alatt még a legsötétebb lyukat is kiadták egy éjszakára hatvan frankért, még ha nem volt is benne más, mint egyetlen ágy.

Az angol követ, Lord Northumberland, udvarmesterét küldte Reimsbe szállást keresni, aki egy nagy házon kívül látta az „Eladó” táblát, és megkérdezte a tulajdonost:

„Mennyibe kerül?”

„Tízezer frank.”

„Csak bérbe akarom venni.”

„Mennyi időre?”

„A koronázás három napjára.”

„Akkor harmincezer frank.”

Egy hónappal a koronázás előtt a kőfaragóknak le kellett ütni a katedrálisról a szobrok minden kiálló részét, nehogy valami a király fejére eshessen. A törmelék Krisztus-fejek és angyalszárny morzsák a szemétkbe kerültek.

Májusban örömmel adta hírül a *Moniteur*, hogy a királyt

felkenik az ősi szent olajjal, amelyet egy galamb hozott le az égből. Az értékes üvegcsét századokon át Reimsben őrizték. 1793 rémületes évében azonban Ruhl polgár, a népnek egy képviselője és a konvent teljhatalmú megbízottja elrabolta a szent üveget a székesegyházból, és XV. Lajos szobrának a fején ütötte szét. A szent olaj ekkor a kőkirályon végigfolyva az utca mocskába került. De csoda történt, és néhány megbízható – bár meg nem nevezték – személy összegyűjtötte a szent cseppeket a kőről és az utca porából, és megőrizte arra a nagy napra, amikor újra Bourbon királyt koronáznak Reimsben.

A koronázás napján a menet korán reggel lépte át a székesegyház küszöbét. A királyon aranycsíkos cseresznye-piros öltözet volt; Franciaország pairjei, akik körülvették őt, arannyal hímzett, hosszú, bársonyból és hermelinből készült kabátot viseltek.

A szigorúan gót stílusú székesegyház belsejét erre az alkalomra amfiteátrummá változtatták; a színjáték egy kármínpiros atlaszból készült baldachin alatt játszódott. A hercegérsek és a király volt a főszereplő egy olyan színdarabban, amely öt óra hosszat tartott, és amelyben a király hatszor váltotta jelmezét. Nagybátyja segédkezett neki, a vér szerinti első főherceg, Lajos Fülöp, Orléans-i herceg. Az egyik ilyen jelenetben az ősz hajú király térdre borult, és csinos arcával megérintette azt a szőnyeget, amelyikre a hercegérsek lépett. A Szentatya képviselője egy arany tűvel a ruháján előre elkészített lyukakon keresztül hét helyen megszúrta a király testét. Egy másik jelenetben letérdelt a király a hercegérsek előtt, miután jobb kezébe a jogart, bal kezébe pedig az igazságosság jelvényeit adták.

Ezután a hercegérsek megszórta a király fejét az oly csodálatos módon megőrzött szent olajjal, és azután feltette rá Nagy Károly koronáját.

Néhány néző egy egészen más, bár ugyanilyen színpompás játékra emlékezett vissza, amely húszegynéhány évvel ezelőtt lelkesítette őket. Ez nem Reimsben játszódott le, hanem a párizsi Notre-Dame székesegyházban. Ekkor a pápa személyesen jött el Rómából, hogy a fiatal hadistent megkoronázza. Napóleon azonban nem térdelt le a Szentatya előtt. Nem! Őszentsége még a koronát sem érinthette meg. Maga Bonaparte ragadta meg Nagy Károly koronáját császári kezével, és rakta szilárdan császári fejére.

A nézők közül azok, akik az ultrákat gyűlölték, aggódva figyelték a színjátékokat. Vajon a király a francia királyok ősi esküjét fogja-e letenni: megőrzi az egyház jogait, és kiírtja az eretnekeket? Megkönnyebbülten hallották, hogy a király a régi szertartás szerint új szavakat mond: megesküdött, hogy az alkotmányt meg fogja tartani.

Amikor a szertartás végre befejeződött, és Károly királyi méltóságának minden jelvényével mereven ült a trónon, az agyonfáradt nézők felkiáltottak: „Vivat rex in aeternum!” (Örökké éljen a király!)

A forradalom? A császárság? Mind a kettő csak rövid, sötét epizód volt Franciaország dicsőséges múltjában, s ezeknek a napoknak még a nyomait is ki kell úzni az országból, és még az emlékezetüknek is meg kell halnia az emberek szívében; mostantól a Bourbon-nemzetség örök időken át uralkodik.

Felhúzták a nagy függönyt, amely a székesegyház végét lezárta. Az embertömeg beáramlott, zúgtak a harangok,

megcsendült az orgona, harsogtak a trombiták, ágyúlövések feleltek a fegyverek üdvlövéseire. Száz meg száz galambot engedtek szabadon a bolthajtásos tetőről; tömjénfelhőben röpködtek ide-oda, megzavarodva az alattuk levő embertömeg zajától.

Így koronáztak Reimsben utoljára francia királyt.

1825–1827

Ezek voltak azok az évek, amikor a megvert francia polgárság ismét kezdte összeszedni magát, és az ultrák elleni harcában két jelszót hangoztatott. Az elsőnek – „Vive la charte!” – kevés hatása volt. A nép nem törődött a kartával, amelynek tiszteletben tartására a király megesküdt. A második csatakiáltás azonban nagy visszhangot keltett az országban, és megmozgatta a népet. Országszerte újra meg újra ismételték, más és más fogalmazásban: „Le a jezsuitákkal!”, „Le a kongregációval!”, „Le a fekete papokkal!” Egy liberális újság így elmélkedett: „Egyszer majd nehéz lesz gyermekeinknek a mai kort megmagyarázni. Teológiai ellentétek vannak napirenden, és nem halunk másról, mint szerzetesekről és jezsuitákról.”

A királyhű és jezsuitabarát ultrák butasága és vaksága volt az ellenzék legjobb szövetségese. A liberálisok újra meg újra ugyanazokat az érveket hangoztatták: Franciaországot a király kormányozza, de a király báb a jezsuiták kezében. Az országgyűlés házai törvényt hoztak, amely szerint a templomrablást halállal kell büntetni. Ugyanezek a kamarák hozták azt a törvényt is, hogy a szentségtörésért

ugyanaz a büntetés jár, mint az apagyilkosságért. A király Reimsben megalázkodott a hercegérsek előtt. Nem volt-e látható mindebből, hogy a jezsuiták a történelem óramutatóját a középkorba, az inkvizíció napjaiba akarják visszaforgatni?

Párizs üzletembereinek és kereskedőinek nemsokára még riasztóbb színjátékban volt részük. Az 1826-os jubileumi ünnep templomi ünnepségei alkalmából körmenetek vonultak végig Párizs utcáin, és a király mindegyiken részt vett. Az utolsó és legünnepélyesebb ilyen körmenetnél beszentelték XVI. Lajos, a mártírkirály emlékművének alapkövét. Ez a körmenet, amelyen X. Károly, a királyi család tagjai, kardinálisok, püspökök, kétezer pap, marsallok, tábornokok, törzstisztek, pairek, képviselők és állami hivatalnokok vettek részt, hosszúságban és pompában minden előzőt felülmúlt.

Amikor a menet a XVI. Lajos térre érkezett, megdördültek a tüzérség ágyúi. Párizs hercegérseke fellépkedett a nagy oltár lépcsőin. Háromszor könyörgött az éghez kegyelemért és megbocsátásért, miközben minden jelenlevő térdre hullott. A király, aki lilába – a királyi gyász színébe – öltözött, előlépett, hogy lerakja az alapkövet, amelyet a hercegérseknek kellett megáldania. A párizsiaknak, akik mindig kaphatók voltak színpompás színjátékokra, a király és a hercegérsek ruhája az összecserélhetőségig hasonlónak tűnt. Alig tért vissza a körmenet ágyúdörgés közepette a katonaság sorfalai között a székesegyházba, Párizsból új hír kelt szárnyra: a királyt – így mondták – püspökké szentelték, és belépett a jezsuita rendbe. Ezt a körmenetet vezeklésül szabta ki rá az egyház ifjúkori

tévelygéseinek kiengeszteléséül. Egyre vadabb hírek következtek. Részben szájról szájra, részben nyomtatott röplapokon terjesztették őket. Úgy hírlett, hogy senki sem kaphat hivatalt, aki nem volt jezsuita; hogy ezer, törrel felfegyverzett bérenc áll a papok rendelkezésére; hogy a pápa akkor taszítja le a trónról a királyt, amikor akarja. A parasztok, kézművesek és munkások előtt a fanatizmus uralmát veszélyesebbnek festették, mint a legvéresebb forradalom anarchiáját. A kormányzat megkísérelte elhallgattatni ezeket a híreszteléseket azzal, hogy mindenkit bíróság elé állított, aki „olyan személyeket vagy dolgokat gyaláz, amelyek a vallással összefüggésben vannak”. Az esetek többségében azonban a bírák felmentették a vádlottakat. Nem csoda, hogy ennek következtében hangjuk még hevesebb és sértőbb lett. A párizsi kereskedők kirakataikba lelógó hasú és szemérmetlen arcú papok képét vagy Voltaire könyveit elégető, ösztövé, aszketikus szerzeteseket ábrázoló rajzokat tettek ki. A jezsuita rémet képtelen méretűre fújták fel, amíg egész Franciaországra a félelem és a gyűlölet árnyékát vetette.

A kávéházakban, klubokban, csapszékekben, mindig újra a „jezsuita” szót lehetett hallani. A királyi tanintézetekben a diákok azt ismételtették, amit szüleiktől hallottak. A Louis-le-Grand hangulatát legjobban az az ijedt levél jellemzi, amelyet monsieur Laborie, az új igazgató írt felettesének, az oktatásügyi miniszternek:

Nem uralkodik vallásos szellem a diákok közt. A köztük levő kevés hívő szégyell keresztet vetni attól való félelmében, hogy kiteszi magát a többiek gúnyának és nevetésének. Ezek előtt semmi sem

szent. Lelkükben és szívükben vadak. A rosszság itt elérte tetőfokát, és javulásra kevés a remény. Maguk a professzorok is rossz példát mutatnak, mert nem járnak rendszeresen az istentiszteletekre. A szülők rossz példát mutatnak, mert felcsigázzák fiaik fantáziáját; a híres jezsuita rendről és az egyházi uralom veszélyeiről való állandó fecsegésükkel felkelésbe hajszolják őket. A jezsuiták a diákok legkedvesebb beszédtemája. Hogyan tudjunk olyan fiúkat megrendszabályozni, akik meg vannak győződve arról, hogy lázadó cselekedeteik apáik tetszésével találkoznak?

A louis-le-grand-i felkelés után Berthot-t, a lejáratott igazgatót elbocsátották. Ő dobta ki a száztizenöt legjobb tanulót, az iskola büszkeségeit – mindazokat a diákokat, akik győztesen kerültek ki a versenyekből, és akik a Louis-le-Grand-t a királyi tanintézetek között a leghíresebbé tették. Ennek ellenére – és ezt nem bocsátották meg neki – megmaradt a forrongás szelleme. Ezért bocsátották el Berthot-t, és ezért tették meg utódául Laborie-t. Berthot durva volt, nyers és ügyetlen. Laborie jól nevelt, tapasztalt intrikus, hűséges híve a királynak. Ugyanabban a szellemenben kellett vezetni az intézetet, mint addig, de a kéz, amely megfojtotta a diákok ellenállását, kesztyűt viselt, hogy ezzel egyhítse a fájdalmat, és csillapítsa a lármát.

Ezek voltak azok az évek, amelyek alatt Evariste Galois a harmadikból a másodikba, majd a legfelsőbb osztályba, a retorikai osztályba lépett. Soha nem felejtette el, hogy csak az őrizte meg őt a száztizenöt kizárt diák sorsától, hogy nem volt jelen ama bizonyos Nagy Károly-ünnepségen.

Ezek voltak azok az évek, amikor a Louis-le-Grand tanárai azt panaszolták, hogy Evariste Galois tanuló álmodozó, fegyelmezetlen, és hiányzik belőle a becsvágy. Vannak képességei – mondták –, még hozzá figyelemreméltó képességei, de éretlen és különc. Az igazgató azonnal azt tanácsolta monsieur Nicolas Gabriel Galois-nak, hogy fiával, Evariste-tal ismételtesse meg a második osztályt. Az öreg Galois-nak azonban nem ez volt a véleménye, és így történt, hogy 1826 őszén Evariste a retorikai osztályba került, és elkezdte számlálni, hogy hány nap választja még el a szabadságtól.

1827. február

Hangos „szabad” felelt Evariste kopogtatására. Belépett a dolgozószobába, és megállt az ajtónál, miközben az igazgató tovább írt. Nézte az igazgató éles arcvonásait, összeszorított ajkait, aszketikusan sovány alakját. Azután megnézte az íróasztalt, megszámolta a rajta levő tárgyakat, végigtekintett a falakon függő képeken, végül újra az igazgatóra irányította pillantását.

A tizenhat éves fiú ezt gondolta:

„Maga nagyon jól tudja, hogy én itt várok. Ez megint új módja a kínzásnak, az inkvizíció nagymesterének, monsieur Laborie-nak, a Louis-le-Grand igazgatójának találmanya. De majd én észrevétem magamat magával. Egész halkán odamegyek, azután kirántom a tollat a kezéből, eltöröm, és azt fogom mondani: »Mi mindannyian gyűlöljük és megvetjük magát. Maga jezsuita, rövid kabátos jezsuita!« Akkor észre fog venni?”

Az igazgató feltekintett.

„Ah, igen, Galois.”

Eltette tollát, hátradőlt és beszélni kezdett, fölényesen, nagyon lassan és nyomatékosan.

„Galois! Elolvastam a magáról szóló feljegyzéseket, és beszéltem erről tanáraival. Előmenetele nem felel meg várákozásainknak.”

Galois csak gondolatban válaszolt, mert az iskola megtanította arra, hogy gondolatait tartsa meg magának.

„Tudtam, hogy nem fogják megengedni, hogy az iskolát az idén elvégezzem, ha még olyan szorgalmas lennék is. Maga a fekete csuhások utasításai szerint cselekszik.”

Laborie hiába várt feleletre.

„Mi már eleve gondoltuk, hogy maga még túl fiatal ahhoz, hogy a retorikai osztályba járjon. Hiszen még tizenhat éves sincs. De úgy véltük, hogy tévedhetünk, és nem akartunk makacsok lenni. Reményeinkkel szemben az idő azt bizonyította, hogy mégis igazunk volt. Meg vagyunk győződve róla, hogy a második osztályban sokkal jobban érezné magát. Egy kitűnő tanárnak, monsieur Girardinnek az osztályába kerül; saját korabeli fiúkat ismer meg, könnyebbnek találja majd a munkát, és kétségtelen, hogy jobban fog haladni.”

Szünetet iktatott közbe, mintha feleletre várna. Azután újra peregni kezdtek a csiszolt szavak:

„Egyetlen gondunk, hogy diákjaink javát szolgáljuk. Éppen ezért nemcsak arra törekszünk, hogy tudást adjunk, és szellemüket képezzük, hanem elsősorban arra, hogy jellemüket fejlesszük. Ezt csak akkor tudja majd értékelni, ha idősebb lesz. Túl nagy kívánság lenne, hogy már most he-

Ilyesen ítélje meg ezt. De ha egy esztendővel tovább marad a Louis-le-Grand-ban, akkor nem csak tudásban gyarapodik, hanem – s ez még fontosabb – érettségre és értelemre is szert tesz.”

Válasz most sem következett. Laborie figyelte a diákokot.

„Megértette, hogy mit mondtam?”

„Tökéletesen, uram.”

„Akkor tehát egyetért velem?”

Galois nem felelt.

A haragnak vagy türelmetlenségnek a legenyhébb jele sem volt az igazgató hangjában, amikor megismételte a kérdést:

„Azt kérdeztem, hogy egyetért-e velem.”

Evariste elnyomta növekvő dühét, és sikerült nyugodtan válaszolnia:

„Nem, uram.”

Az igazgató érdeklődéssel nézett rá; barátságos hangja még lágyabb lett.

„Akkor hát mondja meg nekem, miért van más véleményen. Talán ha megbeszéljük, olyan megoldást találunk, amely mind a kettőnket kielégít. Lehetséges, hogy nagyon könnyen találunk ilyen megoldást, ha javaslata saját maga számára jó lesz. Érdekeink nem ellentétesek egymással – ellenkezőleg, kiegészítik egymást. Mondja el tehát nekem, Galois, hogy érveim miért nem győzik meg.”

Evariste érezte az ajkára tóduló heves és vádló szavak közeledő viharát. Tudta: nemsokára nem lesz többé ereje, hogy a belső kényszernek ellenálljon; szavai kitörnek, és behatolnak ennek a sovány aszkétának a fülébe. Kétségbeesetten kutatott olyan gondolatokat, amelyek a benne dülő

vihart csillapíthatnák, hogy a szavak kimondatlanok maradjanak.

Apjára gondolt. El kell majd ismételnie neki mindent, amit az igazgató mondott, és amit erre ő – Evariste – válaszolt. Úgy kell most viselkednie, hogy majd atyja tekintete ettől ne legyen szomorú, és ne boruljon el . . . Valami baj volt az édesapjával. Régóta nem látta már olyan vidám hangulatban, mint egykor, amikor verseket szavalt, barátait utánozta, és olyan boldogan nevetett, hogy mindenkit magával ragadott. Mindenkit, kivéve az anyját. Valami oka kellett hogy legyen ennek a hirtelen változásnak. De bármi volt is ez, ő nem tetézheti új okokkal.

Alázatosan mondta:

„Uram, megfontolom, nem volna-e jobb, ha retorikai osztályban maradnék. Remélem, hogy mégis sikerül elvégeznem. És ha nem, el leszek készülve arra, hogy a jövő évben ismételnem kell.”

Laborie úgy nézett a diákra, mintha az valami kitűnő gondolatot nyilatkoztatott volna ki, olyat, amilyenre ő sohasem jött volna rá magától.

„Beszéljük meg tárgyilagosan tervét, hogy megállapíthassuk, melyik terv jobb a kettő közül az intézetre – és ennél fogva magára nézve is. Mi azt szeretnénk, hogy jó eredménnyel végezze el az iskoláit. Büszkéek akarunk lenni Önre, de azt is akarjuk, hogy Ön is büszke lehessen a Louis-le-Grand-ra.

Ha visszamegy a második osztályba, ahol nem volt rossz tanuló, jó kilátásai lesznek, hogy az általános versenyen részt vehessen, sőt valamilyen díjat is nyerhet. Ilyen előkészítéssel azután a jövő évben egészen más helyzete lesz

a retorikai osztályban. Viszont ha most a retorikai osztályban marad, akkor legjobb esetben is éppen csak hogy átcsúszhat, és még ezt is nagyon kétségesnek tartom. Majdnem biztos vagyok abban, hogy ebben az esetben az oly rosszul indult utolsó évet ismételnie kellene, míg ha most visszatér a második osztályba, utolsó évét jó, sőt talán kitűnő bizonyítvánnyal kezdhethé el. Minél többet gondolkodom rajta, annál világosabban látom, hogy a mi tervünk az intézetnek is és magának is a legjobb. Igen, most már szilárdan meg vagyok győződve, hogy a mi tervünk a helyes.”

A végső elhatározás kifejezésével fordult Evariste felé.
„Remélem, hogy most már meggyőztem.”

„Be kell fejeznem ezt a beszélgetést” – gondolta Evariste. – „Mindenáron be kell fejeznem. Ha még tovább itt maradok, szemen köpöm ezt a jezsuitát. Be kell fejeznem. Azonnal be kell fejeznem.”

Iágy hangon mondta:

„Igen. Ön meggyőzött.”

És úgy érezte, hogy le kell köpnie magát.

1827

Evariste visszament a második osztályba, a már ismert előadásokhoz, új iskolatársak körében a régi unalomhoz.

A régi tananyag egyhangú ismétlésétől való félelmében elhatározta, hogy először matematikaórán fog részt venni. A matematikát a diákok nem szerették, a tantestület pedig nem tartotta olyan fontosnak, hogy kötelezővé tette volna.

Ennek az volt a következménye, hogy a második, a harmadik és a retorikai osztályból összejöött egy csoport nem egyforma felkészültségű diák heti négy órára, hogy átrágja magát a geometria alapfogalmain. Amikor a harmadik szemeszter kezdetén Evariste csatlakozott ehhez a tanfolyamhoz, a résztvevők körülbelül félig vették már át Adrien Marie Legendre-nak, a nagy matematikusnak *Éléments de géométrie* (A geometria elemei) című könyvét. Ez volt az a könyv, amely a geometria tanításában hosszú éveken át irányadó maradt.

Az első előkészítő órán Evariste kinyitotta Legendre könyvét, és elolvasta az első tételeket:

I. A geometria célja a tér mérése. A térnek három mértéke van: hosszúság, szélesség, magasság.

II. A vonal: hosszúság, szélesség nélkül. A vonal végeit pontoknak nevezzük; a pontnak nincs kiterjedése.

III. Két pont között a legrövidebb távolság az egyenes vonal.

IV. Minden vonal, amely nem egyenes, és nem egyenesekből van összetéve, görbe vonal.

A következő mondat egy ábrára vonatkozott. Mivel az ábrák nem voltak beillesztve a szöveg közé, hanem a kötet végén voltak összegyűjtve, Evariste kibontotta az első lapot, amin rajzok voltak. Olvasta a szöveget, és megnézte az ehhez tartozó ábrát. Azután átfutott több meghatározást. Így jutott el a következő fejezethez, amely ezzel a mondattal kezdődött:

Axiómának nevezzük a közvetlenül világos alaptételeket.

Azt kérdezte magától:

„Mi az, ami közvetlenül világos? Ami az egyik számára világos, az nem biztos, hogy a másik számára is az. Lehet valami olyan magától értetődő, hogy mindig és mindenkinek világos legyen?”

Tovább olvasott:

A tétel olyan igazság, amelynek helyességét *bizonyítás*nak nevezett eljárással mutatjuk meg.

Elgondolkozott: „A geometria tehát a valósággal foglalkozik. Vannak tételek, és ezek igazak. Bizonyítással elérhetjük, hogy ezeknek a tételeknek az igaz volta nyilvánvalóvá válik. De igazságuk természetesen csak annyira lehet világos, mint azoknak az axiómáknak az igazsága, amelyekre felépülnek. A geometria egész szerkezete az axiómákra épül. Hogy szólnak ezek az axiómák?”

Megtalálta a választ, mikor továbblapozott:

A x i ó m á k

1. Ha két mennyiség külön-külön egyenlő egy harmadikkal, egymással is egyenlőek.
2. Az egész nagyobb, mint bármely része.
3. Az egész egyenlő részeinek összegével.
4. Két ponton át csak egy egyenes húzható.
5. Két vonal, felület, test akkor egyenlő, ha egymásra fektetve minden kiterjedésükben fedik egymást.

Mialatt egyik oldalt olvasta a másik után, maga előtt látta a geometria épületét, egyszerűen és szépen megépítve,

mint egy görög templom. Mohón olvasott, és nemcsak az egyes tételeket fogta fel, hanem azok különböző vonatkozásait is, az egésznek az architektúráját, a geometria nagyszerűségét. Rajtakapta magát, hogy előre látja és kitalálja, mi következik; az épület szeme előtt nőtt. Környezete – a tanulószoba, társai, a tanárok, a hangok és szagok – nemsokára megszűnt létezni számára. A geometria elvont tételei valóságosabbá lettek, mint az anyagi világ. Míg a tételeket olvasta, majdnem mindig hirtelen a „villámcsapás fényében” látta, hogyan kell azokat bizonyítani. Azután gyorsan végigfutott a szövegen és az ábrákon, hogy meggyőződjék gondolatai helyességéről. Nemsokára lemondhatott a bizonyításokról, és sok tételt előre látott. Az volt az érzése, hogy már régóta ismeri a geometriát, de tudását egy sötét függöny rejtette el, s ez a függöny szakadt fel Legendre könyvének elolvasásakor, és a görög templomról lehullott a lepel. Evariste úgy érezte, mintha egy erős, segítséget nyújtó kéz vezette volna el a Louis-le-Grandból; nem volt boldogtalan többé, mert a Louis-le-Grand nem létezett már számára.

A többi tanítási óra alatt és a nap minden szabad percében olvasta, szívta magába a tételeket, és végkövetkeztetéssel, saját bizonyításával tette őket világossá a maga számára. Azon a napon, amikor elkezdte olvasni Legendre könyvét, eljutott a negyedik könyvig, amely a szabályos sokszögekkel és a körrel foglalkozik. A következő feladatra bukkant: szerkesztendő egy kör, amely egy szabályos sokszögtől a lehető legkisebb mértékben különbözik.

Azt kérdezte magától:

„Milyen fajta szám a π ?”

A feleletet a kisbetűvel nyomott megjegyzésekben kereste, amelyek a fejlettebb diákok részére íródtak. Ott megtalálta annak a bizonyítását, hogy a kör kerületének és átmérőjének hányadosa, valamint ennek a hányadosnak a négyzete is irracionális szám. Az itt felmerült problémák tanulmányozása már nehezebb lett. Új szimbólumokkal találkozott, amelyeknek az értelmét nem ismerte, ilyen volt pl. a *tang x*. Fellapozta Legendre könyvének utolsó fejezetét, a *Traité de trigonométrie* (Trigonometria) című fejezetet, ahol a szerző a trigonometriai szimbólumokat definiálja. Amikor kilenc óra tizenötcor az összes hálótermekben elaludtak a fények, Evariste nyitott szemmel feküdt ágyán, és a semmibe meredt. És ekkor látta mindazokat a tételeket, amelyeket a nap folyamán megtanult. Először geometriai ábrák jelentek meg előtte, azután ezeket egyenletek követték, amelyek minden irányban szerteágaztak. Egy új tétel azt követelte tőle, hogy tegye világossá, bizonyítsa be annak igazságát. A következtetések és az álmok világa összefolyt, a logika és a fantázia különös keverékévé vált, amelyben a képletek olyannak tűntek, mint az emberek, és a tételek olyannak, mint az élőlények. Evariste erőlködött, hogy a két világot elválassza egymástól, de nem tudta megakadályozni, hogy ezen a különös, nyugtalan éjszakán össze ne olvadjanak.

A következő reggelen újra Legendre-t olvasta. Amióta a Louis-le-Grand-ban volt, először fordult elő, hogy nem gondolt apjára, nem érezte a széna illatát, és nem hallotta a bourg-la-reine-i harangok kongását. Lelkében új láng lobbant fel, olyan, amelyet csak a halál olthat el. Két nap alatt végigolvasta Legendre könyvét, amelyet két év tanul-

mányi anyagának szántak. Mindent tudott, ami benne volt, és azt is tudta, hogy minden, amit megtanult, megmarad tudatában, és ott növekszik életének utolsó napjáig.

A matematikaórán Vernier professzor Evariste-hoz fordult:

„Maga új tanuló ebben az osztályban.”

Evariste felállt. Monsieur Vernier szeme fáradt és barátságos kifejezésű volt.

„Ez új tantárgy a maga számára. Lehet, hogy eleinte nehéznek fogja találni. Szüksége lesz egy kis időre, amíg megbarátkozik vele. Adok magának, mondjuk, egy hónap időt, mielőtt feleltetem.”

Galois némán meredt a professzorra. Monsieur Vernier türelmetlen lett.

„Gondolja, hogy el tud készülni egy hónap alatt?”

„Igen, uram.”

Az óra elkezdődött. A professzor a körbe és a kör köré írható szabályos sokszögekről beszélt. A tanulók többsége unatkozni látszott. A tanár hangja színtelen és sivár volt. Elismételte a tételeket úgy, amint azok a Legendre könyvében voltak; ugyanazokkal a jelölésekkel és ugyanazokkal az érvekkel bizonyította őket. Azzal támasztotta alá a bizonyítást, hogy új tételeket fűzött hozzá, amelyeket gyakran ismételtek. A könyvből másolta a táblára a rajzokat, és a diákok lemásolták a tábláról a füzetükbe. Ha kérdezték őket, elismételték azokat a tételeket, amelyeket a tanártól hallottak, és amelyeket a tanár a maga részéről Legendre könyvéből ismételtek el. A legtöbb diák úgy tanulta meg eze-

ket a tételeket, ahogyan latin vagy görög verseket szokás könyv nélkül tanulni, gépies ismétléssel, egyáltalán nem törekedve arra, hogy értelmüket kibogozzák.

Evariste látta, hogy a geometriát itt addig gyötörték, míg élettelen vázzá lett, unalmas és értelmetlen tételek gyűjteményévé, amelyet napról napra bemagoltak. Látta, hogy ez a tanítás tökéletes biztonsággal éri el a szépségnek unalommá, a logikai bizonyítóerőnek dogmává, a görög templomnak kőrakássá változtatását.

Az intézet könyvtárterme a pusztulás állapotát mutatta. Az ablakok nehezen záródtak, a rosszul világított helyiségben a falakról és a könyvekből nyirkosság áradt. Csak kevés diák használta a könyvtárat, amelyben sok értékes latin, görög és történelmi mű volt, matematikai könyvekből azonban kis választékkal rendelkezett. Amikor Evariste ki-
kölsönözte Lagrange művét, a *Résolution des équations numériques*-et (Numerikus egyenletek megoldását), a könyvtáros gúnyosan jegyezte meg:

„Tudja mi a szabály; a könyvet csak nyolc napig szabad magánál tartania. Gondolja, hogy nyolc nap alatt készen lesz vele?”

„Meg fogom próbálni.”

A bevezetésben Evariste az algebra meghatározását olvasta:

Algebra az általános felfogás szerint az a művészet, amellyel ismeretlen mennyiségeket ismert vagy ismertnek feltételezett mennyiségek függvényeként határozhatunk meg, ezenkívül az a művészet, amellyel

az egyenletek általános megoldását megtalálhatjuk. Ez a megoldás azt jelenti, hogy minden azonos fokszámú egyenletre meg kell adni az algebrai egyenlet együtthatóinak azt a függvényét, amely valamennyi gyökét előállítja.

Jelenleg ezt a problémát csak az első-, másod-, harmad- és negyedfokú egyenletekre vonatkozólag tekinthetjük megoldottnak . . .

Lagrange könyvét nem olvasta el olyan gyorsan, mint Legendre-ét. Vegyes érzelmei keletkeztek olvasás közben. Bár izgalmasnak találta a tanulmányozás során ezt a nagy művet, mégis elégedetlennek, sőt csalódottnak érezte magát olvasásakor. A geometriánál világosan látta maga előtt a szerkezetet; itt nem látta, és tudta, hogy azért nem látja, mert nem is létezik. A geometria épületének stílusa, szépsége, harmóniája volt. Az algebra különböző stílusú épületek különös gyűjteményének tűnt; az épületek legtöbbször az építést éppen csak hogy elkezdték, és egyetlen egyet sem fejeztek be. E mögött a szedett-vedett gyűjtemény mögött nem érezte egy nagy építész akaratát.

Megpróbálta megfogalmazni elégedetlenségének okát. Elgondolkozott az algebra alapproblémáján, az algebrai egyenletek megoldásán.

Az algebra – mármint az elemi algebra – ebből a problémából nőtt ki, és kezdete messzire nyúlik vissza. A modern algebra – a jelenlegi kutatásnak nagy területe – szintén ebből a problémából indult ki, és Evariste Galois munkájával kezdődött.

Az egyenlet megoldása tehát lehet könnyű feladat, olyan, amelyet már az ókorban is ismertek, vagy nehezebb, ami-

lyennel a reneszánsz idején küzdöttek meg, de lehet – bizonyos értelemben, melyet Abel és Galois ismertek fel – megoldhatatlan feladat is.

Az a megállapítás, hogy $2x - 1$ egyenlő nullával, ha x egyenlő $\frac{1}{2}$, egy rendkívül egyszerű egyenlet megoldása, amely szinte nem is nevezhető egyenletnek. Ennél egy fokkal magasabb a másodfokú egyenlet, mint pl. $x^2 - 5x + 6 = 0$. Itt is olyan számot vagy számokat keresünk, amelyek x helyére téve kielégítik az egyenletet; másként kifejezve: keressük ennek az egyenletnek a gyökeit. Valóban, ha az egyenletben x helyébe 2-t vagy 3-at teszünk, azt látjuk, hogy mind a két szám kielégíti az $x^2 - 5x + 6 = 0$ egyenletet.

Már ezeknek a viszonylag könnyű, másodfokú egyenleteknek a tanulmányozása messzemenő felfedezésre vezetett: a képzetes és komplex számok³ felfedezéséhez.

Természetesen erre azt lehetne mondani: mindez nem más, mint elvont gondolatok és spekulatív kérdésfeltevések vékony szövevénye, amely távol van mindennapi életünkől.

Mégis: a másodfokú egyenletek vezetnek a komplex számokhoz, és a komplex számok a mérnökök és fizikusok köznapjainak matematikai szerszámai. A matematikusok álmából, gondolataik elvont szövevényéből született meg a modern tudomány és a modern technika.

Ebben az egyenletben: $2x - 1 = 0$, a 2 és a -1 számok az együtthatók. Ennek az igen egyszerű egyenletnek a megoldását megkapjuk, ha az „egy”-et elosztjuk a „kettő”-vel. Ugyanígy az $x^2 - 5x + 6 = 0$ egyenletben az 1, a -5 és a 6 együtthatók. Ennek az egyenletnek a gyökeit meg-

kapjuk, ha ezekkel az együttthatókkal néhány előírt műveletet végzünk. Emlékszünk még, hogy a két gyök 2 és 3 volt. A 2 és 3 számokat olyan műveletekkel kaphatjuk meg, amelyeket a következő két egyszerű képlet ír elő:

$$2 = \frac{5 - \sqrt{5 \cdot 5 - 4 \cdot 6}}{2} \quad \text{és} \quad 3 = \frac{5 + \sqrt{5 \cdot 5 - 4 \cdot 6}}{2}.$$

Ilyen szabályokat követhetünk, ha ismerjük az együttthatókat, amelyekkel a műveleteket végre kell hajtanunk. A másodfokú egyenlet esetében ezek a szabályok még mindig egyszerűek, bár sokkal bonyolultabbak, mint az elsőfokú egyenletnél.

Némely algebrai egyenlet megoldható gyökmennyiségekkel. Ez azt jelenti, hogy megoldásukat megkapjuk, ha az egyenlet együttthatóival véges számú műveletet végzünk. Ezek a racionális műveletek (összeadás, kivonás, szorzás, osztás) és a gyökvonás. Ha csupán ezeknek a műveleteknek a segítségével megkapjuk a megoldást, akkor azt mondjuk, hogy az egyenlet *megoldható gyökmennyiségekkel*.

Az elsőfokú egyenlet megoldása gyerekjáték. A másodfokú egyenlet megoldása igen könnyű. A harmadfokú egyenlet megoldása már a nehézségek kezdete, de elvégezhető, és már mintegy háromszáz évvel Galois születése előtt is végezték. A harmadfokú egyenlet gyökeit – illetve megoldását – olyan módszerekkel találhatjuk meg, amelyeket minden matematikus ismer; a feladat visszavezethető egy ismert feladatra: a másodfokú egyenlet megoldására. Ez a módszer, amelyet újra meg újra alkalmaznak a matematikában: az új feladatot úgy oldjuk meg, hogy vissza-

vezetjük egy régre, amelynek a megoldása már ismeretes. Hasonlóképpen a negyedfokú algebrai egyenlet is megoldható a gyökmennyiségekkel, ugyanis megoldásának feladatát visszavezetjük a harmadfokú egyenlet megoldására, amely már ismert.

Itt azonban ez a módszer, melyet Lagrange a könyvében ismertet, hirtelen és meglepetésszerűen befejeződik. Valóban igaz, hogy ha meg tudjuk oldani a másodfokú egyenletet, akkor a harmadfokú egyenlet megoldására is képesek vagyunk. Ha meg tudjuk oldani a harmadfokú egyenletet, akkor megvan a lehetőségünk a negyedfokú egyenlet megoldására is. Fel lehetne most már tételezni, hogy ez a lánc meghosszabbítható? Lehetséges, hogy a negyedfokú egyenlet megoldása lehetővé teszi számunkra az ötödfokú egyenlet megoldását is? Ebben az esetben mint egy létrán, úgy kapaszkodhatnánk fokról fokra az egyre magasabb fokú egyenletek megoldásához.

Lehet-e vajon minden egyenletből a következőhöz felkapaszkodni? Lehet-e egy magasabb fokú egyenlet megoldását minden esetben az eggyel alacsonyabb fokúra visszavezetni? Lehetséges-e minden algebrai egyenletet racionális műveletek és gyökvonás segítségével megoldani? Más szóval: meghosszabbítható-e a létra a végtelenségig, vagy egyszer csak vége szakad?

Galois felismerte, hogy ez volt az algebra lényeges kérdése – olyan kérdés, amelyre Lagrange nem tudott felelni. A módszer, melyet Lagrange dolgozott ki, csak a negyedfokú egyenletekig volt használható, s ily módon a feladat megoldását egy sokkal bonyolultabb feladat megoldására „vezették vissza”. Olyan ez, mintha úgy akarna valaki

megtanulni leugrani az iskolaépület tetejéről, hogy a székesegyház tornyáról való leugrást gyakorolja. És ha Lagrange módszerét hatodfokú egyenlet megoldására alkalmazták, akkor a feladat tizedfokú egyenlet megoldásának kérdésévé változott. Ez viszont olyan kísérlet, mintha valaki a székesegyház tornyát nem úgy akarná elérni, hogy felmászik rá, hanem úgy, hogy a Mont Blanc csúcsáról ugrik rá.

Eleinte azt hitte Galois, hogy kell egy olyan módszernek lennie, amelynek segítségével minden algebrai egyenlet megoldható gyökvonás segítségével. Hogy ez a módszer a gyakorlatban könnyen alkalmazható-e vagy nem, azt mellékesnek tartotta. Azonban megtalálni annak a bizonyítását, hogy ez lehetséges, hogy ilyen megoldás mindig létezik – ezt tartotta az algebra központi problémájának.

Néhány héttel azután, hogy Galois elolvasta Legendre geometriáját, már elkezdte megfogalmazni saját problémáit. Még nem volt tizenhat éves, és máris megélte a sötétben tapogatódzás kínját éppúgy, mint a megértés gyönyörét. Az őt körülvevő világ kezdett árnyékszerűvé válni. Az iskola, a tanárok, társai – mind mellékessé lettek, mintha nem is léteznének. Elvont gondolataiból falat teremtetett maga körül, amelyen nem tudott keresztülhatolni a külvilágnak sem a hangja, sem az érintése. Gyakran elfelejtette elvinni az órára a megfelelő könyveket. Gyakran bámult tanárjára anélkül, hogy kérdéseit, megjegyzéseit vagy szidalmait meghallotta volna. Időnként előfordult, hogy ki akart szakadni elszigeteltségéből, s ekkor váratlanul olyan szóáradatban tört ki, amely értelmetlennek vagy elbizakodottnak hatott. Megkönnyebbülés volt számára,

hogy a matematika segítségével meglazult az a kötelék, amely őt a Louis-le-Grand-hoz fűzte. Ily módon lazultak meg azok a kötelékek is, amelyek szüleihez és testvéreihez kapcsolták. Az ő képük is árnyékszerűvé lett. Gondolatainak világa kezdte szétrombolni a húsból és vérből való világot.

Beteges gyönyörűséggel rejtegette szenvedélyének titkát, mintha felfedése árulás volna, és minden erről ejtett szó szentségtörés. Egyedül lépett erre az új útra, barátok nélkül, bátorítás nélkül, anélkül hogy valaki megértette volna. A matematika túlságosan nagy, túlságosan bensőséges, túlságosan személyes élmény volt számára ahhoz, hogy bárkivel is megoszthatta volna. Csak gondolatban ismételte büszkén ezt a mondatot:

„Matematikus vagyok!”

Amikor monsieur Vernier először feleltette Evariste-ot, szokatlan csönd volt. Egyes iskolatársai, akiknek feltűntek Evariste különös című olvasmányai, azt lesték, hogyan fog zavarba hozni egy diák egy unalmas tanárt. Mások, akiket sértettek Evariste rövid vagy pökhendi válaszai, azt várták, hogy most megérdemelt megaláztatásban lesz része. A csönd megzavarta a jó Vernier-t. Evariste-nak ellenére volt, hogy az osztály elé lépjen, és ostoba kérdésekre feleljen.

Vernier hangja nagyon barátságos volt, amikor az első kérdést feltette:

„Mutassa meg, hogyan kell egy szöget két egyenlő részre osztani!”

Evariste sértésnek érezte ezt a gyerekesen egyszerű kérdést. A szégyentől vörösén rajzolt egy szöget, a fakörzővel

gyorsan megrajzolta az íveket, megjelölte betűkkel az ábrát, és anélkül hogy egy szót szólt volna, aláírta:

$$ACE = BCE$$

„Nagyon jól van.”

Vernier az osztály felé fordult:

„Sokan maguk közül egy fél évvel régebben vannak ezen a tanfolyamon, mint Galois, de a kérdésekre félig olyan jól sem tudtak volna megfelelni.”

Evariste arca e szavakra még szenvedőbb kifejezést öltött.

Vernier megkérdezte:

„Meg tudja magyarázni, *miért* egyenlőek ezek a szögek?”

A „miért” szónak azzal adott nyomatékot, hogy jobb mutatóujját az orráig emelte. Galois nem felelt.

Vernier türelmesen és barátságosan magyarázta:

„A geometriában mindig meg kell mutatni, hogy valami miért igaz. Mindig kell lenni egy módszerünknek, egy jó módszerünknek, hogy a dolgokat bebizonyíthassuk. Próbálja most megmagyarázni nekem, miért egyenlőek ezek a szögek.”

Barátságos hangja jelezte, hogy nem venné rossz néven, ha Galois nem tudna felelni a kérdésre; meg volt elégedve tanítványa teljesítményével, s elég lenne, ha Galois elkezdené a magyarázatot, a tanár azután szívesen tovább segítené.

Vernier megismételte:

„Miért egyenlőek?”

Az osztály feszülten várta a választ. Galois csak hosszú szünet után szólt.

„Ez nem nyilvánvaló?”

Az osztály nevetésbe tört ki. Az egyik tapsolni kezdett. Egy másik így kiáltott:

„Galois-nak nyilvánvaló a geometria!”

Egy harmadik azt ordította:

„Galois nyilvánvalóan lángész!”

„Nyugalom! Nyugalom!”

Vernier megpróbálta osztályát elcsendesíteni.

„Maguk nagyon rosszindulatúak társukkal. Nincs itt semmi nevetnivaló. Ahelyett, hogy segítenének neki, mulatnak a társukon.”

Galois megsajnálta Vernier-t. Barátságos tanár volt, megvédte diákjait, és szegény észre sem vette, hogy a nevetés ellene is irányul.

Evariste a tábla felé fordult, kiegészítette a rajzot két háromszögre, alájuk írta, hogy egybevágóak, megjegyezte az egybevágóság okát is, és levezette ebből, hogy a két szögnek is egyenlőnek kell lennie.

Vernier meglegedetten tekintett a táblára.

„Ez már jobb! Sokkal jobb! Ez már igazán nagyon jó. Próbáljon módszeresebben dolgozni. Csak egy kicsivel több módszeresség, és maga lesz az osztály egyik legjobb tanulója. De ne felejtse el: figyelmesen és rendszeresen dolgozni!”

Az iskolaév befejeződött. Evariste a matematikaversenyen második díjat nyert. Vernier el volt ragadtatva. Ha Galois csak egy kicsit rendesebben ír, ha csak egy kicsit bővebben magyaráz, az első díjat is megnyerhette volna.

„Egy kicsit több módszeresség, több módszeresség – gondolta Vernier –, és jövő évben részt vehet az általános versenyen.”

Evariste második díjat nyert görögből is az általános versenyen. Amikor monsieur Laborie erről tudomást szerzett, azt mormolta magában:

„Ez persze azt mutatja, hogy igazam volt. Jót tett neki, hogy ismételnie kellett a második osztályt.”

A következő iskolaévben a retorikai osztályban – csak néhány hónappal azután, hogy először megértette a geometria szó jelentését – Galois megismerte az alkotó munka minden gyönyörét és kínját. Napjai feszültséggel voltak telve, éjszakái álmatlanul teltek el. Éjszaka rohanták meg az új ötletek, ezek a fejében kavargtak, de nem gyűjthető gyertyát, hogy lejegyezhesse gondolatait. Amikor azután reggel ezt megtette, sokszor azt látta, hogy következtetései hibásak, hogy az igazságnak, melyet keresett, csak torzképe volt az, ami álmát elrabolta. Matematikán dolgozott a tanulási időben, az egyéb tanórákon, evés közben és a kevés pihenőidő alatt is. Még akkor is képes volt ezen dolgozni, amikor franciafeladatot írt, vagy tanárja kérdésére felelt. Még amikor latinul szavalt, vagy görögöt fordított, akkor is érezte, hogy problémái állandóan jelen vannak tudatának háttérében. Gépies és üres volt minden cselekedete a matematikával való foglalkozáson kívül. Szeme körül sötét karikák támadtak. Úgy tűnt, mintha tekintete az őt körülvevő világ helyett befelé fordulna, a saját agya irányába.

Mennyire értették meg a tanárok diákjukat? Itt vannak

a retorikai osztály első szemeszterére vonatkozó feljegyzések:

Viselkedése elég jó. Gyakori szórakozottság! Nem hízelgek magamnak azzal, hogy ennek a jellemnek részletét megértem, mégis úgy látom, hogy uralkodó vonása az önhietség. Nem tartom elvetemültnek. Úgy vélem, hogy képességei magasan az átlag felett vannak, irodalmi tanulmányokban éppen úgy, mint matematikában. De mostanáig sok tárgyat elhanyagolt. Ez az oka annak, hogy a vizsgákon nem jól felelt. Úgy látszik, elhatározta, hogy mostantól kezdve több időt és figyelmet szentel a tanítási óráknak: közösen kidolgoztunk egy új időbeosztást. Majd meglátjuk, hogy tartani fogja-e magát saját elhatározásához. Nem hiányzik belőle a vallásos érzés. Testi felépítése egészséges, de vékony.

Ezekhez a barátságos szavakhoz monsieur Pierrot a maga részéről a következőket fűzte:

Az én tárgyamban keveset dolgozik és sokat fecseg. Tehetsége, amelyről oly sok szó esik, de amelynek én még egyetlen bizonyítékát sem láttam, sehová se fogja őt vezetni. Munkájában nyoma sincs másnak, mint különcségnek és hanyagságnak.

Monsieur Desforges ezt írta:

Mindig olyasmivel foglalkozik, amivel éppen nem kellene. Minden nap rosszabb lesz.

És végül monsieur Vernier megjegyzése:

Szorgalma és előmenetele figyelemre méltó.

1823-ban a huszonegy éves norvég Niels Henrik Abel híressé lett szülővárosában, mert úgy hírlett, hogy megoldotta az ötödfokú algebrai egyenleteket. Később Abel rájött, hogy bizonyítása hamis volt. Mint minden nagy tudós, állhatatosan megmaradt a maga kérdésfeltevésénél: Megoldható-e az ötödfokú egyenlet gyökmennyiségekkel? Vagyis megkapható-e az ilyen egyenletek megoldása az együtthatóikon végrehajtott véges számú racionális művelet és gyökvonás segítségével? Abel megtalálta a feleletet kérdésére. 1826-ban hozta nyilvánosságra a *Journal für die reine und angewandte Mathematik* (Tiszta és alkalmazott matematikai közlemények) első számában, amelyet Crelle adott ki Németországban. A felelet az volt, hogy az ötödfokú egyenlet általában *nem* oldható meg gyökmennyiségekkel.

Életének tizenhetedik évében Galois azt hitte, hogy nagy matematikai felfedezést tett. Azt hitte, megtalálta azt a bizonyítást, mely szerint minden ötödfokú egyenlet megoldható gyökmennyiségekkel. Később, miután bizonyításának menetét mindig újra és újra ellenőrizte, egy világos pillanatban felismerte, hogy végső következtetése hibás volt: az épület, melyet hónapokig tartó makacs munkával emelt, amelyet felfedezésnek tartott, összeomlott, és egy halom értelmetlen szimbólummá változott. De nem adta fel a játszmát. Tudta ő is, mint ahogy minden nagy tudós mindig tudta, hogy az első gyenge fénysugarat csak a folytonos makacs gondolkodás hozza meg. Tudta, hogy hónapokig, sőt évekig kell a problémát éjjel-nappal üldözni, s hogy gondolkodni, újra meg újra gondolkodni, várni,

újra meg újra várni kell, amíg szüntelen fáradozás után a megismerés első szikrája bevilágítja azt a keskeny ösvényt, amely a megoldáshoz vezet.

Az ötödfokú egyenletek megoldásának eredménytelen kísérletei után Galois úgy látta, hogy ilyen megoldás gyökmennyiségekkel nem létezik. Tudatában lassan kikristályosodott az algebra nagy problémája: megtalálni az igazi kritériumokat, amelyek – egy tetszőleges fokú algebrai egyenletre alkalmazva – kényszerítik az egyenletet, hogy világosan felfedje, megoldható-e gyökmennyiségekkel vagy sem. Biztos volt benne, hogy ha ilyen kritériumokat ötöd- vagy magasabb fokú általános egyenletekre alkalmaznának, az egyenlet azt felelné: „Nem, nem tudtok gyökmennyiségekkel megoldani.” Ha ugyanezeket a kritériumokat harmad- vagy akár negyedfokú egyenletekre alkalmaznák, akkor ez lenne a válasz: „Igen, meg tudtok oldani gyökmennyiségekkel.”

Így történt, hogy Evariste Galois, a Louis-le-Grand-ban a retorikai osztály hallgatója, megfogalmazta a matematika egyik legnehezebb, az algebra egyik legjelentősebb kérdését. Ő azonban aligha tudta, milyen fontosnak bizonyul majd ez a kérdés, aligha tudta, hogy azok a forradalmi és hatékony módszerek, amelyekkel a kérdést meg fogja oldani, egy évszázaddal később döntően befolyásolják a matematika fejlődését.

A professzorok minden szemeszter után hűségesen elkészítették jelentésüket. A második szemeszter végén az a tanár, aki Evariste tanulmányait ellenőrizte, ezt írta:

Magaviselete igen rossz, természete zárkózott. Arra törekszik, hogy valami különlegesség legyen. Képes-

ségei figyelemre méltóak, de a retorikai osztály tantárgyainál nem használja őket. Egyáltalában nem dolgozik az osztályában. A matematikai szenvedély megszállottja. Azt hiszem, jobb volna számára, ha szülei beleegyeznének, hogy csak matematikát tanuljon. Itt csak elvesztegeti az idejét, csak gyötri a tanárait, és mindig csak büntetik. Nem hiányzik belőle a vallásos érzés; úgy látszik, egészsége gyenge.

Monsieur Pierrot ezt írta:

Néhány házi feladatot elkészített; egyébként fecsegő, mint rendesen.

Monsieur Desforges ezt írta:

Szórakozott és fecsegő. Azt hiszem, az a becsvágya, hogy szétmorzsolja a türelmemet. Nagyon károsan hatna társaira, ha volna rájuk befolyása.

Monsieur Vernier, a matematikatanár ezt írta:

Intelligenciája és előmenetele jelentős, de nem elég módszeres.

Amikor a retorikai osztályban eltöltött évnek vége volt, Evariste pontosan tudta, mi lesz a legközelebbi tennivalója: be akart iratkozni a Politechnikai Főiskolára.

A Politechnikai Főiskola! A forradalom gyermeke és Franciaország büszkesége! Ott szabad lesz egész nap matematikát tanulnia. Sőt mi több, ott ez lesz a kötelessége. Olyan emberekkel fog találkozni, akik megértik őt: Franciaország legnagyobb matematikusaival – némánnyal a világ legnagyobb matematikusai közül. Cauchy előadásait hallgatja, Cauchy biztosan felismeri azoknak a problémáknak a jelentőségét, amelyekkel ő, Evariste Galois foglalko-

zik. Ampère-rel és François Aragóval találkozik, azokkal, akiket a hallgatók csodálnak, és a francia nép szeret.

Új társakkal találkozik, és új barátokat szerez majd. Igaz, hogy a Louis-le-Grand-ban nem voltak barátai, de majd a Politechnikai Főiskolán lesznek! Néhány hónap múlva új életet kezd, valódi életét, abban az iskolában, amely nemcsak tudósokat, állami hivatalnokokat és tiszteket képzett, hanem népvezéreket is. Tudta, hogy a Politechnikai Főiskolára való felvétele előtt szóbeli vizsgát kell tennie. Milyen kár, hogy szóbeli és nem írásbeli vizsgát! Fel kell majd tárnia a vizsgáztató előtt tudását, sőt talán még a problémát is, ami foglalkoztatja és a már elért eredményeket. Ez a gondolat kellemetlen, sőt fájdalmas volt számára.

Apjával való legutóbbi beszélgetésére gondolt, akinek elmondta a matematika iránt érzett szeretetét és azt a tervét, hogy a Politechnikai Főiskolára akar beiratkozni. Apja megértette őt, rajta kívül senki. Matematikatanára már több mint egy éve tanította, de sohasem ébredt annak a tudatára, hogy milyen sokat tanulhatott volna tanítványától.

De apja megértette. Szemében felcsillant a büszkeség, amikor azt mondta:

„A fiam nagy matematikus lesz. Evariste Galois, a Politechnikai Főiskola professzora, az akadémia tagja. Bizony, Evariste, ezek jól hangzó szavak, és én szívesen hallgatom őket.”

Azután hirtelen nevetni kezdett, de a nevetése rövid volt és valahogy erőltetett. Nem olyan volt, mint a régi időkben. Apja szeme gyorsan elhomályosodott, amikor azt mondta:

„Remélem, hogy neked nem lesz annyi ellenséged életedben, mint nekem.”

Azután nagyon halkán beszélt, mintha magában beszélne. Evariste alig tudta megérteni.

„De még ez sem a legrosszabb. A legrosszabb a közömbösség.”

Gyorsan újra a fiához fordult.

„Én csak beszélek, és elrontom az örömet. Monsieur Vernier megírta nekem, hogy a matematikában nagyon jó vagy. Leveléből ítélve nem is olyan buta, mint ahogy te állítod. Azt tanácsolja, hogy maradj még egy évig a Louis-le-Grand-ban, és végezd el a különleges matematikai tanfolyamot, mint ahogy mindenki ezt teszi, aki be akar kerülni a Politechnikai Főiskolára. Mit gondolsz?”

Evariste mérges volt, hogy Vernier beleavatkozik az ő dolgaiba, és egy kicsit az apjára is, aki kész volt arra, hogy még egy évig a Louis-le-Grand-ban hagyja őt.

Maga is csodálkozott, hogy milyen hidegen cseng a hangja, amikor megkérdezte:

„Nem hiszed el, hogy eleget tudok ahhoz, hogy ezen az ostoba felvételi vizsgán megfeleljek?”

„Monsieur Vernier azt írja nekem, hogy talán túl sokat is tudsz ahhoz, hogy megfelelj a felvételi vizsgán; tudod a fontos dolgokat, de lehetséges, hogy a lényegtelen részletekérdéseket nem ismered, pedig ezeket megkövetelik a vizsgán. Határozottan azt tanácsolta, hogy még egy évig maradj a Louis-le-Grand-ban.”

„Monsieur Vernier öreg és buta!”

De Evariste hamarosan azt kívánta, bár sohasem mondta volna ki ezeket a szavakat.

Az az óra következett, amikor a Louis-le-Grand diákjai írni szoktak szüleiknek, barátaiknak, rokonaiknak. Ebben az intézetben minden szigorúan be volt osztva, még a gyermekeknek szüleik iránt érzett szeretete is.

Evariste ezt írta:

Drága Apám!

Egy héttel ezelőtt zaklatott hangú levelet írtam Neked, ami bizonyára bántott Téged. De a Te nyugodt és baráti válaszdod nagy segítségemre volt. Most higgadtabb vagyok és kevésbé szerencsétlen. Nehéz hetem volt! Amikor megbuktam a felvételi vizsgán, úgy éreztem, hogy ez minden reményemnek, sőt az életemnek a végét jelenti. Azután elisméltetem magamban a Te szavaidat. Jó volt, hogy azt írtad, hogy ettől féltél, nem azért, mert nem bízol bennem, hanem azért, mert bízol bennem.

Most már megértem, hogy Te előre láttad ezt, amikor azt tanácsoltad, hogy még egy évig maradjak itt, és végezzem el a matematikai tanfolyamot. Most tehát még egy évre a Louis-le-Grand-ban vagyok! Úgy látszik, az a sorsom, hogy az életemet ebben a börtönépületben töltsöm, amelyet olyan jól ismerek, és amelyet annyira utálok.

Soha nem hittem volna, hogy egy olyan embert, akire néhány hónappal ezelőtt még felnéztem, úgy meg fogok vetni, mint ahogy most vizsgáztatómat, monsieur Lefèbvre-t megvetem. Gyenge matematikus, a feje olyan, mint egy halálfej, amelyre ráncos sárga bőrt húztak. Már első pillantásra visszataszítónak és embertelennek tűnt nekem. Álmaim iskolájá-

nak ez a vizsgáztatója sziszegte felém ostoba kérdéseit. Hangján és tekintetén észrevettem, hogy számára a hallgató csak levegő. Biztosan jezsuita. Amit ez a sárga halálfej akart, nem volt más, mint képletek értelmetlen levezetése. Mindennek pontosan ugyanazt a magyarázatát akarta hallani, ami az ostoba tankönyvekben van. Őelőtte bűn, ha valakinek saját gondolatai, saját bizonyítási módszerei vannak.

Amikor sorra kerültem, rámpillantott, és kis szemét még jobban összehúzta, hogy csak a lehető legkevesebbet lássa belőlem. Azután feltette az első kérdést:

„Miért jött erre a vizsgára anélkül, hogy a különleges matematikai tanfolyamot elvégezte volna?”

Azt válaszoltam: „Magam tanultam.”

„Óh” – mondta ő. Hallanod kellett volna ezt az „Óh”-t! Azután azt kérdezte, hogyan kell megoldani egy másodfokú egyenletet. Fel merte tenni nekem ezt a nevetséges kérdést, nekem, aki többet tudok az algebrai egyenletekről, mint a Politechnikai Főiskola valamennyi tanára együttvéve! És még hozzá helytelenül fogalmazta meg a kérdést. Amikor figyelmeztettem, hogy a kérdés helytelenül volt megfogalmazva, összehúzta a bőrt sárga koponyáján – ez gúnyos mosolyt akart jelenteni. Azután azt mondta, hogy nincsen ideje vitákra, különben sem ő a vizsgázó. Majd egészen gyerekes kérdéseket tett föl. Összeszorult a torkom, és egy hangot sem voltam képes kiejteni. Végül hozzámfordult ez a halálfej, és azt mondta:

„Látom, hogy Ön egyedül tanult, de nem tanult eleget. Próbálja meg jövőre újból.”

Drága Apám! Rád fogok hallgatni, és megpróbálom, hogy megtanuljam az ostoba apró fogásokat, hogy jövő évben szóban is tudjak felelni, ahogy ezt elvárják tőlem. Remélem, akkor több sikerem lesz.

Engedd meg, hogy most befejezzem ezt a kellemetlen témát.

Drága Apám! Amikor utoljára láttalak, levertnek látszottál. Hálás vagyok neked, hogy elmondtál egyet-mást arról, ami bánt. A gyanú, amely már korábban megvolt bennem, ezzel megerősödött. De azoknak az embereknek, akik ezt az alantas és undorító rágalom-hadjáratot indították el ellened, semmi sikerük sem lesz ezzel. Sohasem érhetik el, hogy becsületes neved bemocskolják! Bourg-la-Reine lakosai ismerik az ő jó polgármesterüket, és nem fognak a pap rágalmaira hallgatni. Lehet, hogy a jezsuiták hatalmasok, de ahhoz nincs elég hatalmuk, hogy ellenünk ingereljék azokat az embereket, akik szeretnek Téged.

Itt megszakította az írást Evariste, és még egyszer elolvasta az utolsó szavakat. Nem hangzottak meggyőzően. Nem tudják apjának azt a vigasztalást megadni, amire szüksége van. Még ezt fűzte hozzá:

Drága jó Apám! Milyen szívesen segítenék rajtad szeretetemmel! Milyen szívesen viszonzom a Te szeretetedet és megértésedet! Ehelyett kellemetlenségimmel még csak szaporítom a gondjaidat. De Veled együtt hiszem, hogy az idők meg fognak változni. Vihar jön majd, és megtisztítja a levegőt – itt Párizsban, Bourg-la-Reine-ben és egész Franciaországban. Reméljük, hogy nemsokára bekövetkezik.

A harang megszólalt, itt volt az ideje, hogy befejezze a levelet.

Minden jót kívánok Neked. Kérlek, magyarázd meg Anyának aménnyire csak lehet, hogy miért buktam meg. Szeretettel ölel mindannyiottokat

Evariste

Azután bement a különleges matematikai tanfolyam kis osztálytermébe, ahol még mintegy húsz másik diákkal együtt várta az új matematikatanárt.

Monsieur Richard belépése minden drámai jelenet nélkül folyt le. Miután becsukta maga mögött az ajtót, álmodozóan mosolygott, és úgy látszott, mintha haboznék. Fellelépett a dobogóra, kissé meggörbült hátát fordítva az osztály felé. Kezébe vett egy darab krétát, kettétörte és megfordult. Szórakozottan nézett tanítványaira, akik kritikusán fürkészték a testes férfit, szögletes, gyér hajú fejét és vastag szemüvege mögül barátságos tekintetű szemét. Nagyon nyugodtan, minden erőltettség nélkül kezdett beszélni. Néhány hallgatója azt kérdezte magában, hogy vajon miért tartják ezt az embert – aki olyan fesztelenül beszél velük, mintha barátaival társalogna egy szalonban – az intézet legjobb tanárának. De mindenki figyelt.

„Ennek a tanfolyamnak, fiatal barátaim, az a célja, hogy kibővítse matematikai ismereteinket. Meg fogjuk azonban kísérelni, hogy ne csak kibővítsük, hanem el is mélyítsük ezeket az ismereteket. Ezt úgy próbáljuk elérni, hogy mindent előlről kezdünk. Azt az anyagot, amelyet már tanultak, gyorsan átismételjük, de magasabb színvonalon, a legújabb eredmények alapján. Így olyan áttekintést nyerünk, ami majd lehetővé teszi, hogy a lényegyet lássuk meg: azo-

kat az alapvető tételeket, amelyeken a többiek nyugosznak. A matematikában nagy a veszélye annak, hogy az ember a fáktól nem látja az erdőt, hogy csak az egyes tételeket vizsgáljuk, és elfeledkezünk az épületről, amelybe ezek beleilleszkednek, és amely összetartja őket.”

Evariste már előre elhatározta, hogy monsieur Richard tanóráját saját tanulmányaira fogja felhasználni, most azonban figyelni kezdett.

„Fordítsuk figyelmünket a geometriára! Amikor Önök ezzel kezdtek foglalkozni, nyilván az volt a benyomásuk, hogy a geometria csiszolt és befejezett formában hirtelen pattant ki egyetlen ember agyából. A valóságban azonban a geometria – éppen úgy, mint a matematika bármely más ága – nemzedékek munkájának eredménye. Legnagyobb-részt Eukleidész nevéhez kapcsolódik, aki időszámításunk előtt körülbelül háromszáz évvel élt. De a geometria sokkal Eukleidész előtt kezdődött. Egyesek talán azt kérdeznék tőlem: mikor fejeződött be? Nem fejeződött be, és nem is hiszem, hogy valaha befejeződik.”

Ezután Richard vázolta a geometria történetét: hogyan vezették be az egyiptomiak mint a mérés gyakorlati művészetét, milyen szerepet játszottak fejlődésében a görögök. Mindez új volt Galois számára. Nem akarta belátni, hogy a matematika megértéséhez fontos a történetét megismerni, de be kellett látnia, hogy érdekesnek találja monsieur Richard szavait, és hogy tetszik neki az a mód, ahogyan elmondja azokat. Odafigyelt – és ez volt a legnagyobb bók, amelyet valaki Galois-tól kaphatott.

„A matematika tanításánál az egyik legnagyobb veszély az, hogy azt a látszatot kelti, mintha a matematika lepecsé-

telt könyv, befejezett épület volna, amelyet a múlttól örököltünk, és amelyet sem megváltoztatni nem lehet, sem bármit hozzácsatolni. A matematika élő szervezet. És különösen ma, ebben a mi XIX. századunkban rendkívül eleven. Még az elemi geometria is lehet új és nagyon jelentős felfedezések forrása.

Talán azt fogják gondolni, kedves barátaim, hogy kétségek és új felfedezések csak akkor lehetségesek, ha előbb az egész anyagot elsajátították. Talán azt fogják gondolni, hogy el kell sajátítaniok a matematika valamelyik ágának összes ismeretét, mielőtt akár csak remélhetnék is, hogy önálló gondolatokat alkothatnak róla. Ez általában igaz lehet, de nem minden esetben az. Erre megint jó példa a geometria. Itt mindjárt az elején elkezdődnek kétségeink és nehézségeink. Jobban meg fogjuk ezt érteni, ha néhány szóban vázoljuk Eukleidész posztulátumainak⁴ – vagy ahogyan ma nevezik: axiómáinak – történetét.”

Monsieur Richard elmondta az öt euklideszi posztulátumot, és sorban elemezte őket, amíg eljutott az ötödik axiómához.

„Az ötödik axióma története egyenesen a mai időkbe vezet bennünket. Ez az axióma sohasem látszott olyan magától értetődőnek, mint a többi négy. Sokat próbálkoztak, hogy egy másikkal, egy magától értetődőbbel helyettesítsék. Be tudjuk-e bizonyítani az ötödik axiómát, vagy adott-nak kell-e elfogadnunk, és milyen formában lesz a legjobb az egyik vagy a másik – ilyen és más nyitott kérdések vannak, s a jövő új és váratlan felfedezéseket hozhat.”

Evariste a Richard és Vernier közötti nagy különbségre

gondolt. El kellett ismernie – ha vonakodva is –, hogy az új tanártól talán még tanulhat is valamit.

„Monsieur Richard nem nagy matematikus – gondolta Galois –, de értékeli a matematikát, szeretettel és értelemmel szívta levegőjét. Még ha kevés alkotó munkát végzett is, látja annak szépségét, és ért hozzá, hogy ezt másoknak is megmutassa.”

Evariste arra a következtetésre jutott, hogy monsieur Richard olyan ember, akivel érdemes megismerkedni, olyan ember, aki előtt ő, Evariste Galois talán még a képességeit is feltárhatja.

Monsieur Richard lediktálta a heti feladatot. A legtöbben nehéznek találták; még a jó tanulóknak is sok idő kellett a megoldáshoz, és csak ritkán sikerült megbirkózni az összes feladattal.

A tanulók mindent pontosan beírtak füzetükbe:

„1. feladat: Határozd meg egy körbe írt négyszög x és y átlóit, négy oldala, a , b , c és d segítségével.”

Azután gondosan leírták a második és harmadik feladatot is. Evariste csak meghallgatta, és amikor vége volt a diktálásnak, világosan maga előtt látta minden egyes feladat pontos megoldását. Monsieur Richard most hozzákezdett előadásához.

Evariste kitépett egy lapot füzetéből, a felső sarkába odaírta: „Galois” és alá: „Feladatok.” Megfogalmazta az elsőt, és leírta megoldását egyenletekkel és azokkal a magyarázatokkal, amelyek az egyenleteket összekapcsolták. Egy szó törlése vagy javítása nélkül, a legegyszerűbb mó-

don jutott el az eredményhez, azáltal, hogy $x \cdot y$ és $x : y$ értékeit kifejezte. Azután a következő oldalon ugyanolyan gondosan megadta a másik két feladat pontos megoldását is, világos rajzokkal kiegészítve. Mindehhez tizenöt percre volt szüksége. Ezután csak fél figyelemmel hallgatta az előadást, inkább azzal volt elfoglalva, hogy bátorságot gyűjtson az óra befejezésének pillanatára.

Amikor monsieur Richard elhagyta az osztályt, maga mögött egy hangot hallott:

„Bocsásson meg, uram.”

„Tessék?”

A tanár megfordult, és egyik tanítványát látta maga előtt – aki korához képest alacsony és sovány volt – kezében egy lap papírral, amint elvörösödve a földet bámulja.

Richard karját Evariste vállára téve megkérdezte:

„Mi baj van?”

Evariste, anélkül hogy felpillantott volna, átnyújtotta tanárjának a lapot:

„Itt a megoldás.”

Richard ránézett az első oldalra, gyorsan átfutotta, és látta, hogy a feladat olyan módon van megoldva, amely a legjobb tankönyvhöz is méltó volna. Megfordította a lapot, rápillantott a másik oldalára, azután a diákra, azután megint a papírra és megint Galois-ra. Azután elolvasta az első oldalon a nevet.

„Galois. És a keresztnéve?”

„Evariste.”

„Úgy.”

Hosszan nézte Evariste-ot, anélkül hogy egy szót is szólt volna. Evariste szégyellte magát, és már megbánta, amit

tett. Nevetségessé tette volna magát? Monsieur Richard is gúnyosan fog mosolyogni rá, mint ahogy a sárga halálfejű tette?

Monsieur Richard azonban ezt mondta:

„Meglátogatna ma engem vacsóra után a szobámban? Meg fogom kérni a tanárját, hogy ne rója meg, ha valamivel később ér majd a hálóterembe. Rendben van?”

„Igen, uram!”

„Jó.”

Galois égett az izgalomtól. Amikor elfordult, hallotta, hogy az egyik diák füttyent, és azt mondja szomszédjának:

„No nézd csak! A mi zsenink be akar vágódni!”

Mint a legtöbb professzor, monsieur Richard is az intézetben lakott. Amikor Evariste belépett dolgozószobájába, Richard a szemben álló székre mutatott. Egy ideig nézte a vendégét, azután, miközben pipáját tömte, ezt mondta:

„Szeretném, ha mesélne valamit magáról. Min dolgozik?”

Richard tanári sikerének titka nagyon egyszerű volt: a diákokkal mint egyenrangúakkal bánt.

Evariste csodálkozott, hogy nem kell Richard-t meggyőznie arról, hogy ő matematikus. Úgy tűnt, mintha valami különös módon Richard tudna erről. Mióta a Louis-le-Grand-ban volt, először érezte Evariste magát félénknek és alázatosnak.

„Algebrai egyenletekkel foglalkozom. Egy évvel ezelőtt azt gondoltam, hogy az ötödfokú egyenletek is megoldhatók gyökmennyiségekkel, mint a harmad- és negyedfokú egyenletek. Ma azt hiszem, hogy az általános ötödfokú egyenlet nem oldható meg gyökmennyiségekkel.”

Galois elnémult. Monsieur Richard csodálkozva nézett a vele szemben ülő diákra, de csak annyit mondott:

„Hm! Ez nagyon érdekes. Nagyon érdekes.”

„Az a probléma, amellyel foglalkozom, tulajdonképpen sokkal általánosabb. Keresem a szükséges és elegendő feltételeit annak, hogy egy algebrai egyenlet gyökmennyiségekkel megoldható. Tetszőleges fokú algebrai egyenletre gondolok. Azt hiszem . . . sőt biztos vagyok benne, hogy kell ilyen kritériumoknak lenniök.”

Azután bizalmasan tette hozzá:

„Azt hiszem, uram, hogy a legutóbbi időben közelebb jutottam ennek a problémának a megoldásához.”

Evariste vágyódott arra, hogy eredményét minden részletében megmagyarázza, s így egészen kis csalódást okozott neki, mikor Richard, miután sokáig hallgatva nézte őt, ezt mondta:

„Ez nagyra törő vállalkozás.”

Szívott egyet a pipájából, és megismételte:

„Ez rendkívül nagyra törő vállalkozás. Tudja, kedves fiatal barátom, ha ezt a problémát megoldja, akkor nemzedékünk legjobb matematikusai közé fog tartozni. Egész szívemből szerencsét és sikert kívánok magának. Egyébként hány éves?”

„1811. október 25-én születtem.”

„Tizenhét évvel ezelőtt. Tizenhét éves tehát. Én majdnem kétszer annyi idős vagyok, mint maga. Meséljen többet magáról. Hogy csinálta, hogy ilyen öreg lett, és még mindig nem oldotta meg az algebra alapproblémáját?”

Hangosan nevetett a tréfáján, és nevetése átragadt Evariste-ra.

„Mikor kezdett érdeklődni a matematika iránt?”

Galois most már hangosabban és szabadabban beszélt. Mesélt monsieur Richard-nak Legendre-ről, Vernier-ről, a Politechnikai Főiskola felvételi vizsgájáról, sőt még otthonáról és édesapjáról is.

Késő este volt már, amikor monsieur Richard azt mondta Galois-nak:

„Sokat tehetne értem, barátom. Segíthetne nekem iskolársaiban felébreszteni a matematika iránti érdeklődést. Nézze, a nehézség abban van, hogy maga az én legtöbb órámon nagyon fog unatkozni. Néhány lényegtelen részletkérdést kivéve maga mindent tud, amit én tanítani fogok és természetesen ennél sokkal többet is. Igen, nem szégyellem bevallani, hogy a matematika egyes ágaiban maga talán lényegesen többet tud, mint én. Az a kérdés, hogyan tudjuk magát az unalomtól megmenteni. Az unalom egyébként ragályos betegség. Akaratlanul is elterjeszthetné ezt a ragályt az egész osztályban, és ez rossz volna.”

Evariste közbevágott:

„Soha nem fogok unatkozni az Ön óráján, uram!”

„Most azt hiszi. Néhány hónap múlva azonban talán már másképpen fog gondolkodni. Mégis, úgy gondolom, hogy van kiút. Amit tanult, azt egyedül tanulta meg, nem annyira az iskolai oktatásban, mint inkább az iskolai oktatás ellenére. Kísérelje meg, hogy az oktatási órákat ne a saját személyes nézőpontjáról ítélje meg. Gondoljon arra, hogy az órák célja a matematikai érdeklődés felébresztése – nemcsak tanítani a matematikát, hanem élővé és izgalmassá is tenni. Ha ismeri előadásaim anyagát, akkor tegye fel a kérdést magának: elég világos-e az én magyarázatom. Ha pe-

dig valami kritikai ellenvetése van, csak mondja meg nyíltan.”

„Óh! Ezt nem merném.”

„De én éppen ezt akarom magától. A vita fokozza az érdeklődést, és ez igaz a kétségekre és az ellentmondásra is. Tisztázáshoz vezet, és elmélyíti a megismerést. Ilyen módon élménnyé lesz a tanítás mindannyiunk számára, ennek minden alkalommal örülni fogunk, és mindig szívesen gondolunk rá vissza. Állásfoglalásával segíthetne nekem a megfelelő légkör kialakításában.’ ’

„Boldoggá tesz engem, monsieur Richard, ha bármikor azt tehetem, amit Ön kíván tőlem.”

Szívesen hozzátette volna:

„Ön az első a Louis-le-Grand-ban, aki barátságosan és megértően közeledik hozzám.”

De ezek a szavak elmondatlanok maradtak.

1829

Evariste Galois még mint a Louis-le-Grand hallgatója írta első tudományos munkáját, mely az *Annales de mathématique de M. Gergonne* (M. Gergonne matematikai évkönyvei)-ben jelent meg. Címe: *Démonstration d'un théorème sur les fractions continues périodiques* (Egy tétel bizonyítása, amely a folytonos periodikus törtekre vonatkozik).

Némaság fogadta. Evariste senkivel sem beszélt róla, és úgy látszott, senki sem törődik megjelenésével. Bizonyára nem volt valami nagy jelentőségű munka. Nem ez a munka volt az, amelyben Evariste az algebrai egyenletek megold-

hatóságáról szóló eredményeit megfogalmazta. Ezt egy kéziratban végezte el, amelyet a francia akadémiához küldött be – egy kéziratban, amely a század néhány legnagyobb matematikai gondolatát tartalmazta. Most először érezte magát Evariste a Louis-le-Grand-ban felszabadultnak és boldognak. Tudta, hogy a munkáját nagyon szűkszavúan fogalmazta meg, de minden nagy matematikus meg fogja látni, hogy ezt a kéziratot lassan kell olvasni, és gondosan kell tanulmányozni. Valószínűleg monsieur Cauchynak fogják majd a munkát elküldeni. Evariste biztos volt benne, hogy ez a nagy mester felismeri eredményeinek és azoknak a módszereknek a jelentőségét, amelyekkel azokat elérte. Biztosan felismeri, hogy ez a munka olyan utat mutat, amely még nagyobb felfedezésekhez vezet majd. Nemsokára az egész világ tudja azt, amit eddig csak ő tudott, hogy ő, a Louis-le-Grand egyik diákja, aki a Politechnikai Főiskola felvételi vizsgáján megbukott, nagy matematikus. Még monsieur Richard is csodálkozni fog és édesapja is. Nemsokára híres matematikus lesz, híres, nemcsak Franciaországban, hanem mindenütt a világon – mindenütt, ahol matematikát tanítanak és tanulmányoznak.

Sok időt töltött ábrándozással, elképzelte, hogyan fogadja Cauchy a kéziratot. Legkedvesebb álma mindig azzal kezdődött, hogyan érkezik meg kézírata a matematikus házába.

Monsieur Cauchy először azt fogja mondani:

„Nevetséges! Egy kollégiumi diák küld be az akadémiának kéziratot!”

De monsieur Cauchy nagy matematikus, és tudja, hogy

mint az akadémia tagjának, mi a kötelessége. Elkezdí majd olvasni a kéziratot. Érdeklődése minden szónál fokozódik, bámulata minden oldal után nagyobb lesz. Felismeri, mi a jelentősége annak, hogy megkülönböztetem a primitív és nem primitív egyenleteket. Milyen jó, hogy mindjárt az első mondatokban Gauss-idézet van! Ebből látni fogja monsieur Cauchy, hogy a szerző ismeri az irodalmat, és nem már ismert eredményeket fedez fel újra.

Monsieur Cauchy felismeri, hogy új út nyílt az ismeretlenek át. Minél tovább olvassa, annál izgatottabb lesz. Azonnal levelet ír monsieur Gaussnak és azután az akadémának. Nem, nem! Sem monsieur Gaussnak, sem az akadémának nem ír. Ez majd később jön. Először Galois-val akar majd találkozni, átölelni őt, gratulálni neki, meghívni magához, megkérdezni, hogy mivel foglalkozik most, és milyen tervei vannak. De ez is csak később jön. Először meg kell találnia Galois-t a Louis-le-Grand-ban. E célból az igazgatóhoz megy. Felkeresi Laborie-t, és azt mondja neki:

„Cauchy vagyok.”

És Laborie mélyen meghajol. Alázatosan megkérdezi, minek köszönheti ezt a nagy megtiszteltetést, monsieur Cauchy látogatását. És ekkor monsieur Cauchy azt válaszolja:

„Tudja, hogy az Ön intézetében egy lángész van? Olyan probléma megoldását találta meg, amelyen én már régóta hiába dolgozom. Láthatnám őt? A neve Galois.”

Erre Laborie azt feleli:

„Oh, Galois? – Természetesen, monsieur Cauchy! Ő intézetünk büszkesége. Mindannyian szeretjük és csodáljuk

őt. Annýira szeretjűk, hogy két  v g a második osztályban tartottuk.”

Azután a Politechnikai Főiskoláról  lmodozott Galois. Jövőre megint jelentkezik felvételi vizsgára. Talán majd ugyanaz a sárga halálfej fogja vizsgáztatni. De ezúttal ez is másképpen viselkedik. Csodálkozva bámul Galois-ra, és megkérdezi:

„ n *az* az Evariste Galois?”

„Mire gondol?”

„Azt a Galois-t gondolom, akitől az algebrai egyenletek megoldásának híres munkája származik.”

„Igen, én vagyok az. Azonkívül az a diák vagyok, akit  n egy évvel ezelőtt a felvételi vizsgán megbuktatott.”

„Hogy lehet az? Oh, monsieur Galois! Meg kell bocsátania ostobas gomat. Az egész országban g ny tárgya leszek, ha ez kitudódik. F lreismertem Galois-t, korunk egyik legnagyobb matematikus t.  s  n m g csak tizenhét éves! Mi lesz, ha  n minden idők legnagyobb matematikusa lesz? Akkor én leszek az az ember, aki arról lesz híres, hogy Galois-t megbuktatta.”

„Nagyon helyes. Ez lesz az  n bossz m.”

De miért találta ki ezeket a gyerekes, ostoba jeleneteket ahelyett, hogy apjára gondolna? Miért nem gondolt legelőször az édesapjára? Azt mondan  apjának:

„Apám, tudod már? Híres vagyok. Híres matematikus vagyok.”

 s apja egy mosollyal válaszolna:

„Mindig tudtam, hogy ez  gy lesz; mindig hittem benne.”

Cauchy akadémikus szórakozottan tört fel egy főtt tojást, és egyidejűleg átnézett egy kéziratot, egyikét annak a hétszáznyolcvankilenc cikknek, amelyet élete folyamán alkotott. Cauchy számára rövid volt a nap ahhoz, hogy leírja mindazokat a gondolatokat, amelyek agyában forrongtak, hogy minden tételét bebizonyítsa, minden előadását előkészítse, és minden vallási kötelezettségének eleget tegyen.

Cauchy felesége csúnya volt, hallgatag, és éppen olyan vallásos, mint férje. Belépett férje dolgozószobájába, letette a postát az íróasztalra, azután megint kiment. Cauchy-nak nem volt arra ideje, hogy feleségét egy pillantással vagy egy mosollyal üdvözlje. A kéziratát korrigálta, és gépiesen felnyitotta a postát. Már megint egy kézirat az akadémiáról! Egy pillantást vetett az aláírásra és az alatta levő szavakra: „A Louis-le-Grand hallgatója.”

„Nemsokára csecsemők munkáit fogják hozzám küldeni! Mi a csodának küldenek hozzám minden hülye dolgozatot a szög három részre osztásáról vagy valami nagy probléma megoldásáról! Minek küldik hozzám olyan emberek munkáit, akik az életben még soha semmit sem alkottak? Hát nem tudják, hogy nekem nincs időm arra, hogy mindezekkel az agyrémekkel foglalkozzam?

A kéziratot a papírkosárba dobta.

„Még jó, hogy a nevét nem jegyeztem meg. Holnapra elfelejtem az egész esetet. Ha a titkár megkérdezné tőlem, hogy mi történt ennek az örült matematikusnak a munkájával, az igazsághoz hűen felelhetem: sejtelmem sincs róla, a nevét egyáltalán nem is ismerem.”

Cauchy-nak mégis kellemetlen érzése volt. Visszaemlékezett, hogy egyszer eldobott egy másik kéziratot is. Egy

külföldinek a munkája volt, és Cauchy ki nem állhatta a külföldieket. Szerencsétlenségére azonban ez az idegen név megmaradt a tudatában. Miért is volt olyan ostoba, hogy elolvasta? Egy furcsa név, egy bibliai név, nagyon nehéz elfelejteni. Igen, Abel kézírata volt az. Miért nem Káinnak küldték el? Megpróbált nevetni saját tréfáján, de nem találta nagyon mulatságosnak. Saját kézírata fölé hajolt, és elhessegette magától az Abellel, Káinnal és a Louis-le-Grand hallgatójával foglalkozó gondolatokat.

1828–1829

XVIII. Lajos egyszer azt mondta fivérééről, Artois grófjáról, a jelenlegi X. Károlyról:

„Összeesküdött XVI. Lajos ellen, összeesküszik ellenem, és össze fog esküdni saját maga ellen is.”

Így is lett! Saját maga ellen akkor esküdött össze, amikor fellépett miniszterelnöke, Martignac⁵ ellen; „szép szónoki hang”-nak jellemezte, és előidézte bukását. Nem tudta megbocsátani Martignacnak, hogy megpróbált meggyeezni a mérsékelt liberális ellenzékkel; hogy nem helyezte a koronát a képviselőház fölé, hogy felismerte a burzsoázia erejének nagymértékű gyarapodását mint a jezsuita rém tényleges és képzeletbeli növekedésének ellenhatását. A király lemondásra kényszerítette miniszterelnökét, és kinevezte az utolsó Bourbon király utolsó miniszterelnökének Jules de Polignac herceget.

Ha Polignac képmására tekintünk, feltűnő arcot látunk.

Feje hosszú és keskeny, vonásai arisztokratikusan kemények, orra élesen előreugrik. Szinte érezzük, hogy amikor valami közeli tárgyra mutat, milyen elegáns mozdulattal használja kisujját. Haja aránytalánul keskeny homlokára hullik, úgy tűnik, hogy tekintete a környezete fölött átsuhanva, képzelet szülte angyalok arcát fürkészi. Elegáns kabátja hajtókáján lilomos hímzés díszeleg. Hosszú nyakán fehér, sálszerűen megkötött selyem nyakkendő, amelyet feketecsíkos ezüstszínű mellény keretez. Polignac feltűnően hasonlít Károlyra. Azt beszélik, hogy ennek törvénytelen fia.

Jules de Polignac herceg maga volt a megtestesült ellenforradalom. Csak a legszélsőségesebb ultrák és a „Kongregáció”⁶ tagjai örültek a király választásának.

Az új miniszterelnök a lefejezett Mária Antoinette királynő egyik kedvencének, a cselszövő Polignac hercegnőnek a fia volt. Negyvenkilenc évig viselte büszkén családjá népszerűtlenségének terhét. Amikor azt kérdezték tőle, hogyan fogja Franciaországot kormányozni a képviselőház többsége nélkül, a herceg azt felelte, hogy nem is tudna mit kezdeni a többséggel. Vonakodott olyan tanácsot elfogadni, ami nem a királytól vagy Szűz Máriától jött, akivel állítása szerint álmában tanácskozni szokott.

Franciaország forradalmi események előtt állt. Néhány hónapig azonban semmi sem történt. Franciaország hasonlított egy nagy színházhoz, ahol türelmetlen közönség tolong, hogy láthassa a darabot, de a függöny nem gördül fel. Talán az egyetlen újdonság az volt, hogy a párizsiak szótárába egy új szó került be.

Egy kocsis a lovát hajtotta, de a ló csökönyös volt, és nem akart elmozdulni a helyéről, még az ostor sem segített. A kétségbeesett kocsis ezt kiáltotta:

„Indulj már, te Polignac!”

Erre a ló megindult. Ez óta a csökönyös, buta lovakat a párizsiak Polignacnak hívják.

A makacs, buta miniszterelnök húzta az állam kocsiját a benne ülő királlyal, mialatt a forradalom már a túlsó sarkon várakozott.

Üldözötte

1829. július 2-a

Amint Evariste kinyitotta az igazgató dolgozószobájának ajtaját, Laborie azonnal felállt. Evariste karjára tette a kezét, és kérte, hogy üljön le. Ajkát összeszorította, arca azonban mégis szelídebbnek látszott, mint máskor, mintha a részvét és sajnálkozás álarcát öltötte volna föl. Szó nélkül visszatért íróasztalához, fölvetett egy levelet, megnézegette mindkét oldalát, majd leült Evariste-tal szemben.

„Szomorú hírem van az Ön számára, nagyon szomorú hírem. Levele jött atyjától és néhány sor nekem is. Készüljön föl egy szomorú hírre, és fogadja erős lélekkel. Mindnyájan Isten kezében vagyunk, és az ilyen percekben Üdvözítőnkhez kell fordulnunk, vigaszért és áldásért kell könyörognünk. Legyen meggyőződve, Galois, hogy a legmélyebb részvéttel vagyunk Ön iránt – én és a tanárai. Menjen a tanácsterembe, és ott olvassa el nyugodtan a levelét.”

Galois a szomszéd szobába ment, reszkető kézzel szakította föl a borítékot, és olvasni kezdett:

Drága fiam!

Ez az utolsó levél, amelyet tőlem kapsz. Mikor ezeket a sorokat olvasod, én már nem leszek az élők sorá-

ban. Nem akarom, hogy kétségbeess és gyászolj. Próbálj minél előbb normális életet élni. Tudom, hogy nehezedre esik elfelejteni apádat, aki jó barátod is volt. De azt akarom, hogy a lehető legkevesebb időt tölts gyásszal és töprengéssel.

A jövedelem, amelyet tőlem örökölsz, elég lesz tanulmányaidra. A család többi tagjáról is gondoskodom szerényen, de kielégítően.

Az öngyilkosságot gyakran gyáva tettnek szokták minősíteni, menekülésnek, amelyhez az embernek nincs joga. Lehet, hogy így van. De az élet terhe elviselhetetlen lett számomra. Csak a halál hozhat nekem békét, és fejezheti be gyötrődésemet. Drága Evariste-om, mikor ezt a levelet olvasod, gondold arra, hogy már túlvagyok minden kínszenvedésen, már senki sem okozhat nekem fájdalmat, s halálomban jobban meg tudlak védeni, mintha életben maradtam volna.

Megkísérlem megmagyarázni Neked, amennyire tudom, miért határoztam el magam erre a lépésre, ahonnan már nincs visszatérés. Talán ez az egyetlen emberi cselekedet, amelyet nem lehet visszafordítani. Tudod, fiam, hogy tizenhét évig voltam városunk polgármestere, Napóleon száz napja előtt, alatt és után. A szabadság ellenségei Waterloo után igyekeztek eltávolítani engem, de nem sikerült nekik. Mindenki ismerte meggyőződésemet, és tudta, mit gondolok a Bourbonokról és a jezsuitákról. Ennek ellenére polgármester maradtam, mert tekintélyem nagyobb volt Bourg-la-Reine-ben, mint bárki másnak.

Drága fiam! Ha ma visszapillantok a régi időkre, látom, hogy az az ellenfeleimmel vívott becsületes harc ideje, a tevékenység, a boldogság, a becsület ideje volt. Aki annak idején fellépett ellenem, nyíltan tette, és én nyíltan védekeztem.

Emlékszel, fiam, hányszor jöttek városunk férfiai és asszonyai tanácsért a város polgármesteréhez, és mennyi tisztelettel és mennyi bizalommal voltak irányomban. Tekintélyem megbecsülésükön és nem a félelmen alapult. Voltak idők, amikor néhányan ingadozni kezdtek. Megzavarta őket az, hogy papjuktól mást hallottak, mint tőlem. Egyesek nem tudtak dönteni, és egyik oldalról a másikra hajladoztak. Mások mindig is ellenem voltak. Városunk legderekabb polgárai azonban hűségesen álltak mellettem.

Bizonyára észrevetted bennem azt a változást, amely két évvel ezelőtt kezdődött, amikor új pap jött Bourgl-Reine-be. Talán beszélnem kellett volna Veled erről, de nehezemre esett. Egyszerre észrevettem, hogy megmérgezték körülöttem a levegőt, és féltem, hogy egész életemben ezt a mérgezett levegőt kell majd belélegeznem. Éreztem, hogy ettől csak a sír, szülővárosom földje óvhat meg, majd ha holttestemet befogadja.

Kétségtelen, fiam, hogy a pap és azok, akik őt ideküldték, nagyon jól tudták, hogy becsületes harccal nem foszthatnak meg tekintélyemtől. Ezért megváltoztatták módszerüket. Ezután nem neveztek republikánusnak vagy bonapartistának, még liberálisnak sem. Ezek a szavak eltűntek a szótárukból. Külső szemlélő

előtt úgy látszott, mintha föladták volna a harcot. Nem voltam többé veszélyes ellenfél, akitől féltek. Nevetségesnek, bolondnak, komikus figurának állítottak be, aki örültek házába való. Egyesek rosszul leplezett mosollyal köszöntek az utcán, mások, akik mindig szemben álltak velem, a szemembe nevettek, és gúnydalokat énekeltek Bourg-la-Reine-ről, arról a városról, amelyen nevet az egész ország, mert egy örült a polgármestere.

De a legborzasztóbb volt egykori barátaim magatartása. Szemmel láthatóan részvéttel voltak irántam. Részvét! Már-már Veled sem mertem beszélni, mert féltem, hogy a Te arcodon is részvétet fogok látni. Ha – régi szokásom szerint – Seneca vagy Voltaire egy mondását idéztem, barátaim lesütötték a szemüket, és elpirultak. A város gyermekseregét rávették, hogy házam előtt gúnydalokat énekeljenek. Amikor minderre ügyet sem vetettem, kinevettek. Amikor észre akartam téríteni az embereket, kinevettek. Amikor dührohamot kaptam, kétszeresen kinevettek.

Emlékszel, drága Evariste, hogy a régi jó időkben avval szórakoztunk, hogy a város lakóiról és a napi eseményekről bökverseket írtunk. Ezek a rímecskék egyszer gonoszkodók, máskor szellemesek, néha azonban ízetlenek voltak. Egyik-másik körbejárt a városban, és az emberek mulattak rajtuk. Az utolsó két évben a legközönségesebb és legtisztességtelenebb gúnydalokat terjesztették a városban azzal, hogy én írtam azokat. Még egyes barátaim is elhitték, hogy én írtam ezeket a szennyiratokat.

Bizonyára csodálkozol ellenfeleim magatartásának ördögi egyszerűségén. Én is csodálkoztam. Még ma sem értem, miért csak ilyen hosszú idő után határozták erre magukat. A mi családuk már ősrégen más-ként élt, mint Bourg-la-Reine legtöbb más lakója. Megvoltak a könyveink, megvoltak a nézeteink; a mi beszédmódunkat és életmódunkat a többieknek vagy tisztelni kellett, vagy kinevetni. Rendben levőnek találták, hogy tizenöt évig tiszteltek, és az utolsó két évben kinevettek.

Arra is gondoltam, hogy elhagyom a várost, és Párizsba költözöm. Igen, amint tudod, az utóbbi időben gyakran voltam Párizsban, és ott egy kis lakást is béreltem. Ebben a lakásban, egészen közel Hozzád, írom ezt a levelet. De a kacagás, a kiáltozás, a gúnydalok ide is követtek. Ha végleg elköltöznék, elismerném vereségemet. Csak egy úton lehet megmozgatni azoknak a lelkiismeretét, akik balsorsomat okozták: megölni magam, mégpedig úgy, hogy megtudják, miért tettem ezt. Ezzel az utolsó lépéssel talán vissza tudom szerezni azt a tiszteletet, amelyet egykor én és családom élveztünk. Senki sem mer majd kinevetni Téged vagy Anyádat. Megfojtom magam. Meghalok, mert nem volt elég tiszta levegőm a lélegzéshez. A levegőt, amelytől itt Párizsban meghalok, a bourg-la-reine-iek fertőzték meg. Ezt mindenkinek világosan meg kell látnia.

Nehéz elbúcsúznom Tőled, drága fiam. Te vagy a legidősebb gyermekem, és mindig büszke voltam Rád. Egy napon majd nagy és híres ember leszel.

Tudom, hogy ez a nap el fog jönni. De azt is tudom, hogy szenvedés, harc és csalódás is vár Rád. Nem véletlen, ami velem történt. Érted, ugye fiam, hogy nemcsak a pap és nemcsak néhány ember butasága és gonoszága visz engem a sírba? Ezek – amint saját tapasztalatodból nagyon is jól tudod – a mélyben meghúzódó és messze ható belső okok külső megnyilvánulásai.

Te matematikus leszel. De még a matematikának, a legnemesebb és legelvontabb tudománynak is csak a koronája érintkezik a szabad levegővel, a gyökere azonban a föld mélyéből táplálkozik, a földből, amelyen élünk. Még a matematika sem teszi lehetővé, hogy elmenekülj saját és embertársaid szenvedései elől. Harcolj, drága fiam, harcolj bátrabban, mint én, és azt kívánom Neked, hogy halld egész életedben a szabadság harangjainak zúgását!”

Laborie bejött a szobába. Odalépett Galois-hoz, apai mozdulattal megsimogatta a fejét, és így szólt:

„Nem akar találkozni monsieur Richard-ral? Mondta nekem, mennyire magával érez. Talán jót fog tenni, ha vele beszél.”

Nagy megerőltetéssel, zokogva mondta Evariste:

„Nem! Senkit sem akarok látni. Apámhoz akarok menni!”

„Nyugodjék meg! Tudom, mit érez. Ha akar, egy hétre távol maradhat az iskolától. Ha kívánja, azonnal el is mehet. Majd megmondom a tanárainak, hogy legyenek a segítségére.”

Amikor Galois elhagyta a szobát, az igazgató ezt mondta magában:

„Ez az istentelenség gyümölcse. Hivő katolikus nem követ el öngyilkosságot. Hogyan állíthatja vissza intézetünk a vallást, amikor a család lerombolja azt? Egy apa, aki ilyen szerencsétlenné teszi a fiát! Ez az istentelenség átka, ez mérgezi meg korunkat. Sajnálom a szegény fiút. Ő az áldozat.”

Ezután Laborie leült az íróasztalhoz, és folytatta munkáját.

1829. július 5-e

A temetési menet a polgármester házától a templom felé vette útját. A kereszttel és fekete fából faragott angyalokkal díszített halottaskocsit két oldalról három-három koporsóvivő kísérte, és két feketébe öltözött férfi ment előtte.

Madame Galois, a lánya és Evariste a koporsó mögött ment. Evariste anyja büszkén, magasan tartotta jellegzetesen hideg arcú fejét. Mögöttük madame Galois nővére, Evariste öccse, Alfred, más családtagok és Bourg-la-Reine lakosai mentek.

A polgárok így suttoztak:

„Bizony, a pap az oka!”

„Az ő idejövetelével kezdődött.”

„Ha kicsit bolond volt is a polgármester, tisztességes ember volt, és mégis a polgármesterünk volt.”

„Vajon ide mer-e jönni a pap? Meg meri-e tenni a pap, hogy ne jöjjön ide?”

Azok, akik a polgármestert gyűlölték, most átvitték

gyűlöletüket a papra. Miért nem látta előre, hogy a polgármesternek volt még egy utolsó kijátszanivaló ütőkártyája, a saját élete? Azok, akik a polgármestert szerették, most kétszeresen gyűlölték a papot.

A menet a templomhoz közeledett. A nézők mohó szemekkel kémlelték, vajon ott van-e a plébános a fekete-fehérbe öltözött férfiak és fiúk csoportjában, akik a templom előtt várták a koporsót. Nem, nem volt ott.

„Gyáva!” – suttogták azok, akik, ha ott lett volna, így suttogtak volna: „Hogy merészelt idejönni?”

Egyesek megkönnyebbülve, mások bosszankodva látták, hogy a segédlelkész áll ott stólába öltözve, rituáléval a kezében. Ezek szerint ő imádkozik a plébános helyett a polgármester lelki üdvéért, és ő hinti be a holttestet szenteltvízzel.

Az egyházi a segédlelkész és a szomszéd egyházközségek két papja között vitte a szenteltvíztartót. A csoport körül ministránsok álltak gyertyákkal, egy fiú keresztet tartott magasra.

A kocsi megállt, és a koporsóvivők leemelték a koporsót. A halottat a templomba vitték – utána mentek az élők, előtte haladt a ministránsfiú a kereszttel.

A polgárok közül sokan kívül maradtak. Tiltakozásukat nyilvánították ki azzal, hogy nem léptek a templomba. Meg akarták mutatni a papságnak, mely a polgármestert gyűlölte, hogy ők, a polgártársai mennyire szerették. A halottaskocsi elé léptek, ott álltak várakozva, és tekintetüket a faragott templomajtóra szögezték.

Egyszerre feltűntek az egyházi emberek a kereszttel, majd a koporsó és utána a gyászolók. Jöttek kifelé a temp-

lomból. Vonakodva, rosszul leplezett ellenségeskedéssel nyitottak nekik utat. A segédlelkész imádkozott, és a halottas menet megindult a temető felé.

Az emberek, akik a kocsi előtt mentek, hirtelen megálltak. A ministránsfiú, aki a keresztet vitte, szintén kénytelen volt megállni. A papok sem tudtak továbbmenni, s így a halottaskocsi is megállt. Az egész menet megmerevedett. Majd néhányan azok közül, akik a kocsi előtt álltak, a koporsóhoz futottak. Viselkedésük egy temetésen illetlennek tűnt. Ügyet sem vetve a koporsóvivőkre, megragadták a koporsót. Egyikük kihívóan jelentette ki:

„Polgármesterünket meg akarjuk tisztelni azzal, hogy mi visszük a koporsóját.”

A segédlelkész hátrafordult.

Nyugodtan várt, sem haragot, sem rosszállást nem mutatott. A tüntetést arra szánták, hogy a polgármester iránt kifejezzék tiszteletüket, és egyidejűleg a papságot boszszantsák vele – de csak az előbbi sikerült. A segédlelkész nyugalma átterjedt a többiekre is. Senki sem ellenkezett. Az egész menet csakhamar rendben haladt tovább. A koporsót emberek vitték, és nem lovak húzták.

Megérkeztek a temetőben levő kápolnához. Itt állt a plébános stólájában nyugodtan, büszkén, egyenesen, birétummal a fején és rituáléval a kezében. Most már mindnyájan tudták, hogy mégis a plébános fogja az utolsó imát elmondani és a sírt beszentelni.

Felcsattant egy hang:

„Nem kell a plébános!”

Mások közbevetették:

„Távozzék a pap! Le a jezsuitákkal!”

A pap nyugodtan odalépett a koporsóhoz, elfoglalta a helyét, mintha semmit sem hallott volna. A kiáltások még néhányszor ismétlődtek, majd elhaltak, de a feszültség nőtt. Azok, akik a koporsót vitték, gyűlölettel nézték a pap me-rev hátát maguk előtt. Csak a holttest súlya tartotta féken őket. Csakhamar azonban letették a koporsót a sír mellé: kezük szabaddá vált. Félreálltak, és utat engedtek a családnak a koporsóhoz. A plébános és a többi pap a koporsó egyik oldalán állt. Evariste, anyja és nővére a másikon. Mindenki elhúzódott a papoktól. Egyesek hazamentek: nem akartak tanúi lenni a küszöbönálló eseményeknek. Mások tüntetően a család közelében helyezkedtek el.

A pap imádkozni kezdett:

„Deus cuius miseratione animae fidelium . . .”

Hangos kiáltás szólt közbe:

„Gyilkos!”

Valaki ismételte:

„Gyilkos!”

Majd újabb hangokat lehetett hallani:

„Megölték a polgármesterünket!”

A pap fölnézett imakönyvéből, egyenesen azoknak a szemébe, akik szemben álltak vele. Majd szemét az égre emelte:

„Uram, bocsáss meg nekik, mert nem tudják, mit cselekszenek.”

Majd pillantása nyugodtan járt egyik arcra a másakra.

„Itt a polgármester koporsójánál egyesülünk részvétben és megbocsátásban. Égi atyánk útjai néha különösek és érthetetlenek. Alázattal kell elfogadnunk az ő akaratát, mert nem érthetjük meg az ő ítéletének bölcsességét.

Engem Isten földi helytartója küldött ide hozzátok. Ki meri közületek azt állítani, hogy az egyház felelős a polgármester özvegyének és árváinak gyászáért, vagy hogy én vagyok érte a felelős? Hát nem adtuk jóakaratumk, részvétünk és megbocsátásunk tanújelét, amikor eljöttünk a sírhoz, amelyet most be akarok szentelni? Nem tiltja-e valásunk, hogy életünk fölött önkényesen rendelkezünk? A szerencsétlen polgármester megölte magát, mert boldogtalan lelkét olyan kétségek gyötörték, amelyekről csak a hit menthet meg bennünket. Mi mégis idejöttünk veletek, hogy a polgármestert megszentelt földbe temessük, mert Krisztus alázatos szolgáinak kötelessége, hogy részvéttel legyenek, és vigasztalást nyújtsanak azoknak, akiknek vállaira Isten az élet terhét tette. Őmiattuk jöttem ide, hogy az elköltözött lelki üdvéért imádkozzak. Legyen a mindenható Isten könyörületes hozzátok, akik felemeltétek hangotokat ellenem. Lépjenek eléem azok, akik a borzalmas vádat arcomba merik vágni: mutassák arcukat nekem és a többieknek. Azután ismételjék a vádaskodást, ha valóban hisznek benne.”

Evariste azt várta, hogy azok, akik „gyilkos”-t kiáltottak, most majd a szemébe mondják ezt a papnak. Homályosan úgy érezte, mintha hasonló jelenetet már átélt volna egyszer a Louis-le-Grand-ban, csak most fájdalma és idegeinek feszültsége ezerszer erősebb volt, és ezerszer jobban sajnált, hiszen halott apja ott feküdt a koporsóban közte és a pap között.

Senki sem ismételte a vádat. Evariste keze ökölbe szorult, körmeit tenyerébe vágta. De az a fájdalom, amelyet magának okozott, nem volt elég erős, hogy égő gyűlöletét

eloltsa. Érezte anyja karjának szorítását, és az arcába nézett. Az ő nyugalma is eltűnt: arcára szorongó várakozás vonásai ültek, szemében rettegés látszott.

A pap ismét fölemelte hangját, Evariste gúnyt és diadalt érzett ki belőle.

„Van-e valaki köztetek, aki azt hiszi, hogy az egyház és az én személyem valamilyen módon felelőssé tehető a törtétekért?”

Evariste kiszabadította karját anyja szorításából. Egy lépést tett előre, lábával érezte a koporsót. A pap szemébe nézett, és így szólt:

„Én.”

Szavai megtörték a hallgatás ígézetét. Minden oldalról dühös kiáltások hangzottak:

„Gyilkos! Gyilkos!”

Valaki egy követ dobott a plébánosra. A többi pap hátrahúzódott: pánik nélkül, lassan távolodott a koporsótól. De a plébános mozdulatlanul állt, égre emelt szemmel. A kövek egyre sűrűbben hullottak, a „gyilkos” kiáltás egyre hangosabb lett. Egy-egy kő a koporsóra is esett. Majd az egyik homlokra találta a plébánost; elesett, és vér folyt az arcán. A segédlelkész és egy ministránsfiú letérdelt melléje, és megpróbálták fölemelni. A kövek még mindig hullottak.

„Hagyjátok abba! Hagyjátok abba!”

Evariste anyja volt. Arca egészen eltorzult.

„Hagyjátok abba! Az isten szerelmére, hagyjátok abba!”

Evariste úgy érezte, hogy lábai még sovány testének terhét sem bírják ki. Kitárt karokkal a koporsóra omlott, és egyre szenvedélyesebb hangon kiáltott:

„Ó, apám, imádott apám, vigyél magaddal! Nem akarok élni. De nem, nem igaz, élni akarok! Úgy akarok élni, ahogy Te kívántad. Mindig velem leszel, halálomban és életemben. Mindig Rád fogok gondolni, egész életemben, utolsó órámig. Esküszöm, soha nem fogom elfelejteni, amit nekem mondtál, amire tanítottál. De gyűlölet is van bennem apám. Gyűlölöm kell. Hallod? Bocsáss meg – gyűlölök mindenkit, aki ellened volt. Gyűlölöm kell! Gyűlölöm kell!”

Szavai egyre érthetlenebbé váltak, mígnem vad zokogásba fulladtak.

Azután ezek a hangok is elhaltak, és Galois mozdulatlanul feküdt, görcsösen átölelve a koporsót, amelyben apja nyugodott.

Anyja letérdelt melléje, és megpróbálta fölemelni. Végül is hazavitték. Feje tüzelt, ágyba fektették.

Az orvos azt mondta Evariste anyjának:

„Rendkívül érzékeny fiú. Nagy baj, ha valaki ilyen érzékeny. Néhány nap alatt rendbe jön. De nyugodt, zavartalan életmódot kell folytatnia.”

1829

Evariste monsieur Richard-ral ennek dolgozószojájában ült. Arca halvány és sovány volt. Szemében kialudt a tűz. Álla még hegyesebbnek látszott, mint néhány hónappal azelőtt. Richard pipázott, Evariste üres szemmel bámult a semmibe. Végre monsieur Richard törte meg a csendet:

„Tudom, mi megy végbe Önben. Önnel érzek. Az

egyetlen vigasz, amit nyújtani tudok, az a közhely, hogy az idő minden sebet begyógyít. Mint sok közhely, ez is igaz. És az Ön részére van még egy segítség: a munka. Ön matematikus, és matematikával foglalkozik, akár elhatározza azt, akár nem. Ez a törekvés erősebb Önnél, ez az Ön sorsa. Fogadja el, és temetkezzék a munkába. Ez békét hoz Önnek. Meggyorsítja az időt, amely – hogy megismételjem a közhelyet – minden sebet meggyógyít.”

Evariste nem felelt. Úgy ült ott, mintha semmit sem hallana.

Richard megkérdezte:

„Mi történt azzal a kézirattal, amit Ön az akadémiához beküldött?”

Evariste érzéketlenül felelte:

„A kézirattal, amit az akadémiához küldtem? Igen, kaptam hírt róla. Nagyon, nagyon különös. Idehallgasson: egy szabad délutánomon nem volt semmi dolgom, és bolyongtam az utcán. Egyszerre az akadémia előtt álltam meg. Bementem, és megkérdeztem egy tisztviselőt, mi történt a kéziratommal. Eleinte nem találta semmi nyomát. Már kételkedni kezdtem abban, hogy beküldtem-e valaha. Végre rábukkant egy rávonatkozó megjegyzésre. Monsieur Fourier, a titkár a kéziratot monsieur Cauchyhoz küldte, és onnan nem jött vissza. Megkérdeztem: »Bizonyos Ön abban, hogy nem küldték vissza?« A tisztviselő azt felelte: »Tökéletesen bizonyos vagyok. Monsieur Cauchy olyan ritkán küld olyan kéziratot, ami nem az övé, hogy ezt feltétlenül észrevettem volna.« Azt tanácsolta, menjek el monsieur Cauchyhoz, és kérdezzem meg tőle, mit csinált a kéziratommal. A hivatalnok nagyon kedves

volt, folyton mosolygott, és úgy látszott, az ügyet jó tréfának tartja. Én nem találtam semmi komikusat abban, hogy monsieur Cauchy nem küldte vissza a kéziratomat. Tehát elmentem hozzá. Egy asszony nyitott ajtót. Talán a felesége volt, talán a szolgálója. Udvariasan megkérdeztem, beszélhetek-e Cauchy professzorral. Azt felelte: »Monsieur Cauchynak nagyon sok a dolga, senkit sem fogad.«

Ekkor megmondtam, hogy vissza akarom kapni a kéziratomat, amit az akadémiához küldtem, és ami onnan érkezett monsieur Cauchyhoz. Becsukta az ajtót, és kint várattott. Visszajött, és megkérdezte a nevemet. Megmondtam, és ő megint bement monsieur Cauchyhoz, miután az ajtót az orrom előtt becsukta. Végre megjelent az utolsó ítélettel, amely ellen nincs fellebbezés. Elöttem állt, és éles hangon darálta: »Monsieur Cauchy nem tud semmit monsieur Galois kéziratáról, nincs nála, és nem is emlékszik rá, hogy megkapta volna.« Monsieur Richard, ez a vége egy mű történetének, amelyet egy fiatal matematikus, Evariste Galois beküldött az akadémiának abban a reményben, hogy elolvassák, megbírálják, és szerzője majd híressé válik általa.”

Richard szótlánul szívott egyet pipájából. Azután így szólt:

„Ez valóban nagyon rossz hír.”

És további szünet után:

„Mondja meg őszintén, Evariste, egészen bizonyos az eredményeiben, hisz azok helyességében és jelentőségében?”

„Jó, monsieur Richard. Őszintébben válaszolok Önnek,

mint ahogy talán várja tőlem. Úgy fogok válaszolni, ahogy két hónappal ezelőtt még nem mertem volna. Hiszem, hogy az eredményeim helyesek és jelentősek. Azután, hogy leírtam, és az akadémiához elküldtem őket, tovább jutottam. Új eredményeim vannak. De még sok a tennivaló. A terület roppant nagy. Sok mindent nem értek. Egy nap azonban teljes világossággal fogok látni mindent. Hiszem, hogy az algebra területén a legnagyobb felfedezések nyomában vagyok. Hiszem, hogy munkámból új algebra keletkezik. Nem sok ember van még azonban a földön, aki értékelni tudná, amit csinálok. Monsieur Cauchy tudná, ha venne magának hozzá fáradságot. Monsieur Gauss is felismerné munkám jelentőségét.”

Richard elgondolkozott. Odament a könyvszekrényhez, kivett belőle egy kötetet, kinyitotta a hatvanötödik oldalon, és Evariste elé tartotta:

„Itt van valami, ami Önt érdekelni fogja. Egy matematikusról van szó, akit érdekelne az Ön munkája. Ez, amit a kezemben tartok, Niels Henrik Abel egy műve. Amint látja, négy évvel ezelőtt jelent meg egy új német folyóiratban.”

Pedánsan mondta ki a címet: *Journal für die reine und angewandte Mathematik* (Tiszta és alkalmazott matematikai folyóirat). Evariste megragadta a kötetet, lassan és akadózva olvasta a német szöveget:

„*Annak bizonyítása, hogy lehetetlen algebrai úton megoldani az általános, negyediknél magasabb fokú egyenletet.* Tudvalevő, hogy negyedfokúig meg lehet oldani általános egyenleteket, de magasabb fokúakat csak különleges esetekben. És ha nem tévedek, erre a kérdésre:

lehetséges-e a négynél magasabb fokú egyenleteket általánosan megoldani, még senki sem válaszolt kielégítő módon. Ennek a tanulmánynak az a célja, hogy erre a kérdésre feleljen.”

Evariste gyorsan forgatta egyik oldalt a másik után. Szeme ragyogott, arca már nem volt olyan sápadt, mint máskor. Elfelejtette monsieur Richard környezetét, és felkiáltott:

„Értem. Persze. Nagyon érdekes, valóban, nagyon érdekes.”

Mikor a nyolcvannegyedik oldalra ért, hangosan olvasta a végső következtetést:

„Ebből következik tehát, hogy lehetetlen az ötöd-fokú általános egyenletet algebrailag megoldani. Ebből a tételből közvetlenül következik, hogy az ötnél magasabb fokú általános egyenleteket is éppúgy lehetetlen algebrai úton megoldani. Így tehát az első négy fokszámú egyenletek az egyedüliek, amelyeket általánosan, algebrai úton meg lehet oldani.”

Becsukta a könyvet. Érzéketlensége eltűnt. Izgatottan kérdezte:

„Ki ez az Abel? Hol lakik? Talán azóta már a helyes nyomon van. Talán megtalálta a megoldhatóság általános feltételeit. Szeretnék vele találkozni vagy írni neki. Ő meg fogja érteni, milyen fontos az én problémám, és milyen nehéz. Hol van most? Hány éves? Bizonyára még fiatal.”

Monsieur Richard nyugodtan mondta:

„Mindjárt elmondok mindent, amit Abelről tudok. De előbb megmutatom egy másik munkáját, amely éppen most jelent meg.”

Richard átnyújtotta Evariste-nak Crelle *Journal*-jának egy új számát. Galois olvasta a címet: *Az algebrailag megoldható egyenletek egy különleges osztálya*, és gyorsan átfutotta a cikket, amely francia nyelven jelent meg. Izgalma egyre nőtt.

„Világos, ez ugyanabba az irányba vezet. Ezt a munkát 1828 márciusában írta. Akkor még nem voltak meg azok az eredményei, amelyek nekem már megvannak, de közben talán már megtalálta a megoldást. Nagy matematikus. Találkoznom kell Abellel. Azonnal írok neki. Itt áll: Krisztiánia. Ott lakik?”

Richard így felelt:

„Abel meghalt. Véletlenül tudtam meg tragikus történetét. Néhány hónappal ezelőtt Norvégiában halt meg a legnagyobb szegénységben, tüdővészben. Áprilisban, amikor meghalt, már úton volt egy levél, amelyben a berlini egyetem egy tanszékét följánlották neki. A levél már nem érte el.”

„Hány éves volt?”

„Huszonhét éves. Még valami van az ő történetében, ami Önt érdekelni fogja. Egy jelentős munkájának kéziratát elküldte az akadémiának, ahonnan monsieur Cauchyhoz küldték tovább. Senki sem tudja, mi lett a kézirattal.”

Evariste szeme kitágult a dühtől és gyűlölettől:

„Abel huszonhét éves korában szegénységben halt meg. Kézirata elveszett monsieur Cauchynál.”

Nyomatékos hangsúllyal folytatta:

„Ezek az események nem elszigeteltek, hanem összefüggnek. Hát nem látja, monsieur Richard, hogyan függnek össze? Apám halála, a lázadás a Louis-le-Grand-ban, Abel kéziratának és az enyémmek az eltűnése, Abel halála

– mindezek látszólag elszigetelt események, melyek nincsenek összefüggésben egymással. Mindegyik más síkon, más helyen játszódott le, más-más embereket érint. Norvégiától Párizsig és Bourg-la-Reine-ig terjednek. De higgye el, monsieur Richard, nem elszigetelt események ezek. Kapcsolatban vannak egymással és millió más eseménnyel. Világos kép alakul ki belőlük. Ez a gonosz társadalom fogja össze őket, amelyben mi élünk. Ez a társadalom ölte meg Abelt, mert megveti a szegényeket, és ellensége az értelemnek.”

Evariste emelt hangon beszélt, és Richard aggódva pillantott szobája falaira, mintha meg akarná vizsgálni, elég vastagok-e, hogy felfogják vendégének hangos szavait.

„Ez a gonosz társadalom elnyomja a lángészt a csúszómászó közepszerűség kedvéért. Nagyon jól tudom. És még többet is tudok. Ismerem ennek a gonosz társadalomnak a durva, kíméletlen hatalmát.”

Evariste egy pillanatra elnémult. Amikor megszólalt, Richard megkönnyebbülésére nyugodtabb és tárgyilagosabb hangon folytatta. Ám azután ismét minden mondata hangosabbá vált, míg beszéde végül feltarthatatlan szózuhataggyá dagadt.

„Ugyanaz a hatalom, amely megölte Abelt, mérgezte meg monsieur Cauchy lelkét, hogy ne érezzen jószágot mások iránt, ne érdeklődjön más emberi lények iránt. Ugyanaz a hatalom ez, amely ellen a diákok fellázadtak, és amely miatt több mint száznak el kellett hagyni az iskolát. Ez az erő ölte meg szeretett apámat is. A plébános csak eszköz volt.

Ez a hatalom küldte őt Bourg-la-Reine-be azzal a világos megbízatással, hogy apám tekintélyét ássa alá, és rombolja le. Ez a hatalom a felelős, nem pedig a pap, aki csak egy kis kerék a zsarnokság és elnyomás gépezetében. Ez az a hatalom, amely ellen küzdenem kell. Megpróbáltam elvonni magam ettől a harctól avval, hogy matematikával foglalkoztam, de ez a hatalom betört az életembe, és megmutatta, hogy nincs előle menekvés. Az egyes személyek nem felelősek – a rothadt társadalmi rend kényszeríti őket arra, hogy így cselekedjenek. Apám tanított erre. Halála előtt még nem értettem, de most már értem.”

Richard csodálkozása nőttön-nőtt. Amikor kollégái azt mondták neki, hogy Galois különös fiú, azt gondolta, minden nagy matematikai tehetségre ezt mondanák. Most azonban látta, hogy vendége valóban különös, és különös-ségének látszólag semmi köze a matematikához.

„Tudja, Galois, hogy úgy beszél, mint egy republikánus?”

„Tudom.”

„Amit most mond, azt nem gondolhatja komolyan. Tudom, hogy a mi világunk nem a legjobb világ. A fejlődés lassú és fájdalmas, gyakran olyan utakon jár, melyek látszólag visszafelé visznek. És mégis van fejlődés! Most békében élünk. Van kartánk, amely ésszerű határok közt jogokat biztosít a népnek. Mindenki dolgozhat, aki igazán akar. A zavargások és forradalmak csak új terrort hoznának, csak növelnék a nyomort és a szegénységet. Persze tragikus dolgok is történnek, de ezek gyakran szerencsétlen véletlenek. Abel most professzor lenne Berlinben, ha nem lett volna beteg. A tüdővész gazdagokat és szegénye-

ket egyaránt utolér. Ha az új plébános nem jött volna az Önök városába, az Ön apja még ma is élne.

Vannak jó és rossz papok, éppúgy, mint vannak jó és rossz matematikusok.

Monsieur Cauchy külön, aki minden öt percben ír egy értekezést, és másra nincs is ideje.

Világos, hogy ezek mind szerencsétlen véletlenek. És nem rombolásra, hanem építésre kell gondolnunk. Ha én jól tanítok, ha Ön jól végzi matematikai tanulmányait, mindegyikünk egy-egy jól dolgozó kis kerék a maga helyén. Ha minden kerék jól dolgozik, az egész gépezet helyesen működik. Ha én nem tanítok, és ha Ön abbahagyja a tanulmányait, zavarjuk az egész gépezetet. És az Ön javaslata még rosszabb. Ön azokhoz csatlakozik, akik az egész gépezetet szét akarják rombolni. Terrort és káoszt érne el ezzel, a durvaság és kegyetlenség erőit szabadítaná föl. Vele összehasonlítva jelenlegi világunk az idillikus szépség békés álmának tűnne.”

Richard éppúgy, mint Galois, úgy érezte, hogy fal keletkezett kettőjük között. És a fal még vastagabb lett, amikor Evariste növekvő dühvel így felelt:

„Ön jól beszabályozott gépezetről beszél, amelyet nem szabad szétrombolni. Ez úgy hangzik, mint jó hasonlat, csak éppen nem talál. Nincs semmiféle gépezet! Csak egy rakás rozsdás hulladék van. Milyen szerepet játszik az Ön gépezetében a legnemesebb anyag, azok az emberek, akik szegénységben születtek? Elrothadnak és megrozsdásodnak a nyomorúságban és tétlenségben, ha nem találnak munkát. Agyondolgozzák magukat, és tönkremennek a kizsákmányolásban, ha elég szerencsések, hogy találjanak

valakit, aki kegyesen elcseréli verítékes gyötrelmeiket egy darab kenyérre. Hol lát ebben a gépezetben valami értelmet, ritmust vagy tervet, monsieur Richard? Istenemre, már csak egy pár évet kell várnunk, és nem lesz szükség forradalomra. Az egész önmagától fog szétesni, fölbomlani, és bűze az égig fog szállni. Minél előbb kezdjük szétrombolni, annál jobb lesz a világnak a jövőben.”

Mindketten úgy érezték, hogy ezek a szavak örökké köztük fognak állni. Galois azt gondolta:

„Azért jöttem ide, hogy vigasztalást leljek, és csak egy csalódással lettem gazdagabb. Hogy lehet ilyen korlátolt egy ember, egy jó tanár, akit intelligensnek és megértőnek tartottam? Hogyan hiheti, hogy érdemes ebben a világban élni? Nem látja itt a borzalmakat és igazságtalanságokat? És én még barátomnak tartottam!”

Monsieur Richard ezt gondolta:

„Fiatal, de fiatalsága és szomorú tapasztalatai nem mentik eléggé azt, amit mond. Több esze lehetne, semhogy az én szobámban ilyen veszedelmes szólamokat hangoztasson. Tartsa meg magának felforgató és veszélyes gondolatait.”

Richard azt kívánta, bár mielőbb befejeznék a beszélgetést. De a lehető legtapintatosabban akarta csinálni.

„Azt hiszem, ebben a pontban sohasem fogunk egyetérteni, és nincs értelme folytatni vitánkat. Végre is nem fontos, hogy ugyanazon a véleményen legyünk. Mindent el fogunk követni, hogy ezt a témát elkerüljük. Hiszen van sok más kérdés, amiről beszélgethetünk. Mindenekelőtt tudja meg: szilárdan hiszek abban, hogy az Ön nagy fel-

adata – foglalkozni a matematikával. Kár volna, ha ezt a feladatát elhanyagolná.”

Amikor Galois visszatért a hálóterembe, nemcsak levert, hanem dühös is volt, és megvetette önmagát. Újra meg újra átgondolta a beszélgetés részleteit, és azt mondta magában:

„Miért is meséltem el neki mindezt? Bolond voltam, tisztára bolond.”

A Louis-le-Grand tanárainak most volt utoljára alkal-
muk, hogy leírják Galois-val kapcsolatos megjegyzéseiket.
S ezt a következőképpen tették:

Viselkedése időnként nagyon jó, időnként azonban
nagyon rossz. Ismeretes, milyen könnyen tanul. Ha
dolgozik, csak a munkájával foglalkozik, és ritkán
fecséreli el az idejét. Előmenetele arányban van képes-
ségeivel és a tárgy iránti érdeklődésével. Jelleme külö-
nös, és ezzel szándékosan tüntet is. Vallásos aktusok-
nál magatartása nem mindig olyan, amilyennek kíván-
nánk. Egészsége jó.

Legvégül monsieur Richard írta le megjegyzéseit Galois-
ról. Az első szemeszter után ezt jegyezte föl:

„Ez a tanuló kifejezett fölényben van összes társával
szemben.”

Még soha nem használta Richard a dicséret ilyen szavait.
És a második szemeszter után ezt jegyezte meg:

„Ez a tanuló csak a matematika leghaladottabb terüle-
tein dolgozik.”

De amikor befejeződött a harmadik szemeszter, legjob-
ban szeretett volna gyorsan, gépiesen továbblapozni, és

Galois-t elfelejteni. Gépiesen azt írta le, amit általában jó tanulóknál írni szokott:

„Magatartása jó, munkája kielégítő.”

Osztálya versenyében Galois első díjat nyert matematikából, amint azt mindenki várta is. Richard azt remélte, hogy Galois az általános versenyben is első díjat kap. Ez lehetővé tette volna számára – egyéb megtiszteltetéseken kívül –, hogy vizsga nélkül léphessen át a Politechnikai Főiskolára. De csak ötödik díjat kapott. A vizsgakérdés nem volt nehéz, úgyhogy több tanuló oldotta meg helyesen. Galois megoldása túlságosan rövid volt, indokolását nagyon is szűkszavúan fogalmazta meg. Egy másik tanuló nyerte meg a versenyt: Bravais nevű, aki az idők folyamán a Politechnikai Főiskola tanára és az akadémia tagja lett.

1829

Húsz év óta monsieur Dinet tartotta a felvételi vizsgákat a Politechnikai Főiskolán. A vizsgák hetei alatt napi kilenc órát dolgozott, amíg a több száz jelöltet levizsgáztatta. Vagy tíz évvel ezelőtt a szüntelenül ismétlődő kérdések következményeként idegösszeomlást szenvedett, és az orvos előírta, hogy néhány hónapra el kell hagynia Párizst. Mikor erőre kapott, visszatért, hogy újra feltegye ugyanazokat a kérdéseket, és hallgassa saját kellemetlen hangját. Még ennél is kellemetlenebbek voltak azonban számára a jelöltek feleletei. Dinet már két perc, sőt már *egy* perc után is meg tudta állapítani, méltó-e a jelölt a Politechnikai Főiskolára, milyen könyvből tanult, és mennyit értett meg

belőle. Arra azonban nagy súlyt helyezett, hogy igazságos és tisztességes legyen, és hogy a vizsgát a tanulóra való tekintettel hosszan elhúzza, habár végtelen unalommal pontosan előre látta a második és harmadik mondat megfogalmazását, mielőtt még a jelölt az elsőt befejezte volna. A vizsgázó szóáradatát csak egyetlen eszközzel – új kérdések feltevésével – lehetett félbeszakítani; de monsieur Dinet-nek nem okozott nagy élvezetet, ha a tanuló hangját a sajátjával váltotta föl.

Forró nap volt. Dinet izzadva, szomjasan és fáradtan vágyakozott az este után. Jobb cipője nyomta az egyik tyúkszemét, és a tanár a karosszékére és papucsára áhítózott. Azonban még három jelöltet kellett levizsgáztatnia. Az iskolaszolga letörölte a táblát a szivaccsal, mialatt Dinet ujjaival az íróasztalon dobolva és ásítását elnyomva így szólt:

„Kérem a következő jelöltet.”

Majd megkérdezte anélkül, hogy a fejét felemelte volna:

„Neve?”

„Evariste Galois.”

„Mondja meg, mit tud a logaritmus elméletéről.”

Dinet behuntya a szemét. Tudta mi jön most. Azt fogja hallani, hogy $b = \log_a c$, ha $a^b = c$. Euler ezeket a betűket használta algebrakönyvében, és azóta minden tanuló ezt idézi, ha logaritmusról beszél. Ezután azt fogja hallani, hogy a szorzat logaritmusa egyenlő a logaritmusok összegével.

„Szörnyű! Borzasztó! Óh, végtelen unalom! Még húsz perc, és készen vagyok ennek a – hogy is hívják – vizsgá-

jával, és azután jön még két másik. Akkor azután bebújhatok a papucsomba – nos, hallgassuk meg őt.”

De nem volt mit hallgatnia. Valami másképpen történt, mint máskor. Dinét felélénkült – ez talán új tapasztalat lesz. Talán egy süketnéma tanuló próbálja letenni a felvételi vizsgát. Érdekes volna. Írni legalábbis tudott a tanuló – hallani lehetett a kréta csikorgását a táblán. Dinetnek oda kellene néznie. Fölemelte fáradt fejét. A táblára ezt írták föl:

$$1, a, a^2, a^3, \dots$$

$$0, 1, 2, 3, \dots$$

Dinet álmosága alábbhagyott. Ez valami új volt.

„Talán szíveskedne megmagyarázni, hogy mi az, amit oda fölírt.”

Egy tompa hang apatikusan szavalta:

„Ez két sorozat: egy geometriai és egy számtani sorozat. A számtani sorozat tagjai a mértani sorozat megfelelő tagjainak logaritmusai, és a az alap.”

„Nagyon jó” – mondta Dinét.

Arra várt, hogy a hang tovább beszél. De a bátorító „nagyon jó” egyáltalán nem élénkítette meg a tanuló szóáradatát. Csak annyit tett hozzá:

„... és így tovább” – és ezzel lerontotta a jó benyomást.

Dinet türelmetlenül kérdezte:

„Mit ért Ön azon, hogy »és így tovább«? Mi a következő lépés?”

Várt egy kicsit.

„Fiatalember, én nem húzhatom ki Önből erőszakkal a feleleteket. Vagy akar felelni, vagy nem.”

Galois ugyanazt érezte, amit már gyakran érzett: düh

egyre nőtt, bőre égni kezdett, s kínlódva vett erőt magán, hogy dühét elnyomja. Arca vörös lett, hangja elcsuklott a torkában, de azért felelete nyugodtan és szenvtelenül hangzott:

„A mértani sorozat bármely két tagja közé $(n-1)$ számot lehet iktatni, és éppúgy a számtani sorozat két tagja közé is. A számtani sorozat tagjai ekkor a mértani sorozat megfelelő tagjainak logaritmusai.”

„Fejezze ki magát világosabban! Milyen számokat iktatunk közbe?”

Galois megvető pillantást vetett a tanárra. Nehezen lehetett elviselni azt a gondolatot, hogy van valaki a világon, aki megítélheti, hogy ő, Galois, eleget tud-e a Politechnikai Főiskolához. De az a gondolat, hogy éppen monsieur Dinet az, még elviselhetetlenebb volt.

„Világos az egész. Ha $(n-1)$ számot iktatunk közbe, hogy az illető sorozatok mértani vagy számtani sorozatok maradjanak, amint világosan feltettem, akkor ez mindent egyértelműen meghatároz, és semmit sem kell hozzátennem.”

„Lehet, hogy Önnek világos, de nekem esetleg nem világos. Kérem, írja föl ezt a megállapítást, máskülönben meg kell szakítani társalgásunkat.”

Anélkül, hogy egy szót szólott volna, Galois ezt írta a táblára:

$$1, a^{\frac{1}{n}}, a^{\frac{2}{n}}, \dots, a^{\frac{n-1}{n}}, a;$$

$$0, \frac{1}{n}, \frac{2}{n}, \dots, \frac{n-1}{n}, 1.$$

Dinet fölneézett, és megkönnyebbülten sóhajtott föl. Azt gondolta:

„Micsoda modor! Milyen modoruk van manapság a fiatalembereknek! Ki nem állhatom. Le fogom szoktatni az öntelt arckifejezésről még akkor is, ha ez lesz az utolsó, amit ma csinálok.”

Azután megkérdezte:

„Lehet-e az egyik közbe $(n-1)$ számot, a másik közbe pedig $(m-1)$ számot közbeiktatni, ha n és m különbözők?

„Mindenesetre, uram” – mondta Galois.

„Változhat tehát a tagok száma közzől közre?”

„Mondtam már: mindenesetre, uram.”

„Meg tudja magyarázni, miért?”

„Hát nem egészen világos, uram?”

Dinet izgatottan hadonászott a kezeivel.

„Tegyük fel, uram, hogy nem világos. Tegye föl, hogy én szeretném Öntől a magyarázatot hallani. Ezenkívül tegye föl, hogy ha nem tudja összehozni, s ezt a jelentéktelen ügyet nem tudja nekem megmagyarázni, akkor meg fog bukni a vizsgán. Mi lenne akkor az Ön felelete a kérdéssemre, jelölt úr?”

Evariste monsieur Dinet szemébe nézett. Jobb kezében tartotta a táblatörlő szivacsot, amelyet gépiesen szorongatott. Már ott tartott, hogy feltörő dühét semmiképpen nem tudta megszelídíteni: erősebb lett nálánál. Még a látási képességét is befolyásolta: Dinet arca furcsán eltorzult előtte. Dinet hirtelen éppúgy nézett ki, mint a bourg-la-reine-i plébános. Igen, a pap volt: vonásai egyre élesebbek és ijesztőbbek lettek. A pap volt, akire követ dobtak azok, akik a polgármestert szerették. Fojtogató köd terjengett a

szobában. Ha ez a köd eloszlik, láthatóvá válnak az emberek, akik követ dobtak a papra, aki most egykedvűen ül az asztalnál.

Éles hang hasított át a ködön.

„Ismétlem: mi lenne az Ön válasza kérdésemre?”

Galois fölemelte a szivacsot, és Dinét fejéhez vágta. Éppen odatalált, ahová célzott.

Galois vidáman fölkiáltott, mintha élete legnehezebb terhétől szabadult volna meg.

„Ez volna a feleletem az Ön kérdésére, uram.”

Aztán kiment anélkül, hogy megfordult volna, és becsukta maga mögött az ajtót. Tudta, hogy örökre becsukta.

A forradalom évében

1830

1830 februárjában Galois-t felvették az előkészítő iskolába. Szerény utánpótlás volt ez csupán az École Normale-nak, a napóleoni időkben alapított tanárképző intézetnek, melyet a restauráció idején felfüggesztettek. 1826-ban, négy évvel az École Normale bezárása után alapították ezt az előkészítő iskolát tanárok és professzorok kiképzésére. Ezt az iskolát Du-Plessis-ben helyezték el, ami régebben a Louis-le-Grand-hoz tartozott. Az előkészítő iskola és a Louis-le-Grand között nemcsak térbeli, hanem szellemi szomszédság is volt – ugyanaz a fegyelem és ugyanaz a felügyelet uralkodott ott is. Csupán az oktatás folyt magasabb színvonalon és erősebben szakosítottan.

Ahhoz, hogy felvételt nyerjen az előkészítő iskolába, Galois-nak előbb le kellett tennie az érettségit, majd pedig helyt kellett állnia a felvételi vizsgán. Mindkettő sikerült.

Monsieur Leroy, a matematikavizsgáztató, ezt írta róla:

„Ez a diák néha nem tudja világosan kifejezni gondolatait, de intelligens, és rendkívüli kutatószellemet árul el. Ő ismertetett meg az alkalmazott analízis' néhány újabb eredményével.”

Péclet, a fizikatanár, ezt írta Galois-ról:

„Az egyetlen diák, aki rossz feleleteket adott; nem tud semmit. Előzőleg azt mondták róla, hogy matematikai tehetség: nagyon csodálkozom ezen. Vizsgaeredményei után ítélve gyenge észbeli tehetségnek látszik, vagy olyan jól eltitkolja intelligenciáját, hogy nem sikerült felfedeznem azt. Ha ez a diák az, akinek látszik, akkor kételkedem, hogy valaha is jó tanár lehet belőle.”

Szegény monsieur Pécelet! Hányszor idézték ezt a följegyzését, amelyet nem szánt a nyilvánosságnak, mint az emberi butaság ordító példáját és a professzori rövidlátás emlékművét!

Ugyanebben az évben, 1830-ban, Galois három dolgozata jelent meg a *Bulletin de Férussac*-ban (Férussac közleményei).

Áprilisban egy rövid kétoldalas cikk: *Analyse d'un mémoire sur la résolution algébrique des équations* (Egy, az algebrai egyenletek megoldásával foglalkozó dolgozat elemzése); majd júniusban egy éppoly rövid cikk: *Sur la résolution des équations numériques* (Numerikus egyenletek megoldása) és egy hosszabb, nyolcoldalas cikk *Sur la théorie des nombres* (Számelmélet) cím alatt. Ez utóbbihoz a következő megjegyzést fűzték: „A tanulmány M. Galois a permutációk és algebrai egyenletek elméletére vonatkozó kutatásainak egy része.”

Ezek a munkák Evariste eredményeinek csak töredékeit tartalmazták, egyeseket csak megemlített, és nem bizonyított. Galois elméletét egy másik munkájában fejtette ki bővebben, amelyet februárban az akadémia évi pályázatára nyújtott be. Ez alkalommal már nem ringatta magát illú-

ziókban: nem álmodott diadalról és sikerről, de tudta, hogy ha elmarad a méltánylás, ez számára csalódást hoz ugyan, az akadémia tagjai számára azonban gyalázatot.

Galois-nak nem volt könnyű visszatérni a Louis-le-Grand atmoszférájába, ugyanis ez uralkodott az előkészítő iskolában is. De a gyűlölt atmoszféra mégis vonzotta őt, mert a gyűlölet kötelékei éppoly erősek lehetnek, mint a szeretet és a megbecsülés. Az intézet és az akadémia harci területet jelentett Galois-nak, ahol vereséget szenvedett ugyan, de ahová vissza kellett térnie, hogy ismét sorompóba lépjen. Evariste azonban még az év vége előtt észrevett egy nagyobb harci területet és egy fontosabb küzdelmi lehetőséget.

Párizs volt ez a harci terület, és a küzdelem Párizs, Franciaország és az egész világ népének jogaiért folyt.

Amióta Polignac herceg lett a király miniszterelnöke, a francia polgárság aggódva várt a forradalomra. Utálta a nemességet, amely gögös modorával és csalhatatlan ízlésével megalázta. Gyűlölte a papságot, mert a nemesség oldalán állt. Gyűlölte a királyt, aki a nemességet és a papságot képviselte.

A király nem hitt az engedményekben. Nem mentették meg fivérét. XVI. Lajos engedményeket tett és megalkudott – mindaddig, míg a guillotine kése lehetetlenné tett minden további engedményt. X. Károly úgy gondolta, hogy Franciaország népét csak erős kézzel lehet kormányozni, és ez a nép minden engedményt gyengeségnek, minden megalkuvást gyávaságnak fog fel.

1830. március 2-án összegyűltek a képviselők a Louvre-ban, a Salle des Gardes-ban, hogy meghallgassák a király beszédét. Kora reggel elfoglaltak minden helyet, és a palota előtt kíváncsi embertömegek vártak. Egy órakor megjelent Károly. Mindenki fölállt, amikor a fenséges király tábornoki egyenruhában a trónra lépett. Ez a tökéletes színész egy pillanatra elvesztette egyensúlyát, amikor fölfelé ment a lépcsőn, amelyre ügyetlenül dús szőnyeget borítottak. Kétcsúcsú kalapja leesett a fejéről, és az Orléans-i herceg lábához gurult, aki gyorsan fölvette, és átnyújtotta a királynak. Ezt a hétköznapi esetet és mélyebb szimbolikus jelentőségét nemsokára egész Franciaországban tárgyalták és elemezték.

A király beszéde hosszú és fárasztó volt. Mindenki feszülten várta a beszéd végét jelentő tűzijátékot.

„Főnemesek és képviselők! Nem kételkedem abban, hogy Önök támogatni fogják törekvéseimet. Ha család sugallatok akadályokat gördítenének kormányzásom útjába...” Károly fölneézett kéziratából, éles pillantással végigmérte a balján álló közönséget, és folytatta, minden szót hangsúlyozva: „... amit csak vonakodva tudok feltételezni...” – ismét belenézett papírtekercsébe, és folytatta: „... ezeknek legyőzéséhez erőt ad az az elhatározásom, hogy megőrzöm az általános békét, a franciák jogos bizalmára és szeretetére támaszkodva, melyet mindenkor éreztek királyuk iránt.”

Ez nyílt hadüzenetet jelentett a képviselőháznak, ahol a liberálisok alkották a többséget. Ez a képviselőház néhány nappal később erélyesen és gyorsan odaütött, „nehogy

egynéhány ember butasága és tehetetlensége megsemmisítse a szabadságot”.

A képviselőház többsége – a híres 221-ek – feliratában ezt válaszolta:

„A karta egyetértést követel az Ön és az Ön népének kívánságai között. Felség! Tiszteletünk és hódolatunk kényszerít bennünket arra, hogy kimondjuk: ilyen egyetértés nincsen.”

A király palotájában hallgatta ezeket a szavakat, miközben egy darab papírral játszott, és úgy tett, mintha unatkozna. Majd kijelentette: határozatai megmásíthatatlanok, és elbocsátotta a képviselőket.

Az ultrák ragyogtak:

„Ezek az emberek nem tudták, mi egy király: most már tudják; egy lehelete szétszórta őket, mint a polyvát.”

A 221 képviselő azonban határozottan kinyilvánította:

„Még soha egy uralkodó koronája sem részesült ilyen kihívásban, még XVI. Lajos koronája sem.”

A király föloszlatta a képviselőházat.⁸ Az összes politikai nyitányt eljátszották már, minden pillanatban fölhúzódhattott a függöny a Bourbonok tragédiájának utolsó felvonásához. Ennek a színészeiről, tartalmáról és kimeneteléről vitatkoztak végtelenségig az utcákon, a kávéházakban és a csapszékekben – a napóleonista klubokban éppúgy, mint a kicsi, de nagyon tevékeny republikánus klubokban. A diákokra, különösen a Politechnikai Főiskola hallgatóira is kihatott a politikai események hullámverése.

Laplace, aki azt a feladatot kapta, hogy a Bourbonok szája íze szerint szervezze át a Politechnikai Főiskolát, három évvel ezelőtt meghalt; elismerte, hogy fáradozásai

hiábavalóak voltak. A Politechnikai Főiskola diákjai konspiráltak biliárdjáték, tanulás, vívás és evés közben is. Az előkészítő iskolában azonban nem uralkodott forradalmi szellem. Ott az ötven hallgató között csak egy volt kissé különös: ahelyett, hogy a vizsgákra készült volna, társait a királyra, a jezsuitákra, szabadságra és zsarnokságra vonatkozó fölösleges beszélgetésekkel zavarta és háborgatta. Nemcsak különös és hetyke volt, úgy látszik, beképzelte, hogy más, mint a többi. Amikor matematikaórán felelt, azt a benyomást keltette, mintha aludna vagy halálosan unatkozna. Előfordult, hogy túlzott fájdalom kifejezése ült ki az arcára, pedig valójában ujjongott (ezt állították társai) afölött, hogy egyedül ő tudja a helyes feleletet. Bosszantotta társait, amikor értelmetlen képleteket írkált kis cédu-lákra, és megjátszotta, hogy mélyen elmerül gondolatai-ban, és süket a külvilág számára.

E lázas napok egyikén, röviddel azután, hogy Károly a képviselőházat feloszlatta, Leroy különösen komoly arccal jött be a matematikai szemináriumba. Kihirdette húsz hallgatójának, hogy érdekes mondanivalója van számukra. Evariste azt gondolta, hogy Leroy gondolkodásmódja mégis humánus: talán vallomást akar tenni politikai állás-foglalásáról. De Leroy csak azt jelentette ki, hogy Sturm érdekes algebrai tételt állított föl. Elmondta a tételt, és sajnálkozott afölött, hogy a diákoknak várni kell Sturm dolgozatának megjelenéséig. Addig a bizonyítást nem tudhat-ják. Amikor azonban egy pillantást vetett hallgatóira, gúnyos vigyorgást látott egy jól ismert arcon. Erősen bele-nézett ebbe az arcba. Alig lehetett észrevenni hangjában a gúnyt, amikor azt mondta.

„Jó, hogy ma itt van, Monsieur Galois. Talán segíthet nekünk.”

Evariste nem felelt, de gúnyos mosolya eltűnt. Mindnyájan ránéztek, és a diákok egymás közt suttogták:

„Meg fogja találni a bizonyítást.”

„Nem, nem fogja.”

„Szétrobban az agya.”

Evariste tekintete hirtelen felragyogott. A táblához ment, és fölírta a bizonyítást. Néhány diák lázasan jegyzett, és leírta a formulákat, amelyekkel Evariste a táblát teleírta. Azok között, akik most Evariste-ra bámultak, csak kettő volt, aki sem ellenségeskedést, sem féltékenységet nem érzett. Mind a kettő a második évfolyam hallgatója. Az egyik, Bénard, Evariste unokatestvére, valami családi büszkeségfélét érzett. A másik Auguste Chevalier. Kövér, rózsás, kerek arcú, ügyetlen és félénk fiatalember, és az osztályban éppoly magányos, mint Evariste. Mélyen vallásos hite okozta szerencsétlenségét, s minél kevésbé osztották a többiek ezt a hitet, annál erősebbé vált Auguste-ban a meggyőződés, hogy kötelessége misszionáriusként tevékenykedni az előkészítő iskola vademberei között.

Mialatt álmodozva másolta Evariste matematikai jeleit a tábláról, Auguste sugallatot érzett:

„Lángész! Életemben először látok igazi lángészt! A többi tizennyolc rosszakarattal és féltékenyen néz rá. Egyedül én tudom: nagy tisztesség, hogy tanúi lehetünk e lángész munkájának. Én azért jöttem rá erre, mert megtanítottak arra, hogy mi a szeretet és mi a lángész, mert szemeimet kinyitotta a hit.”

Miután leírta a tábláról a jeleket, Auguste ezt jegyezte föl szép kézírásával:

„Evariste Galois lángész. Evariste barátjává kell lennem. Megkísérelem megtéríteni őt a saint-simonizmus⁹ számára.”

1830. július 25-e, vasárnap

Július 25-én, vasárnap a miniszterek összegyűltek Saint-Cloud-ban, hogy aláírják a rendelkezéseket, amelyek Franciaország alkotmányát felfüggesztették, a sajtószabadságot eltörölték, és a képviselőházat feloszlatták. Hallgatagon foglalták el helyüket az asztalnál. X. Károly balján Polignac herceg, jobbján a trónörökös ült.

D'Haussez báró azt kérdezte Polignactól:

„Hány embere van Párizsban?”

„Elég ahhoz, hogy egy lázadást leverjek.”

„Van harmincezer?”

„Több. Negyvenkétezer van.”

Polignac egy papírszeletet dobott az asztalon át d'Haussez bárónak.

„Mit jelent ez?” – kérdezte a báró. – „Itt csak 13 000 ember van feljegyezve. 13 000 ember papíron – ez csak 7000 vagy 8000 igazi katonát jelent. Hol van a többi 30 000 ember?”

„A többit Párizs közelében szállásolták el. Ha szükséges, tíz órán belül Párizsban vannak.”

Polignac minden minisztert egyenként szólított föl a rendelkezések aláírására. Amikor az okmány d'Haussez báró előtt feküdt, ez kezébe vette a tollat, de habozott.

„Ön vonakodik?” – kérdezte X. Károly.

„Felség! Engedelmet kérek, hogy Felségedhez egy kérdést intézhessenek. Elhatározta Felséged, hogy folytatja ezt a dolgot még akkor is, ha miniszterei visszavonulnak?”

„Igen” – mondta X. Károly határozottan.

Ekkor d’Haussez báró, tengerészeti miniszter aláírta az okmányt. Pognac herceg diadalmasan nézett körül.

A király így szólt:

„Számítok Önökre, uraim, és Önök is számíthatnak rám. Az én ügyem az Önök ügye is. Számunkra ez élet vagy halál kérdése.”

Fölállt és föl-alá járt a szobában. Minden mozdulata királyi volt. Most érezte, hogy király.

Ezen a vasárnapon, július 25-én, Auguste Chevalier és Evariste Galois a Luxembourg-kertben ültek. Gyakran töltötték együtt szabad délutánjaikat, amióta a matematikai szemináriumban megismerkedtek. De Chevalier ez alkalommal próbálta meg először gondolatait bizalmasan közölni fiatal barátjával.

„Tudod, politikai és társadalmi kérdésekben én a bátyámmal tartok. Ő Saint-Simon gróf tanítványa. Hallottál már Saint-Simonról?”

„Nem sokat. Mesélj róla!”

„Saint-Simontól és bátyámtól tanultam meg nagyra becsülni a tudományt és elsősorban a matematikát.”

„Miért? Mi köze van a saint-simonizmusnak a matematikához?”

„Saint-Simon első könyve tudna erre a kérdésre felelni.

Olvasd el az *Egy genfi lakos levelei kortársaihoz*-t. Ebben a könyvben Saint-Simon általános pénzgyűjtés tervét veti fel, amely Newton sírja előtt kezdődne. Mindenki hozzájárulna – mindenki, gazdagok és szegények, férfiak és nők, mindenki anyagi eszközei és hajlamai szerint.”

„És mi történne azután?”

„Minden adakozó felírna huszonegy nevet: három matematikust, három fizikust, három kémikust, három élettan tudóst, három festőt, három zenészt – ez összesen huszonegy.”

„A matematikusok jönnek először?”

„Igen, ők állnak a lista élén. Az a huszonegy képezi a »Newton-tanács«-ot, aki a legtöbb szavazatot kapja. Az összes egybegyűlt pénzt ennek a tanácsnak a rendelkezésére bocsátanák, és egy matematikus lenne az elnök.”

„Tehát megint egy matematikus az első az első kö zött.”

„Igen! Látod, mennyire megbecsüli Saint-Simon a matematikát. Ez a tanács lenne a világ szellemi irányítója egy matematikus vezetése alatt, és az összes nemzetet egy nagy nemzetté egyesítené.”

Galois csodálkozott, hogy barátja ezt az elképzelést ilyen komolyan veszi. Óvatosan kérdezte:

„És te azt hiszed, hogy egy ilyen terv értelmes és megvalósítható?”

„Tudom, hogy fantasztikusan, sőt talán nevetségesen hangzik, ha logikusan elemezzük. Lehet, hogy Saint-Simon korai írásai valószerűtlennek látszanak, de jelentőségek, és a saint-simonisták jelenlegi terveihez vezettek, amelyek már sokkal gyakorlatiasabbak.”

„És miben hisz most Saint-Simon?”

Chevalier csodálkozott barátja tudatlanságán. Türelmesen magyarázott.

„Saint-Simon, aki Franciaország egyik legelőkelőbb családjából származott, öt évvel ezelőtt nagy szegénységben meghalt. Halála előtt azt mondta tanítványainak, akik közé tartozik bátyám, Michel is: »A gyümölcs érett; bár csak ti szednétek le.«”

Galois-t nem zavarta, hogy tájékozatlansága kiderült. Egykedvűen kérdezte:

„Miben hisznek tehát az ő hívei most?”

Chevalier egy evangélista szelídségével és nyugalomával válaszolt:

„Hiszünk abban, hogy a szeretet meghódítja a világot, és a gyűlölet megszűnik. Nem lesz többé üzleti versengés, nem lesz öröklött tulajdon, nem lesz háború. A minden ember iránti testvéri szeretet diadalmaskodik, és új kereszténység támad.”

„Hogyan fogjátok ezt megvalósítani?”

„Úgy, hogy terjesztjük hitünket, szeretetet hirdetünk, a hatalmat a legjobbaknak és a legtehetségesebbeknek adjuk, és mindenkit teljesítménye szerint jutalmazunk meg. Jel-szavunk: Mindenkinék képessége szerint, minden képességnek teljesítménye szerint.”

Galois ismételte a mondatot:

„Mindenkinék képessége szerint, minden képességnek teljesítménye szerint.”

Majd izgatottan mondta:

„Nem látod, hogy a te filozófiádban nagy ellentmondás van? Szeretettel akarod meghódítani a világot, egyidejűleg

azonban a hatalmat a legtehetségesebbeknek adnád. Képzeld el, hogy ez a terv megvalósul! Akkor az embereket teljesítményük szerint fogod értékelni. De hol van a te szereteted a gyengék, korlátozottak és a betegek iránt, a világ legszerencsétlenebbjei iránt? Nekik talán nincs szükségük táplálékra, lakásra, gondozásra, melegre – még akkor is, ha képességeik csekélyek? Ki fog az ő szükségleteikről gondoskodni?”

„A szeretetből eredő jótékonyság gondoskodik róluk.”
Galois hevesen félbeszakította:

„Jótékonyság! Hogy gyűlölöm ezt a szót! Jótékonyság, amely a szegényeket és a szerencsétleneket a gazdagok jó-tetteitől függővé teszi, amely megöli a szegények harci akaratát a gazdagok ellen. Jótékonyság, amely az állam szent kötelessége helyére egyes személyek szeszélyét állítja. Itt Párizsban családok ezrei olyan kenyérrel táplálkoznak, amelyet csak baltával lehet földarabolni, és csak napokig tartó vízben áztatás után lehet megenni. Lakásuk még nap-fényes időben is sötét, levegője nedves és rossz szagú, pad-lója agyag, melyre szalmát szórnak. Nekik akarsz jóté-konyságot és szeretetet hozni!? Istenemre, nekik gyűlöl-niök kell. Joguk van ahhoz, hogy gyűlöljenek, joguk van ahhoz, hogy megsemmisítsék azokat az embereket, akik az ilyen állapotokat természetesnek találják.

Igen, ez a szó: szeretet, szépen hangzik. De szeretet majd csak akkor uralkodhat, ha előbb lesz egy gyűlölet-kitörés, amely a világot alapjaiban megrázza. Szeretet csak a régi világ romjain támadhat. Csak a gyűlölet rombolhatja le ezt a világot. A forradalom nem volt képes erre; egy napon a nép ismét meg fogja kísérelni.”

Chevalier megijedt a szenvedélytől, amivel Galois beszélt. Nem merte a vitát folytatni, és angyali szelídséggel csak ezt mondta:

„Azt hittem, Téged csak a matematika érdekeli.”

„Nem! Nem a matematika az egyetlen gondom! De meg kell vallanom, hogy mostanáig semmi mással nem foglalkoztam. Légüres térben éltem. Egy napon azonban meg fogod látni, hogy engem nemcsak a matematika érdekeli.”

Elhallgatott. Habozott kimondani azt, amit akart. De később, mintha legnagyobb titkát bízna barátjára, ismételte apja utolsó szavait:

„Még a matematikának, a legnemesebb és legelvontabb tudománynak is csak a koronája érintkezik a szabad levegővel, gyökere azonban a föld mélyéből táplálkozik, a földből, amelyen élünk. Még a matematika sem teszi lehetővé, hogy elmenekülj saját és embertársaid szenvedései elől.”

Majd ezt suttogta:

„Ha tudnám, hogy egy holttest a népet forradalomba tudná vinni, odaadnám a magamét.”

1830. július 26-a, hétfő

Párizs külvárosaiban nyugalom honolt. A rendelkezések kevésbé érdekelték azokat, akik napi tizennégy órát dolgoztak, és ezen a forró júliusi napon izzadságtól és piszoktól bűzlöttek. Nem olvastak újságot, és kevésbé törődtek a veszélyben levő sajtószabadsággal. Őket senki sem képviselte a képviselőházban, és így alig érintette őket az, hogy a képviselőház létét veszély fenyegeti.

A sok párizsi újság újságírói, szerkesztői és kiadói összegyűltek a *National* című újság kiadóhivatalában, a rue Neuve-Saint-Marcban. Monsieur Thiers,¹⁰ e szellemes újság szellemes fiatal szerkesztője, mintegy ötvenfőnyi hallgatóságának egy kéziratból olvasott föl. Thiers, mivel biztos érzékkel rendelkezett a történelmi fejlődés iránt, tudatában volt annak, hogy most történelmet csinál, és mivel jó színész volt, tudta, hogy szerepét nem szabad eltúloznia. Így tehát nyugodtnak, higgadtnak és méltóságteljesnek tűnt, amikor az emlékiratot marseille-i kiejtéssel fölolvasta. Egy ügyész száraz hangján olvasott, mint aki olyan ügyet tárgyal, amelyben személyesen nem érdekelt.

„Jelenlegi helyzetünkben az engedelmisség már nem kötelességünk. A polgárok – akiket mindenekelőtt engedelmisségre hívtak föl – és a nyilvános újságok munkatársai szolgáltassák az ellenállás első példáit az ellen a hatalom ellen, amely maga is túltette magát a törvényen.”

Lassan és egyhangúan olvasta föl az újságírók manifesztumának tervezetét az utolsó mondatig:

„A kormány a mai nappal elvesztette a törvényesség jellegét. Ami minket illet: ellenállunk. Franciaországnak kell eldöntenie, milyen messze menjen ez az ellenállás.”

Majd letette kezéből a kéziratot, és kevésbé szárazon folytatta:

„Az egyetlen, amit tehetünk, és amit tennünk kell: tiltakozni a sajtószabadságot ért támadás ellen. Az a véleményem, írjuk alá ezt a manifesztumot, és közöljük tiltakozásunkat a francia néppel. Tudjátok, hogy sokat kockáztunk ezzel, de ha semmit sem teszünk, ez azt jelentené,

hogy még többet kockáztatunk: azt jelentené, hogy kockára tesszük vele a sajtó jó hírét.”

Hosszú, viharos vita következett. Késő este negyvenöt férfi aláírta az újságírók manifesztumát. Ez az okmány játszott annak a kavicsnak a szerepét, amely a hófedte hegyoldalon legurulva lavinává válik.

Egy postakocsis, aki július 26-án Fontainebleau-ba hajtott, mesélte egy barátjának a rendelkezésekről szóló híreket.

„A párizsiak tegnap este ugyancsak izgatottak voltak. Nincs képviselőház, nincsenek újságok, nincs sajtószabadság...”

A másik azt felelte:

„Mi közöm hozzá, amíg két sou-ért kenyeret és négy sou-ért bort kapunk?”

Amikor Polignac hercegnek elmesélték ezt az anekdotát, filozofikusan ezt jegyezte meg:

„A nép számára három dolog fontos: a munka, az olcsó kenyér és az alacsony adó.”

A herceg azonban ebben tévedett.

A dicsőséges kedd, 1830. július 27-e

Július 27-én a legtöbb francia újság megjelent, de nem az összes. A *Globe* néhány példánya, amelyben az újságírók manifesztuma megjelent, eljutott az előkészítő iskolába is. Evariste ujjongva olvasta a szavakat, amelyek a király ren-

deletével dacoltak. Amikor a negyvenöt bátor ember aláírását látta, Galois ezt gondolta:

„Ez az első szikra. Hirtelen jött, hamarabb, mint vártam. Vajon lobogó tűzzé változik-e? Tűz! Puskapor! Barikádok!”

Ez a gondolat töltötte el. Hallotta a golyók füttyülését, érezte a puskapor szagát, érezte a fegyver rúgását. Jelene-
teket gondolt ki, amelyekben ő beszél a néphez, amelyet
nemes szavak és nemes tettek mindig megmozgattak, és
amely mindig kész volt a szabadság ügyéért meghalni.
Ő vezeti őket, velük együtt harcol, közel látja már a győ-
zelmet . . . Ekkor hirtelen egy golyó találná . . . És meg-
halna Párizs barikádjain.

„Galois úgy halt meg, mint egy hős.”

Igen, hallotta, amint valaki a nevét kiáltja. Úgy érezte,
hogy egy óriás keze fölemeli és azután leejti – a Notre-
Dame tornyának magasságából az előkészítő iskola udva-
rára. Éppen időben érkezett oda, hogy még meghallhassa
a tanár szavait:

„Galois! Hogy halad tanulmányaival?”

„Uram, olvasta az újságírók manifesztumát?”

„Nem gondolja, Galois, hogy jobb volna, ha a küszö-
bönálló vizsgákkal foglalkozna, mint az újságírók mani-
fesztumával?”

„Nem, uram! Éppen ellenkezőleg. Azt hiszem, jobb
volna az újságírók manifesztumával foglalkozni, mint a
vizsgákkal.”

„Ebben az esetben, Galois – mondta a tanár határozot-
tan –, az lesz a legjobb, ha az ügyet monsieur Guigniault-
tal beszéli meg. Talán sikerül meggyőzni őt.”

„Szívesen megpróbálnám, uram.”

Galois erősnek érezte magát. Régebben az iskola iránti gyűlölete félelemmel keveredett. Most azonban a félelem elmúlt, és csak a gyűlölet maradt meg. A tanárok, a professzorok, sőt még monsieur Guigniault is kicsinek és jelentéktelennek tűnt előtte. Ő, Galois, a nép erejét érezte maga mögött.

Amikor az igazgató előtt állt, nyugodtan nézett a széles, csontos arcba, és örült, hogy az erejét megmutathatja.

Monsieur Guigniault-nak azonban nem volt sürgős, hogy a beszélgetést megkezdje. Evariste-on keresztül a semmibe nézett, és ujjai a nehéz ezüstitálcával játszottak, amely fekete mellényén függött.

„Monsieur Haiber közölte velem, hogy Ön mit mondott neki. Elismeri, hogy igaz, amit velem közöltek?”

„Tökéletesen igaz, uram.”

„Tehát Ön elismeri. Tudja, hogy az ilyen viselkedés az iskolából való kizáráshoz vezethet?”

„Semmit sem kívánnék jobban, mint – a többi diákkal együtt – az iskola helyett Párizs utcáin lenni.”

„Köszönöm, hogy ilyen őszinte volt. De nem fogjuk megengedni, hogy kimenjen – sem Ön, sem a többiek. Kötelességünk óvni tanítványainkat még akkor is, ha vonakodnak rendszabályainkat elismerni és megérteni.”

Galois dühösen válaszolt:

„Uram! Ezt a Louis-le-Grand tanulóinak javáról szóló elméletet már tizenhárom éves korom óta hallom. Ez régi, lejáratott frázis. Minden, amit az iskola tett, tesz és tenni fog, mindig a tanulók javára történik – így megy az éjjel-nappal, míg mindnyájukat felmorzsolják, és akarukat

megtörik. Szeretném, ha az iskola rám bízna, hogy saját érdekeimről gondoskodjak.”

Guigniault szemében ellenszenv és gyűlölet tükröződött. De gyorsan leküzdötte dühét.

„Galois! Ez a beszélgetés nem vezet semmire. Őszinte leszek Magához. Sok ellenségem van, akik túlságosan liberálisnak tartanak. Nem hiszem, hogy a papság el volt ragadtatva, amikor az előkészítő iskola igazgatójává kineveztek. Én sem helyeslem a rendelkezéseket.”

Egy pillanatig habozott.

„Én személy szerint helytelenítem a rendelkezéseket, határozottan helytelenítem. Ez az én magánvéleményem. De mint ennek az iskola igazgatójának, távol kell tartanom magukat a politikától. Célom az, hogy visszaszerezsem ennek az iskolának a méltóságát és jelentőségét, amely École Normale korában megvolt.”

Ismét habozott.

„Talán elismeri, hogy Ön nehezen kezelhető tanuló, és mindig is az volt. Azért tartottuk itt Önt, mert hittünk matematikai tehetségében. Inkább hittünk monsieur Richard-nak és monsieur Leroy-nak, mint a Politechnikai Főiskola professzorainak. Kompromisszumot ajánlok Önnek: ha segít nekem, ha letesz arról, hogy az előttünk álló, valószínűleg viharos napokban itt nyugtalanságot keltsen, akkor elfelejtem megjegyzéseit, amelyeket monsieur Haiber előtt és előtttem tett. Elfogadja javaslatomat?”

„Köszönöm uram, hogy ilyen nyíltan beszél velem, de nem fogadhatom el ajánlatát. Tudom, hogy kockáztatom tanulmányaimat ebben az intézetben. Éppoly nyíltan beszélek, mint Ön: nem ezt tartom a legfontosabbnak. Meg-

győződése, hogy a Politechnikai Főiskola hallgatói és más iskolák diákjai ma vagy holnap kint lesznek Párizs utcáin. Az én feladatom, hogy az előkészítő iskola diákjait is kivigyem Párizs utcáira.”

Az igazgató atyai hangot ütött meg.

„Képzelve el, hogy ez esetleg sikerül. Képzelve el – bármilyen nevetségesen hangzik is –, hogy valóban forradalom tör ki, és néhány társa meghal. Mit érezne akkor? Nem üldözné Önt élete végéig az a gondolat, hogy Ön okozta halálukat?”

„Nem, uram! Nem én lennék haláluk oka, hanem a rendszer. Nem értem halnának meg, hanem Franciaországért és a nép szabadságáért.”

Párizs kávéházaiban és vendéglőiben a *Globe*, a *National* és a *Temps* sok száz példánya kelt el, olvasták őket, és vitatkoztak felettük. Ezen a kedden mindenütt rövid és hatásos jelenetek játszódtak le, annyira hasonlóak egymáshoz, mintha egy láthatatlan rendező gyakoroltatta és rendezte volna őket.

Ekkor valaki ünnepi hévvel felolvasta véletlen közönsége előtt az újságírók manifesztumát, és így kiáltott fel: „Vive la charte!” (Éljen a karta!)

Az utcagyerekek, akik kalandot keresve járkáltak a városban, szívesen hallgatták e szavak csengését, bár nem értették, de belevitték saját gondolatukat. A kiáltás izgalmas színjátékot ígért. Ezért a polgároknál is hangosabban és kitartóbban kiáltották:

„Vive la charte!”

Ők terjesztették el a kiáltást a külvárosokban. A munkanélküliek és a munkások családjai is szívesen hallgatták e szavak csengését, melyeknek értelmét nem fogták ugyan fel, de ők is belevitték saját gondolataikat. Számukra ez a kiáltás tizenkét órás munkanapot jelentett tizennégy órá helyett, ágyat az alváshoz, kenyeret a gyerekeknek. Ezért kiáltották a polgároknál is hangosabban:

„Vive la charte!”

Ez a kiáltás visszhangzott nemsokára egész Párizsban.

Este hét óráig nem voltak felkelések, sem harcok.

A Quai de l'École-on, a Louvre közelében embertömeg tolongott a folyópartokon. Egy ember trikolórral lassan lépkedett a tömegben. Senki sem mozdult, senki sem szólt egy szót sem, de néhány szem könnyes lett. Néhány férfi levette a kalapját, mások tisztelegtek. Mindnyájan tágra nyitott szemmel nézték a zászlót mindaddig, amíg a lemenő nap világánál a három szín fényét láthatták. Tizenöt éve nem látták ezt a zászlót. A hallgatag ember a trikolórral Franciaország dicsőségének látomását idézte föl.

A Place de la Bourse-on deszkabódé állt: egy tucat katoná őrháza. Késő este összegyűltek előtte az utcagyerekek, férfiak és asszonyok, és a katonák közé dobták a nap jel-szavát:

„Vive la charte!”

A katonák nem értették a szavak jelentését, de nem tették nekik, és féltek tőle. Azt mondták nekik, hogy ne

vegyenek tudomást a kiabálásról, és ők engedelmeskedtek. Az utcagyerekeket ingerelte ez a nyugalom, fölszakították az utca kövezetét, és a köveket a katonákra dobálták. Még mindig nem történt semmi. Ekkor azonban egy kő az egyik katonát mellbe találta. Ez dühbe jött és lőtt, célzás nélkül. Egy asszony elesett. Egy férfi letérdelt melléje, megragadta a kezét, és üvöltött:

„Meghalt! Meghalt! Gyilkosok! Gyilkosok!”

Nagy, erős ember volt. Fölemelte a holttestet, és elindult a ragyogóan kivilágított Théâtre des Nouveautés (Újdonságok Színháza) felé, a tömeggel a nyomában. A tömeg erőszakkal behatolt a színházba, és akkor lépett a földszinti nézőtérre, amikor egy színész éppen kecsesen meghajolt, és kezét csókolt hölgyének.

A nézőtérről egy hang dörgött, drámaiabban, mint a színpadi hangok:

„Abbahagyni!”

A közönség, a meghajló színész és a hősnő, akinek a kezét megcsókolták, mindenki abba az irányba nézett, ahonnan a hang jött.

„Abbahagyni! Itt a karomon egy asszony holttestét hozom. A katonák golyója ölte meg azért, mert a nép azt kiáltozta: Vive la charte!”

A színész a rivalda elé lépett, fölemelte ökölbe szorított kezét, és úgy ismételte a szavakat, mintha a darabhoz tartoznának:

„Vive la charte!”

A közönség mint egy ember kiáltotta:

„Vive la charte!”

Július 27-én este egy gyáros a Faubourg-Saint-Marceau-ról így szólt barátjához, a *National* egyik szerkesztőjéhez:
„Vigyázzatok, hogy mit tesztek. Ha fegyvert adtok a munkásoknak, harcolni fognak; ha nem adtok fegyvert, akkor fosztogatnak.”

A gyáros a Faubourg-Saint-Marceau-ról ebben tévedett.

1830. július 28-a, a dicsőséges szerda

A Bénard nevű diák így szólt:

„Galois-nak igaza van! Nekünk nem itt, hanem az utcán van a helyünk. Nézzetek ki az ablakon: barikádokat láttok a rue Saint-Jacques-on, ott vannak a Politechnikai Főiskola diákjai. Nem tudom, kitörtek-e vagy kiengedték őket, de láthatjátok, hogy a barikádokon állnak. Legfőbb ideje, hogy eldöntsük, mit tegyünk. A Louis-le-Grand felé vezető kapu tegnap óta zárva van. A rue du Cimetière-Saint Benoit-ra nyíló kaput őrzik. Foglyok vagyunk itt, de ki-törhetünk erőszakkal, ha közösen járunk el. Egyetértetek Galois-val abban, hogy eljött a mi időnk, és ki kell erőszakolnunk az utat kifelé. Félték a következményektől, de...”

Több hang szakította félbe:

„Bolondság! Nem félünk. De nem akarunk forradalmat.”

Felhangzott egy kiáltás – senki sem tudta, komolyan vagy gúnyból:

„Éljen a forradalom!”

A szónok folytatni akarta, de társainak kórusa hangos és állhatatos volt. Bénard végre ismét szóhoz jutott.

„Ne legyünk gyávák . . .”

„Gyáváknak nevez bennünket!”

„Vond vissza!”

A szónok ismét megpróbálta túlkiabálni az üvöltözést.

„Győzzetek meg, hogy nem vagytok gyávák! Határoz-
zátok el, hogy kimentek és harcoltok.”

„Magad vagy gyáva!”

Két diák egyszerre lépett a pódiumra: Galois és Bach.

„Nekünk nem kell Galois!”

A többség ütemesen ismételte:

„Bachot akarjuk! Bachot akarjuk!”

Túlharsogták a gyenge ellenszavazatot: „Galois-t akar-
juk!” Bach elsőnek ért a pódiumra. Az osztály legjobb
tanulója volt, és úgy is nézett ki, ahogyan egy kitűnő tanu-
lónak kell: tiszta és pedáns volt.

Barátságos és egyszersmind felsőbbbséges mosollyal várt,
amíg a lárma elült. Akkor nyugodtan mondta:

„Társaim! Elég sokat vitatkoztunk ezen a kérdésen.
Azt mondom: »mi«, pedig valójában a legnagyobb rész-
ben Galois-t kellett hallgatnunk.” (Tetszésnyilvánítás, ka-
cagás.) „Vitatkozunk, ahelyett, hogy dolgoznánk. Ameny-
nyire meg tudom ítélni, csak egy kis csoport kíván az inté-
zetből kitörni. Néhányan hajlandók volnának kimenni, ha
ez nem ellenkeznék monsieur Guigniault kívánságával.
Bízhatunk monsieur Guigniault-ban, okosan és tisztessé-
gesen fog cselekedni, és szívéen viseli a mi javunkat. Ezért
azt az ajánlatot teszem, hogy hívjuk meg gyűlésünkre
Guigniault igazgatót.”

„Szót kérek!”

Galois lépett a pódiumra. Dadogott, hangja az izgalomtól félig elfulladt.

„Kérlek, hallgassatok meg. Ne nevessetek! Ne tréfáljatok, mialatt a barikádokon a nép vére folyik . . .”

„A nép vére! És a katonák vére?”

„A nép vére folyik a szabadság megvédéséért. A nép harcához kell csatlakoznunk. A nép nem kérdezte a királyt, hogy szabad-e fölkelnie. De Ti az igazgatónkat akarjátok megkérdezni, megengedi-e fölkelésünket. Nem tudjátok, mit fog mondani? Ha tudjuk, és mégis megkérdezzük, akkor képmutatók vagyunk . . .”

„Hagyd abba, Galois! Hagyd abba, hagyd abba!”

A lárma elnyelte Galois szavait, és csak mozdulatait lehetett látni. Hirtelen föladta a küzdelmet, elhagyta a pódiumot, és leroskadt a legközelebbi üres székre.

A diákok Bachot az igazgatóért küldték. Amikor Guigniault belépett, mindnyájan tiszteletteljesen felálltak, és figyelmesen hallgatták beszédét.

„Előkészítő iskolai hallgatók! Először is el akarom mondani, mennyire értékelem bizalmukat, amelyet meghívásukkal irányomban tanúsítottak.” (Művészi szünet.)

„Komoly napokat élünk. Nem félek kijelenteni, hogy elítélem a rendelkezéseket, mert megnyirbálják a szabadságjogokat, melyeket XVIII. Lajos biztosított a népnek. Úgy találom, hogy királyunk rossz tanácsokat kapott, amikor a képviselőházat feloszlatta, és a rendelkezéseket aláírta. Én a törvény oldalán állok.”

Rápillantott hallgatóira, ismét szünetet tartott, majd lágy hangon folytatta:

„Mégis, ha azt kérdik tőlem, támogassuk-e a forradal-

mat, s azt kívánják, hogy erre a kérdésre egyszerű »igen« vagy »nem«-mel feleljek, akkor meg kell tagadnom a választ. Itteni iskolai feladatunk messze van a politikai események bizonytalan talajától. Tanulnunk kell, a tudományokat kell tanulmányoznunk, hogy az örökségül átvett ismereteket minél hatékonyabban adhassuk át a fiatal generációnak. Ez kötelességünk Franciaország iránt, ezt vállaltuk, és teljesítenünk is kell. Ha kimegyünk Párizs utcáira, eláruljuk ezt a szent kötelességünket.”

Hangja most atyaivá vált.

„Meg akarom győzni Önöket. Nem akarok kényszert alkalmazni. Hivatkozhattam volna a rendőrségre is a célból, hogy itt a rendet fenntartsam, és Önöket kényszerítssem arra, hogy az intézetben maradjanak. Nem ezt tettem. Ha szavukat adják nekem, hogy egyikük sem hagyja el ezt az épületet, akkor megígérhetem, hogy a kapukat ismét megnyitjuk. Bízom az Önök szavában.” (Ékesszólásra tért át.) „Ebben a komoly órában ne feledjük el, hogy mindkét oldalra szenvedés és megpróbáltatás vár. Helyes, hogy a nép a rendelkezésekkel fenyegetett szabadságát harccal akarja megvédeni, de nem szabad elfelejtenünk, hogy a katonák is emberek. Felesküdtek a királya, és esküjüket meg akarják tartani.”

A szónoklat ekkor érte el tetőpontját.

„Ha megpróbáljuk elérni a megértés e magasabb nézőpontját, fájdalommal és szomorúsággal kell e harc elébe tekintenünk. Feladatunk világos ebben a komoly órában: meg kell fogadnunk, hogy minden lehetőet megteszünk Franciaország sebeinek meggyógyítására, mielőtt a harcnak vége lesz.”

A tetszésnyilvánítás elülte után Guigniault így folytatta:

„Kérdem tehát Önöket: Megígérik, hogy nem is kísérel meg elhagyni az iskolát mindaddig, amíg a harcnak vége nem lesz?”

Egyetlenegy „nem” törte át a sokhangú „igen”-t.

„Sajnálom, hogy nem akarják mindnyájan megígérni. Megkérdezhetem, ki az, aki megtagadja?”

„Én tagadom meg, uram.”

Evariste egy pillantást vetett Bénard földre sütött ábrázatára és Chevalier vérvörös orcájára. Az igazgató jól titkolt diadallal nézett Galois-ra.

„Kompromisszumot szeretnék kötni. Nem akarok erőszakot alkalmazni, sem rendőrséget hívni. Ezért megkérdem azt az egyetlen diákot, aki iskolánk egységét megbontja: megígéri-e legalább azt, hogy ma és holnap nem próbálja elhagyni az iskolát?”

„Nem, uram” – felelte Galois.

Az igazgató a többiekhez fordult.

„Tisztán és világosan látják, hogy mindent megkísérletem. Sajnálom, hogy mindnyájuknak bűnhődniök kell egy diák hihetetlen önfejűsége miatt. Azonban mindaddig, amíg mást nem gondol, az intézet kapuit bezárjuk, és őrizet alatt tartjuk. Én éppúgy sajnálom ezt a börtönrendszabályt, mint Önök. Azok után azonban, amit itt velem együtt tapasztaltak, bizonyára senki sem fog engem hibáztatni. Mielőtt elhagyom Önöket, még egyszer megköszönöm, hogy meghívtak.”

Ezekkel a szavakkal búcsúzott az igazgató a tanulóktól.

Monsieur Carrel, ismert újságíró, a *National* című újság főszerkesztője, az újságírók manifesztumának egyik aláírója, július 28-án reggel azt mondta egy republikánus barátjának:

„Hogyan is hihettek a forradalomban? Rendelkezésekre áll akár csak egy zászlóalj is?”

Amikor körülnézett, egy embert látott, amint cipőjét egy széttört utcai lámpa olajával kengette. Rámutatott, és így szólt:

„Ez tipikus kép. Ezt csinálják az emberek: széttörik az utcai lámpákat, hogy piszkos cipőjüket kitisztítsák.”

A forradalom mégis kitört. Párizs utcáiról indult el – senki sem készítette elő, senki sem szervezte meg. Azok az emberek, akik kirobbantották, féltek tőle; azok, akik végrehajtották, nem is értették a jelszót, amelyért életüket adták. Senki sem tudta, hogyan és honnan jött az első szikra, de július 28-án már elharapózott a forradalom tüze az utcákon.

A Notre-Dame tornyán trikolór lobogott. Peregtek a dobok, és zúgtak a székesegyház harangjai. Kihirdették a világnak, hogy az 1830-as júliusi forradalom megjelent Párizs utcáin.

Kedden este a Politechnikai Főiskola diákjai betörték a vívótermekbe, megragadták vívótőreiket, letörték csúcsukról a gombokat, és a pengéket a folyosók kőfalain élesítették.

Amikor szerdán reggel kétszázötven fiatalember erőszakkal utat tört magának a Politechnikai Főiskolából a rue de la Montagne-Saint-Genève-en, evvel a kiáltással üdvözölték őket:

„Vive l'École Polytechnique!” (Éljen a Politechnikai Főiskola!)

Az egyik diák a magasba emelte háromszögletű kalapját, letépte róla a fehér kokárdát, és rátaposott. Kétszázötven diák követte példáját, és kiáltotta:

„Le a Bourbonokkal! Éljen a szabadság!”

A Szajna szigetéről egy függőhíd vezet a városházára. Száz ember menetelt a hídhöz, hogy a városházát – a város idegcentrumát – megrohamozzák. Sem kiáltást, sem jelzavakat nem lehetett hallani, csak dobokat és lépéseket, amelyeket nemsokára túlharsogott az ütemes menetelés növekvő robaja. A szemben levő oldalon egy katonai alakulat vonult a hídhöz: a feltűzött szuronyok villogva verték vissza a júliusi napfény sugarait. Mikor az őrség elérte a hidat, hirtelen megállt, és megnyitotta sorait. A forradalmárok két ágyúval néztek szembe, csöveik feléjük irányultak.

Az, aki a zászlót vitte, így kiáltott:

„Barátaim! Ha elesem, emlékezzetek rám: nevem D'Arcole.”

A híd másik oldaláról elhangzott a parancs:

„Tűz!”

A zászlóvivő megfordult maga körül, és a hátára esett, fejét befedte a zászló. Még másik tíz ember rogyott össze a hídon, és a tömeg menekülni kezdett; sokan megbotlottak halott és sebesült bajtársaik testében.

„Ezek vérebek!”

„Szőlőkartáccsal lőnek ránk!”

„Lőjetekek a tüzérekre!”

Egy parancsnoki hang hallatszott:

„Álljatok meg! Ne fussatok el!”

Charras hangja volt, egy volt diáké, akit öt hónappal azelőtt kizártak a Politechnikai Főiskoláról, mert a Marseillaise-t énekelte – öt hónappal idő előtt.

Charras megpróbált előremenni, amikor érezte, hogy valaki húzza a bal kezét.

Lepillantva látta, hogy lábainál egy ember térdel, és zihálva beszélni akar. Charras lehajolt hozzá, és látta, hogy a munkás melléből vér folyik.

„Eltaláltak. Meghalok. Vedd át a fegyveremet.”

Elengedte Charras kezét, és összeesett. Feje a híd karfájához ütődött. Charras elvette a fegyvert; arca feszült és nyugodt volt, amikor célzott. Az egyik tüzer az ágyúba kapaszkodott, és elesett. Egy második lövést a tömegből adtak le, és elesett a második tüzer.

Egy utcagyerek örvendezve mondta Charras-nak:

„Jó munka volt, polgártárs. Van patronod?”

Charras pillantása a halott munkáson függött. Gépiesen válaszolta:

„Nincs. Nincs patron.”

„Van fegyvered, és nincs patronod. Nekem van patronom, és nincs fegyverem. Kössünk üzletet: adok neked patronot, engedj engem löni. Beleegyezel, polgártárs?”

Charras mosolygott, és átnyújtotta a fiúnak a fegyvert.

Azután a híd másik oldalára nézett, és látta, hogy két másik tüzer tölt. Lehajolt, mikor a löveg újra lőtt. Egy golyó a fiú fejét találta, és megölte, mielőtt még a szorosan markolt puska füstjének szagát érezte volna. Sokan mások

is meghaltak vagy megsebesültek, és a támadók soraiban új rések keletkeztek. A felénél is kevesebb maradt életben, és még közülük is csak néhánynak volt fegyvere. A tömeg megingott.

„Vissza, vissza!”

„Előre a városházához!”

Biztosabban érezték magukat, ha együtt maradnak. Így azonban a híd bejáratánál sűrű csoportot képeztek – kiváló célt a tüzerek számára, akik most már harmadszor tüzeltek, és utána a hidat halottak borították. A katonák zárt sorokban, feltűzött szuronnyal rohamozták meg az életben maradtakat, akik pánikszerűen szóródtak szét Párizs szívének keskeny utcáiban.

Késő este két párizsi generális érkezett Saint-Cloud-ba, hogy felkeresse X. Károlyt. Elmondták a királynak, hogy koronája veszélyben van, de még megmentheti, ha a rendelkezéseket visszavonja. – A király kegyesen figyelt, és így válaszolt, miközben kecsesen használt egy fogvájót:

„A párizsiak az anarchia állapotában vannak. Az anarchia elkerülhetetlenül lábaim elé sodorja majd őket.”

Ebben tévedett X. Károly.

1830. július 29-e, a dicsőséges csütörtök

Korán reggel közölték monsieur Guigniault-val, hogy Galois az éjszaka megpróbált átmászni a rue du Cimetière-Saint-Benoit-ra néző magas falon. De nem sikerült neki;

az éber örök elfogták, és erőszakkal a hálóterembe vezették.

„Mit csináljunk Galois-val?” – kérdezték Guigniaultól.

„Semmit” – volt a határozat.

Guigniault teljesítette, és meggyőződése szerint jól teljesítette kötelességét. Sikerült neki Párizs kellős közepén izolált, békés szigetet teremteni, amely semleges maradt. Az előkészítő iskola – amelynek egyszer majd École Normale-lá kell válnia – hűségesen eljátszotta azt a szerepet, amely egy pedagógiai intézethez illik: előkelő visszavonultságban dolgozni és tanulni. Elérte azt, amit el akart érni. Iskolája semmiképpen sem befolyásolta a kívül folyó harcot.

Rövidesen azonban neki, Guigniault-nak is valahogyan állást kell foglalnia. Nyilatkoznia kell – vagy a forradalom mellett, vagy ellene. Az állásfoglalásnak alaposan megfontolva, idejekorán kell megtörténnie. Ettől függött nemcsak a saját, hanem az iskola jövője is.

Guigniault kissé nyugtalan volt. Világos, hogy a forradalom érinti az előkészítő iskola jövőjét is. Ez a befolyás csak egy irányból hathatott: a külső világból az iskola belső világára. Helyes volt, hogy az iskola semmiféle hatást nem gyakorolt a külső világra? Természetesen helyes volt. És mégsem érezte jól magát. Azon kapta magát rajta, hogy Galois-ra gondolt. Elátkozta ezt a szemtelen, különös kamaszt, aki híján volt minden erkölcsnek, az iskola iránti minden tiszteletnek. Ökölbe szorult a keze, és ezt mondta magában:

„Várnom kell, míg mindenen túl vagyunk, akkor aztán majd megmutatom. Meg fogom neki mutatni!”

A nap forrón sütött az utcákra, amelyeken most puska-
por, füst és vérszag terjengett. A párizsiak büszkén és
örömmel tekintettek egymásra, mert a harc a javukra for-
dult. Egyes helyeken a nép barátkozott a katonákkal, más
helyeken visszavonulásra kényszerítette őket. A katonák
azonban még mindig tartották a Louvre és a Champs-
Élysées közti vonalat.

Párizson keresztül-kasul barikádok húzódtak. A diákok
egyre nagyobb számban jöttek ki az utcákra. A Politech-
nikai Főiskola diákjai végigvonultak a Faubourg-Saint-
Jacques-on, bekopogtak minden lakóházba, és ezt kiáltot-
ták:

„Diákok! A barikádokra!”

A diákegyenruhák – elsősorban a Politechnikai Főisko-
láé – tisztelettel övezett öltözeté váltak. Amikor Charras
felbukkant a Palais Royal közelében, és meglengette kalap-
ját, több mint száz ember vette körül, akik készen voltak
cselekedni, és vezért kerestek.

„Hová menjünk?”

„A Montaigut börtönhöz!”

Charras vezette a menetet. Mögötte menetelt egy dobos
és egy férfi, aki a trikolórt vitte. E kettő nélkül egy csapat
sem volt teljes.

A Montaigut börtönt százötven jól felfegyverzett ka-
tona védte. Amikor Charras és emberei megérkeztek, lát-
ták, hogy a katonák zárt rendben ott állnak a börtön falai
előtt, és századosuk parancsára várnak. Charras megállí-
totta embereit. A katonákkal szemben álltak fel. A két

ellenséges csoport egyszerű geometriai alakban állt: két párhuzamos vonal, köztük két pont. Az egyik párhuzamos vonal a katonák, a másik a nép vonala volt. Az egyik pont: a százados, a másik: Charras.

A katonák vonala egyenes volt, mint a kifeszített zsinór, s egyöntetőségük olyan túlerő hatását keltette, amely egyetlen vezényszóval elszabadítható. A polgárok vonala bizonytalan, görbe és rendezetlen volt. Az emberek egy része lerongyolódott, sokan gyengék és soványak voltak; alig a fele rendelkezett fegyverrel. Gyerekek voltak közöttük, néhány diák és egy pár jól öltözött kereskedő, akik jelenlétükkel tanúsították, hogy a nép forradalma mellé álltak. Úgy látszott, hogy a tisztt egy rövid paranccsal menekülésre készítheti a polgárok fegyelmezetlen tömegét.

Charras még messzire állt a századostól. Odakiáltott:

„Beszélni szeretnék Önnel, százados úr! Odajöhetek?”

„Igen, jöhet.”

„Jótáll a biztonságomért?”

„Igen.”

A katonák pihenjben álltak, és nézték, amint Charras közeledik a századoshoz.

„Ön becsületes ember; nem adott parancsot katonáinak arra, hogy tüzeljenek ránk. A nép nevében kérem, csatlakozzék ügyünkhöz. Még soha nem volt tiszteletreméltóbb a nép ügye, mint ma.”

Míg Charras beszélt, a katonák és polgárok mértani alakzata kezdett megváltozni. A katonák – ahelyett, hogy ellenfeleikre ügyeltek volna – Charras-t hallgatták, aki hangosan beszélt, olyan ember hangján, aki tudja, hogyan kell az egyszerű szíveket mozgatni. A tömeg, amelyet helyes

stratégiai ösztön és az a kívánság vezetett, hogy vezetőjük szavait hallják, lassan előre tódult – alig észrevehető lépésekkel, amelyek véletlennek és céltalannak tűntek. Előbb csak egy tolakodott előre, azután a szomszédja követte, míg végül a polgárok egész sora megmozdult. Néhányan már hallották a százados válaszát:

„Hűséget esküdtem a királynak, és nem fogom megszegni eskümet.”

Mind a katonák, mind a polgárok hallották Charras kellő színezetű és mégis drámai módon emelkedett hangját:

„Ön hűséget esküdött a királynak. Úgy érzi, hogy ez az eskü kötelezi Önt, mert becsületes ember. De megtartotta-e a király a saját esküjét, mint Ön az önét? Nem esküdött-e meg, hogy tiszteletben tartja a kartát, és nem szegte-e meg e szent esküvését?”

„Nem vagyok politikus. Katona vagyok, s parancsot teljesítek.”

„Ha vonakodik magáévá tenni a nép ügyét, maradjon legalább semleges! Ne lövessen a népre!”

Egy mozdulattal a polgárookra mutatott:

„Ne terhelje lelkiismeretét a vérükkel!”

Amint emberei felé fordult, látta, milyen közel jöttek a katonákhoz. Egy pillantással felfogta stratégiai előnyét, és felismerte, milyen könnyen lehet ezt az előnyt még növelni – nem harc, nem golyók árán, hanem szünet nélküli szóáradattal:

„Mi a szabadságért harcolunk, Franciaország és az egész világ szabadságáért. Vissza akarjuk adni Franciaországnak Marengónál, Jénánál és Austerlitznél megszerzett hírnevét.

Mi az alkotmányért harcolunk, a népért harcolunk. A trikolórt akarjuk visszaadni a népnek.”

Charras látta a katonák arcát: a zászló és Napóleon látomása, amelyet ebben a zászlóban megpillantottak, hipnotizálta őket. Látta saját embereit is, akik most már csak pár lépésre voltak a katonáktól. Tudta: a százados nem fog katonáinak parancsot adni a tüzelésre – s ha megtenné, sem engedelmeskednének neki. A százados megkönnyebbülten mosolyodott el. Örült, hogy Charras olyan helyzetbe hozta, ahol nem volt többé választása. Kezet nyújtott. A nép és a katonák „Éljen a karta!”, „Éljen a zászlónk!” kiáltások közepette összeölelkeztek. A katonák fegyvereiket – jó gyalogsági puskákat – felajánlották a polgároknak. Ismét vér nélkül nyertek egy csatát.

Raguza hercege a Place de Carousselen állt, felkészülve a végső kétségbeesett ellenállásra. Egy tiszt hírről hozta, hogy a Place Vendôme-on a katonák a néppel barátkoznak. A régi dal! A herceg elhatározta, hogy a rebellis csapatot visszavonja a Place Vendôme-ről, és helyettük svájciakat küld oda. A vörös kabátos, medvebőr kucsmás svájciak voltak ezen a napon a király egyedüli megbízható védelmezői. Nem tudtak franciául, és nem voltak testvéreik a nép között. Az volt a hivatásuk, hogy katonák legyenek, parancsoknak engedelmeskedjenek, és lőjenek. Ha olyan emberek álltak velük szemben, akik őket gyűlölték, akkor ők viszonozták ezt a gyűlöletet.

A Louvre-t két svájci zászlóalj védte. Az egyik a képtár ablakai előtt és az oszlopcsarnokban állomásozott, tarka

egyenruhájuk kitűnő célpontot szolgáltatott a mesterlövészeknek. A svájciak azonban elszántan viszonozták a tüzelést, és a Louvre megrohamozására irányuló minden kísérletet visszavertek. A második svájci zászlóalj az udvarban állt, és bevetésre várt. Ezalatt monsieur de Guise átadta a svájciak francia parancsnokának a herceg parancsát, mely szerint egy zászlóaljat ki kell vonni a Louvre-ból, és a Place Vendôme-ra kell küldeni. A herceg úgy gondolta, hogy egy zászlóalj elég lesz a Louvre védelmére.

A parancsnok, akinek az utasítást végre kellett hajtani, úgy határozott, hogy azt a zászlóaljat küldi, amelyik a Louvre-t védte. Ezek az emberek fáradtak voltak, és felváltásra lett volna szükségük, ezért akarta őket az udvarban készen álló tartalék zászlóaljjal helyettesíteni. Tervét két részletben szándékozott végrehajtani. Először a harcoló zászlóaljat kellett volna kivonni a tűzvonalból, az udvarban összegyűjteni, és azután elindítani menetüket a Place Vendôme-ra. Másodszor a tartalék zászlóaljat kellett volna a tűzvonalba küldeni.

A Louvre előtti tömeg azt látta, hogy a svájciak hirtelen visszavonulnak, és egyetlen piros kabátot sem lehet már látni.

A nép parancs és terv nélkül megrohamozta a Louvre-t. Baltákkal széthasogatták az ajtókat, néhány pillanat alatt szétszóródtak az elhagyott folyosókon, és az ablakokon keresztül tüzeltek az udvarban összegyűlt vörös kabátosokra. Lövés lövést követett. A svájciak elképedtek, csodálkozásuk azonban csakhamar rémületté és pánikká változott. Összevissza szaladgáltak, egyik belebotlott a másikba, és kísérletet sem tettek arra, hogy viszonozzák a

tüzet, amely megtizedelte soraikat. A kapun keresztül ki-
rohantak a Place du Carousselra, összenyomták és eltapos-
ták egymást félelemtől űzött, rendezetlen menekülésük
közben.

Raguza hercege látta, hogy utolsó védelmezői menekül-
nek. Eléjük vetette magát, és így kiáltott:

„Állj! Átkozottak, álljatok meg! Sorakozzatok!”

De a legtöbben nem tudtak franciául. A félelem hajtotta
őket, és milyen vadak voltak régebben a harcban, ugyan-
olyan vadaknak bizonyultak most a futásban. Átvágtak a
Place du Carousselen és a Tuileriákon, minden irányban
szétszóródtak, eldobálták fegyvereiket, letépték magukról
vörös kabátjaikat, és a földre dobták abban a gyermekes
reményben, hogy a nép az egyenruhát gyűlöli és veti meg,
nem pedig őket magukat. Menekülésük vihara olyan heves
volt, hogy a vérteseket és a rendőrcsapatokat is maguk
előtt kergették. Magukkal söpörték a királyi hadsereg ma-
radványait páni félelmükben.

A Louvre-t megszállták! A Place Vendôme-ot megszáll-
ták! A Tuileriákat megszállták! A királyi palotán a trikolór
lengett.

A nép a múzeum hosszú folyosóin át rohant a palotába.
Most már egész Párizs beléphetett a király és családja pom-
pás lakosztályaiba.

Az előcsarnokban királyszobrok álltak. Az első ember-
hullámnak még módja volt rá, hogy megnézze és szétrom-
bolja őket, a második emberhullám már csak törmelékein
botorkálhatott át.

A trónteremben egy magasra nőtt, izmos munkás, meg-

sebesült feje körül kendővel, fellépett a trónra, és így kiáltott:

„Itt állok a fattyúkirály helyén!”

Azután leugrott, és leköpte a trónt.

„Helyet! Csináljatok helyet a trónon!”

Négy ember egy hullát hozott, és hevesen meglóbálta. Egy svájci teteme volt; vörös kabátján vörös vérfoltok voltak.

„A királyt védte! Adjátok neki jutalmul a trónt.”

A trónra ültették, és az álla alá irányított ökölcsapásokkal megpróbálták feltámasztani a fejét.

Az emberek a trónteremből a király dolgozószobájába nyomultak. Itt feltörték az íróasztalfiókokat, és a király iratait kidobálták az ablakon – ezerszámra röpködtek a Tuileriák kertjében.

A legnagyobb embertömeg a király hálósobájába nyomult. A tömeg szorosan összezárt körökben állta körül a hatalmas díszágyat, mindenki szeretett volna egy pillantást vetni rá. Hangosan nevetve és kurjongatva figyelték két férfi színészi teljesítményét, akik a szerelmi játék különböző jeleneteit mutatták be, miközben a szenvedélyes imádó széttépte a hercegnő ezüst díszruháját, és alatta előtűntek viselőjének rongyai.

A marsallok képcsarnokában lövöldöztek. A legkedveltebb céltábla a raguzai herceg képmása volt. Egy golyó a fejét járta át, két golyó a mellét találta, a negyedik elhibázta, és a festmény hátterében ütött lyukat. Ezután egy ember felmászott egy pajtásának vállára, kivágta a képet érem formájában, és bajonettjét átszúrta a herceg mellén és fején.

Az udvarban vad kánkánt táncoltak egy síp hangjára és egy hegedű nyekergésére. Néhány férfi tollas kalapba és az angoulême-i és Berry hercegnők udvari ruháiba öltözött. Az egyik rongyai fölött egy kasmírsált viselt. A kánkán vad fináléban végződött, amikor is a sál és díszruhák rongyokká szakadtak. Értékük több volt, semmint ezek az emberek el tudták képzelni, de ők nem akartak mást, mint elpusztítani minden fényűzési tárgyat, amit csak láttak.

Miközben a csapatok a Louvre-ból menekültek, a rue Rivoli és a rue Saint-Florentin sarkán kinyílt egy ablak. A fényűző lakosztály belsejéből öreg, megtört hang hallatszott:

„Istenem! Mi jut eszébe, Keyser, hogy az ablakot kinyitja? Kifosztják a házunkat!”

Monsieur Keyser így felelt:

„Nem kell félni! A csapatok menekülnek, de a népet csak az ő üldözésük érdekli, nem pedig a fosztogatás.”

„Valóban?” – kérdezte Talleyrand püspök, és odabicegett az álló órához. Majd ünnepélyes hangon tette hozzá:

„Írja föl, Keyser, hogy 1830. július 29-én délben tizenkét óra öt perckor a Bourbonok idősebb ága befejezte uralkodását Franciaország fölött.”

Délután az előkészítő iskola diákjai és tanárai összegyűltek az aulában. Monsieur Guigniault-ra vártak, aki egy közleményt akart kihirdetni előttük.

Kinyílt az ajtó. Merev, egyenes tartással, diadalmasan

lépett be az igazgató, arca sugárzott, mellén a trikolór szalagja ékeskedett.

„Éljen monsieur Guigniault!”

„Éljen Franciaország!”

Az igazgató mosolyogva tárta ki mindkét karját, hogy csillapítsa a lelkesedés egyre magasabbra csapó hullámain. Halkan beszélni kezdett, és kiszámítva fokozta hangjának erősségét – szigorúan a retorika szabályai szerint, melyeket oly jól megtanult, és most mesterien alkalmazott.

„Professzorok, kollégák és előkészítő iskolai hallgatók! Ez a nap, 1830. július 29-e sokáig élni fog Franciaország történelmében és az egész civilizált világ történetében. A trikolór, Franciaország zászlaja leng Párizs fölött. Ez lobog a királyi palotán, ez lobog a Louvre-on, ez lobog a Notre-Dame-on, mindazon helyeken, amelyeknek neve oly drága minden francia szívének. Ezeket a színeket nemcsak ruhánkon kell viselnünk, hanem szellemét is ápolnunk és táplálnunk kell szívünk és lelkünk minden szeretetével.”

Tetszésnyilvánítás tört ki, és amikor a zsvaj elült, az igazgató ünnepélyes hangon újra beszélni kezdett:

„Professzorok, kollégák és előkészítő iskolai hallgatók! Mindnyájatok nevében, intézetünk nevében kinyilvánítom, hogy támogatjuk Lafayette¹¹ tábornok, Gérard tábornok és Choiseul herceg ideiglenes kormányát.”

Ismét felharsant a tetszés. Újra meg újra ugyanazokat a kiáltásokat ismételték:

„Éljen Lafayette tábornok!”

„Éljen monsieur Guigniault!”

„Éljen a mi zászlónk!”

„Éljen Franciaország!”

Azigazgató sokáig türelmesen várt, amíg ismét csend lett.

„Most pedig meg kell próbálnunk visszatérni mindennapi életünkhöz. Ez az egész ország feladata és a miénk is. Közelednek a vizsgák és az iskolaév vége. Reméljük, hogy a kormány visszaadja előkészítő iskolánknak mint Franciaország École Normale-jának az őt jogosan megillető helyét, és visszaállítja egykori tekintélyét.”

Befejezte beszédét. Nem maradt más hátra, mint megvárni az ujjongás csillapodását, és illő formák közt elhagyni a termet. Amikor végignézett a diákokon, pillantása egy háromszögletű arcra esett. Ezek a szemek úgy néztek rajta keresztül, mintha átlátszó lenne, majd hirtelen trikolórszalagjára pillantottak, és félreérthetetlen világsággal ezt fejezték ki:

„Olyan emberek, mint Ön, megszenteltségtenítik a mi zászlónkat!”

A nép harcolt és vérzett. Vérével, halottainak tetemeivel új sakkjátszma feltételeit teremtetten meg. Ebben a sakkjátszmában a régi kezek ismét a régi fogásokat alkalmazták.

A harcoló Párizs kint volt az utcán. A politikusok Párizsa, a sok kis mohó alak és néhány tisztességes, széles látókörű férfi monsieur Laffitte palotájában gyűlt össze. Ennek a gazdag és előzékeny bankembernek a háza volt az intrikák középpontja. Itt kovácsolták a politikusok terveiket, itt fogadták a delegációkat, itt tartotta a képviselőház vég nélküli üléseit; itt volt ezer nézőtől körülvéve a forradalom politikai agytrösztje. A forradalomnak nem volt stratégiai és katonai főhadiszállása, de volt politikai főhadiszállása:

Laffitte palotája. Nem, nem a forradalomé, a burzsoázia főhadiszállása volt ott. Ugyanaz a burzsoázia, amely a népet dühre és lázadásra ingerelte, most Laffitte palotájában saját királyságának terveit kezdte építeni.

Laffitte házából ment Lafayette ezen a csütörtök délután a városházára átvenni Párizs parancsnokságát. Lafayette tábornokot a nép szerette, a szegények csodálták, a becsületesek hittek benne. Alakja a szabadság jelképe lett, és homlokát két világ, két forradalom hírnevének kettős dicsfénye övezte.

A menetet örömujjongással üdvözölték.

„Helyet Lafayette tábornoknak! A tábornok a városházára vonul . . . Éljenezzük meg Lafayette-et!”

Ugyanezeket a kiáltásokat hallotta negyvenegy évvel ezelőtt is. 1789-ben a nép királyává koronázták, és 1830-ban ismét megkoronázták. Az öregember fáradt szeme fürkészve nézett Étienne Aragóra, aki trikolórkokárdát viselt. Lafayette az egyik kísérőjéhez fordult:

„Monsieur Poque, menjen, és kérje meg azt a fiatal embert, hogy vegye le a kokárdáját.”

Arago odament Lafayette-hez:

„Bocsánat, tábornok úr, azt hiszem nem jól értettem Önt.”

„Arra kérem, fiatal barátom, hogy vegye le a kokárdát.”

„Miért, tábornok úr?”

„Mert még korai egy kicsit. Franciaország gyászban van. A zászlónak feketének kellene lenni mindaddig, amíg Franciaország vissza nem nyeri szabadságát. Később, majd talán . . .”

„Tábornok úr! Tegnap óta hordom a trikolórt a gomb-

lyukamban, és ma reggel óta a kalapomon. Ott van, és ott kell hogy maradjon.”

„Makacs fiú! Makacs fiú!” – mormogta gondterhelten a tábornok, és folytatta útját a városháza felé.

A városháza lett ismét Párizs idegközpontja. Lafayette szobája tele volt emberekkel. Mindenki saját hőstetteiről akart mesélni a tábornoknak.

A tábornok mindenkinek azt felelte:

„Jó, nagyon jó, remek! Ön bátor egyén!” Majd kezet rázott az illetővel.

Az, aki ilyen kegyben részesült, lerohant utána a lépcsőn, és a kívül levő embereknek kiabálta:

„Lafayette tábornok kezet fogott velem! Éljen Lafayette tábornok!”

Charras, a Politechnikai Főiskola egykori diákja százötven emberével érkezett a városházára.

„Itt vagyok, tábornok úr!”

„Ah, Ön, fiatal barátom! Örülök, hogy láthatom. Isten hozta.” – És a tábornok átölelte Charras-t.

„Igen, tábornok úr, itt vagyok, de nem vagyok egyedül.”

„Kit hozott magával?”

„Az én százötven emberemet.”

„És mit tettek ezek az emberek?”

„Hősként viselkedtek, tábornok úr. Bevették a Montaigne börtönt, a l’estrade-i és a rue du Babylon-i barakkokat. De most már nincs semmi, amit el kellene foglalniuk. Mit csináljak velük?”

„Nos, mondja meg nekik, menjenek nyugodtan haza.”

Charras nevetett.

„Haza? Ezt Ön nem gondolja komolyan. E bátor emberek háromnegyed részének egyáltalán nincs otthona, a többiek pedig sem egy darab kenyeret, sem egy fillért nem találnak otthonaikban.”

A tábornok elszomorodott.

„Erre gondolnom kellett volna. Ez változtat a helyzeten. Adjunk mindegyiknek száz sou-t.”

Charras visszament embereihez, és megmondta nekik, hogy a tábornok öt frankot akar mindegyikőjüknek adni. Nagy összeg volt ez számukra, mégis mindnyájan így feleltek az ajánlatra:

„Nem! Nekünk nem kell pénz. Nem pénzért harcoltunk. Mondd meg a tábornoknak, hogy egy fillért sem fogadunk el!”

Ez könnyekig meghatotta Charras-t. Hangja rekedten hangzott, amikor e hosszú napon az utolsó beszédet tartotta:

„Barátaim! Ti vagytok Franciaország és az egész világ gerince és jövője. Ti vagytok Franciaország nagy népe. Ismerje meg és fogadja szívébe hazánk igazi fiait! Akkor valóban naggyá lesz.”

Az emberek, bár keveset értettek ebből a beszédből, meleg barátsággal néztek vezérükre.

„Barátaim! Ünnepeljük meg győzelmünket! Nem akarok pénzt, de hadd rendeljek kenyeret, húst és bort; ebédeljünk együtt itt a városháza lépcsőjén, amelyet ma foglaltunk el.”

„Éljen Charras!”

„Éljen Lafayette!”

Laffitte palotájában ezt mondta a képviselőknek:

„Csak egy mód van a monarchia megmentésére, királlyá kell koronázni az Orléans-i herceget. Mint Égalité Fülöp fia, emlékeket és érzelmeket ébreszt a népben. Bár őt Franciaországban nemigen ismerik, s ez szerintem csak előny, mert így hatalmát nem a csőcseléktől kapja ajándékba. Ezért majd meg kell maradnia azok között a határok között, amelyeket a királyi méltóság megkövetel. Tizenöt év óta ismerem és bámulom őt. Önbecsülése jó házasságában is kifejezésre jut, gyermekei szeretik és tisztelik. Ha trónra ültetjük, fenntarthatjuk a törvényesség elvét, és egyidejűleg megszelídíthetjük Párizs forradalmi szellemét. Az Orléans-i hercegben polgárkirályunk lesz.”

A képviselők tudták, hogy az ilyen terv csak akkor sikerülhet, ha Lafayette támogatja – ő tudta a népet megnyugtatni vagy újra lángra gyújtani. Ezért kellett Lafayette-et őrizni, befolyásolni és a polgárkirály ügyének megnyerni.

Laffitte palotájában öttagú bizottságot választottak. Az volt a feladatuk, hogy Lafayette-et vegyék körül, tartsák befolyásuk alatt, és gyengítsék kapcsolatát a néppel. A bizottság tagjai között két bankár volt: Laffitte, a nap hőse és Casimir Périer, a következő két év erős embere. Ez az öt ember jól tudta, mi a feladata. Lafayette-et az orléans-ista párt embereivel vették körül. Eltávolították Párizsból a fanatikus republikánusokat – azt mondták nekik:

„Menjetek és terjesszétek a forradalmat Franciaországban!”

Egymás között azonban így beszéltek:

„Megszabadítottuk Párizst a veszélyes elemektől!”

Lafayette irodája elé őrt állítottak, akinek megparan-

csolták, hogy csak egy kis klikk tagjait engedje be. Az öregember ápolók felügyelete alatt állt: fogoly volt abban a házban, ahol neki kellett volna parancsolnia. Hízelegtek neki, jelentéktelen iratokat és kiáltványokat íratnak alá vele. Csak figura volt abban a játékban, amelyből nem értett semmit.

De a nép szerette Lafayette-et. Hitték, hogy amíg az öreg tábornok székel a városházán, a kisember szabadsága és méltósága az ő kezében biztonságban van, és senki sem árulhatja el őket.

Ebben Franciaország népe tévedett.

1830. július 30-a

Galois kilépett az iskola kapuján. Lassan ballagott a rue Saint-Jacques-on a Szajna felé, nézegette a megsérült épületeket, a felszaggatott utcaköveket és a barikádok maradványait.

„Itt emberek küzdöttek és haltak meg, mialatt én céltalan beszélgetéseket folytattam. Leszek-e én is ilyen bátor, ha még egyszer az életben alkalom adódik erre?”

Menekülni akart gondolatai és magánossága elől. Kis embercsoportot látott egy fürtös fekete hajú és izzadságtól nedves arcú fiatalember körül, aki élénk mozdulatokkal beszélt hozzájuk, miközben ismételten egy falragaszra mutatott.

A csoport többé-kevésbé ugyanakkora maradt; néhány hallgató unatkozva távozott, helyettük ráérő sétálók lép-

tek oda. Galois is csatlakozott a csoporthoz, és elolvasta a falon levő plakátot.

X. Károly soha nem térhet vissza Párizsba; a nép vérét ontotta.

A köztársaság szörnyű egyenetlenségnek tenne ki bennünket; ellenségeskedésbe keverne egész Európával.

Az Orléans-i herceg a forradalom ügyének híve.

Az Orléans-i herceg sohasem harcolt ellenünk.

Az Orléans-i herceg ott volt Jemmapes-nál.

Az Orléans-i herceg polgárkirály lesz.

Az Orléans-i herceg az ellenséges tűzben is hor-dozt a trikolórt. Csak az Orléans-i herceg viheti újra. Nekünk nem kell más zászló.

Az Orléans-i herceg nem ajánlkozik. Arra vár, hogy kinyilvánítsuk kívánságainkat. Adjuk tudtul kívánságainkat, és akkor elismeri a kartát úgy, ahogyan mi mindig értelmeztük és kívántuk. A nép akaratából fogja viselni a koronát.

Galois most azt hallgatta, amit a fiatalember folyékony beszédében mondott:

„A legnagyobb sértést és árulást látjátok itt. Először fenyegetnek bennünket, és azt mondják, hogy a köztársaság felállítása polgárháborúra és egész Európával való háborúra vezetne. Ez persze hazugság. A köztársaság olyan erős lenne, hogy senki sem merné megtámadni. És ha valaki merné, majd mi megvédenénk. Kikből áll a hadsereg? A népből! A nép a köztársaság lelke, majd lesz ereje, hogy meg is védelmezze. De monsieur Thiers, aki ezt a kiáltványt szerkesztette, azt hiszi, hogy Ti is félték

Európától, mint az orléans-isták. Végül azt mondja: ti vagytok az uralkodó nép, jogotok van megválasztani saját kormányotokat, de nincs jogotok a köztársaságot választani, mert ennek háború és polgárháború lenne a következménye. Azonban, ha térdre vetitek magatokat, és megkéritek az Orléans-i herceget, hogy fogadja el a koronát, Franciaország uralkodó népe maradhattok.”

Szünetet tartott, hátat fordított a plakátnak, és izgatottan folytatta kevés hallgatójának:

„Hát ezek valóban azt hiszik, hogy mi ilyen buták vagyunk? Tegnap megnyertük a forradalmat, és huszonnégy órával később kiáltványt olvasunk, amely új királyt akar ránk erőszakolni? Hát azért harcoltunk X. Károly ellen, hogy az Orléans-i herceget ültessük a helyére? Nem! Mi azért harcoltunk, hogy kitépjük a Bourbonok fájának gyökereit, és nem azért, hogy egyik ágát a másikkal cseréljük föl.”

Evariste-nak tetszett ez az ember, aki a beszédet tartotta, és a mód, ahogyan beszélt. Azt kívánta, bár ő is tudna úgy beszélni, hogy mindenki megértse. A hallgatók magatartása viszont nem tetszett neki. Odahallgattak, megjegyzéseket tettek, igazat adtak a szónoknak, de nem lelkesedtek. Hol volt az a tűz, amely tegnap még égett? Hol volt a nép dühe, amely éppen most döntött meg egy királyságot, és győzött le egy hadsereget?

„Tépjük le ezt a plakátot, hogy ne csaphassa be a népet! Ki segít nekem?”

Evariste azt gondolta: „Azért jöttem ide, hogy egy legyek a sok közül, hogy megtanuljam, hogyan kell beszélni

a néphez. Felelek ennek a fiatalembernek, még ha nevetségessé teszem is magam.”

Odalépett a plakáthoz, és így szólt:

„Én segítek Önnek.”

Ketten együtt letépték a falról a kiáltványt, és mialatt ezt csinálták, Galois odasúgta a másiknak:

„Ezt jól csinálta. Kell segítség?”

„Persze hogy kell. Gyere velem!”

Evariste megkönnyebbült, hogy az első kapcsolat ilyen váratlanul gyorsan létrejött. Keresni kezdték egy másik plakátot, és a fekete fürtű fiatalember azt mondta Galois-nak:

„A nevem Duchâtelet, a jogi fakultás hallgatója vagyok.”

„Az én nevem Galois. Az előkészítő iskolába járok.”

„Lehetetlen! Akkor te ritka madár vagy. E három nap alatt egyetlen diák sem került a szemünk elé a te iskolából. Örülök, hogy végre találkoztam eggyel. Hogyan tudtad elérni, hogy kijöhess?”

Galois elpirult, és felelni akart, de Duchâtelet nem várta meg. Gyorsított ütemben beszélt tovább.

„Bocsáss meg, ha kimondom, de a te iskolád a legrosszabb egész Párizsban. Egész csomó gazember van ott. Azokat meg kell kaparintanunk.”

Galois-nak nagy nehezen sikerült közbevetni egy kérdést:

„Honnan tudsz róla ilyen sokat?”

„Azért vagyok itt. A Te intézetedből senkivel sem tudunk kapcsolatot létesíteni. Szerencse, hogy találkoztam veled. Nagyon hasznos lehetsz. A te iskoládban vitákat

kell előidéznünk, hogy a diákokat taníthassuk. Úgy látszik, átkozottul szükségük van a tanulásra. Te leszel a megfelelő összekötő. Mit tanulsz?”

„Matematikát.”

„Okos fickó lehetsz. Miért nem a Politechnikai Főiskolára jársz?”

Evariste félt ettől a kérdéstől. Mindig ugyanaz a kérdés! Egy napon majd büszkén és az igazságnak megfelelően fog felelni erre – két vizsgáztatójának örök szégyenére.

Most azonban nem tudta, mit mondjon. De Duchâtelet gyorsan és idegesen tovább beszélt:

„Természetesen gyűlölöd Guigniault-t, a ti újdonsült háromszínű igazgatótokat. Ma olvastam az újságban, hogy intézetét az ideiglenes kormány rendelkezésére bocsátotta. Nem tudja, hogy az ideiglenes kormány nem is létezik.”

Duchâtelet erre nevetésbe tört ki, úgyhogy Galois szóhoz juthatott.

„Mit gondolsz?” – kérdezte.

„Pontosan azt, amit mondok. Nem létezik. Forradalom idején szabók csinálják a tábornokokat, és a sajtó csinálja a kormányt. Ezt a kormányt egy újságíró találta ki, ő tette közhírré Párizs városában kiáltványokkal, és most mindenki azt hiszi, hogy létezik is. Jó vicc, nem?”

Újra nevetett, mire Galois megkérdezte:

„Ki van most hatalmon?”

„Lafayette ül a városházán egy öttagú bizottsággal, akiknek arról kell gondoskodni, hogy tartsa a száját. Négy orléans-ista és egy republikánus – dísznek. A dolog rosszul néz ki. A nép álmos, és csak kevéssé érdekelt. De mi fel-

költjük! Nevelnünk kell és föl kell ráznunk, amíg egy napon majd ismét harcolni fog. Nekünk tovább kell dolgoznunk.”

„Mit értesz azon, hogy »mi«?”

„A »Nép Barátainak Társaságát«¹² gondolom. Ez az egyetlen aktív republikánus egyesület. Most majd tért nyer, meglátod. Kiváló embereink vannak, Hubert ügyvéd az elnökünk. Be kell lépned a társaságba, szükségünk van az ilyen okos fiúkra, mint te.”

„Honnan tudod, hogy okos vagyok?”

„Mert hagyod, hogy beszéljek, és tudod, hogyan kell hallgatnod és kérdéseket feltenni.”

Megláttak egy másik plakátot, és Duchâtelet azt kérdezte Galois-tól:

„Nem vennéd át? Én már ötször csináltam.”

„Nem tudom. De szeretnék még egyszer végighallgatni.”

Duchâtelet megismételte beszédét. Evariste csak fél figyelemmel hallgatta, amikor hirtelen a saját nevét hallotta:

„... barátom, Galois, kiváló matematikus, az előkészítő iskola legszellemesebb diákja. Ő jó példát hozhat nektek arra, hogyan viselkednek ezek az emberek a forradalom idején – ugyanazok az emberek, akik most az Orléans-i herceg hívei. Kérdezzétek csak híres iskolájának igazgatója felől!”

Galois, miután hirtelen kényszerítették arra, hogy beszéljen, gyorsan magyarázott, mintha jól előkészített leckét mondana:

„Az igazgató szerdán a rendőrséggel fenyegetett bennünket, ha harcolni merésznénk.”

„Gazember!” – szólt közbe valaki.

„És csütörtök este kokárdát viselt.”

„Gazember!” – ismételte egy másik.

„Igazatok van, polgárok” – kiáltott Duchâtelet. – „Ez az ember és még mások ezrével azt képzelik, mi azért harcoltunk, hogy az egyik Bourbonnt egy másikra cseréljük föl. Kartát ígérnek nekünk. De a régi kartát megkaphatjuk bármikor X. Károlytól is – a rendelkezéseket már visszavonta, és megígérte, hogy jó fiú lesz. Kartát akarunk, de nem ezt a kartát. És nézzétek, milyen ravaszul beszél monsieur Thiers a kartáról, mintha semmi másért nem küzdötünk volna!”

A tüntetés azzal végződött, hogy letépték a plakátot, és a városházára mentek. Nem találtak itt sem nagy és izgatott tömeget. Duchâtelet néhány republikánushoz csatlakozott, akiknek bemutatta Galois-t. Beszélgettek, és közben figyeltek a beszédekre, amelyeket egy magasan kiálló kőről tartottak. Galois egyszer csak azt vette észre, hogy már nem oda figyelt, hanem elmerült bizonyításra vonatkozó gondolataiban, amelyeket az akadémia számára írott dolgozatában közölt.

1830. július 31-e

Galois és Duchâtelet a Palais Royal udvarán álltak. Jól öltözött férfiak és nők tömege kiáltozott:

„A herceget! A herceget akarjuk látni!”

A kiáltások ismétlődtek, míg a herceg és monsieur Laffitte megjelent az erkélyen.

„Éljen a herceg!”

„Éljen Laffitte!”

„Éljen Franciaország királya!”

Végül a tömeg a kiáltozásba kifáradva, a Marseillaise-t kezdte énekelni. Az Orléans-i herceg hangos és hamis hangon kapcsolódott be az énekbe.

Galois nézte a herceg széles alsó állát és keskeny homlokát, megtévesztően bután ható bozontos pofaszakállú arcát. Csak a kicsi, mélyen ülő szemek hunyorgó pillantása árult el értelmet.

Amikor a Marseillaise véget ért, új kiáltások hangzottak, majd ismét rázendítettek a Marseillaise-re. A herceg izzadt, és énekelt még hangosabban és még hamisabban. Majd lejött, és elvegyült az udvaron az emberek között. Az őt körülvevő polgárok között éppen olyan volt, mintha közülük való lenne. Szürke kalapot, fekete frakkot és sárga kesztyűt viselt, akárcsak az átlagos tehetős polgárok. Terjedelmes testével, kissé előredomborodó hasával és ötvenhét évével nagy elevelességgel mozgott. A későbbi „polgárkirály” föl-le járt, és kezet fogott mindenkivel, aki kezét nyújtotta neki.

Duchâtelet ezt súgja Galois-nak:

„Veszélyes ember! Tudja, hogyan kell népszerűvé tenni magát. Szaladjunk innen, mielőtt velünk is kezet fog!”

A városházára mentek, azokhoz az emberekhez, akik készek voltak Lafayette-t éljenezni, és akik – így képzelte Galois – sohasem éljeneznének az Orléans-i hercegnek. Egy fiatalembert láttak, aki egy kövön állva az őt körülvevő tömeghez beszélt. Galois-t jobban lekötötte a szónok külseje, mint szavai. Ruhája mintha egy órával ezelőtt jött

volna a szabótól. Fehér mellényén ezüstgombok fénylettek. Világosszürke frakkjának szabása tökéletes volt, keskeny szélű cilinderkalapja világosszürke selyemből készült. Majdnem piperkőcként hatott, és élesen elütött ezektől a piszkos ingű és gyűrött sapkájú emberektől. Ha nem lett volna két nagy kokárdája – egy a kalapján, egy a kabátján –, kinevették és kifütyülték volna. Így azonban az emberek büszkén figyeltek a jól öltözött fiatalemberre.

Ezen a forró júliusi napon, a tűző délutáni hőségben nem volt könnyű a szónoklás, de a szónok kevésbé látszott felhevülni, mint hallgatói. Egyetlen izzadságcsepp sem jelent meg széles homlokán, szempillantása éles és átható volt, mint a késhegy. Jó benyomást keltett. Arca férfias és hideg volt. Ujjai közt egy kis golyót tartott, amelyet időnként földobott a levegőbe, majd ugyanott fogta el, ahonnan fölrepült.

„Ki ez?” – kérdezte Galois.

Duchâtelet így felelt:

„Pécheux d’Hérbinville, társaságunk egyik tagja. Eltérően a legtöbbszömtől, gazdag és arisztokrata családból való. Meggyőződésem, hogy büszke erre.”

Galois szemügyre vette az önuralom eme megszemélyesítőjét. Szónoklata tökéletes volt, egy hajszálnyira túlságosan tökéletes. Amikor egyes szavakat hangsúlyozott, alsó ajkát mesterkélten és kegyetlen arckifejezéssel kissé jobbra tolt.

Mintha elviselhetőbbé vált volna a hőség, amikor az ember ebbe a jeges, márványhideg arcba nézett, és kellemesen csengő hangjára figyelt.

„Ki ez az ember, akit királyul akarnak nekünk adni?”

Megmondom nektek, barátaim, mert történész vagyok, és tanulmányoztam Égalité Fülöp és fia élettörténetét. Az Orléans-i herceg XIV. Lajos törvénytelen leszármazottja. Bourbon, és a Bourbonok sorsában kellene osztoznia. Most monsieur Thiers és mások azt mondják nekünk, hogy ő Égalité Fülöp fia, aki XVI. Lajos halálára szavazott. Ugyanezek az urak azt is mondják, hogy a herceg Jemmapes-nál harcolt a köztársaságért. Csak meg kell nyomni egy orléans-istát, és máris kiabálja, mint egy papagáj: Jemmapes, Jemmapes.”

Megvetően károgta a két utolsó szót, miközben a kis golyót magasra földobta a levegőbe, és ügyesen elfogta. A szónok – a többi hallgatótól eltérően – Evariste-ra nem volt hatással.

„Barátaim, egy orléans-ista sem mondja meg Nektek azt, amit én tudok, és amiről nektek is tudnotok kell.

Harmincegy évvel ezelőtt, 1799-ben a fiatal Orléans-i herceg Mitteau-ba ment, ahol az impotens Lajos abban az időben lakott. A mi jemmapes-i hősünk ott a kövér Lajos lábai elé vetette magát, keservesen sírt, és így kiáltozott: Bocsássa meg, dicső királyom, az apám bűnét és az én bűnömet, bocsássa meg, hogy Jemmapes-nál harcoltam!”

Mulatságosan utánozta a síró herceget, csúfot űzve belőle, de Evariste-ból nem tudott nevetést kicsalni.

„És ez az ember akar most Franciaország királya lenni, aki megcsókolta egy Bourbon király erőtlen lábát. Ez beszél Jemmapes-ról! Csak egy ember hiúsíthatja meg az orléans-isták cselszövéseit, és ez Lafayette tábornok.”

„Éljen Lafayette tábornok!”

„Biztos forrásból nyert értesülésem szerint a herceg el-

határozta, hogy a tábornokot úgy nyeri meg, hogy ma megtisztelő látogatást tesz nála a városházán.”

„Nem kell a herceg a városházán!”

„Ne engedjétek bel!”

Egy fiú jött futva, és ordította:

„Jönnek! Jönnek!”

Duchâtelet Pécheux d'Hérbinville-hez fordult, aki lelépett a kőről, és közvetlenül előtte állt.

„Nagyon jó beszédet tartott, de attól félek, kevés hasznunkra lesz.”

„Igen, én is attól félek.”

„Ez Galois, az előkészítő iskola matematikahallgatója. Hozzánk tartozik.”

Kezet fogtak, és Pécheux kissé pártfogói hangon mondta:

„Az előkészítő iskola egy diákját jól használhatjuk.”

Nevetni próbált, de nem egészen sikerült.

A menet megérkezett. Az Orléans-i herceg haladt az élen, fehér lovon; tábornoki egyenruhát viselt, és a kalapján nagy trikolórkokárda volt. Egyenesen maga elé nézett, mintha a városháza lépcsői megbabonázták volna. Laffitte bankárt hordszéken hozták; kifecamította a bokáját, és nagy fájdalmai voltak. Kettőjük mögött nyolcvan képviselő következett. Szegényes színjáték volt ez azok számára, akik X. Károly pompázatos párizsi bevonulását látták.

A téren levő emberek sem ellenségeskedést, sem helyeslést nem mutattak: nyugodtan álltak, míg a herceg lassan közeledett a lépcsőkhöz. Fehér lova elől hűvösen és megfontoltan kitért a tömeg. A herceg arca most kísértetiesen

sápadt volt. Amikor elérte a városházát, leszállt a lóról, és biztos léptekkel megindult a lépcsőn fölfelé. Ebben a pillanatban kijött Lafayette tábornok, és a lépcső felső fokán várt, amíg a herceg felfelé haladt, és lassan közeledett ahhoz a magassághoz, ahol Lafayette állt. Csak úgy érthette el ezt a magasságot, ha leszorítja onnan az öreg tábornokot, de úgy, hogy az oda soha többé vissza ne térhessen. Vajon Lafayette volt-e az egyetlen, aki ezt nem értette?

A tábornok olyan ember udvariasságával üdvözölte a herceget, aki tudja, hogyan kell fogadni egy magas látogatást. Majd az egész menet eltűnt a városházán. Most minden szem a városháza homlokzatán függött. Mindenki várta, hogy történik valami, és a várakozástól meglassult az idő múlása.

Duchâtelet Galois-hoz fordult, és megkérdezte:

„Gondolod, hogy a tábornok szemben áll a herceggel?”

„Nem.”

Duchâtelet feltette ugyanezt a kérdést Pécheux d'Hérbinville-nek is.

Pécheux így felelt: „Nem tudom.” Majd lenézett Evariste-ra, és megkérdezte:

„Miért olyan biztos abban, hogy nem fogja megtenni?”

„Mert vannak történelmi ismereteim.”

Pécheux szárazon válaszolt: „Ah, igen. Ahhoz képest, hogy matematikus, egészen jelentős történésznek is látszik.”

„Ez a megjegyzés . . .”

Duchâtelet félbeszakította Galois-t:

„Jönnek kifelé.”

Lafayette kivezette a herceget a városháza erkélyére. Szótlanul nézett le a két férfi a hallgató tömegre. Majd Georges Lafayette, a tábornok fia, átnyújtott apjának egy összegöngyölt zászlót. Az öreg tábornok elkezdte kibontani. Ezen a forró júliusi napon ebben a pillanatban először támadt hűvös szellő. Életet fújt a háromszínű zászlóba, a zászló lobogott, és elfedte a herceg arcát. A tábornok remegő kézzel forgatta a zászló nyelét, a herceg a kelmét ragadta meg kövér ujjával. A nép látta, amint egyre nagyobb lett a trikolór a két ember kezében, de nem látta sem az öreg tábornok remegő kiszáradt kezét, sem a herceg mohó ujjait, melyek beleakaszkodtak a zászlóba.

Hirtelen hangos kiáltás törte át a jeges hallgatást.

„Éljen a mi zászlónk!”

„Éljen Lafayette!”

„Éljen az Orléans-i herceg!”

Galois azt mondta Duchâtelet-nek: „Kiáltsuk: »Le a herceggel!«”

Pécheux ellenezte: „Nem vagyok barátja a hasztalan tüntetéseknek.”

Szavait túlharsogta a kiáltozás:

„Éljen Lafayette!”

„Éljen az Orléans-i herceg!”

Ez volt a forradalom halálkiáltása. A nép eljátszotta szerepét: megkezdődött a burzsoázia uralma.

Augusztusban kiutasították az országból X. Károlyt, Franciaország királyát, és Lajos Fülöpöt kiáltották ki a franciák királyává. Franciaország királyának helyére a franciák királya lépett, a Bourbonok idősebb ága helyére a Bourbonok fiatalabb ága, az arisztokrácia uralma helyére a burzsoázia uralma.

Mit nyertek evvel azok az emberek, akik harcoltak és véreztek a kartáért, a zászlóért? Látták – kezdetben csodálkozva, később haraggal és gyűlölettel –, hogy a forradalom csak szaporította szenvedéseiket. Könnyebb munkát és több kenyeret reméltek és azt, hogy gyermekeiket majd jobban táplálhatják és ruházhatják. Abban bíztak, hogy a júliusi napok majd enyhítik nyomorúságukat. De nem nyertek semmit.

A forradalom előtt Párizs legnagyobb nyomdája kétszáz embert foglalkoztatott, mindegyik körülbelül öt frankot keresett naponta. Amikor a forradalom kitört, becsukták a nyomdákat. Amikor újra kinyitották, tíz embert állítottak munkába, s a következő hat hónap alatt számuk mindössze huszonötre nőtt, bérük pedig napi két frank volt. Néhány polgár azt javasolta, hogy a belügyminiszter alapítson egy nagy nyomdát, amely az állam tulajdona lenne, és adják ki újra Rousseau, Voltaire és az enciklopédisták forradalmi műveit. Azt mondták, ez emelné a műveltségi színvonalat, és csökkentené a munkanélküliek számát.

A belügyminiszter elutasította a javaslatot, és ezt így okolta meg:

„Ilyen könyveket most nem lehet eladni. A liberalizmus

számára – miután megnyerte csatáját – ezek a régi fegyverek most már értéktelenek.”

A kormány a republikánusok ellen ingerelte a nép dühét avval, hogy a sajtóban és felhívásokban százszor is elismételte ugyanazokat az érveket:

„Ti, a nép, győztetek a forradalomban. Ti vagytok Franciaország gerince. Harcoltatok, és mindent elértetek, amire törekedtetek. Ne engedjétek, hogy a republikánusok rászedjenek benneteket! Azt akarják, hogy az ő vezetésük alatt újra harcoljatok. És mi lesz, ha győznek? Végso szegénységbe fognak taszítani benneteket. Hadat üzennek Európának. Nem fognak nyugodni addig, míg Franciaország földjét az ellenség meg nem szállja, és nyomorúságok ezerszeresére nem nő.”

A republikánusok manifesztumait fölháborodva tépték le, és szerzőiket rablóknak bélyegezték. Egyszer egy csapat férfi betört a *Tribune* című republikánus újság szerkesztőségébe. Szegény, rongyos, piszkos emberek voltak, egyik sem hordott fekete kabátot és sárga kesztyűt. Szétzúzták a nyomdaprést, összetörték a bútorokat, miközben ezt kiáltozták:

„Le a republikánusokkal! Lőjétek le a republikánusokat! Öljétek meg a kutyákat!”

Lafayette, aki még mindig a nemzeti gárda parancsnoka volt, még idejében odaküldött egy különítményt, hogy megmentse a szerkesztők életét.

A nép dühében ide-oda ingadozott az orléans-isták és a republikánusok között. Tudta, hogy becsapták, de nem tudta, hogy ki. Azon a napon, amikor a júliusi forradalom véget ért, egy új forradalom magjait vetették el.

A kormány egyik első cselekedete volt, hogy az előkészítő iskolát ismét École Normale-lá tette, és a kétéves tanulmányi idő helyett hároméves képzést vezetett be.

Galois letette a záróvizsgákat, és a következő osztályba léphetett. A szünetet Párizsban töltötte, és belépett a legbefolyásosabb köztársaságpárti szervezetbe, a „Nép Barátainak Társaságá”-ba. Ezen belül egy diákcsoporthoz tartozott, akik röpiratokat fogalmaztak, előadásokat tartottak, és hosszú vitákban fokozták egy új forradalomba vetett saját hitüket és gyűlöletüket Lajos Fülöp ellen.

Itt új barátokra és új ellenségekre tett szert.

Megtudta, hogy a rendőrség ismeri a társaság legtitkosabb terveit, s hogy a társaság tele van kémekkel. Gyakran attól félt, hogy túlságosan „radikálisnak” tűnik, mert tudta, hogy ez a provokátorok legjellemzőbb tulajdonsága. A társaságot ezek a legerőszakosabb akciókra bírták rá, amelyek gyakran fajultak rendbontássá; a rendőrség már előre tudott ezekről, és felkészült. Felfedezte, hogy a republikánusok között nemcsak szeretetre- és bámulatraméltó, hanem elvetemült emberek is találhatók, sőt még olyanok és, akik ellen harcolni kell. Látott itt hősiességet és gyávaságot, becsületességet és bűnt, szikrázó okosságot és lapos ostobaságot. A légkör időnként nyomasztó, időnként fölemelő volt.

Az egyetlen nem republikánus, akivel Galois gyakran találkozott, az egyetlen, aki Galois számára a tudományos világgal való kapcsolatot jelentette, Auguste Chevalier volt, aki éppen akkor fejezte be az előkészítő iskolát.

Chevalier mindig bámulattal telve hallgatta barátját, és – több kitartással, mint sikerrel – próbálta megérteni Evariste matematikai munkáit.

Auguste egyszer megkérdezte, mi van azzal a kézirattal, amelyet Evariste februárban, több mint fél évvel ezelőtt az akadémiához küldött. Amikor Evariste azt felelte, hogy soha nem kapott rá választ, Chevalier rábeszélte barátját, menjen az intézetbe, és próbálja kikutatni, hogyan áll a dolog, és ha szükséges, ragaszkodjék egy találkozáshoz Arago professzorral. Galois megígérte, hogy megteszi.

Amikor két nappal később Chevalier felkereste Galois-t, első kérdése az volt:

„Nos, Evariste, ott voltál?”

„Igen.”

„És mit mondtak?”

„Semmit.”

„Hogy értsem ezt?”

„Elveszett a kéziratom.”

„Nem az első kéziratodról beszélek. Azt szeretném tudni, mi történt a második kéziratoddal.”

„A második kéziratomat vesztették el.”

Chevalier szemmel láthatólag levertebb és boldogtalanabb volt, mint Galois. Azt mondta:

„Kérlek Evariste! Meséld el a lehető legpontosabban, mi történt!”

„Nincs sok mesélnivaló. Amint tudod, Fourier volt az akadémia titkára, és ő nemrégiben meghalt. Senki sem tudja, hogy ő magánál tartotta-e a kéziratot, vagy továbbadta-e valakinek. Iratai között nem találták. Lehetséges, hogy a kéziratot Cauchynak küldték. Szerencsére most

senki sem javasolta, hogy keressem fel Cauchy-t, ő ugyanis száműzetésben van. Ő jámbor ember. Kéziratokat elveszíthet, de sohasem töri meg a X. Károlynak tett esküjét. És X. Károly nagy király. Értékelni tud ekkora hűséget, és bizonyára megjutalmazza érte monsieur Cauchy-t."

„Kérlek, hagyd abba. Sírni tudnék."

„És mit gondolsz, én nem?"

„Mit mondtak még?"

„Beszéltem monsieur Aragóval és monsieur Poissonnal. Mindketten rendkívül udvariasak voltak. Poisson erősködött, hogy munkámat még egyszer írjam le, és küldjem be az akadémiának. Ez alkalommal, mondta, különösen fog ügyelni arra, hogy ne vesszen el."

„Meg kell tenned. Feltétlenül meg kell tenned."

„Ez nem olyan egyszerű, mint gondolod. Ezt a munkát több mint egy fél évvel ezelőtt írtam. Most már elavultnak érzem. Dolgozom tovább, de ahhoz nincs türelmem, hogy tökfilkóknak írjak, akik nem akarnak megérteni."

„Talán megértenek, egy napon talán majd megértenek."

Galois gépiesen ismételte:

„Talán megértenek, talán egy napon majd megértenek."

Ezek a szavak láthatóan fölizgatták, mert hirtelen hangozabbban kezdett beszélni, majd nem kiabált:

„Kétségtelenül meg fognak érteni. Biztosan megértenek majd. De mikor? Ó, igen, egy napon megértenek majd." Röviden fölnevetett. „Ne aggódj, Auguste. Leírom, mielőtt meghalok. És ha nem tudom kinyomtatni munkáimat, téged bízlak meg kézirateim gondozásával." Még mindig nevetett.

Chevalier halkan mondta:

„Nem, Evariste, ez nem mulatságos. Nem szeretem az ilyenfajta humorodat.”

1830. szeptember 17-e

A „Nép Barátainak Társasága” minden héten nyilvános gyűlést tartott Pellier lovaglóiskolájában a rue de Montmartre-on. A társaság tagjai a lovaglótéren ültek, amelyet korlát választott el a közönségnek fenntartott széles folyosóktól. A szeptember 17-i gyűlés látogatott volt. Az elnök, monsieur Hubert, egy asztalnál ült, jobbján Godefroy de Cavaignac¹³ foglalt helyet, az egyik legcsodáltabb szónok és legkedveltebb republikánus vezető. Katonás tartású, karcsú, magas alakja, dús bajusza, biztos, kissé szomorú csillogású szeme olyan hős külsejével ruházták fel, amilyenről fiatal lányok szoktak álmodozni. Az elnök balján Raspail ült, alacsony, szőke, mintegy harmincéves – ironikus tolláról ismert – író és tudós, aki a képzeletét is tudta használni. A kisszámú jelentős tudós közé tartozott, akik fenntartás nélkül kiálltak a nép ügye mellett.

Hubert ismertette a vitatémát: Mi történjék X. Károly négy bebörtönzött miniszterével? Halálbüntetést érdemelnek? És ha azt érdemlik, hogyan lehet hathatósan fellépni a király, a miniszterek és az összes képviselők cselszövései ellen, akik meg akarják menteni e népelleneségek életét? Hubert, miután elmondta bevezető szavait, Godefroy de Cavaignacnak adta át a szót.

A szónok lassan, nyugodtan, retorikai hatások nélkül

kezdte beszédét. Ezek – amint mindenki tudta – majd később következnek. Hangjában érzés és tűz volt. Minden szavát megértette mindenki. Leírta a miniszterek bűneit, gonoszságukat, butaságukat. Majd azt kérdezte:

„Miért prédikálnak könyörületet a király és a miniszterek, könyörületet igazság helyett? Miért javasolta monsieur Victor de Tracy a képviselőházban a halálbüntetés eltörlését? Ha azok, akik ma Franciaországot kormányozzák, becsületes emberek lennének, azt mondanák: »Franciaország gyenge kis ország, amely fél Európa minden más országától.« Azt mondanák: »A miniszterek elleni halálos ítélet visszatetszést kelt Angliában és Oroszországban, és ma már elmúltak azok az idők, amikor Franciaországnak nem kellett félnie Angliától és Oroszországtól.« Ezt mondanák nektek, ha nem lennének gyávák és képmutatók. El akarják törölni a halálbüntetést, kedélyeteket szelídebbre akarják hangolni. Ha ez sikerül, a többi már könnyen megy nekik. Az ítélet kimondását Franciaország főnemeseinek engedik át, akik között a minisztereknek sok hű barátja van. Ők ítéleznek majd a júliusi gyilkosok fölött.”

Fölemelte hangját:

„Ez tehát a tervük! A szegény bűnösöknek vérpad, de a kegyelmes bűnözőknek a büntetlenség biztosítása. Ha egy agyonkínzott kisember dühében vagy kétségbeesésében gyilkol, ki tesz valamit azért, hogy megmentse a fejét a guillotine-tól? Mindenki szégyellne részvétet mutatni az ilyen gazember iránt még akkor is, ha kétségbeesés, szegénység és szerencsétlenség az okai bűnének. És mi történik, ha nemesek, vagyonosok, akik birodalmak sorsát tart-

ják a kezükben, egymillió embert áldoznak fel saját hiúságuknak, tűzbe borítanak egy várost, és testvérgyilkosságra kényszerítik a népet? Ha mindezt elkövetik és még súlyosabbat is, s azután eljön a megtorlás órája, akkor csak könnyörületről hallunk, akkor csak a megbocsátás nagyságáról fecsegnek, és a törvény szigora egyszerre alábbhagy. Azt mondják, a forradalmat tisztán kell tartani, hogy nagylelkűségének fénye éppoly ragyogóan világítson, mint hősiességének fénye. Egyszóval ne bízzuk a X. Károly miniszterei fölötti ítélkezés feladatát a felsőházra, ahol a vádlottak rokonai, barátai, szövetségesei és bűntársai ülnek! Bízzuk az ítélkezést egy esküdtszékre, amelyet egyenesen erre a komoly célra hívnak össze. És az esküdtek ítéljék őket halálra! Mert ha nem érdemelnek halált, ha nem érdemlik meg a legsúlyosabb büntetést, akkor egyáltalán nem érdemelnek büntetést. Akkor, ha kimondják ezt a büntetést, a halálbüntetést, akkor lehet a nép nagylelkűségéhez folyamodni. Akkor gyakorolja a nép a kegyelmezés jogát. Isten a tudója, a nép bebizonyította nagyságát, amikor Párizs feltétlen ura lett, és fékezni tudta magát, amikor a gazdagok vagyonát olyan emberek őrizték, akik templomlépcsőkön vagy hidak alatt kénytelenek aludni.

A valóságban azonban félelmetesnek tartják és lenézik a nép nagylelkűségét, amelyet üres, fellengzős szavakkal az égig emelnek. Félnek, hogy győzelmét a nép túl dicsőségesen használja fel. Félnek attól, hogy a nép majd tanújelét adja nemeslelkűségének éppúgy, amint régebben tanújelét adta erejének. Ha a forradalom kedvéért megakarnak kegyelmezni a minisztereknek, ne azokhoz forduljanak, akik a forradalmat ölbe tett kézzel fogadták, és ké-

sőbb elárulták. Forduljanak azokhoz, akik véghezvitték a forradalmat, és a három dicsőséges júliusi napon vérüket ontották! Forduljanak Franciaország népéhez!”

Sokáig tartott, amíg a taps alábbhagyott. Monsieur Hubert körülnézett, hogy ki akar következőként felszólalni, és látta Evariste fölemelt kezét. Ez volt Evariste első nyilvános beszéde. Legszívesebben összezsúfolta volna mondanivalóját néhány mondatba, száraz érvekben, szűkszavúan fogalmazta volna meg. De már megtanulta, hogy az érvekre csak akkor hallgatnak, és csak akkor van hatásuk, ha szónokias szavakba csomagolják őket. Ezek a szavak néha feleslegesek, sőt néha értelmetlenek is, de bűvös erejükkel szenvedélyt korbácsolnak fel. Megtanulta, hogy egy republikánusnak tudnia kell dühöt és szánalmat, gyűlöletet és szeretetet kelteni az emberekben.

Amikor Galois felállt, az emberek arca elsötétedett és eltorzult előtte, mintha sűrű ködfátyolon át látná őket. Saját hangosan kiejtett szavai különösen csengtek fülében: belső vonakodást érzett – a félelem félreérthetetlen jelét.

„Polgárok! Az a kérdés, amelyről itt vitatkozunk, csak egy része a sokkal nagyobb kérdésnek, amely így hangzik: Van-e az államnak joga ahhoz, hogy emberélet fölött rendelkezék?”

Beszédének ez a bevezető mondata hideg egykedvűséggel találkozott. Galois azt kívánta, bár valaki erőszakosan eltávolítaná őt vagy hallgatóit. A beszéd folytatásának terhe elviselhetetlennek tűnt előtte. Minden bátorságát össze kellett szednie, hogy kimondja a következő mondatot:

„Ezt a kérdést teszik föl Lajos Fülöp és miniszterei most,

amidőn dönteniök kell X. Károly minisztereinek sorsáról – azokról, akiknek keze a nép véréből szennyes.”

Galois érezte, hogy utolsó szavai üresen és köznapian hangzanak. De mégis hatottak. Még gyenge tetszést is lehetett hallani, aminek zaja vékonyabbá tette a ködfátylat szeme előtt.

„Néhányan közülünk úgy gondolják, hogy a nép bizonyítsa be nagylelkűségét, és ne követeljen vért vért, életet életért. Tegyük föl, hogy ezeket a minisztereket életben hagyjuk, és egy, két vagy öt évre börtönbe vetjük. Ez alatt az idő alatt a szenvedélyek lelohadnak, a fájdalmak enyhülnek. Ismét fölhangzik majd a kegyelemkérés, valaki megint a nép nagylelkűségére hivatkozik. Harcaink történetét, amelyet puskagolyókkal véstünk városunk falaiba, akkor már nem lehet elolvasni. Akkor majd azt kérik, hogy engedjük szabadon a minisztereket, és száműzzük őket az országból.

Eltávoznak Franciaországból, külföldre mennek, és külföldi hatalmakkal fognak cselt szőni a francia nép ellen, amelyet mindig gyűlöltek és megvetettek, mert nem volt hajlandó engedni hatalomvágyuknak. És ugyanazok az emberek, akiknek érdekében ma kegyelmet kérnek, talán majd győztesekként térnek vissza Franciaországba, miután ezrével estek el a franciák. Visszatérhetnek mint győztesek, hogy leigázzák országunkat, és növeljék a nép nyomorát. Talán még azt is megengedik nekik, hogy szabad embereként térjenek vissza, és akkor majd ismét megpróbálják mohó karmaikkal megragadni a népet, és vérével és szabadságjogai elvesztésével fogják megbüntetni nagylelkűségéért.”

Galois érezte, hogy figyelnek rá. A ködfátyol szétszakadt. Már nem kellett betanult szavakat mondogatnia, érezte azt a boldogságot, hogy szabadon beszélhet az emberekhez, és azok hallgatnak is rá.

„Kérdelek tőletek: olyan fantasztikus az iménti feltevés? Nem történt meg ugyanez éppen Franciaországban? Nem szövetkezett a száműzött arisztokrácia mindig a francia nép ellenségeivel? Nekik csak a hatalom, a vagyon, a nemesi rang a fontos. Nekik sohasem volt fontos a nép, és sohasem lesz fontos a nép. Ezek az emberek semmit sem tanulnak, és semmit sem felejtnek.”

Az apja mondta neki, hogy „A Bourbonok semmit sem tanultak és semmit sem felejtettek”. Az apjára való emlékezés fokozta izgalmát és vágyát, s mindezt át akarta ültetni az emberekbe. Hangja erősebb lett.

„Ha most négy embert kivégzünk, evvel talán később megmentünk több ezer, sőt több százezer emberéletet. El kell döntenünk, hogy a népért élünk-e, vagy akár butaságból, akár gonoszságból, a nép ellen.”

Érezte, hogy elveszti uralmát érzelmei fölött, hogy most egy, az övénél erősebb hang beszél belőle.

„Mikor a megvesztegethetetlen Robespierre Capet Lajos fejét követelte, így beszélt a konventhez: »A király nem vádlott, és ti nem vagytok bírák. Ti államférfiak és a nép képviselői vagytok, és nem is lehettek mások. Nem az a feladatotok, hogy egy ember javára vagy ellenére döntsétek, hanem az, hogy határozatok a közjó érdekében, hogy a nemzetről való gondoskodást egy területen megoldjátok!« Engedjétek meg, hogy azt mondjam ma nektek: a minisztereknek meg kell halni, hogy a nép békében és biz-

tonságban élhessen. Számunkra egy a jelszó: *Halál a miniszterekre.*”

A korláton kívül álló hallgatók tapsoltak tetszésükben, és kórusban ismételték:

„Halál a miniszterekre!”

A társaság nem minden tagja tapsolt. Egyesek bosszúsággal vegyes csodálkozással néztek Galois-ra. Evariste látta, hogy d’Hérbinville gúnyosan mosolyogva súg valamit szomszédjának: majd pillantása Raspail-t érintette, aki barátságosan intett feléje. Nem figyelt a további hozzászólókra, hanem gondolatban újra meg újra elismételte azokat a mondatokat, amelyeket el akart mondani, de elfelejtett. A beszédeknek azokból a töredékeiből, amelyek eljutottak öntudatához, kivette, hogy nem minden republikánus kívánja a miniszterek halálát. Megelégedéssel hallotta azonban, hogy a hallgatók ismételten félbeszakítják a szónokokat és kiabálnak:

„Halál a miniszterekre!”

Amikor a gyűlés véget ért, Raspail odalépett Galois-hoz, és azt mondta:

„Tetszett nekem a beszéded, Galois!”

Evariste pirulva felelte:

„Örülök neki.”

Együtt távoztak végig a rue de Richelieu-n, majd befordultak balra, és a Louvre-t megkerülve a Quai de l’École-ra mentek. Raspail törte meg a csendet.

„Beszéded azért tetszett nekem, mert logikus volt és precíz. Pontosan azt mondtad, amit én akartam mondani. Úgy látszik, tudod, hogy a legfontosabb: megértetni a

néppel, hogy miért folyik a játszma, nehogy megbénuljon harci kedve.”

Inkább önmagához beszélt, mint Galois-hoz.

„A nép nélkül semmit sem tudunk elérni. Mikor tör ki haragja ismét? Mikor söpri el Lajos Fülöp trónját? Vajon elég fontos kérdés-e miniszterek megbüntetésének vitája, hogy új forradalomhoz vezessen? Ezt senki sem tudja.”

Galois halkan kérdezte:

„Gondolod, hogy a nép rövidesen fölkel?”

Raspail álmodozva nézte a Szajnáat.

„Ki tudja? Még gyengék vagyunk. Még egymás között sem vagyunk egységesek; csak ritkán egyezik a taktikáról alkotott véleményünk. Vannak közöttünk olyan emberek, akikkel nehéz együtt dolgozni, és spiclik, akik úgy viselkednek, mint a legfanatikusabb republikánusok. Nemcsak Lajos Fülöp rendszere ellen kell küzdenünk, hanem a bonapartisták ellen is, akik II. Napóleont szeretnék Franciaország trónján látni, és a legitimisták ellen is, akik V. Henriket akarják hatalomra juttatni. De eljön majd a mi időnk. Ha nem az én életemben, talán a tiedben. Hiszem, hogy erőfeszítéseink közelebb hozzák azt a napot. Te nem hiszel benne?”

Halkan, hogy alig lehetett érteni szavait, mondta Galois:
„Hiszek benne.”

Hallgattak. Később embertömeg lármáját hallották, amely a Quai de l'École-hoz közeledett. Csakhamar világosan kivehetővé vált a kiáltás:

„Halál a miniszterekre!”

Amikor Evariste az új École Normale második évfolyamába lépett, tudta, mi a teendője ott. Nem tanulnia kellett, hanem nyugtalanságot kelteni, a köztársaság iránti szeretetet és az igazgató iránti bizalmatlanságot kellett terjesztenie. De csak azt érte el, hogy osztálytársainak barátságos közömbössége személye ellen irányuló gyűlöletté változott. Az a harci akció, amelyet Evariste és republikánus csoportja az École Normale-ban tervezett, balfogásnak bizonyult. Egyedüli következménye az volt, hogy Galois-t nevetségessé tette, Monsieur Guigniault-t pedig még nagyobb presztízshez juttatta.

A tanárok már rá sem néztek Evariste-ra, és nem is feleltek. Társai ferde szemekkel figyelték, sustorogtak egymás között, és abbahagyták a beszélgetést, mihelyt hozzájuk közeledett. Diákokat hívtak az igazgatóhoz és a tanárokhoz, ahonnan jelentőségteljes és titokzatos arccal jöttek vissza. Az elektromossággal töltött légkör végre hirtelen viharban tört ki.

December 9-én az igazgató belépett a tanterembe, ahol az École Normale minden diákja összegyűlt. Jobbján monsieur Jumel, a helyettese, balján pedig monsieur Haiber tanár haladt. Guigniault egy újságot tartott reszkető kezében. Amikor beszélni kezdett, hangja nem annyira méregtől, mint inkább a fájdalomtól remegett. Ezúttal nem lett volna helyénvaló a csillogó retorika; csak szakértő hallgató állapíthatta meg, milyen művészien váltakozott hangjában a tompított düh és a fokozódó fájdalom.

„Nagyon komoly ügyről kell Önökkel beszélnem. Egy Júdas van Önök között!”

A várt hatás azonnal jelentkezett. Most addig kellett fokozni, míg a jól előkészített robbanás bekövetkezik.

„Egy szennylap van a kezemben, amely *Gazette des Écoles*-nak (Iskolák lapja) nevezi magát. Ebben egy cikk van, amely engem közönséges, mocskos nyelven, igazságtalanul szidalmaz. Meggyőződése, hogy azok, akikhez szólok, hisznek nekem. Elhiszik, hogy ennek a cikknek a megjelenése teljesen hidegen hagy. Ha csak erről a cikkről lenne szó, eldobtam és elfelejtettem volna ezt a szennyíratot. De valami hihetetlen szörnyű dolog történt. Nem mondhatom el anélkül, hogy ebből a mocskolódásból egy részt fel ne olvassak. Bocsássanak meg nekem, hogy ezzel beszennyezem intézetünk levegőjét.”

Feltette szemüvegét.

„A cikk végét olvasom fel, mert amint látni fogják, ezt kell felolvasnom önöknek. Kérem, figyeljenek minden szóra. Az úgynevezett szerkesztő ezekkel a szavakkal fejezi be tákolmányát:”

Cikkünk legjobb kiegészítése az a levél, amely hozzánk érkezett:

Uraim!

Monsieur Guigniault-nak a levelét, amelyet a *Lycée* című folyóirat mai száma lapjuk egyik cikkével kapcsolatban közöl, rendkívül helytelennek találok. Feltételezem, hogy Önök bármely eszközt jóváhagynak, amely ezt az embert leleplezi. Az alábbi tényeket 46 diák igazolhatja:

Július 28-án reggel az École Normale több diákja

el akarta hagyni az intézetet, hogy részt vegyen a harcokban. Monsieur Guigniault két alkalommal mondta nekik, hogy módjában volna a rendőrséget hívni az iskola rendjének a helyreállítására. A rendőrséget – július 28-án!

Ugyanezen a napon Monsieur Guigniault szokásos pedanteriájával így magyarázott nekünk: „Mindkét oldalon bátor emberek harcolnak. Ha katona volnék, nem tudnék választani – a szabadság vagy a királynak tett esküm között.”

Ez az ember másnap kitűzte kalapjára a háromszínű kokárdát. Egész lénye korlátolt nézeteit és elvtelen magatartását tükrözi. Remélem, hogy felvilágosításaim kapóra jönnek Önöknek, és kitűnő lapjuk jól felhasználja ezeket.

Guigniault letette az újságot az asztalra.

„A levéllel, hazugságaival és rágalmaival nem törődtem volna, ha az aláírás ott nem lenne. A levél aláírása: »Az École Normale egy diákja.« Ezután következik még a szerkesztőség egy megjegyzése, amelyet ugyancsak felolvassok:”

Úgy döntöttünk, hogy ezt a levelet írójának neve nélkül közöljük, bár ezt ő nem kérte tőlünk. Még hozzá kell tennünk, hogy Monsieur Guigniault a három dicsőséges nap után azonnal közzétette minden újságban, hogy összes hallgatóit az ideiglenes kormány rendelkezésére bocsátotta.

Guigniault levetette szemüvegét, játszott vele, és így szólt:

„Hihetetlennek látszik, hogy Önök között akár csak egy

is akadt, aki a mi École Normale-unkkal szemben ilyen komisz, alattomos csínyre vetemedett. Nem marad más hátra, mint mindegyiküket külön megkérdezni.”

Parancsoló mozdulattal fordult az első sorban ülő diákhoz:

„Ön írta ezt a levelet?”

„Semmi esetre sem, uram.”

Majd a második diákhoz:

„Ön?”

„Nem, uram.”

Úgy számított, hogy még nyolcszor kell kérdeznie, amíg elkapja az igazit. Még csak egy perc. A harmadikhoz:

„Ön írta ezt a levelet?”

„Nem, uram.”

„Ön írta?”

Semmi válasz. Valami baj volt a jól átgondolt tervvel. Szigorúan ismételte:

„Másodszor kérdem: Ön írta a levelet?”

Ujjával az első sorban ülő negyedik diákra mutatott. Végre választ kapott:

„Uram, nem is tudom, hogyan válaszoljak erre a kérdésre.”

„Nem tudja, hogy maga írta-e a levelet, vagy sem?”

„Dehogynem, uram. Azt tudom. De azt is tudom, hogy ha kérdésére nemmel válaszolok, beárulom egyik társamat.”

Az igazgató ezt gondolta: „Ez az első éves kölyök! Hogy is merészeli!” – Guigniault külső nyugalma hirtelen minden átmenet nélkül teljesen összeomlott. Öklével az asztalra csapott, és őrjöngve ordította:

„Fél feljelenteni iskolatársát! Mily nagylelkűség! Milyen hűség egy Júdáshoz! Ma fedez egy bűnt fiatalember, holnap bűnrészes lesz!”

Dőlt belőle az ordítás, mint az áradat:

„Tudom, ki tette, ismerem a fekélyt intézetünk testén, a Júdást közöttünk!”

Lelépett a katedréről, és odament a második sorhoz, Evariste-ra mutatott, és így kiáltott:

„Maga! Maga tette! Nem is tagadhatja!”

„Uram . . .”

„Ne merjen beszélni! Ne kerüljön a szemem elé! Értette? Soha! Menjen és szedje össze a holmiját! Távozásával megszabadulunk a legnagyobb rendbontótól, aki valaha is ebben az iskolában volt. Kifelé!”

„Uram! Nincs joga . . .”

„Hallgasson, vagy istenemre kezet emelek magára! Kifelé! Látni sem akarom, hallani sem akarok Önről többé! Kifelé! Ön ma elutazik, és remélem, soha többé nem fogom hallani a nevét!”

Becsapta az ajtót maga mögött, dolgozószobájába ment, lerogyott egy székre, és letörölte a verítéket homlokáról. Elátkozta Galois-t, és elátkozta az első sorban ülő negyedik diákot. Elővett egy darab papírt, és levelet kezdett fogalmazni a közoktatásügyi miniszterhez. Bizonytalan, remegő írása lassanként biztosabbá vált. Ahogy érvelése egyre önteltebb lett, úgy szórt egyre több szitkot Galois-ra. Ezt írta:

Uram!

Fájdalmas kötelességemnek teszek eleget, midőn olyan intézkedésemet hozom tudomására, melyért a

felelősséget egyedül kell vállalnom, és amelynek sürgős jóváhagyását ezennel kérelmezem.

Röviddel ezelőtt kizártam Galois hallgatót az École Normale-ból, és hazaküldtem anyjához. Az okokat már abban a levelemben közöltem, amelyet tegnapelőtt bátorkodtam Önhöz intézni. Ennek a hallgatónak a tevékenysége az egész Intézet felháborodását váltotta ki. Egy levélről van szó, amely a nevezett napon az ún. *Gazette des Écoles*-ben jelent meg, és amelynek aláírása: „Az École Normale egy diákja.” Mindenki, aki ezt a levelet olvasta, és velem beszélt erről, azon a véleményen volt, hogy ez igen súlyos támadás Intézetünk becsülete ellen, és ezért lehetetlen volt elsiklani fölötte.

Minthogy minden jel szerint Galois írta a levelet, véleményem szerint nem volt jogom túrni, hogy egy ember bűnének árnyéka az *egész* Intézetet befeketítse. A tettes leleplezésének percétől kezdve ő és én nem maradhatunk egy fedél alatt, ezért saját felelősségemre kizártam őt. Megtettem; és az utolsó év folyamán már legalább hússzor voltam közel ahhoz, hogy ezt megtegyem.

Valóban, Galois az egyetlen hallgató, aki ellen, mióta csak az Intézetbe lépett, a professzorok és tanárok részéről újra meg újra panaszok merültek föl. Ismertem azonban kétségtelen matematikai tehetségét, és ez befolyásolt. Nem bíztam saját benyomásaimban még akkor sem, amikor okot adott arra, hogy magam is elégedetlen legyek vele. Túrtem helytelen viselkedését, lustaságát, fegyelmezetlenségét, nem mintha

reméltem volna, hogy jelleme megváltozik, hanem inkább annak reményében, hogy eljuttathatom kétéves tanulmányainak befejezéséhez anélkül, hogy bánatot okoznék anyjának, aki tudomásom szerint számít fiának jövőjére. Minden fáradozásom csődöt mondott. Be kellett látnom, hogy erre a bajra nincs orvosság, hogy ebben a fiatalemberben nem él, s talán már régóta nem él erkölcsi érzés.

Elgondolkozott az utolsó mondaton. Maga elé morgta:

„Ebben a fiatalemberben nem él erkölcsi érzés.”

Gépiesen még egyszer ismételte ezeket a szavakat. A szavak csillapították haragját, visszaadták önbecsülését.

Az igazgató türelmetlenül várta a miniszter válaszát. Majdnem egy hónapig tartott, míg a bürokrácia rozsdás kerekei a hőn óhajtott levelet az igazgató kezeihez juttatták. Nagy megkönnyebbüléssel olvasta.

„A miniszter beleegyezett! Ez tehát az Evariste Galois-ügy vége, már amennyiben engem érint! Soha többé nem fogom látni, soha többé nem fogok hallani róla!”

Mégis hallott róla. Eleinte nem fájt, sőt majdnem kellemes érzés volt, mikor a napilapokból erről az „elvetemült” Galois-ról olvasott. Jó érzés volt, hogy megírták, és egész Franciaország megtudta, amit ő már régebben tudott: ebben a fiatalemberben nincs erkölcsi érzés. Büszkén mondta kollégáinak:

„Én lepleztem le, mindig is semmirekellő volt, ki kellett vágni az intézetből.”

1850-ben Galois ismertté vált mint matematikus. Guigniault akkor ötvenhat éves volt. Ha egykori tanítványa felől érdeklődtek nála, azt mondogatta:

„Galois már mint fiatal ember zseniális matematikai tehetséget árult el. Mi az École Normale-ban ezt mindig tudtuk – ellentétben a Politechnikai Főiskola vizsgáztatói-val, akik kétszer megbuktatták. El tud képzelni ekkora ostobaságot?”

„Befejezte az École Normale-t?”

„Nem. Ha jól emlékszem, túl sokat tudott matematikából, ezért az első év után elhagyta iskolánkat.”

1870-ben egy híres francia matematikus, Camille Jordan 667 oldalas könyvet írt a szubsztitúciók elméletéről. Az előszóban azt írta, hogy műve csak kommentár Galois értekezéseihez. Ez a könyv tette ismertté Galois elméletét a matematikusok világában. Neve egyre növekvő fényben ragyogott, míg végül is egyike lett azoknak a világhírű neveknek, amelyek örök időkre bevonultak a matematika történetébe.

1876-ban monsieur Guigniault nyolcvankét éves volt, ez volt életének utolsó éve. Számtalanszor kérdezősködtek nála matematikusok és nem matematikusok hajdani tanítványa, Evariste Galois felől. Ebben az időben Guigniault már fáradt és apatikus volt. Túl sokáig élt, és túl sokat látott. Emlékezett három forradalomra, három király és két császár uralkodására. Fogatlan szája mindannyiszor ugyanazt a választ mormogta:

„Galois? Igen, emlékszem rá. Különös fiú volt, nagyon különös fiú.”

„Lajos Fülöpre!”

1830. december 21-e, kedd

Galois, miután kizárták az École Normale-ból, belépett a Nemzeti Gárda tüzérségének harmadik ütegébe. Megvette a drága, élénk színű egyenruhát: kék díszzubbonyt vörös vállpántokkal, vörös lószörgombos sapkát, piroscsíkos nadrágot. Hetenként kétszer, reggel hattól tízig gyakorlatozott a Louvre udvarán, és hetenként egyszer Vincennesben vett részt lögyakorlatokon.

A Nemzeti Gárda jelentette a polgárság pallosát. Elméletileg mindenki beléphetett, de egy egyszerű határozattal kizárták a szegényeket: minden tagnak magának kellett megvásárolni a drága gárdaegyenruhát. A Nemzeti Gárda tagjai között a republikánusok kisebbségben maradtak ahhoz, hogy akcióira befolyást gyakorolhattak volna.

A republikánusok kiadták az új jelszót: „Lépjetek be a Nemzeti Gárdába!”

A tüzérség négy ütegből állt. A második és harmadik ütegben a republikánusok alkották a többséget. A negyedik ütegnek mintegy a fele szintén republikánusból tevődött össze. Csak az első ütegben szorultak kisebbségbe, amelyhez Lajos Fülöp fia is tartozott.

December 21-e a remény napja volt a republikánusok,

és a félelem napja a kormány számára. A republikánusok készen álltak. Gárdatüzérségük is felkészült. De Lajos Fülöp is – akárcsak hadserege és Nemzeti Gárdája – szintén készenlétben volt.

Ez a nap volt X. Károly négy minisztere pörének utolsó és döntő napja. A pairek háza a Luxembourg-palotában nemsokára ítéletet mond. Katonák és nemzeti gárdisták zárták el a pairek palotájához vezető utcákat; a palotát harmincezer egyenruhás férfi vette körül, Párizs sűrű, nyughatatlan néptömege körülöttük és soraik között szorongott.

A nép kiáltozott:

„Halál a miniszterekre!”

„A Luxembourg-hoz!”

Nem egészen fél évvel ezelőtt a „Vive la charte!” (Éljen a karta!) kiáltást a burzsoáziától átvette a nép. Most ez a jelszó – „Halál a miniszterekre!” –, amelyet a nép adott ki, zavarba hozta a nemzeti gárdistákat, a közrend és a magántulajdon védelmezőit. Visszaemlékeztek arra, milyen egyseges volt a nemzet a júliusi napokban. Némelyikük szívesen szövetkezett volna a néppel, úgy, ahogy a nép szövetkezett velük öt hónappal ezelőtt. De egy megfontolás, amely így szólt: „A nép fosztogatni fog, ha nem tartotok rendet” – felrobbantotta ezt az egységet.

A Nemzeti Gárda helytállt.

Arago professzor a Place de Panthéonon egy dorongokkal fölfegyverzett csoporttal találkozott, akik egyre a nap jelszavát kiáltozták:

„Halál a miniszterekre!”

Próbálta megértetni velük, hogy ellenségeik kezére játszanak, hogy ürügyet adnak brutális erőszak alkalmazására, és ez az erőszak saját maguk ellen fordul. De a liberális elveket valló nagy tudós beszédét hirtelen félbeszakították:

„Hallgass! Nem akarunk meghallgatni!”

Arago izgatott lett:

„Nem értitek, hogy én is a ti véleményeteken vagyok?”

„Nekünk és neked, akiknek különböző posztóból van a kabátunk, nem lehet egyforma véleményünk!”

Az, aki ezt mondta, megragadta Aragót a kabátjánál fogva, és egy lámpaoszlophoz szorította. Ebben a pillanatban hangos ágyúlövés dördült el.

„Fegyverbe! Fegyverbe! A Louvre-hoz!”

A tömeg otthagya Aragót a lámpánál, és a Louvre felé özönlött.

Ugyanebben az időben Lafayette a Place de l'Odéonon beszélt a tömeghez. Az idős ember elvárta ugyanazt a tiszteletet és lelkesedést, amivel mindig és mindenütt köszöntötték. Ma azonban dühösek voltak az emberek. Újra meg újra az arcába vágták:

„Halál a miniszterekre!”

Lafayette úgy beszélt hozzájuk, mint illetlen gyermekekhez.

„Menjetez haza! Kérlek benneteket, oszoljatok békésen!”

Senki sem mozdult.

„Nem ismerem föl benneteket a júliusi harcosokat!”

Egy ember visszafelelt:

„Azt elhiszem, hiszen ott sem volt!”

Ebben a pillanatban ágyúlövés hallatszott.

„Fegyverbe! Fegyverbe! A Louvre-hoz!”

A tömeg otthagytá Lafayette-t, és a Louvre felé hömpölygött.

Amikor Lajos Fülöp az ágyúlövést meghallotta, megkönnyebbülten sóhajtott föl, mert megértette jelentését. Ez annak a jele volt, hogy a négy fogoly biztonságban megérkezett Vincennes-be. Tudta, hogy nem fogják őket halálra ítélni, de attól félt, hogy a börtönhöz vezető úton történik velük valami. Minden másra fölkészült. Nem fogja a csatát úgy elveszíteni, mint ahogy X. Károly butaságból és gyengeségből elvesztette.

December 21-én Galois a többi tüzérrel a Louvre udvarán állomásozott. A gárdatüzérség republikánus tagjainak terve egyszerű volt. Igen, ennek a tervnek csak egy hibája volt: túlságosan egyszerű volt. Nem vették észre, hogy az új rendszer okosabb és kíméletlenebb, mint X. Károly buta régi rendszere.

Ez volt a terv: a gárdatüzérség a per utolsó napján maradjon a Louvre-ban. A júliusi napokban a svájciak legyőzése és a Louvre megrohamozása volt a forradalom tetőpontja. A Louvre most már a harc kezdetén a tüzerek kezén lesz, akik többségükben magukénak vallották a nép ügyét. Itt akarták megvárni a népet, majd kinyitni a kapukat, kiszolgáltatni az ágyúkat, és részt venni a nép harcában.

A Louvre őrszobájában a tüzérek a nap eseményeiről, irodalomról, tudományról és nőkről beszélgettek. Mások kártyáztak. Egy tüzér kívülről jött, és valamit súgott Bastide-nak.

A harmadik üteg kapitánya izgatottan kiáltott:

„Lehetetlen!”

A tüzér így szólt: „Győződjék meg róla önmaga!”

Bastide parancsot adott:

„Harmadik üteg emberei, kövessetek!”

Fölvették fegyvereiket, és kiszaladtak az udvarra. Ott az első üteg tüzéreinek egy csoportját látták, amint éppen az ágyúkat szerelték le. Bastide kivont karddal rohant a csoport középebe:

„El innen! Tüstént el innen, vagy esküszöm, mindenkit átdöfök a kardommal!”

Egy tiszt állt eléje, és így szólt:

„Bastide kapitány! Én vagyok Barré parancsnok . . .”

„Miattam lehet maga az ördög is. El innen! Engedélyem nélkül senki sem nyúlhat az ágyúkhöz. Szóval kifelé!”

Barré és emberei visszavonultak. A tüzérek lövésre kész helyzetbe hozták az ágyúkat, és Bastide őrt állított az udvarba, akit minden órában váltottak. Galois és Duchâtelet, akik mindketten a harmadik üteghez tartoztak, önként jelentkeztek első őrsegre. Amikor egyedül maradtak, Galois ezt mondta:

„Ebből semmi sem jön ki. Egymás ellen harcolunk, ahelyett, hogy a néppel együtt harcolnánk. Csak azért, mert egyszer pusztán böjtöléssel megnyertünk egy forradalmat, azt hisszük, hogy ugyanaz történik most is. Meglátod: semmi sem történik, ha mi ki nem erőszakoljuk.”

Duchâtelet átfázott, fáradt, éhes és hallgatólag volt. Galois csodálkozással vette észre, hogy barátja nem szól közbe.

„Megmondtam nekik, megpróbáltam meggyőzni őket arról, hogy csatákat nem lehet úgy megnyerni, hogy az ember vár az alkalomra, ami talán soha sem jön el. Ki kellene vinni az ágyúkat, és a népet harcra szólítani. A mi stratégiánknak aktívnak kellene lennie, nem passzívnak. Föl kellene gyűjtani az embereket, nem pedig karba tett kézzel várni, hogy jönnék-e.”

Duchâtelet még mindig nem felelt. Galois törte meg a bosszantó hallgatást.

„Mit gondolsz? Nincs igazam?”

„Olyan sok jó fej van nálunk. Miért gondolkozzak én? Gondolkozzék Cavaignac, Bastide, Raspail. Én teljesítem a kötelességemet. Duchâtelet a durva munkára való. Boldog vagyok, hogy megkímélnék a gondolkodástól, és vállalják a felelősséget. Mi ütött beléd? Tüzér vagy, és tisztjeidre kell hallgatnod. Ehelyett egész nap azt akarod nekik bebeszélni, hogy meg kell változtatniok terveiket. Miért hallgatnának rád? Milyen jögon osztogatunk nekik tanácsokat? Mindketten fiatal emberek vagyunk, és nem mindenki van meggyőződve arról, hogy minden rendben van velünk. Érted, mit gondolok?”

„Az ördögbe is, igen, értem mit gondolsz. Akár republikánusok, akár nem, mindannyian azt hiszik, hogy a bölcsesség a korrall és a tapasztalattal jár. Ah, Duchâtelet! Ebbe belebetegszem. Senki sem hallgat rám, mindig egyedül vagyok.”

„Csak nem akarsz most sírni, mi? És nincs is igazad, egyáltalán nincs. Amikor először láttalak, tudtam, hogy

okos vagy, és megszerettelek, bár néha ki nem állhatlak. De azt hiszed, mindenkinek szeretnie kell egy okos fiatalembert?

Azt hiszed, ha valaki republikánus, akkor már nagyszerű fiúnak kell lennie, és nincs joga féltékenynek lenni? Emellett a republikánusok gyakran éppoly gonoszak, mint a többiek. Csak véletlenül járnak az út helyes oldalán. Vedd például Pécheux d'Hérbinville-t. Okos. De észrevettem, hogyan néz rád. Nem szívelhet téged. A fiatal emberek között magának akarja biztosítani az okosság monopóliumát. Engem szeret, mert én veszélytelen vagyok, mert ő jobb szónok, mint én, mert mindig is jelentékenyebb lesz, mint én. De veled másképp van: Te túlszárnyalhatod őt. Érted? Van valami, amiről te nem tudsz, és ez az emberi természet.”

Galois félbeszakította:

„Az emberi természet! Mindazok után, amit tudok, és amit tapasztaltam, gyűlölöm teljes szívemből. Megismerem: a Louis-le-Grand-ban, az École Normale-ban, a Politechnikai Főiskolán, az akadémián, sőt még a republikánusok között is. Szeretem az emberiséget, de kevés kivétellel gyűlölöm, utálok és megvetem az egyes egyéneket.”

„Nem igaz! Ez nem így van” – mormogta Duchâtelet.

„Oh, nem tudod, barátom, hogyan szenvedek. Magamat is gyűlölöm ezért a gyűlöletért, amely szívemben növekszik. Tanárok, a Politechnikai Főiskola vizsgáztatói, az akadémia tagjai és királyok ültették belém. És egyre nő. Csak szívemmel és életemmel együtt lehetne kitépni belőlem.”

Duchâtelet Evariste feszült arcába nézett, és félt, hogy barátja könnyekben tör ki. Halkan mondta:

„Megértetek, Evariste. Igaz barátaid megértenek és szeretnek úgy, amilyen vagy.”

Mindketten elnémultak. Amikor őrségük ideje lejárt, az őrszobába mentek. Ott meleg volt, és mint a világ minden őrszobájában, izzadság, bőr, konyak, bor és piszok szagát lehetett érezni.

Galois leült egy sarokba, és valamit írt egy darab papírra. Amikor elkészült, gyorsan a szoba közepére lépett, és fölugrott egy asztalra, amely mellett tüzerek kártyáztak. Megzavarta játékuakat, és néhány kártyát a földre dobott. Az egyik játékos fölkiáltott:

„Te kurafi, menj innen! Nem látod, hogy el vagyunk foglalva?”

Galois kiabált, amilyen hangosan csak tudott:

„Tüzerek! Egy kiáltványt szeretnék Nektek fölolvasni: Fegyverbe! Fegyverbe! . . .”

„Fogd be a szádat, már elégünk van belőled!”

Valaki a Galois kezében levő papír után kapott, és szétépte. Galois leugrott az asztalról, és ugrásával a földre lökte a támadót. A tüzer megpróbált védekezni; egymásba kapaszkodva feküdtek a földön és birkóztak.

Hirtelen kinyílt az ajtó, és egy heves hang bekiáltott:

„A Nemzeti Gárda és a sorkatonaság körülvett bennünket!”

Bastide parancsokat osztogatott:

„Mindenki kifelé, fegyverével együtt.” Majd a két birkózóhoz szólt:

„Abbahagyni! Elég volt mára.”

Mind a ketten gyorsan fölálltak, mintha semmi sem történt volna, fogták fegyvereiket, és kiszaladtak az udvarra.

A Louvre-t valóban körülvették. A magot, ahonnan a forradalom szellemének egész Párizsra kellett volna terjedni, jól elszigetelték. A Louvre kapui zárva voltak. Csak vérontással hagyhatták el a tüzerek a Louvre-t, csak vérontással léphetett be a Nemzeti Gárda a Louvre-ba.

Ekkor hangos ágyúlövés hallatszott.

A „Fegyverbel!” kiáltás visszhangzott egész Párizsban. A republikánusok elkeveredtek a nép közé, a Louvre-hoz irányították a tömeget. De amikor odaértek, nemzeti gárdisták és katonák kettős gyűrűjébe ütköztek. A belső gyűrű a Louvre felé fordult; a másik, külső gyűrű a néppel állt szemben, amely kívülről akart a Louvre-ba benyomulni. Az emberek nem támadták meg a Nemzeti Gárdát, a Nemzeti Gárda nem támadta meg a népet. A belső gyűrűben a Nemzeti Gárda nem támadta meg a Louvre-ban levő tüzereket, és a tüzerek nem támadták meg a Nemzeti Gárdát. Csak vádakat és szitkokat vagdostak egymás fejéhez.

„Halál a miniszterekkel!”

„Bűnösöket védelmeztek!”

„Júliusban velünk harcoltatok, és most szemben álltok velünk!”

„Lázadók vagytok!”

„Republikánus kutyák vagytok!”

A tüzerek minden pillanatban várták, hogy megtámadják őket. Készenlétben voltak, még az alvók is kezükben tartották a fegyvert alvás közben.

Hajnalodott. Mindenki fáradt volt. Szürke, hideg reggel

volt, hullott a nedves hó. Az evés, az ágy, a karácsony, az alvás gondolata erősebb lett, mint a forradalomé. A Nemzeti Gárda két gyűrűje lazult. Borárosok, mészárosok, pékek csúsztak át a gyűrűkön, hogy árujukat eladják a tüzéseknek. A portékát a rácson keresztül nyújtották be a katonáknak, és azok a rácson keresztül adták ki a pénzt. A tragédia komikussá kezdett válni: egyre több civil surrant át a két gyűrűn, élénk kapcsolat alakult ki a louvre-beli tüzések és kint álló barátaik, menyasszonyaik és feleségeik között.

December 22-én még mindig feszült hangulat uralkodott Párizsban. Mindenki tudta az újságokból vagy szomszédaitól, hogy a minisztereket élethossziglani börtönre ítélték, nem pedig halálra. Minden utcasarkon dobpergés hangzott föl. Bármilyen jelentéktelen esemény bármikor felboríthatta az egyensúlyt, és elindíthatta a forradalmat. Az utcákon proklamációkat ragasztottak ki, amelyek rendre hívtak föl. Lafayette írta őket alá, hatásuk azonban csekély volt.

Ennek a napnak a reggelén olyasvalami történt, amittől kicsordult a pohár. A király és udvaroncai idejében emlékeztek arra a szerepre, amit a diákok játszottak a júliusi napokban. Idején eszükbe jutott a dicsfény, amely a nép szemében a Politechnikai Főiskola egyenruháját övezte. Felkérték az igazgatókat, intézzék a diákokhoz a következő felhívást:

„Menjetek ki az utcákra! Mindnyájan menjetek ki, és lépjetez közbe a mérséklés érdekében. Biztosítsátok a népet, amint mi biztosítunk titeket, hogy szabadságjogait

megőrizzük és megvédjük. Teljesítsétek dicső kötelességeket, akadályozzatok meg minden vérontást – az emberiség érdekében, a nép érdekében, egész Franciaország érdekében!”

A fölhívás hatott. A Politechnikai Főiskola és más intézetek diákjai kimentek az utcára – ez alkalommal tanáraik áldásával. Beszédeket tartottak, elsorolták a tömegnek a biztosítékokat, amelyeket nekik adtak: hogy megőrzik a szabadságot. És a nép, mert már agyonfagyott és fáradt volt, mert a Nemzeti Gárda ferde szemekkel nézte, mert a diákok nem támogatták, mert elválasztották a Louvre-ba bezárt republikánus vezetőitől – elvesztette harci kedvét, és szétszéledt. Azután szétszéledt a Nemzeti Gárda is. Később kinyitották a Louvre kapuit, és a tüzerek szintén szétszéledtek.

Lafayette teljesítette kötelességét a királlyal szemben. Az öreg tábornok fővezérlete alatt álló Nemzeti Gárda megvédte a királyt és kormányát. Rend volt Párizsban. Nem ontottak vért.

Az öreg tábornoknak most tetteiért minden játékszabály szerint jutalmat kellett volna kérnie. De Lafayette hatalmának növelése veszélyes lett volna Lajos Fülöp számára, akit oly hűségesen kiszolgált.

A képviselőház nem engedhette meg magának, hogy nyíltan lépjen fel Lafayette ellen. Ehelyett egy bűvészmutatványt végzett: egyszerűen eltörölte a Nemzeti Gárda főparancsnokának címét. Lafayette-et nem bocsátották el, nem taszították le a székről, amelyen eddig ült. Nem! Csak a széket vitték el alóla.

A nagy öregember, két világ hőse, egy cselfogás áldo-

zata lett. Addig hízelegtek hiúságának, amíg olyan politika szolgálatába állt, amely sohasem volt az övé. Amikor megtette kötelességét, és már nem látszott nélkülözhetetlenné, fölmentették a szolgálat alól, és kiragadták kezéből a Nemzeti Gárdát, a burzsoázia pallosát. Az 1830-as év utolsó napján a király föloszlatta a Nemzeti Gárda tüzérségét. Így a republikánusok kezéből is kitépték a kardot.

1831. január 13-a

Január elején a következő hír jelent meg a *Gazette des Écoles*-ban:

Evariste Galois, aki röviddel ezelőttig az École Normale növendéke volt, algebratanfolyamot tart fiatal diákok számára, akik fölismerve az intézetekben folyó algebraoktatás tökéletlenségét, alaposabb kutatásokat kívánnak végezni a matematika ezen ágában. A tanfolyam részben új elméletekkel foglalkozik, amelyek nyomtatásban még nem jelentek meg, sem nyilvános előadásra nem kerültek. Ilyen például az imaginárius számok egy új elmélete, a gyökjelekkel megoldható egyenletek elmélete, számelmélet és az elliptikus függvények elmélete tisztán algebrai alapon.

Az előadásokat minden csütörtökön délután egy óra tizenöt perckor tartja Caillot könyvkereskedésében, rue de Sorbonne 5. szám alatt. A tanfolyam kezdete: január 13-a, csütörtök.

Az első előadáson mintegy negyven hallgató jelent meg. Akadt köztük néhány egykori École Normale-diák, ezek

találkozni akartak azzal a különös fiatalemberrel, akit ki-
dobtak az iskolából. Azután megjelentek Galois republi-
kánus barátai, akik azért jöttek, hogy megtöltsék a termet.
Chevalier is ott volt; ő beszélte rá Evariste-ot erre a tan-
folyamra abban a reményben, hogy majd eljön néhány
matematikus, megértik Evariste munkáját, és elterjesztik
hírét. De matematikusok nem jöttek, csak néhány diák,
akik érdekes előadást vártak az iskolai algebráról. A vegyes
közönséget végül is két rendőrspicli egészítette ki.

A Caillot könyvkereskedése melletti szoba dohos volt,
és régi könyvek szagától bűzlött. A keskeny, magas abla-
kokon beszűrődő fénysugár világította meg a port és az
ócska fapadokat. A fény és árnyék éles ellentéte eltűnt,
majd ismét megjelent – akárcsak a tovasuhanó felhők.
Ilyen volt az a hely, amelyet Franciaország akkori legna-
gyobb élő matematikusa választott, hogy előadja elméletét
azoknak, akik hallani akarják.

Amikor Evariste a szobába lépett, kellemesen lepte meg
a várakozását fölülmúló nagyszámú hallgató. De amikor
új, tanulni vágyó arcokat keresett, egyet sem talált. Csak
Chevalier bátorító pillantását fogta föl és viszonzta erőt-
len mosollyal. Azután megkezdte jól előkészített előadását.

„Tudjuk, hogy a matematika a legelvontabb, a leglogi-
kusabb az összes tudományok közül, az egyetlen, amely
nem érzékszerveink benyomásaira hivatkozik. Ebből gyak-
ran azt következtetik, hogy a matematika a legmódszere-
sebb, legrendezettebb ága a tudománynak. Ez azonban
tévedés. Ha akármilyen algebrakönyvet veszünk a ke-
zünkbe – legyen az akár tankönyv, akár eredeti tanul-
mány –, tételek zűrzavaros halmazát találjuk benne, ame-

lyek szigorúsága különös ellentétben áll az egész fölépítés rendezetlenségével. Az embernek az a benyomása, hogy a szerző olyan értékesnek tartja gondolatait, hogy fél őket egymással kapcsolatba hozni, ugyanakkor a munkájának alapjául szolgáló fogalmak annyira kimerítik szellemét, hogy egyetlen gondolatával sem képes rendezni őket.

Néha úgy tűnik, mintha valami módszerre, összefüggésre, rendre bukkannánk, de kiderül, hogy ez mindig hibás és mesterkélt. Az anyag beosztását megtaláljuk – anélkül azonban, hogy ez indokolt volna; önkényes összekapcsolásokat, konvencionális elrendezéseket látunk. Ezek a hibák, amelyek még kellemetlenebbül hatnak, mint bárminemű módszer hiánya, különösen olyan emberek könyveiben találhatók meg, akik nem ismerik azt, amiről írnak.

Mindezen különösen olyan emberek csodálkoznak, akik számára a »matematika« szó egyértelmű a »szigorúság«-gal.

Még jobban csodálkozik az ember, ha meggondolja, hogy ezeknek a matematikai munkáknak a célja nem annyira a tudás átadása, mint az igazság keresése.

Mindazonáltal megérti az ember, hogy egy olyan intellektus, amely egy pillantással át tudná fogni az összes matematikai igazságot – nemcsak az általunk ismerteket, hanem az összes lehetséges igazságot –, egy ilyen intellektus mindent az igazságot szigorúan és gépiesen le tudná vezetni alig egynéhány alaptételből, összekapcsolva őket egy általános módszerrel. Az ilyen intellektusnak nem lennének olyan nehézségei, amilyenek a tudós elé kutatás közben tornyo-

sulnak. A tudósnak azonban másképpen kell dolgoznia. Feladata nehezebb és ezért nemesebb.

A tudomány útja nem egyenes vonalban halad, hanem különös alakú ösvényeken, és fejlődésében nem kis szerepet játszik a véletlen. A tudomány élete egyszerű, nyers és rendezetlen. Ez nemcsak a tudományra mint sok tudós munkájának kész eredményére áll, hanem minden egyes tudós sajátos kutatására is. Ha tevékenysége alkotó, akkor munkája nem levezetés; kombinál, összehasonlít. Az igazságot nem lépésről lépésre éri el, hanem mintegy véletlenül bukkan rá. Minden korszaknak megvannak a maga jellegzetes problémái, s ezek a problémák a legkiválóbb elméket foglalkoztatják. Előfordul, hogy ugyanazt a gondolatot ugyanabban az időben több tudós mondja ki, mintha valami közös kinyilatkoztatás tárta volna föl előttük. Ha ennek a nevezetes ténynek az okát keressük, más, régebbi tudósok munkáiban találjuk meg ezeknek a gondolatoknak az eredetét, még ha ők maguk nem is ismerték fel azokat.

A tudomány nem sokat nyert azzal, hogy ugyanazok a gondolatok különböző agyakban egyidejűleg keletkeztek. Üzleti versengés és megalázó vetélkedés a legjelentősebb gyümölcsei. Ebből azt lehet következtetni, hogy a tudósok éppúgy, mint a többi ember, nem különülhetnek el, hanem saját korukhoz vannak kötve, és megtízszerezhetnék teljesítményüket, ha összefognának. Így a tudomány gyorsabban fejlődne.

Korunk matematikusai sok újszerű kérdéssel foglalkoznak. Néhány ilyen problémát fogunk megvizsgálni.

Kutatásaimnak legáltalánosabb, a filozófiához legközelebb eső részeit fogom itt kifejteni. Ezeknek közzétételét

mostanáig ezer akadály tette számomra lehetetlenné. Előadásomat nem fogom példákkal és kitérésekkel megterhelni. Matematikusok gyakran fojtják ezekbe az általános fogalmakat. Becsületesen kifejttem eredményeimet, közben pedig világosan megmutatom, milyen úton nyertem őket, és milyen nehézségeket kellett legyőznöm. Ekképpen a hallgatót ugyanúgy fogom tanítani, ahogyan én magam tanultam. Ha sikerül, lelkiismeretemet kielégíti az a tudat, hogy ha a tudományt nem is gyarapítottam, legalább példát adtam a becsületességre, ami manapság olyan ritka.”

Ezután a bevezetés után áttért a szakmai részre. De még a bevezetést is alig értették meg. A legtöbb hallgató anynyira csodálkozott ezen a tizenkilenc éves fiún, aki oly magabiztosan, másokkal szemben pedig olyan kritikusan, egy nagy tudós hangján beszélt, hogy azt kérdezték magukban, bolond-e vagy lángész. Amikor azután egyáltalán semmit sem értettek abból, amit mondott, azt a kényelmes következtetést vonták le, hogy még maga az előadó sem tudja, miről beszél.

A következő előadásra csak tíz hallgató jött el, a harmadikra csak négy. Ez volt Galois utolsó előadása.

1831. január 16-a

Chevalier unszolására Evariste követte Poisson tanácsát, és új kéziratot állított össze az akadémia részére. Még egyszer átolvasta a tizenegy hosszú oldalt.

„Vajon mi történik most vele?” – gondolta, és nevetnie

kellett erre a gondolatra. Majd tisztázatlanul leírta az előtte fekvő tervezet címdoldalát és bevezetését:

Egyenletek gyökmennyiségekkel való
megoldhatóságának feltételei

Ez a dolgozat egy munka összefoglalása, amelyet egy évvel ezelőtt bátorkodtam az akadémiának át-nyújtani. Mivel ezt a munkát nem értették meg, és a benne levő tételeket kétségbe vonták, meg kell eléged-
nem azzal, hogy elméletem általános alapelveit és
egyetlen alkalmazását adjam szintetikus alakban.
Kérem bírálóimat, olvassák el figyelemmel legalább
ezt a néhány oldalt.

Meg fogják itt találni azt az általános *feltételt*,
amelynek minden gyökmennyiségekkel megoldható egyenletnek
eleget kell tennie, és amely megfordítva bizonyosságot ad
az egyenlet megoldhatóságáról. Alkalmazását csak
olyan egyenletekre végzem el, melyeknek fokszáma
törzsszám. Az alábbiakban megadom azt a tételt,
amelyre kutatásaim vezettek:

Ahhoz, hogy gyökmennyiségekkel meg lehessen ol-
dani egy egyenletet, amelynek fokszáma racionális
osztókkal nem rendelkező törzsszám, szükséges és
elegendő, hogy az egyenlet összes gyökei racionális
függvényei legyenek bármely két gyökének.

Elméletem többi alkalmazása mindmégannyi külön
elmélet; egyébként szükségessé teszik még a szám-
elmélet és egy speciális algoritmus alkalmazását. Ezt
egy más alkalommal fogom ismertetni; részben az
elliptikus függvények modulegyenleteinek elméletére

vonatkoznak, és bebizonyítom, hogy ezek gyökmenntiségekkel nem oldhatók meg.

Azután odaírta a dátumot: 1831. január 16., és aláírta. Ezen a napon küldött Evariste Galois harmadszor és utoljára kéziratot a francia akadémiának.

1831. február 14-e

A Saint-Germain l'Auxerrois egyházközség lelkésze nagyon öreg ember volt. Ő kísérte Mária Antoinette-et a verpadra, és könnyek folytak az arcán, amikor a királyné feje lehullott. Ma, 1831. február 14-én, Berry herceg meggyilkolásának évfordulóján az öreg lelkésznek kellett volna misét mondania az elhunyt herceg lelki üdvéért.

A Saint-Germain l'Auxerrois-i Paravey atya fiatal ember volt. Ő áldotta meg azoknak a sírját, akik a három dicsőséges napon elestek – ő nem akart megjelenni az elhunyt herceg gyászmiséjén.

Pompás fogatokból álló menet vonult föl a templom előtt. Az arisztokraták eljöttek a gyászmisére megmutatni, hogy nagyra becsülik a meggyilkolt herceg emlékét, és alázatosan tisztelő hívei száműzött apjának, X. Károlynak és fiának, Franciaország jog szerinti királyának.

Galois ott állt a tömegben, amely a gazdagság és gyászeme kiállítását bámulta, és mereven nézett egy fényűző fogatból kiszálló fiatal lányt. A lány fekete ruhát és fölötte fekete selyemköpenyt viselt, amely azt mímelte, hogy eltakarja formáit, holott a valóságban kiemelte azokat. Egyszerű főkötőjét fekete szalagok díszítették. Járásában volt

valami parancsolóan méltóságteljes, aminek hatására a járókelők kitértek előre, és megbámulták. Amikor fölfelé haladt a templom lépcsőjén, a köpeny nyakánál kinyílt, és felfedte fehér bőrét és telt keblét. E háttér előtt a nyakában függő gyémántkereszt nem jámbor hit jelképe, hanem színporkázó fényforrás volt, amely megvilágította nyakának vonalait. Mielőtt belépett a templomba, megfordult, és lenézett az embertömegre. Angyalarca volt, de félig lecsukott szemeiben kihívó-megvető kifejezés ült. Pillantása gyorsan végigsuhant az arcokon, és Galois megesküdült volna, hogy egy darabig az ő arcán pihent.

Érezte, hogy ez a szemtelen angyal tűzbe borította arcát, és ez a tűz terjedt lefelé, és pezsgésbe hozta a vérét. Testi és lelki feszültsége egyre nőtt, és ez olyan gondolatokat és képeket ébresztett, amelyek ismét növelték a feszültséget. Elképzelte, hogy keze a gyémántkereszt után nyúl, heves mozdulattal leszakítja a fekete ruhát, becézi a fehér bőrt és a kebleket.

Amikor a lány eltűnt a templomban, Evariste-ra az üresség és büntudat érzése nehezedett. Ő, aki az algebrai problémákat jobban értette, mint bármely más élő ember, nem tudta megérteni, hogyan boríthatta föl testi és lelki egyensúlyát egy olyan lány, aki Berry herceg gyászmiséjére ment. Vajon nem azt jelenti-e ez, hogy a republikánus eszmék nem elég mélyen gyökereznek szívében?

A mise minden baj nélkül kezdődött. Később azonban egy finoman öltözött úr gyűjteni kezdett a király katonái számára, akik a júliusi napokban megsebesültek. Ezután

valaki kiakasztotta a bordeaux-i herceg egy litografált arcképét, és másvalaki megkoszorúzta ezt az arcképet. A válásos aktus politikai tüntetéssé változott – a forradalom óta az elsővé, amelyet az arisztokrácia rendezett.

A templom előtti embertömeg nőtt, türelme pedig fogyott. Rövid időközönként emberek jöttek ki a templomból, és híreket hoztak arról, hogy mi történik ott bent, és közben eltúlzott beszámolóikat élénk taglejtésekkel festették alá.

De az ezt figyelő tömeg nem olyan volt, mint az, amelyik egy hónappal azelőtt azt kiáltotta: „Halál a miniszterekre!” Fekete kabátos, sárga kesztyűs férfiak voltak közöttük, akik egyetértésben álltak ott a szegényekkel.

Egy ember, aki a templomból jött ki, fölmászott a korlátra, és beszédet kezdett tartani:

„Polgárok! Az arisztokraták gyázmisét merészelnek tartani Berry hercegért – annak a Bourbon családnak egy tagjáért, amelyet nemrég űztünk el.”

„Pfuj, pfuj!”

„Le a jezsuitákkal!”

„Merészelik a misét itt, ebben a templomban megtartani, közvetlenül az általunk meghódított Louvre közelében, nem egészen ötven méternyire attól a helytől, ahol a forradalom áldozatai eltemetve nyugosznak . . .”

„Pfuj! Pfuj!”

„Pénzt gyűjtenek a katonák részére, akik gyilkolták a népet!”

„Halál a karlistákra!”

„Megengedjük nekik, hogy a nép jogait kigúnyolják? A jogokat, amelyeket magunk szereztünk meg?”

„Nem! Le a jezsuitákkal!”

„Le az egyházzal!”

A tömeg támadásba ment át. A templomot rohammal bevették. Néhány karlistát elvertek és kidobtak, mások pánikszerűen menekültek. Az oltárt feldöntötték, a könyöklőket és gyóntatószékeket szétrombolták, a szentképeket leszaggatták, dühös lábak taposták széjjel a dús faliszőnyegeket. Mindez néhány perc alatt történt. Az emberek kurjongattak és röhögtek. Egyre vadabb cselekedetekre ösztökölték egymást. Mindenki meg akarta mutatni, hogy bátrabb szomszédjánál. Átkozták a papokat, és istenkáromló kiáltásokat hallattak; megrohamozták a sekrestyét, és nagy értékű kincseit szétszórták. Az egyik lázadó papi ornátusban jött ki a sekrestyéből, és a tömeg hangos tetszése és nevetése közben mise tartását utánozta. Csak Paravey atya ajtajánál álltak meg tisztelettudóan az emberek. Nem felejtették el, hogy ő áldotta meg a júliusi áldozatokat.

Amikor Galois belépett a templomba, először diadalmasan nézett körül, de amikor megpillantotta a vad pusztítást, a kaotikus, céltalan rombolást, az élettelen tárgyak elleni dühkitörést, diadalérzése gyorsan szégyenkezéssé és megalázottsággá változott. A republikánusokat teszik majd felelőssé ezért a szentségtörésért, a kilengésekért, amelyekben a nép tobzódott, a károkért, amelyeket okozott. És Lajos Fülöp ártatlanságában mosni fogja királyi kezeit. A sárga kesztyűs emberek megint úgy tettek, mint ha közös ügyük lenne a néppel, és ismét megcsalták a népet.

Saját magát jobban megvetette, mint ahogy Lajos Fülö-

pöt, jobban, mint ahogy azokat az embereket megvetette, akik vadul tomboltak a templomban. Átkozta saját magát, és átkozta a templomba bemenő lány kihívó kék szemét. Tudta, hogy amikor a templomba belépett, szerette volna látni, amint ruhája rongyokká szakad, és gögje félelemmé változik. De hiába kereste.

A rendőrprefektus jelentette a királynak, mi történt a Saint-Germain l'Auxerrois templomban. A király meghívta őt ebédre. Amikor megtudta, hogy a nép másnap a Palais Royalt és a hercegérseki palotát szándékozik megrohamozni, célzatosan azt mondta a prefektusnak:

„Csak a Palais Royalra gondoljon.”

A rendőrfőnök megértette a királyt. A hercegérseki palota másnap romhalmazzá vált.

1831. március

Franciaország népe és a franciák királya közötti szakadék minden nappal mélyebb lett. Lajos Fülöp kormánya nem sokára már a kispolgárságot sem képviseli, hanem csak az ország gazdagjait és hatalmasait. A nép és a burzsoázia hamarosan ismét közös, győzelmes ügy érdekében egyesül. És megint megcsalják és elárulják majd a népet.

Mindennek rövidesen be kellett következnie: tizenhét éven belül. Nagyon hamar – ha a sok elmúlt és eljövendő év távlatából ítéljük meg, de nem nagyon hamar, ha ezt az időközt egy emberélet időtartamához mérjük.

1831-ben Lajos Fülöp azt gondolta – ugyanúgy, mint ahogy X. Károly és XVI. Lajos is gondolták –, hogy uralma csak halálával ér véget, és halála után fia, később pedig unokája lép a trónra. Azt hitte, hogy a Bourbonok új ága örök időkre uralkodni fog Franciaország fölött.

Laffitte bankár kivált a kormányból, és Périer bankár lett a király miniszterelnöke. Casimir Périer, a júliusi monarchia erős embere, magas, hatásos megjelenésű férfi volt. Előkelőnek, nyugodt modorúnak látszott, ha valaki még nem tapasztalta vad, hirtelen haragjának kitöréseit. Gyűlölte az arisztokráciát. A népet nem gyűlölte – a népet megvetette. Barbár hordának tekintette, amely mindig készen áll a fosztogatásra, és csak akkor boldog, ha vérben úszik. Dölyfe nem ismert határt. Nem is titkolt gőgje magasságából nézett le minisztereire, dühös és gúnyos kitöréseivel megalázta őket. Durván tudott lecsapni ellenségeire, ha szükségesnek látta, hogy megmentse a burzsoázia hatalmát, vagy erősítse a királyét – azét a királyét, akit megvetett, és akit mégis hűségesen szolgált.

A király és uralmának megerősítése érdekében meg kellett semmisíteni a republikánusok befolyását. Ez a befolyás erős volt, és napról napra erősebb lett. A republikánusok gyűlöltek a királyt, és ami még rosszabb volt: könyörtelenül kinevették. Papagájnak és körtének nevezték (fejének alakja után). Felkeléseket és lázadásokat szerveztek, föl-tüzelték a nép dühét, általános választójogot követeltek, megpróbálták bevonni Franciaországot a lengyelek, belgák és olaszok védelmi háborújába; terrorral és fosztogatással fenyegetőztek. Franciaországnak – Périer szerint – nem lehet tekintélye és méltósága, rendje és jóléte, amíg a

republikánusokat el nem nyomják. Ezért szentelte Périer egész erejét ennek a leghalaszthatatlanabb és legfontosabb feladatnak: megtörni a republikánusok erejét.

Két és fél hónap múlt el azóta, hogy Evariste harmadszor küldött dolgozatot a francia akadémiának. Amikor kéziratának sorsa felől tudakozódott, azt mondták neki, hogy monsieur Lacroix és Poisson referensek tanulmányozzák.

Lacroix akkor már öreg volt; neve ma már jelentéktelen a matematika történetében. Poisson kis ember volt, mindig méltóságteljesen viselkedett, és soha nem dobott volna egy matematikai munkát a papírkosárba. Szakmája főleg az alkalmazott matematika volt, az algebra problémái iránt nem nagyon érdeklődött. Amióta Cauchy követte a Bourbonokat a számkivetésbe, Franciaországban nagy és híres matematikus nem maradt.

Büszkén és keserű mosollyal mondta Evariste magában: „Csak *egy* nagy élő matematikus van Franciaországban. És én vagyok az egyetlen, aki ismerem.”

1831. március 31-én Galois levelet írt a francia akadémia elnökének:

Merem remélni, hogy Lacroix és Poisson urak nem fogják rossz néven venni, ha emlékeztetem őket az egyenletek elméletéről szóló tanulmányra, amelyet három hónappal ezelőtt elbírálásra kaptak.

Az ebben a tanulmányban foglalt eredmény egy része annak a munkának, amelyet a múlt évben a matematikai nagydíjért folyó versenyben nyújtottam be.



Evariste Galois
Emlékezetből rajzolta öccse, Alfred Galois
1848-ban

Ebben megadtam azokat a szabályokat, amelyek alapján minden esetben fel lehet ismerni, hogy egy egyenlet megoldható-e gyökmennyiségekkel vagy sem. Mivel ez a feladat mindeddig a matematikusok számára ha nem is lehetetlennek, de legalábbis rendkívül nehéznek tűnt, a bizottság a priori föltette, hogy nem tudhatom megoldani ezt a feladatot – elsősorban azért, mert Galois-nak hívnak, és azonkívül mert diák voltam. Nekem pedig azt mondták, hogy kéziratom elveszett.

Ez a lecke elég lehetett volna. Mégis, az akadémia egy tiszteletreméltó tagjának tanácsára munkámat kivonatossan újra leírtam, és Önnek benyújtottam.

Kérem, Elnök Úr, nyugtasson meg, és kérdezze meg Lacroix és Poisson urakat, vajon félretették-e dolgozatomat, vagy pedig jelentést szándékoznak róla előterjeszteni az akadémiának.

Fogadja Elnök Úr hódolatom kifejezését.

Mély tisztelője
Evariste Galois

1831. április 15.

A feloszlatott Nemzeti Gárdatüzérség tizenkilenc tagját elfogták, és azzal vádolták, hogy 1830 decemberében, X. Károly minisztereinek pöre idején összeesküdtek Lajos Fülöp ellen. Az államügyész azzal vádolta őket, hogy a népnek ágyúkat szándékoztak kiadni, forradalmat akartak szítani, és a monarchiát meg akarták dönteni.

Cavaignac, Guinard, Pécheux d'Hérbinville és még tizenhat más személy volt a vádlott. A kiválasztás véletlen-

nek látszott, mert a legaktívabb tüzérek némelyike bántatlan maradt. A kormány elsősorban példát akart statuálni, mielőtt más republikánusokat üldözne.

A tárgyalás napján Galois az igazságügyi palotába ment. Az épületet a városi őrség vette körül, az udvarokban lovasság állt készenlétben. Evariste keresztülfurakodott az egyenruhás sorokon és a munkások és diákok tömegén; újra meg újra fel kellett mutatnia belépőjegyét, mielőtt a túlsúfolt tárgyalóterembe lépett. A csinos, elegáns nők közül, akik a termet megtöltötték, egy sem vette észre Evariste-ot: mind a tizenkilenc hőst bámulta, csillogó szemekkel.

Galois, míg figyelt, rokonszenvet, sőt közösséget érzett a vádlottakkal. Igen, ilyen érzések éltek benne. A tizenkilenc vádlott ügye az ő ügye is volt. Ugyanakkor azonban valami rossz mellékíz zavarta, lehűtötte lelkesedését, és büntudatot keltett benne.

Azon kapta rajta magát, hogy nemcsak a vádlottakra, sorsukra, pörük kimenetelére gondol, hanem saját magára is. Ez ideig mindenki akadályokat gördített az útjába. A Louis-le-Grand-ban és az École Normale-ban gyötörték; az akadémia rosszul bánt vele; a Politechnikai Főiskolán igazságtalanságot követtek el vele szemben; mint republikánus el volt készülve arra, hogy üldözik, azonban ezt az üldöztetést – az egyetlent, amely hírhez és dicsőséghez vezetett –, ezt az egyet megtagadták tőle. Miért nem vonták vád alá őt is a többiekkel együtt? Hát nem volt ő is december 21-én a Louvre-ban? Nem volt-e kész a néppel szövetkezni és megdönteni *annak* az embernek az uralmát? Nem, nem volt igaz, hogy a kormányzat nem üldözte

őt. Üldözte a legszörnyűbb módon: üldözte azzal, hogy tudomásul sem vette a létét! Megpróbálta elnyomni ezeket a gondolatokat és figyelmét a tárgyalásra irányítani. Hal-lotta, amint az elnök, monsieur Hordouin, Pécheux d'Hérbinville-hez fordult:

„Ön ellen az a vád, hogy fegyvereket tartott és osztott szét. Elismeri ezt a tényt?”

A bíró az asztalra mutatott, ott heverték a töltények, amelyeket a vádlott lakásán foglaltak le. Selyempapírba voltak csomagolva, és rózsaszín címszalag ékeskedett rajtuk.

Galois feszülten várta d'Hérbinville válaszát. Ugyanakkor azonban egy keserű gondolata támadt:

„Mit felelnék én, ha nekem tennék föl ezt a kérdést, és ezek a nők mind rám néznének?”

Pécheux d'Hérbinville végignézett a bírákon és az esküdteken. Szemének pillantása épp oly jéghideg volt, mint azon a júliusi napon, amikor Galois először látta őt mint szónokot a városháza előtti téren. Nyugodtan, hangsúlyozva felelte:

„Nemcsak, hogy elismerem, méltóságos uram, de büszke vagyok rá. Igen, voltak fegyvereim, sőt fegyverek tömege volt birtokomban. És szívesen elmondom Önnek, hogyan jutottam hozzá. Júliusban elfoglaltam egymás után három őrséget – egy maroknyi ember élén, a legszörnyűbb tűzben. A katonáktól, akiket legyőztem, elvettem a fegyvereket. A népért harcoltam, mert a katonák lőttek a népre. Vajon bűnös vagyok-e, amiért elvettem a polgárok megsebesítésére és megölésére szánt fegyvereket?”

Taps üdvözölte ezeket a szavakat. Galois is tapsolt, miközben ezt mondta magában:

„Eljön az én időm is. Nem tudjátok megvonni tőlem ezt a szószéket. Nem tudtok majd semmibe venni engem.”

Azután eljött az a pillanat, amire a közönség várt. Megkérdezték Cavaignacot, hogy bűnösnek érzi-e magát.

A szónok, a nép hőse ránézett az esküdtekre, azután a közönségre, és így szólt, miközben elegáns mozdulattal az ügyészhez fordult:

„Önök azzal vádolnak, hogy republikánus vagyok. Az én szememben ez a vád egyszersmind dicsőség és apai örökség is. Az én apám kiáltotta ki egész Európa előtt a köztársaságot a nemzeti konvent nevében. Védte a köztársaságot; emigrációban halt meg tizenkét évi száműzetés után. Apám szenvedett a köztársaság ügyéért, amelyet oly sokan elárultak. Ezt az utolsó hódolatot tudta nyújtani öregkorában hazájának, amelyet fiatalságában oly bátran megvédett. Az ő életcélja határoz meg minden érzést, amely bennem, fiában él. Örökségül kaptam az eszményeket, amelyekben hitt, és amelyekért harcolt. Tanulmányaim, életem, tapasztalataim csak megszilárdítottak meggyőződésemben. Álszenteskedés és félelem nélkül jelentem ki teljes szívemből: republikánus vagyok.”

Galois szívében fokozatosan elcsitultak a nyugtalanító hangok, elolvadtak Cavaignac szavainak és pillantásának tüzeiben. Most érezte Evariste, hogy egy a közönséggel abban az érzésben, amely a szeretet és a bámulat könnyét csalta oly sok szembe.

„Önök összeesküvéssel vádolnak bennünket. Ez üres vád. Összeesküvések keveset számítanak. Összeesküvések-

kel sem forradalmat előidézni, sem megnyerni nem lehet. A forradalmakat a nép dühe, elszántsága szüli. Mi, republikánusok, hiszünk a népben. Ha összeesküdnénk, ez azt jelentené, hogy elvesztettük türelmünket, elvesztettük hitünket a népben. Ilyen bűnt a republikánusok nem követtek el. Nem esküdtünk össze. Nem! Nem mi voltunk az összeesküvők!”

Hangját fölemelve mutatott az ügyészre.

„A monarchia az, amely összeesküdött a nép ellen. Tervszerűen összeesküdött, amikor kiadta a rendelkezéseket. Összeesküdött a múltban, és meg fogja tenni a jövőben is. Nekünk, republikánusoknak, nem kell sietnünk. El kell jönnie a mi időnknek, és a mi időnk el is fog jönni. A világ népei megindultak. Azok, akik úgy tesznek, mintha uralkodnának, maguk alatt vágják a fát: elpusztítják saját erejük forrását. Az ő tetteik idézik elő a forradalmakat, nem a mi összeesküvésünk. Nemsokára odajutunk, hogy maga az isten is nehezebben tudná kormányozni, mint megváltoztatni, átalakítani, újjáépíteni országunkat. Az 1793-as év vérengzéseit ezerszer vetették a republikánusok szemére, de azok, akik szeretik Franciaországot, tudják, hogy a konvent védte hazánk szent földjét, és a konventtől indult ki minden nagy politikai eszme.

A forradalom! Ti a forradalmat támadjátok! Milyen balgaság! A forradalom magában foglalja az egész nemzetet – az egész népet, pusztán azok kivételével, akik a nemzetet kizsákmányolják, akik a nép rovására híznak. A forradalom? A mi hazánk az, amely szent küldetését teljesíti, amikor felszabadítja a népet; a gondviselés bízta meg ezzel; egész Franciaország az, amely a világgal szemben tel-

jesíti kötelességét. Ami minket illet: hisszük, teljes szívünkben, hogy teljesítettük kötelességünket hazánkkal szemben, és bármikor szüksége lesz ránk Franciaországnak, akármit is kíván tőlünk, hű fiaiként fogunk engedelmeskedni.”

A közönség tombolt: a férfiak a levegőbe dobálták kalapjukat, az emberek összeölelkeztek, és fölmásztak a padokra; sokkal felindultabbak voltak, semhogy kiabálni vagy tapsolni tudtak volna, sokkal meghatottabbak, semhogy szégyellték volna könnyeiket.

Negyvenhat kérdést tettek föl az esküdteknek. A tárgyalás utolsó napján, délben háromnegyed tizenkettőkor az esküdtek visszavonultak a tanácskozásterembe. Fél négykor jelezték, hogy az esküdtek ülése véget ért. A terem zsúfolva volt hallgatókkal, és ezrek várták kívül az ítélet-hirdetést.

Az esküdtszék elnöke kihirdette:

„Becsületemre, Isten és ember előtti lelkiismeretemre, az esküdtek válasza az első kérdésre: Nem. A vádlottak nem bűnösök. A második kérdésre a válasz: Nem. A vádlottak nem bűnösök . . .”

Negyvenötször ismételte a „nem bűnösök” szavakat. Minden ismétlésnél nőtt a közönség öröme és izgalma, míg elérte azt a pontot, amikor már nem lehetett fönn tartani a rendet és a csendet. A negyvenhatodik „nem bűnösök”-nél szétrobbant a csend, és ordítózássá, tapssá, kalaplengetéssé alakult át. Látni lehetett, hogy az elnök ajka mozog, de szavait már senki sem hallotta. Mindenki tudta, hogy fölmentette a vádlottakat. A közönség közül néhányan fölugráltak a padokra, előretolakodtak, hogy kezét

szoríthassanak a tizenkilencel, és megöleljék őket. Mások kirohantak a teremből, hogy megvigyék barátaiknak a jó hírt. Az öröm és a lelkesedés a tárgyalóteremből áterjedt az utcán járó népre. Itt akkorára nőtt az izgalom, hogy a vádlottakat most nagyobb életveszélybe sodorta a nép szeretete, mint előbb a kormányzat gyűlölete. A nép könnyen széttéphette volna a vádlottakat ölelésével. Néhánynak úgy sikerült megmenekülni az ünneplés elől, hogy egy oldalajtón hagyta el az igazságügyi palotát.

Pécheux d'Hérbinville négy barátjával kocsiba szállt. Megparancsolták a kocsisnak, hogy hajtson tovább, amilyen gyorsan csak lehet. De fölismerték őket, megállították a kocsit, kinyitották ajtaját. A tömeg vitte tovább az öt férfit. Meghajoltak, integettek a zsebkendőjükkel, a város visszhangzott az örömujjongástól és kiabálástól.

Galois figyelte ezt a jelenetet. Érezte, hogy örömébe enyhe keserűség keveredik. A hiúság mérge gyökeret vert lelkében, és noha még kicsi és gyenge volt, sem erőszakkal, sem jó szándékkal nem lehetett kiirtani.

1831. május 9-e, hétfő

Ezen a napon délután öt órakor összegyűltek a felmentett tizenkilenc tiszteletére rendezett bankett résztvevői a „Burgundiai Szüret”-hez címzett vendéglő nagy éttermében.

Azok gyűltek itt össze, akik jobban gyűlölték „azt az embert”, mint bárki más Párizsban. Ha ezt a kétszáz em-

bert elégetnék vagy megmérgeznék, a köztársasági mozgalom elveszteni vezetőit és hőseit.

A sült csirke jó volt, a csemege ízletes, és minden vendég előtt egy üveg bor állt. Amikor érkezett a pohárköszöntők ideje, fölállt monsieur Hubert, a bankett főrendezője. Kihirdette, hogy Marrast a hivatalos szónok, és ő fogja felköszönteni a tizenkilencet. Marrast, „a forradalom márkija” fölállt. Finom vonásai voltak és dús, fűtös haja. Sima gúnnyal beszélt a rendszerről, amely megpróbált erőt és elszántságot mutatni a tizenkilencek pörében, ehelyett azonban csak butaságát és gyengeségét tárta föl. Majd fölemelte poharát.

„Polgárok! A tizenkilenc republikánusra, akik szavaikkal és cselekedeteikkel magasra emelik Franciaország becsületét!”

„Éljenek a tizenkilencek!”

„Éljen a köztársaság!”

Cavaignac felelt a tizenkilencek nevében:

„Csak tegnap lapozgattam át a *Moniteur*-t: a tudósításokat ama dicső napokról, nagy tettekről és roppant háborúkról, a francia népnek jogai kivívásáért folytatott hatalmas kísérletéről. Gondolatban követtem ezt a ragyogó utat, amelyet a szabadság szelleme tört magának az utolsó negyven évben, követtem az eseményeket, amelyek megrázták a földgolyót az Északi-sarktól a Délig.”

Beszélt Franciaországról, a szabadság szülőföldjéről és Franciaország jelenlegi harcáról. Majd azt mondta:

„Gondoljunk arra barátaim és polgárok, hogy nem állunk egyedül ebben az órában. Nemcsak Franciaország ügyét képviseljük és védelmezzük. Minden szabad ember

ügye egyben a mi ügyünk is. A mi ügyünk a lengyel nép ügye is, amely oly bátran küzd a cárok durva önkénye ellen. Segítségére siettünk a szükség órájában? Adtunk-e egyebet, mint könnyeket régi fegyvertársunk számára? Lengyelországban ma egy új közmondás terjedt el: »Isten magasan van és Franciaország messze.« Igen, a jelenlegi Franciaország messze áll mindazoktól, akik szabadságukért harcolnak. Messze Lengyelországtól, messze Belgiumtól és Olaszországtól, messze a világ minden elnyomott nemzetétől, és messze, talán a legmesszebb saját népétől.”

„Franciaország jövője, az egész szabadságszerető világ jövője, a republikánusoké.”

Ismét fölemelte poharát:

„Franciaország jövőjére: legyen erős, dicső és szabad, hozzon szabadságot minden elnyomottnak!”

A poharak ünnepélyesen fölemelkedtek – csak lassanként kezdte a beszélgetés moraja ismét megtölteni a termet.

Amikor a palackok kiürültek, a beszédek rövidebbek és kevésbé ünnepélyesek lettek. A pohárköszöntők most rövid jelszavakból álltak, amelyeket feldobtak, és „Éljen!” vagy „Le vele!” kiáltással elkaptak.

„Az 1789-es forradalomra!”

„Nem, nem 89-re. A 93-as évre!”

„Robespierre-re!”

„Éljen a konvent!”

Monsieur Hubert kényelmetlenül érezte magát. Ezeket a pohárköszöntőket nem vették tervbe, és nem akarta, hogy folytatódjanak. Fölemelte poharát, és így kiáltott:

„Raspailra, a bátor polgárra, aki visszautasította a becsületrendet!”

„Éljen Raspail!”

Galois egy vegyészhallgatóhoz, Biliard-hoz fordult, aki vele szemben ült:

„Monsieur Hubert nem szívesen hallgatta a Robespierre-re mondott tósztokat.”

„És nem ő volt az egyetlen. Láttad volna monsieur Dumas arcát, amikor a 93-as évet említették! Ezek valódi nyárspolgárok, nem olyan emberek, mint mi. Kétségbe vonom, hogy egy Lajos Fülöpre mondott pohárköszöntő jobban bosszantaná őket.”

Galois izgatottan válaszolt, enyhén mámoros hangon:

„Drága Biliard-om, igazad van, tökéletesen igazad van. Tósztot kell kivágnunk Lajos Fülöpre.”

„Részeg vagy!”

„Egy cseppet sem. Tósztot fogok kivágni Lajos Fülöpre.”

„Ha nem vagy részeg, akkor bolond vagy.”

„Nem, sem részeg, sem bolond nem vagyok, és Lajos Fülöp egészségére fogok inni.”

„Ha megteszed, a torkodnak ugranak. És én is megteszem, Isten engem úgy segítjen!”

„Nem, senki sem meri majd megrongálni az én drága torkomat, ha Lajos Fülöp egészségére iszom, Isten engem úgy segítjen!”

Kicsi, de erős kórus dörögte:

„Dumas, Dumas, Dumas mondjon pohárköszöntőt!”

Dumas fölállt. Sötét, fényes bőre volt, mint egy néger-

nek, és kék szeme. Feltűnő vörös mellényén borpecsések voltak. Túlhajtott kézmozdulatokkal beszélt:

„A művészetre! Toll és ecset járuljon hozzá éppúgy, mint a lőpor és kard, a társadalmi megújodáshoz, amelynek életünket szenteltük, és amelyért készek vagyunk meghalni.”

„Éljen a művészet!”

„Éljen Dumas!”

„Az 1830-as forradalomra!”

Raspail fölállt:

„Az 1831-es év napfényére! Süssön olyan melegen, mint az 1830. évi, de ne vakítson, mint az!” (Hosszan tartó tettség.) „Jöjjön el nemsokára egy új forradalom!”

„Mielőbb! Mielőbb!”

Hirtelen fölharsant egy hang:

„Lajos Fülöpre!”

A kedélyek egyszerre kijózanodtak – püsszegni kezdtek. Mindenki fölállt, és abba az irányba nézett, ahonnan a hang jött. Talán egy kém volt itt, akinek nyelvét megoldotta a bor? A kezek ökölbe szorultak – készen arra, hogy visszalökjék ezeket a szavakat annak a szájába, aki merészelte kimondani őket. Tolakodva és lökdösődve tódultak mind ugyanabba az irányba.

Ekkor másodszor hallották:

„Lajos Fülöpre!”

Most meglátták Galois-t. Bal kezében egy pohár bort tartott szívéhez egészen közel. Jobb kezével a pohár fölött egy tört fogott, melynek hegye a bor felszíne felé irányult. Mindkét kezét erősen ökölbe szorította – egyiket a pohár, másikat a tör körül. Úgy állt ott, mint egy szobor, mely

csak azért kelt életre, hogy kétszer kimondja a halálos ítéletet a franciák királya fölött.

A tömeg megváltozott; megszűnt tömeg lenni. Az imént még egyesült közös dühben az ellen, aki merészelt tósztot kívágni Lajos Fülöpre. De most a kétszázak tömege kétszáz egyénre forgácsolódott.

A Théâtre Français egyik színésze ezt suttogta barátja, Alexandre Dumas fülébe:

„Menjünk. Egyre veszélyesebb lesz.”

Dumas-nak sem tetszett az eset.

„Túl messze megy, túlságosan messze. Éretlen kölyök. Nem szabad a király életét fenyegetni.”

Gyorsan elhagyták a termet.

Pécheux d'Hérbinville úgy nézett Galois-ra, mintha semmi köze sem volna az ügghöz, és alig nyitott ajakkal azt mondta:

„Bolond vagy.”

Raspail rámosolygott Galois-ra, és elhagyta a körülötte képződött kört. Sok vendég gyorsan elment, de több mint a fele maradt. És azok, akik ott maradtak, hangosan ujjongtak. Boldogok voltak, hogy elnyomott gyűlöletük világos kifejezésre talált, míg eddig csak hervadt jelszavakban és közvetett fenyegetésekben lépett föl. Ez a gesztus éles és hegyes volt, mint a tör, és erőteljes, mint az ököl, mely a tört markolta.

Egyesek fölragadták a kést az asztról, fölemelték félig telt vagy üres borospoharukat, utánózták Evariste mozdulatát, és kórusban kiáltották:

„Lajos Fülöpre!”

Mások, akik messzebb álltak, csak ökleiket emelték föl,

mintha az egyikben a poharat, másikban a tört tartanák, és azt kiáltották:

„Lajos Fülöpre!”

Miután többször egymás után ugyanazokkal a mozdulatokkal ismételték a kiáltást, új jelszót kerestek. Egyikük megadta:

„A Place Vendôme-ra!”

Több mint száz republikánus menetelt a „Burgundiai Szüret”-hez címzett vendéglőből a Place Vendôme-ra. Galois-t az első sorba tolták. Amikor a térre érkeztek, újra elkezdtek kiáltozni jelszavukat a fenyegető mozdulattal. Néptömeg gyűlt össze, és értetlenül nézte a két fölemelt ököl bűvös jelét. Amikor megmagyarázták az értelmét, tetszett nekik, és ők is részt vettek a tüntetésben. A bankettől jövő republikánusok és a téren összekerült emberek testvéri egységet alkottak, a bortól és a győzelem előérzetétől mámorosan. A Marseillaise-t énekelték, táncoltak a Place Vendôme győzelmi oszlopa körül, és fölemelt ököllel ismételték:

„Lajos Fülöpre!”

Senki sem lépett közbe. Az emberek jókedvűek és boldogok voltak, mintha bűvös mozdulatuk a világ minden zsarnokságát ledöntötte volna.

1831. május 10-e

A rendőrség mindent tudott: tudta, milyen beszédek tartottak, és milyen pohárköszöntőket mondtak. Tudta, hogy a király életét fenyegették, ismerte annak a republikánus-

nak a nevét, aki ezt megtette. Tudta, ki hagyta el felháborodva a termet, és ki maradt. Mindent tudott.

A hatóság elfogatási parancsot adott ki Galois ellen. Másnap korán reggel megjelent nála a várt látogatás. Egy rendőrbiztos és egy csendőr átkutatta a szobáját, és magukkal vitték őt a rendőrségre. Hárman léptek be a nagy, komor ház kicsi szobájába. A tiszt ásított; anélkül, hogy abba-hagyta volna egy fogpiszkálóval végzett tevékenységét, átvette a biztostól az elfogatási parancsot, és átvételi elismervényt nyújtott át neki. Ez az előjáték két unott ember között indította meg az igazságügyi gépezet működését Evariste Galois ellen.

A biztos elhagyta a szobát. A csendőr Galois-t egy folyosón keresztül sötétzöld ruhás rendőrökkel teli, hosszúkás terembe vezette; hivatalnokok ültek az asztaloknál, és foglyok álltak előttük. Közülük egyesek öregek voltak, mások fiatalok; egyeseken lánc volt; mind nyomorultak, rosszul öltözöttek és piszkosak. A szoba végén tolóablak mögött egy ember ült, aki pénzt számolt, és számokat írt egy darab papírra. A csendőr szelíden ehhez a tolóablakhoz tolt a Galois-t. Most majd átéli az eljárásnak mindazon részleteit, amelyekről oly gyakran hallott republikánus barátaitól. Milyen örömmel cserélték ki tapasztalataikat, és adtak jó tanácsokat a kezdőknek, akik még nem szagolták a latrina-vödröt! Igen, igazuk volt, a tolóablak úgy nézett ki, mint egy színházi pénztár.

A mögötte ülő ember megkérdezte:

„Kabin vagy Saint-Martin?”

Igen, éppen olyan volt, ahogyan mesélték. A magán-

zárkáért – a kabinért – fizetni lehetett, vagy a többiekkel a Saint-Martinbe jutott az ember.

„Kabin.”

Fizetett és nyugtát kapott. Majd a csendőr átadta őt egy zöldegyenruhásnak. Ez Galois-t egy asztalhoz vezette, ahol kiürítették zsebeit.

A tisztviselő egy darab papírt vett elő, és anélkül hogy fölpillantott volna, megkérdezte:

„Neve?”

„Evariste Galois.”

Két l-lel írta a nevet, és Evariste még annyi fáradságot sem vett, hogy kijavítsa.

„Kora?”

„Húsz.”

„Foglalkozása?”

Evariste egy pillanatig gondolkozott. Majd azt felelte:

„Tanár.”

„Születési helye?”

„Bourg-la-Reine.”

„Jelenlegi lakcíme?”

„Rue des Bernardins 16.”

„Magassága?”

A rendőr megmérte Galois-t, és azt mondta:

„167 centiméter.”

A tisztviselő leírta a számot, és morgott:

„Hajszín” – fölnézett, és azt írta: barna.

„Szemöldöke?” Fölnézett és írta: „Ugyanolyan.” Az-

után azt írta: „Homloka: szögletes. Szeme: barna. Orra: nagy. Szája: kicsi. Álla: kerek. Arca –” . . . Az érdeklődés egy szikrája élénkítette meg a tisztviselő szemét. Elgon-

dolkozva nézett Evariste-ra, majd határozottan leírta: „Ovális.”

Miután ezek a formaságok véget értek, a rendőr karon fogta Galois-t, folyosókon és lépcsőkön keresztül vezette, végül kinyitott egy ajtót, és így szólt:

„Ez a maga kabinja.”

Evariste belépett a zárkába. Sokáig tartott, míg a zárat kellően lezárták, és sok csikorgás és nyikorgás után hallotta a távolodó léptek zaját.

Nézte a közvetlenül a tető alatt vágott ablakocskát, amelyen keresztül parányi kék foltot látott, megszakítva fekete rudakkal. Az ablakon át egy keskeny fénysugár jött be, és megvilágította a szemközti falnál álló bútordarabot. Nem, ez nemcsak bútordarab, hanem jelkép is volt. Evariste sok mesét hallott erről a tárgyról: hogyan gyötörte ez a foglyokat a nap hosszú óráiban, és milyen hasznos volt nekik a szükség rövid perceiben.

A latrinavödör fémből készült, és durva fafedele volt. Olyan magas volt, mint egy szék, és a padló egy négyzet-lábnyi területét foglalta el. Ezen a forró napon bűze behatolt az orrba, szájba és tüdőbe még akkor is, ha az ember megpróbált nem lélegzeni. A foglyok esküdöztek, hogy bár minden reggel kiűrik, még nem mosták ki azóta a nap óta, amikor csinálták, és az a nap bizonyára a világ teremtésének napja volt.

Az idő csak akkor múlik, ha az ember gondolatokat és cselekedeteket feszít keretek közé, máskülönben megtagadja a mozgást, és megáll. Galois elkezdte kimérni „kabin”-ját. Lassan, módszeresen és gondosan végezte ezt. Nem tanulta-e a Louis-le-Grand-ban és később az École

Normale-ban, hogy minden kísérletet háromszor kell ismételni, és azután az átlagot kell venni? Az eredmény nyolcszor hat láb, azaz negyvennyolc négyzetláb volt.

Megnézte az ágyat. Keményfából készült, szalmazsákkal, piszkos fejpárnával és két durva lepedővel. Megfogta őket, és megállapította, hogy durvábbak, mint a szalmazsákban levő szalma. Megérintette a takarót, és megállapította, hogy durvább, mint a lepedők.

Amikor az ágy vizsgálatát befejezte, áttért a többi bútorra. Nem sok megvizsgáltnivaló volt: egy szék és egy asztal, amelyet ráérő kezek faragásokkal díszítettek. És a falak! Kezdőbetűk és aláírások borították – egyeseket ceruzával, másokat körömmel írtak föl. Közöttük férfiak és asszonyok tisztességtelen ábrázolása, meztelen testek, bizonyos testrészek nagyítva és különösen hangsúlyozva. A neveket és rajzokat részben keltezéssel és felírásokkal látták el, ezek részben trágarak, részben forradalmiak voltak.

Az ajtó melletti szürke falon egy nyomtatott papír függött. Galois figyelmesen tanulmányozta. Hirdetmény volt, melyet az intézet igazgatója írt alá. A szoba napi árát tüntette föl, majd a berendezés részletes felsorolása következett. Galois elolvasta a felsorolást, és összehasonlította azal, ami körülötte volt.

A berendezési tárgyak felsorolása csak kevés sort foglalt el. Alatta világosan és félreérthetetlenül az állt, hogy a „kabinért” naponta kell fizetni, hogy a lakó felelős a berendezés épségben tartásáért, és a bérlet, ha a napi bért a szobáért nem fizeti meg, azonnal átszállítják a Saint-

Martinbe, a börtönök történetében hírhedt, rémséges helyre.

Galois kétszer olvasta el a listát és a megjegyzéseket. Azután levetette kabátját és a cipőjét. Némi megkönnyeb-
büléssel állapította meg, hogy a bűz lassanként elviselhe-
tőbbé válik számára. Elhatározta, hogy fölírja nevét a
falra, de ehelyett az elliptikus függvényekről kezdett gon-
dolkodni.

Gépiesen lefeküdt az ágyra. Ekkor a bal karján viszke-
tést érzett. Amikor vakarózott, a viszketést följebb érezte.
Átvizsgálta az ágyat, és a takarón egy kis sötétvörös polos-
kát látott, amint nagyon lassan mászott előre. Megölte, az
ujja piros lett, amint a poloskát szétnyomta. Bűze olyan
éles volt, hogy pillanatokig még a latrinavödör szagát is
elnyomta. Evariste levetette az ingét, és két poloskát talált
a testén. Azt gondolta: „Legalább van egy foglalkozásom,
amivel az időt kitöltöm.”

Nemsokára megérkezett az ebéd. Az ajtó kis ablaknyílá-
sán át betoltak egy tányér babot, benne egy fakanállal és
egy korsó vizet. Egy hang a nyíláson keresztül közölte,
hogy rendelhet magának privát ételt, ha fizet érte. Arra a
gondolatra, hogy a latrinavödör és a poloskák bűzének
légkörében kell táplálkoznia, rosszullet környékezte. Víz
ivott, a babhoz nem nyúlt.

Megint lefeküdt. Megszállták az algebrai egyenletek és
az elliptikus függvények kapcsolatára vonatkozó gondola-
tok. Néhány perccel később elfelejtette, hol van. Keze gé-
piesen vakarta testének viszkető helyeit, és hajtotta a legye-
ket. Már messze eltávozott cellájából – még a bűdösség
sem zavarta.

Galois-t másnap a rendőrségről a Sainte-Pélagie börtönbe vitték át. Tizenegy más emberrel együtt állt a „salátáskosár” előtt. Így nevezték a foglyok azt a kocsit, amelyben egyik fogházból a másikba vitték őket.

A „salátáskosár” kívülről ragyogó tisztának és fényesnek látszott. Egy csendőr – nem valami szelíden – segített a foglyoknak fölmászni a magas kocsi belsejébe, és azután rájuk zárta az ajtót.

Bent sötét volt. Valami fény jött be a kocsi elején levő rácson át; ezen a nyíláson keresztül Galois két egyenruhás hátat látott. A hosszanti falon négy, tíz centiméter átmérőjű lyuk volt. E fal mentén elhelyezett padok a közép felé ferdén ereszkedtek lefelé. Galois, mint a „salátáskosár” minden utasa, azt kérdezte magában, miért készítették a padokat ilyen különös módon. Talán azért, hogy az őrizeteket annyira elfoglalja az egyensúlyuk fenntartása, hogy ne tudjanak egymással beszélni? Valóban mindenki hallgatott, és kezét a szemben ülő térdéhez feszítette.

Az apró nyílásokon keresztül Evariste felismerte a Louis-le-Grand falait, amint a kocsi elhaladt mellette. Most először tűnt neki kellemesnek a visszaemlékezés erre az intézetre: arra a békés világra, amely örökre letűnt; a falakra, amelyek megvédték a külvilágtól – attól a világtól, amely veszélyesebb és kegyetlenebb volt, mint mindaz, amit a Louis-le-Grand tanárai kigondolhattak.

A robogó kocsi lármája összevegyült a ló nyakán levő csengő barátságos csilingelésével. Ezek a csengők adták

hírül Párizs polgárainak, hogy az állam ellenségei utaznak itt, és kocsijuk előbbre való, mint a gazdagok fogatai.

Végre megérkezett a kocsi a Sainte-Pélagie-hoz, és megállt a rue du Puits-de-l'Ermite utcai kapunál. A csendőr és a kocsis lemásztak ülésükről, és kinyitották a vaskaput. Egy lovas csendőr, aki egész úton követte a kocsit, sötét arccal felügyelt a három politikai fogoly kirakodására, akiket ebbe a fogházba rendelték. A kocsis segített nekik a leugrásnál, és szemérmetlenül nyújtotta tenyerét, borra-valót követelve fáradságáért. A Sainte-Pélagie-nak erre a nyomorúságos utcára nyíló kis rácsos ablakai megteltek arcokkal.

„Isten hozott! Isten hozott benneteket új otthonotokban!”

„Éljenek a mi új hazafiaink!”

Amikor a jövevények beléptek az épületbe, a régi lakók összegyűltek az udvarban az újak üdvözlésére. Galois-t örömkialtással, a két főlemelt ököl mozdulatával üdvözölték. A foglyok hallottak és olvastak a banketről. Most arra kérték Evariste-ot, mesélje el minden részletét.

A Sainte-Pélagie börtön három, egymástól elszigetelt részből állt. Az egyiket, amelyiknek a bejárata a rue du Puits-de-l'Ermite-re nyílt, a politikai foglyok részére tartották fenn. Itt a foglyok szabadon járkálhattak a nagy udvarban, beszélgethettek, politizálhattak és vitatkozhattak. Bemehettek a sötét és piszkos kantinba, ott írhattak, élelmiszert vásárolhattak, ostáblajátékot játszhattak, leihatták magukat.

Nem nagyon vigyáztak rájuk; hangos kifejezést adhattak gyűlöletüknek, és dicsekedhettek azokkal a tetteikkel,

amelyekért idekerültek. Ezek a történetek gyakran eljutottak a spiclik hegyezett füleihez, akik nagyon jól tudták, hogyan kell barátságot színlelni és vallomásokat kicsalni.

Este a foglyoknak vissza kellett menniük celláikba, amelyeket ekkor az örök lezártak, és csak kora reggel nyitottak újra ki. Voltak kis cellák kevés fogoly részére, és nagyok, mintegy hatvan ágygal. Sok cellát ajtó kötött össze a másikkal – ezt az ajtót éjjelre lezárták.

Senki sem maradhatott egyedül egy pillanatra sem. Újságok és látogatók hozták be a külvilág visszfényét. Az újonnan jötteket vég nélkül faggatták: Mi újság Párizsban? Mit csinálnak a republikánusok? Van-e remény új forradalomra? A foglyok már előre tudták a választ, mégis oly mohón hallgatták a régi históriák ismétlését, mint a gyerekek – korlátlan idő állt rendelkezésükre, és nem volt foglalkozásuk –, köptek, amikor Lajos Fülöp vagy Casimir Périer került szóba, ápolták gyűlöletüket és reményüket a bosszúra.

A politikai foglyokon (és a magukat politikai foglyoknak kiadó spicliket) kívül, kétszázötven tíz-tizenkét éves gyerek is volt a Sainte-Pélagie-ban – elhagyott gyerekek, akik senkinek sem hiányoztak, és akiket senki sem szeretett: Párizs utcáin úgy szedték föl őket, mint a gazdátlan kutyákat. Miért dugták őket a politikai foglyok közé? Kétségtelen, hogy ezek minden forradalomhoz és minden felkeléshez csatlakoztak. Kétségtelen, hogy bátorságuk lefegyverezte a katonákat, és megmutatta a felnőtteknek, hogyan kell harcolni. És itt, ahol felnőttekkel voltak összefoglalva, ahol politikai vitákat hallgattak végig, és harci játé-

kokat játszottak az udvarban, itt megtanultak még nagyobb elszántsággal harcolni és még hevesebben gyűlölni.

A börtönigazgatóság egy házaspárt alkalmazott a gyermekek gondozására. A férfi jóságos volt hozzájuk, énekelni, olvasni és írni tanította őket. Felesége is jól bánt velük, megfoltozta rongyaikat. A gyerekek kutyahűséggel viszonzták ezt a jóságot és avval a felgyülemlett szeretettel, amelyet senkire sem pazarolhattak.

A gyermekeknek este korán be kellett menniük cellájukba. Ilyenkor tartották a foglyok napi „ájtatosságukat”. Föltűzték a trikolórt az udvar közepén, és hajadonfőtt állták körül a szabad, köztársasági Franciaország jelképét. Mindnyájan énekeltek a Marseillaise-t. A gyerekek cellájuk boltozatos ablakainak rácsrúdjai közé szorították arcocskáikat, és együtt énekeltek a nagyokkal. Az „Amour sacré de la patrie” (szent hazaszeretet) szavaknál a foglyok le-térdeltek, és az örök levették sapkájukat.

Miután a Marseillaise-t elénekeltek, senki sem szólt egy szót sem. A legidősebb fogoly odalépett a zászlóhoz, és megcsókolta. A többiek követték példáját. Az első börtönbeli estén, amikor Galois-ra rákerült a sor, és megcsókolta a trikolórt, könnyek tolultak a szemébe. Úgy meghatódott, hogy amikor visszatértek a cellába, és rájuk csukták az ajtót, egy szót sem tudott szólni társaihoz.

Galois-hoz látogató jött a börtönbe: monsieur Dupont, ismert republikánus ügyvéd, a „tizenkilencek perében” szereplő egyik védő. Közölte Galois-val, hogy ő fogja védeni, a „Nép Barátainak Társasága” küldte.

Szemei rokonszenvet árultak el, és atyailag mosolygott, amikor ezt mondta:

„Az ügy nem olyan komoly, mint amilyennek látszik. Az orléans-isták újságai megpróbálnak önből királygyilkost csinálni. Ha ezeket a lapokat olvassa az ember, azt hihetné, hogy ön már meg is ölte a királyt. Azt állítják, július óta ön az első republikánus, aki a király életét fenyegette, veszélyes fanatikus, aki egy napon valóra válthatja fenyegetését.”

Dupont nevetett.

„Ha látnák magát, megtudnák, hogy még a légynek sem tudna ártani.”

Evariste elutasító pillantása nem sokat használt. Dupont gyorsan tovább beszélt.

„Valami fontosat akarok mondani Önnek, monsieur Galois. Meg kell próbálnunk elkerülni minden olyan benyomást, amely szerint Ön a király életére tör. Az ilyen benyomás természetesen teljesen hamis, és Önre nézve rendkívül veszélyes lenne. A rendőrség megpróbálná Önt legális vagy illegális úton eltenni láb alól. Még ha az esküdtek föl is mentenék, akkor kezdődnének csak igazi nehézségei. De ne féljen, én nem tartok ilyen veszélytől; biztosra veszem, hogy sikerülni fog meggyőzni mindenkit arról, hogy Ön nem jelent fenyegetést a király ellen.”

„Hogy érti ezt?” – kérdezte Galois.

„Nem olvasta a sajtóban azokat a cikkeket, amelyek az egész esetet helytelenül adták vissza. Az Ön közelében ülő republikánusok világosan hallották, amint Ön azt mondta: »Lajos Fülöpre, ha árulóvá válik!« Nem mindenki hallotta az utolsó három szót, mert hangos tiltakozó kiáltások zajaiba fulladtak. De van elég tanúnk, aki Ön mellett ült, és hallotta ezeket a szavakat.”

Galois undorral nézett ügyvédjére, és ezt mondta:

„Nem emlékszem, hogy azt mondtam volna: »ha árulóvá válik.«”

Dupont mosolygott.

„Ön persze nem fogja kétségbe vonni, hogy társai igazat mondanak. Ők pedig azt állítják, hogy hallották a »ha árulóvá válik« szavakat. Igazságtalan lenne velük szemben, ha letagadná. Azt jelentené, hogy nagyon részeg volt, és nem emlékszik arra, mi történt valójában. Feltehető, hogy ez lesz az esküdtek véleménye is. Máskülönben hinniök kellene Önnek, és az Ön tanúit hazugsággal kellene vádolniok. Világos, hogy Ön nem akarhatja ezt, mert ez azt jelentené, hogy tanúi eskü alatt hamisan vallottak. Érti a helyzetet?”

„Igen. Értem a helyzetet.”

„Tudtam, hogy meg fogja érteni. Mesélték, hogy Ön milyen okos, és milyen logikusan gondolkodik. Próbáljon pontosan visszaemlékezni arra, mi történt és hogyan történt. Akkor bizonyára emlékezni fog, hogy azt mondta: »ha árulóvá válik.« Társai hangsúlyozzák, hogy manapság egy jó republikánus sem fenyegetné a király életét fenntartás nélkül, és már ez is bizonyítja, hogy Önnek mondania kellett: »ha árulóvá válik«, bár csak kevesen hallották. Érti, monsieur Galois?

„Értem.”

„Persze, persze. Tudtam, hogy meg fogja érteni.”

Két csendőrrel az oldalán lépett Evariste a terembe az elnöktől balra levő kis ajtón keresztül. Minden szem ráirányult. Ugyanaz a törvényszéki terem volt, ahol két hónappal ezelőtt a tizenkilencek perét hallgatta, de a terem ma másmilyen volt. Két hónappal ezelőtt Evariste elbűvölten és irigységgel telve bámult a bírákra, a vádlottakra és az esküdtekre. A magas ablakok fénye megvilágította Cavaignac mesteri előadásának színhelyét. Tizenkét férfi igazságos ítéletet hozott itt. Sziget volt ez, ahol igazságság uralkodott.

Ma azonban szétfoslott a varázs. A terem borús volt, csak gyengén járta át a keskeny ablakokon keresztül a fény. Csak megerőltetéssel ismerte föl Galois barátait és a „Burgundiai Szüret”-beli ünneplő társait. A bíró talárja elnyűtt és piszkos volt. A zöld asztalterítőn foltok éktelenkedtek. Evariste nem gondolkodott az igazságról, nem félt az ítélettől. Az elnök barátságosnak és értelmesnek látszott; az esküdtek buta, de jámbor benyomást keltettek. Ennek ellenére érezte, milyen nagy teher főszereplőnek lenni egy színpadon, ahol próba és mindennemű támogatás nélkül történelmi szerepet kell eljátszania. Holnap megírják a párizsi újságok, mit mondott és hogyan mondta. Holnap egész Franciaország tudni fogja, félt-e Evariste Galois Lajos Fülöptől vagy sem.

A titkár monoton hangon olvasta föl a vádiratot a záró mondatig:

„Galois ellen az a vád, hogy nyilvános helyen, egy nyilvános ünnepélyen tett kijelentésével merényletet provokált

a franciák királyának élete és személye ellen, bár ez ténylegesen nem történt meg.”

Galois figyelte a kis szürke szakállú elnököt, szürke szemét, melynek okos és emberi kifejezése volt. Ismét az jutott eszébe, milyen másképpen nézett ki a tárgyalás a hallgatóság soraiból, mint a pódiumról. Onnan olyannak tűnt, mint egy patetikus dráma – innen jelentéktelen kérdések és feleletek nyomorúságos ügyének látszott. Kicsikarták tőle azt a nyilatkozatot, hogy annak idején azt mondta: „Lajos Fülöpre, ha árulóvá válik!” De eltökélte, hogy megmutatja a bírónak, az esküdteknek és az egész világnak, hogy gyűlölete nem ismer határt, és hogy bátran kiáll meggyőződése mellett. Meg kell magyaráznia, a kétség árnyéka nélkül kell megmagyaráznia, hogy a hozzátett szavakat nem lehet a gyávaság jelének tekinteni.

Az elnök megkezdte a kihallgatást, barátságos hangon, amelyben sem türelmetlenség, sem ellenségeskedés nem volt:

„Galois vádlott! Jelen volt azon az összejövetelen, amelyet ez év május 9-én a »Burgundiai Szüret«-ben tartottak?”

„Igen, uram.”

„Hány vendég volt ott?”

„Körülbelül kétszáz.”

„Hogyan történt az ön meghívása?”

„Az újságok közölték a bankettot, és volt egy bizottság, amely felülvizsgálta azokat, akik részvételre jelentkeztek. Jelentkeztem, és megengedték, hogy részt vegyek.”

„Milyen alkalomból rendezték a bankettot?”

„Hogy felmentették a tizenkilencet, és monsieur Raspail visszautasította a becsületrend keresztjét.”

„Több pohárköszöntő hangzott el. Tud erről közelebbit mondani nekünk?”

Galois kihívóan nézett monsieur Naudinre, az elnökre, és azt mondta:

„Az 1793-as évre, Robespierre-re és másokra, erre már nem emlékszem.”

„Ki mondott tósztot 1793-ra?”

A kihívó pillantás megkeményedett, és a feleletnek gúnyos mellékíze volt:

„Nem emlékszem.”

„Volt olyan tószot is, amely így hangzott: »Jöjjön mielőbb az új forradalom«?”

„Igen, uram.”

„Ki mondta ezt a tósztot?”

„Nem tudom.”

Galois hangjában a gúny minden felelettel egyre érezhetőbb lett.

„Nem kiabálta ezután néhány hang: »Mielőbb, mielőbb«?”

„Igen, uram, *mindenki* kiabálta.”

Mialatt Naudin a következő kérdést kereste, Galois így szólt:

„Ott voltam, uram, a banketten, és ha megengedi, hogy beszámoljak arról, ami ott történt, megtakarítja a kérdés fáradságát.”

Az elnök csodálkozva nézett föl, és barátságosan mondta:

„Meghallgatjuk.”

„Ez az igazság abban az eseményben, amelynek azt a megtiszteltetést köszönhetem, hogy megjelenhettem ez előtt a bíróság előtt. Volt egy késem, amely most itt fekszik az asztalon. A banketten arra használtam, hogy csirkeadagomat felszeleteltem vele. A csemege után fölemeltem ezt a kést, és azt mondtam: »Lajos Fülöpre, ha árulóvá válik!« Az utolsó szavakat csak közvetlen szomszédaim hallották, mert felszólalásom első részét heves pisszegés követte, ugyanis azt hitték, hogy pohárköszöntőt akarok mondani »arra az emberre«.”

Galois átmenet nélkül elhallgatott. Az elnök megkérdezte:

„Önnek tehát az a véleménye, hogy Lajos Fülöpre, a franciák királyára mondott egyszerű tószt az összegyűlt méltatlankodását váltotta volna ki?”

„Világos, uram.”

„Az Ön szándéka tehát az volt, hogy a tört Lajos Fülöpre szegezi?”

Mindenki feszült hallgatásban várta a választ. Következt is haladéktalanul.

„Igen, uram, ha árulóvá válna.”

A bíró szemmel láthatólag nem volt felháborodva, sőt, hangja még valamivel szelídebb lett. Az ügyész diadalmasan nézett át az esküdtekre, míg Dupont mérgét gúnyos mosoly mögé rejtette.

Az elnök megkérdezte:

„Személyes érzelmeit fejezte ki Ön, amikor a franciák királyát avval bélyegezte meg, hogy megérdemel egy tördőfést, vagy az volt eredeti szándéka, hogy másokat erőszakos cselekedetekre bír rá?”

Galois nyugodtan felelt:

„Mindkettő. Magam akartam véghezvinni, és másokat arra akartam indítani abban az esetben, ha Lajos Fülöp árulóvá válna, vagyis ha megpróbálná túltenni magát a törvényen.”

Csodálkozás moraja szaladt át a termen. Ez már nem bátorság volt, ez már tiszta örültség. Bármilyen történjék is, a szegény örült fiú ezzel megpecsételte sorsát. A rendőrség megjegyzi ezeket a szavakat.

A bíró részvétellel nézett Galois-ra, és megkérdezte:

„Lehetségesnek tartja, hogy a király törvénytelenül cselekedjék?”

„Mindenki, akinek egy csöpp esze van, tudja, hogy a király előbb vagy utóbb beleesik ebbe a bűnbe, ha már eddig bele nem esett.”

Dupont megadó arcot vágott.

Raspail magában így mormogott:

„Még nem láttam embert, aki ilyen vadul rohanna vesztébe.”

Az elnök így szólt:

„Magyarázza ezt meg világosabban, kérem.”

„Hát nem világos, uram?”

A bíró először látszott kissé türelmetlennek, amikor így válaszolt:

„Mégis, magyarázza meg.”

„Azt akartam mondani, hogy a kormány cselekedeteiből arra lehet következtetni, hogy Lajos Fülöp egy napon árulóvá válik, ha már most nem az. Nézzük csak a tényeket! Ezekből az következik, hogy Lajos Fülöp képes elárulni a nemzetet. Emlékezzünk, hogyan lépett a trónra. Nem

készítette-e elő már régóta? Nem biztosította-e ismételten X. Károlyt arról, hogy leghűségesebb alattvalója? És azután . . .”

Dupont közbevágott:

„Méltóságos uram! Kérem, ne folytassa a kihallgatást. Elismerem, hogy ez a téma, amelybe monsieur Galois el akar merülni, veszélyes számára, de még veszélyesebb a királyra nézve. Ha a kihallgatás ebben az irányban megy tovább, kénytelen lennék saját nyilatkozatomat is hozzátenni, bármilyen kellemetlen lenne is számomra. Megcáfolhatatlan bizonyítékaim vannak arra, hogy Lajos Fülöp trónra lépését hosszú ideig készítették elő. Ezeket a bizonyítékokat az esküdtek elé kellene tárnom.”

A bíró ingerültnek látszott.

„Jogom van – mondta – úgy vezetni a tárgyalást, ahogy jónak látom, és olyan kérdéseket tenni a vádlottnak, amelyeket alkalmasnak talállok.”

Ekkor valami váratlan történt.

Monsieur Miller, az államügyész fölállt, és így szólt:

„Csatlakozom a védelemhez, és felkérem az elnököt, hogy a kihallgatást ne folytassa ebben az irányban.”

A legnagyobb csodálkozás fogta el az esküdteket és a közönséget. Monsieur Naudin a tizenkét férfihoz fordult:

„Az esküdt urak meg fogják érteni, miért szakítom meg a kihallgatást ebben az irányban.”

Az asztalon fekvő késre mutatott, és azt kérdezte:

„Miért vitte magával ezt a kést a bankettre?”

„Véletlenül. Amióta megvettem, mindig magammal hordom.”

„Ilyen formában rendelte?”

Galois láthatóan mulatott ezen. Mosolyogva válaszolt.
„Igen, uram. Nem szép? Ilyen késekkel szeletelték a republikánusok a pulyka- és csirkesültet.”

Ekkor már az elnök is megelégette a dolgot.

„Köszönöm – mondta –, pillanatnyilag ez elég.”

Majd megkezdődött a tanúk komédiája. Az első hat tanú pincér volt, akik a bankett általános jellegéről vallottak.

Behívták monsieur Drouineau író, aki a Július-kereszt kitüntetését viselte:

A bíró így szólt:

„Emelje föl a kezét.”

Drouineau nem engedelmeskedett a felszólításnak, és méltósággal felelt:

„Uram, megtagadom az eskütételt. A vizsgálat irataiból láthatja, hogy nem érzem magam kötelezve, és nem is vagyok hajlandó leleplezni azt, ami ezen a magánbanketten történt. Nincs szándékomban megvetni a törvényt, de ismétlem, hogy az ünnepség magánjellegénél fogva, úgy érzem, fel vagyok mentve az adatszolgáltatás kötelezettsége alól.”

Az elnök türelmesen magyarázott:

„Mindenki, akit törvény elé idéznek mint tanút, köteles mindent elmondani, amiről tud, kivéve, ha olyan kategóriába tartozik, amely mentes ez alól a kötelezettség alól.”

Drouineau a szívére tette a bal kezét, és azt mondta:

„Ünnepélyesen kijelentem, hogy sohasem leszek hajlandó vallomást tenni a törvény előtt olyan dolgokról, amelyek magánéletemben történtek. Van egy törvény,

amely szentebb, mint a mulandó papírra írt törvények: a becsület törvénye ez. Az esküdt urak meg fogják érteni.”

Fontos dolog volt ez az államügyész számára. Tudta, hogy a banketten Drouineau volt Galois szomszédja, és hogy a Lajos Fülöpre mondott tósztt után felháborodottan hagyta el a termet. Vallomása döntő volt. Ezért monsieur Miller nem engedett:

„Monsieur Drouineau köteles tanúvallomást tenni. Ha nem teszi meg, akkor a büntetőtörvény 355. és 80. paragrafusa értelmében bűnössé válik.”

A törvénycikk idézése nem ijesztette meg Drouineau-t, és nem zavarta sem tökéletes nyugalmát, sem jó modorát. Megmagyarázta:

„Mikor a vizsgáló bizottság elé idéztek, pénzbüntetésre ítélték, mert megtagadtam a tanúvallomást. Úgy gondolom, hogy a »Non bis idem« (kétszer ugyanazért nem lehet) elv alapján nem kaphatok még egy büntetést; a törvény nem büntethet meg kétszer ugyanezen kihágásért.”

De amint kiderült, Drouineau-nak nem volt igaza, mert az elnök a többi bírával való tanácskozás után 100 frank pénzbüntetésre ítélte.

Ezután még mások is tettek tanúvallomást azok közül, akik az asztalnál Galois szomszédjai voltak. Mindnyájan világosan hallották, amint Galois ezt mondta: „Lajos Fülöpre, ha árulóvá válik.”

Este volt, amikor az államügyész szónoki hangon, széles kézmozdulatokkal megkezdte beszédét.

„A republikánusok sok büntetendő gonosztettet vittek véghez. De a júliusi napok óta egy republikánus sem merte a franciák jog szerinti királyának életét fenyegetni. Senki,

május 9-ig. Ezen a napon Evariste Galois kirántotta törét, és maga is elismeri, hogy a király vérében akarta megfürdetni.

Itt, Önök előtt, esküdt uraim, vallotta be, hogy törét a király vérébe akarta mártani, vagy másokat akart felbujtani erre a legnagyobb bűnre, amit csak emberi szellem ki-gondolhat. Megvolt az elvetemült bátorsága, hogy fenyegetéseit a legnagyobb nyilvánosság előtt kimondja.

De bármilyen örültnek és veszélyesnek látszik is bűne, a valóságban még sokkal borzalmasabb. Amikor a vizsgálóbíró kihallgatta, Galois vádlott elismerte, hogy azt mondta: »Lajos Fülöpre!« Most azonban más nótát fúj. Ma azt állítja, hogy azt mondta: »Lajos Fülöpre, ha áru-lóvá válik!« Világos tehát, hogy egyik alkalommal hazu-dott: vagy akkor, vagy most. Mikor hazudott? A vizsgáló-bíró vagy az esküdtek előtt? Nem kell-e feltennünk, hogy bármilyen nagyhangú is a vádlott, mégis fél a nép dühétől, amelyet Önök fejeznek ki, esküdt uraim, ha majd bűnös-nek nyilvánítják? Nem kell-e feltennünk, hogy éppen az Önök ítéletétől való félelem készítette őt hazugságra? Más-különben hogyan lehetne megmagyarázni, hogy egy hó-nappal a hírhedt bankett után jobban emlékszik a részle-tekre, mint egy héttel az eset után? Az egyedüli lehetséges következtetés az, hogy a vádlott Önöknek hazudik, hogy valóban fenyegette a király életét fölemelt törével és ezzel a két szóval: »Lajos Fülöpre!«

Esküdt uraim! A legveszélyesebb emberek egyike áll előttünk, aki valaha is törvény előtt állt. Veszélyes a ki-rályra, akit merészelt fenyegetni, veszélyes mindenkire, aki a békét és a szabadságot akarja élvezni, amelyet júliusban

kivívtunk. És kétszeresen veszélyes, mert képzett és intelligens, az École Normale egykori diákja, ahonnan erkölcs-telen jelleme miatt zárták ki.

Esküdt uraim! Csak úgy mutathatjuk meg, hogy Franciaország számára fontos királyának biztonsága, ha a vádlottat bűnösnek mondjuk ki, és súlyos börtönbüntetésre ítéljük. A vádlott nemcsak fenyegetni merészelte a királyt. Merészelte ebben a teremben a királyt gyalázni is! Azt merészelte mondani, hogy a franciák királya, aki esküt tett a törvények megtartására, megszegheti esküjét. Egyedül ez is elég lenne, hogy meggyőzze Önöket arról, hogy ezen ember számára csak egy ítélet lehetséges: bűnös! Ha nem ítélik el, ha nem büntetik meg a kezét, amely a tört föl-emelte, az anarchiának szolgáltatják ki Franciaországot.

Esküdt uraim! Tegyék meg kötelességüket a királlyal és az országgal szemben! Franciaország törvényei védik a legegyszerűbb ember életét is. De mindenekelőtt azt az embert kell védeniök, aki a franciák királya. Az Önök joga és az Önök kötelessége megmutatni a világnak, hogy Franciaországban törvényesség uralkodik, és hogy Franciaország megvédi királyát.”

Az államügyész letörölte a verítéket homlokáról, leült, és közömbösen nézett körül. A bíró Galois-hoz fordult.

„Galois vádlott, kíván-e védelmére felhozni valamit?”

„Igen. Az államügyész úr néhány tévedését szeretném helyreigazítani, gondolkodási hibákat és helytelen adatokat. Az államügyész úr messzemenő következtetéseket von le abból a tényből, hogy más kijelentéseket tettem a vizsgálóbíró és megint másokat az esküdtek előtt. A vizsgálóbíró megkérdezett, igaz-e, hogy azt mondtam: »Lajos

Fülöpre!« Ezt helybenhagytam. Nem kérdezte, hogy ezenkívül még mást is mondtam-e. Miért kellett volna önkéntesen kiegészítő felvilágosítást adnom? Látták volna, milyen boldog volt a vizsgálóbíró, amikor ezt a vallomást tettem! Magán kívül volt örömében, hogy egy nagy forradalmárt vallomásra bírt. Semmi sem tehetett volna ilyen boldoggá. Kegyetlenség lett volna tőlem, ha elrontom örömet azáltal, hogy kijelentésemet gyengítem, és hozzáteszek valamit, amit senki sem kérdezett. Nem volt szívem hozzá. Rossz néven lehet-e venni tőlem, hogy nem akartam feldőlni ekkora boldogságot?”

Néhány esküdt mosolygást nyomott el. Mások az államügyészt figyelték, aki az ajkába harapott. Amikor észrevette a ráírányuló pillantásokat, kevésbé meggyőző ásitást rögtönzött.

„Vegyük az államügyész úr egy másik érvét. Azt kérdi, hogyan lehet még csak elképzelni is, hogy egy király megtörje esküjét. De nyilván senki sem olyan gyerekes, hogy föltételezné, hogy a király tökéletes. Ilyen ostoba állításokat manapság már csak az udvarnál és egy államügyész szájából lehet hallani. Vizsgáljuk meg alaposabban ezt a naiv érvet. Képzeljék el, hogy egy évvel ezelőtt azt mondom, hogy X. Károly árulóvá lesz. Nem követelte volna-e az államügyész akkor is a fejemet a bölcs, tökéletes, törvénytisztelő király nevében, aki képtelen árulásra? De ha most megállapítom, hogy X. Károly megszegte esküjét, ugyanez az államügyész igazat ad nekem, és megdicsér. Ki tudhatja tehát, mi történik egy év alatt? Talán ez vagy egy másik államügyész meg fog dicsérni azért a bölcsességért, amivel megjósoltam Lajos Fülöp árulását. Az államügyész úr

képzett és intelligens embernek nevezett. Sajnálom, hogy ezt a bókot nem adhatom vissza neki. Mert hogyan képviselheti egy történelemben képzett ember azt a dogmát, hogy királyok sohasem követnek el árulást, és nem szegik meg a törvényt? Ami az államügyész úr intelligenciáját illeti . . .”

Az államügyész fölállt, és rosszul leplezett dühvel ordította:

„Méltóságos uram! Tiltakozom!”

Az elnök Galois-hoz fordult. Hangja barátságos és nyugodt volt, amikor így szólt:

„Nem szabad sértegetnie az államügyész urat. Nem engedem, hogy ilyen modorban folytassa.”

„Köszönöm, uram. Nem fogom ilyen modorban folytatni. Teljesen megváltoztatom a modoromat, törekedni fogok, amennyire csak lehet, az államügyész úr kedvére tenni. Az államügyész úrért is kellene legalább ugyanannyit tennem, mint amennyit a vizsgálóbíró úrért tettem. Az államügyész úr arról igyekezett meggyőzni Önöket, esküdt uraim, hogy én a legfanatikusabb és legveszélyesebb republikánusok egyike vagyok, s hogy ha nem tartanak börtönben, állandó fenyegetést jelentek a király és a kormány számára. Elismerem, hogy igaza van. Republikánus vagyok, és büszke vagyok rá, hogy a kormányra veszélyesnek tartanak. Még többet is elismerek. Az utóbbi hónapokban mindig fegyveresen járkáltam Párizsban, és mindig kész voltam arra, hogy felkelésekben vegyek részt. Tiszta véletlen, hogy Önök, esküdt uraim, most látnak itt először. Múlt év december 21-én a Louvre-ban voltam. Ti, akik engem vádoltok, azt hittétek, nem lesznek felkelések, ha

hatalomra kerültek. De tévedtetek. Voltak felkelések és lesznek felkelések mindaddig, amíg el nem veszítitek a hatalmat!”

Monsieur Dupont fölállt.

„Méltóságos uram, a vádlott előre ítéletet mond ügye fölött!”

Az elnök így szólt Galois-hoz:

„Monsieur Galois, nem engedhetem, hogy előre ki-mondja az ítéletet az ügyben.”

Evariste hangja túlharsogta a bírót.

„Befejezem. Gyerekesek vagytok. Fejünket a vérpadra hajtottátok, de nincs annyi erőtok, hogy le is sújtsatok a bárddal. Mi, republikánusok, mi képviseljük az erőt, a bátorságot és a haladást. A mi republikánus szellemünk nem fog elrothadni. Ti, a restauráció emberei, reakciósok és rothadtak vagytok. Céljainkat csak egy módon magyarázhatnánk meg, ez aztán kihozná a sodrúkból vádlóinkat, soha többé nem tartanák hallgatásunkat beleegyezésnek.”

Az elnök energikusan közbeszólt:

„Saját érdekében megtiltom, hogy folytassa.”

Galois hirtelen nyugodttá vált, és csak ennyit mondott:

„Befejeztem, uram.”

Ezután Dupont beszélt. Nem volt elemében. Galois örült viselkedése halomra döntötte védelmi terveit. Széltében-hosszában taglalta azt a formális kérdést, hogy az étterem nyilvános hely-e vagy sem. Azt mondta, nem, mire az államügyész válaszában azt mondta, igen, és a törvényre és a korábbi esetekre hivatkozott. Dupont válaszolt, és más törvényeket és más korábbi eseteket vetett harcba. Ezután a bíró összefoglalása következett. Nem volt jó szó-

nok – még selypített is egy kicsit. De szürke szemeivel hunyorgott, amikor végezetül azt mondta:

„Az eset világos, mivel a vádlott nem tagadja, hogy a pohárköszöntőt a király életét fenyegető mozdulattal kapcsolta össze. Tanúk erősítik meg, hogy azt mondta: »Lajos Fülöpre, ha árulóvá válik!« A tényállás megítélésénél hagyják figyelmen kívül azokat a szavakat, amelyekkel a vádlott előre ítélt saját ügyében. A vádlott személyének megítélésénél vegyék tekintetbe fiatalságát. Még húszéves sincs. Néhányuknak talán van vagy volt ilyen korú fia, és tudják, hogy a lázadó szellem a kor növekedésével alábbhagy, ha nem büntetéssel, hanem meggyőzéssel és szelídséggel kezelik. Hiszem, hogy mindezt tekintetbe veszik, amikor most az ítéletről tanácskozni fognak.”

Az esküdtek visszavonultak.

Dupont így szólt Galois-hoz:

„Voltak lehetőségei, de rémesen ártott saját ügyének. Ez nem bátorság, hanem örültség volt.”

Galois nem felelt.

Dupont bosszúsan hozzátette:

„Előre óvtam Önt. Úgy látszik, azt hiszi, hogy csak az esküdtek döntenek a büntetésről vagy fölmentésről. Remélem, soha sem fog rájönni arra, hogy másképp is történhet.”

Galois nem felelt.

„Az esküdtek visszajönnek!”

Csodálkozó mormogás szállt föl. Az esküdtek csak tíz perccel ezelőtt hagyták el a törvényszéki termet. Senki sem emlékezett, hogy valaha is hoztak volna ítéletet ilyen rövid idő alatt.

„A vádlott nem bűnös.”

Amikor az elnök kihirdette, hogy a fogoly szabad, Evariste odament az asztalhoz, elvette kését, összecsukta, és a zsebébe süllyesztette. Majd meghajolt a bíró felé, kilencven fokkal megfordult, meghajolt az esküdtek felé, és szó nélkül elhagyta a termet.

1831

Monsieur Gisquet, Casimir Périer rendőrfőnöke, hivatalában volt. Bizonytalanul és zavartan nézett arra a merev figurára, aki szemben ült vele. Heves szavakat zúdított rá abban a reményben, hogy talán felkelti az élet egy szikráját ebben a mozdulatlan szoborban.

„Igaza van, monsieur Lavoyer, tökéletesen igaza van. És Ön az igazi, erre a feladatra való ember. Holnap beszéllek monsieur Périer-vel, és kérek tőle pénzt, hogy megszervezhessük az Ön munkáját. Igen, monsieur Lavoyer. Pénzben ne legyen hiány. Erősen ki kell építenünk az Ön osztályát. Holnapután jöjjön el megint, miután találkoztam monsieur Périer-vel; biztos vagyok benne, hogy meg fogja kapni munkájáért a pénzt. Akkor majd megbeszélhetjük a szervezés részleteit.”

A szemben ülő ember éppúgy halott is lehetett volna. Sovány arca mozdulatlan maradt, kissé ferde szeme meg se rebbent.

A felelet teljes hiánya izgatta Gisquet-t, hangja hevesebb lett.

„Nincs választásunk. Az esküdtek fölmentettek egy embert, aki elismerte, hogy meg akarja gyilkolni a királyt.

El kell tennünk láb alól ezeket a veszélyes fölforgató elemeket. Igaza van: túlságosan puhák voltunk. Nem tettünk semmi mást, mint hogy kémekkel raktuk meg a republikánusok sorait. Kémek és még több kém, ez volt az egész. Mindig tájékoztattak bennünket arról, hogy mi történt és ki tette.

Majd az ügyeket olyan esküdtszék elé vittük, amelyben karlisták és republikánusok vannak többségben. Amennyire gyűlölik egymást, olyan jól dolgoznak együtt mint esküdtek. Fölmentik a király ellenségeit. Még a bírák is ellenünk vannak. Mindennek meg kell változnia. Véget kell vetnünk a gyerekes módszereknek, amelyek a republikánusok kezére játszanak, és szószerket adnak nekik, ahonnan egész Párizshoz beszélhetnek.”

Izgalmában Gisquet megfeledkezett látogatójáról. Fölállt, és föl-le szaladgált irodájában; hangja egyre hangesztőbb lett, és mozdulatai olyan hevesek voltak, mintha ezrekhez beszélne.

„El kell tennünk láb alól vezetőiket. Gyűlöletet és egyenetlenséget kell elhinteni közöttük. Öljék meg egymást párbajokban és véres összetűzésekben. Egyesek meghalhatnak eltévedt golyóktól is; senki sem fogja tudni, honnan és kitől jön az a golyó. Nőket kell szolgálatunkba állítani, csinos nőket, veszélyes nőket. Féltékenységet, hűtlenséget, bizalmatlanságot és gyűlöletet kell szítanunk. És istenemre, magunk kaparintjuk meg a fickókat, ha az igazságszolgáltatás útján nem kaphatjuk meg őket. Megmérgezzük az életüket, míg elmegy a kedvük. Megfelelő külső nyomás mellett majd elkezdenek belülről rothadni. Ha pedig a vezetők elvesztik tekintélyüket, a tömeg megnyug-

szik. Akkor már nem lesz senki, aki fölizgatja. Csak akkor lesz kezünkben a hatalom. Ez kell nekünk. Ezt kell tennünk, és meg is fogjuk tenni.”

Az energiakitörés elbágyasztotta. Leült, és ismét a hallgató alakhoz fordult.

„Egyetért velem, monsieur Lavoyer?”

Lavoyer ajka alig mozgott, amikor így felelt:

„Amit ön most mondott, monsieur Gisquet, csak összefoglalása annak a jelentésnek, amit egy héttel ezelőtt Önnek átnyújtottam.”

Gisquet hirtelen kijózanodott. Dadogott.

„Igen, persze, tudom. Igaza van. Ön kidolgozta írásban.”

De nemsokára visszanyerte biztonságát.

„Tudom, hogy Ön a megfelelő ember erre az ügyre, de óvnom kell Önt. Mindent úgy kell véghezvinnünk, hogy még száz év múlva se tudjon senki nyomára jönni valaminek. Semmi okmány, semmi papír, semmi formalitás. Ha az ellenzék valaha is rájön, el vagyunk veszve.”

A viaszfigura így felelt: „Nem fognak rájönni.”

„Éppen ezt akartam hallani Öntől. De, monsieur Lavoyer, becsületesen meg kell mondanom, hogy ha bármikor is kiszivárog valami, én elhárítom magamról a felelősséget. Mindent Önre fogok tolni. Szabad keze van. Nem akarok részletekről tudni. Éppúgy, mint minden becsületes francia, azt szeretném, ha kész tények elé állítanának, és mint minden más francia, azt kívánom, ne tudjam, hogy ami történt, az véletlenül vagy tervszerűen történt-e. És mint minden más francia, én sem leszek képes ezt kitalálni

– még ha száz évig kutatok is utána. Semmit nem akarok tudni ezekről a dolgokról. Világos, monsieur Lavoyer?”

Gisquet nevetett, és vizsgálódva nézett Lavoyer-ra. Majd nevetése megmerevedett, és hozzátette:

„Azért mondom mindezt, mert becsületes és őszinte ember vagyok.”

Lavoyer szorosán összezárt ajakkal mondta:

„Igen. Ön azért mond meg nekem mindent, mert becsületes és őszinte ember.”

A rendőrfőnök a szemben ülő hideg szemébe nézett. Nyugtalanító gondolat támadt benne. Ezek a szemek még őt, Gisquet-t is megfélemlítették, és bizonytalanná tették. Igyekezett zavarát szeretetre méltó, barátságos kifejezések mögé rejteni, de maga is a félelem egy árnyalatát fedezte föl hangjában, és gondolkodott, vajon Lavoyer is észre vette-e ezt.

„Azt kérdelem magamban, miért teszi Ön mindezt. Sem elismerést, sem dicsőséget nem várhat érte. Az Ön feladata lesz a leghálátlanabb és legveszélyesebb az egész országban.”

Gisquet várt és gondolkodott, vajon megsérti-e Lavoyer avval, hogy nem is felel, és ha igen, ragaszkodjék-e a témához, vagy térjen át más tárgyra. Megkönnyebbülve látta, hogy az összeszorított ajkak mozogni kezdenek.

„Ön, uram, hatalmat akar, és ismert akar lenni. Én is hatalmat akarok, de ismeretlen akarok maradni.”

„Igen, értem, de hagyjuk ezt a témát. Kértem a Galois-ról szóló dossziét. Itt van?”

Lavoyer szó nélkül egy terjedelmes dossziéra mutatott, amely az asztalon feküdt.

„Van egy rövid összefoglalása az ügyről?”

Lavoyer kinyitotta a dossziét, kivett belőle két, szép kézírással teleírt papírlapot, és átnyújtotta Gisquet-nek.

„Igazán öröm Önnel dolgozni. Mindig tökéletes rendben van minden.”

A kőarc mozdulatlan maradt.

„Felolvasná nekem?”

Lavoyer a két lap után nyúlt. Ujjai hosszúak és vékonyak voltak, egyidejűleg azonban erősek. Gyorsan és egyhangúan olvasott:

„Rövid életrajz: Evariste Galois. Született Bourg-la-Reine-ben, 1811. október 25-én. Apja, Bourg-la-Reine polgármestere, liberális volt, és a republikánusokkal szimpatizált. Sohasem keveredett politikai összeesküvésbe. Anyja nagyra törő, erős akaratú, kissé különös. Egy nővér huszonnégy éves, egy öcs tizenhét éves, mindkettő politikailag közömbös. Az apa 1829-ben öngyilkos lett. Temetése Bourg-la-Reine lakóinak zendülésre adott alkalmat, amikor is a plébánost egy kő találta. Evariste Galois egyike volt azoknak, akik a lakosokat fölizgatták.

A Politechnikai Főiskola felvételi vizsgáján kétszer megbukott. Belépett az École Normale-ba. A júliusi forradalomban nem vett ugyan részt, de összeveszett Guigniault igazgatóval, mert az nem engedte ki a diákokat az iskolából. 1830. december 3-án levelet írt a *Gazette des Écoles*-nak monsieur Guigniault ellen. 1831. január 4-én kizárták az École Normale-ból.

1830 augusztusában tagja lett a »Nép Barátai Társaságának«. 1830. szeptember 17-én a társaság egy nyilvános összejövetelén heves beszédével és »Halál a miniszte-

rekre!« fölkiáltással próbálta fölizgatni a tagokat és hallgatókat. Belépett a Nemzeti Gárda tüzérségébe, és 1830. december 21-e és 22-e éjszakáját a Louvre udvarán töltötte, ahol próbálta a tüzéreket rábeszélni, hogy szolgáltatásuk ki a fegyvereket a csőcseléknek. Részt vett majdnem minden párizsi fölkelésben és nyugtalanságban.

1831. május 9-én a »Burgundiai Szüret«-ben tartott republikánus banketten pohárköszöntőt mondott »Lajos Fülöpre!« törrel a kezében. Június 15-ig vizsgálati fogságban volt a Sainte-Pélagie-ban. Június 15-én az esküdtszék fölmentette, miután a leghevesebben támadta a kormányt. Nyilatkozata szerint a pohárköszöntője így hangzott: »Lajos Fülöpre, ha árulóvá válik!«, és állítása szerint vagy maga akarta a királyt megölni, vagy másokat akart erre felbujtani abban az esetben, ha a király árulóvá válnék. Hangoztatta, hogy a király valószínűleg árulást fog elkövetni, ha még eddig meg nem tette.

Jelleme: Beszédeiben vagy nagyon nyugodt, gúnyos, vagy nagyon szenvedélyes és heves. Úgy látszik, matematikai lángelme, bár a hivatásos matematikusok nem ismerik el. Matematikai előadásokat tartott Caillot könyvkereskedésében, rue de Sorbonne 5. alatt. Ezeket az előadásokat nem használta föl republikánus propagandára. Egyike a legmegrögzöttebb republikánusoknak. Nagyon bátor, szélsőséges és fanatikus. Nőkkel nincs dolga. Vakmerősége miatt nagyon veszélyes lehet. Nagy befolyásra tehet szert a nép fölött, mert fanatikus, és tud nagy hatású jelszavakat faragni. Könnyen hozzáférhető a mi embereink számára, mert általában megbízik az emberekben, és a világ dolgai-ban nincs tapasztalata.”

Lavoyer gondosan visszatette a két lapot a dossziéba. Gisquet halkán, mintha magában beszélne, így szólt: „Nagyon jól csinálta, nagyon jól csinálta.”

Azután ujjaival az asztalon dobolt, és megjegyezte: „Úgy néz ki, ő lesz az Ön egyik első üzletfele.”

Lavoyer monoton hangon felelt, gyengéd, ábrándozó árnyalattal hangjában:

„Igen. Ő lesz az egyik első üzletfelem.”

Sainte-Pélagie

1831. július 14-e

Negyvenkét év múlt el azóta, hogy Párizs népe megrohamozta a Bastille-t, és dárdahegyre szúrta Delaunay és Flessier fejét. Annak a nagy forradalomnak az évfordulóját az új forradalom óta most ünnepelték először. Lehetséges, hogy a nép újra felveszi a harcot, s így ünnepli dicső múltjának emlékét? A rendőrség felkészült erre, és közvetlenül július 14-e előtt előzetes letartóztatásokat hajtott végre. Többek között Raspailt is bevitték a Sainte-Pélagie-ba: röplapokat írt, amelyek a népet királya ellen bujtogatták.

Galois és Duchâtelet készek voltak eljátszani szerepüket ezen a júliusi napon. Nekik kellett a republikánusokat a Champs-Élysées-ről a Grève térre vezetni, ahol negyvenkét évvel ezelőtt a nép felkoncolta a Bastille védőit. Itt „szabadságfákat” kellett volna ültetniök – annak a szabadságnak az emlékére, amely még elég közelinek látszott, hogy ma is elnyerjék, és elég távolinak, hogy holnap újra megküzdjenek érte.

Délben Galois és Duchâtelet a felosztatott gárdatüzérség egyenruhájában, ötven republikánus élén átment a Pont-

Neufön. A hidat mindkét oldalán sűrűn belepték a csendőrök, rendőrbiztosok és spiclik.

Amikor a menetoszlop a hídra lépett, a rendőrség megjátszott egykedvűséggel szemlélte. Amikor elérték a híd közepét, Galois észrevette, hogy egy kis csendőrkülönítmény elzárta a folyó bal partjára vezető utat. A különítmény pihenőállásban állt, és nem zárta el teljesen a forgalmat, csak meglassította, és két keskeny csatornára osztotta, ami fennakadást okozott. Galois és Duchâtelet jobbra kitértek ez elől az egyenruhás akadály elől. A republikánusok oszlopa, amelyet ők vezettek, hosszabb és keskenyebb lett, hogy átjuthasson azon a szabad részen, amely a híd közepe és a korlátok mentén álló csendőrök közt volt.

A biztos jelt adott. A korlát mellett álló csendőrök közül négyen előrenyomultak abba a részbe, amely Galois, Duchâtelet és embereik között keletkezett. Ketten hátulról megragadták Galois-t úgy, hogy megmarkolták egyenruhája gallérját és a karját. Majd szakszerűen a korlát felé a biztoshoz taszigálták. A másik két csendőr ugyanezt tette Duchâtelet-vel. Egyidejűleg az egyenruhás különítmény, amely eddig nyugodtan várt, belerohant a republikánusok oszlopába, és szétszórta őket. Mindez gyorsan és ügyesen történt. Senki sem állt ellen.

A rendőrbiztos Galois-hoz és Duchâtelet-hez fordult:

„Galois és Duchâtelet, elfogatási parancsom van önök ellen.”

Majd így szólt a négy csendőrhöz:

„Vezessétek őket a rendőrfőnökségre!”

Galois tudta, mi vár rá. Ebben az intézményben tett első látogatása óta csak két hónap múlt el. Ma még a hosszú

teremben ülő tisztviselő is érdeklődni látszott, amikor számba vette Galois holmiját: egy töltött puskát, egy töltött pisztolyt és egy törst.

1831. július 15-e

A törvény szerint minden fogolynak elfogatása után huszonnégy órán belül meg kellett jelenni a bíró előtt. Mint egy husz perccel ennek a határidőnek a lejárta előtt két rendőr lépett Galois „kabin”-jába. Körülményesen átkutatták a falakat, mire az egyik azt mondta a másiknak: „Nem, itt nincs semmi.”

Meglóbált Galois előtt egy pár kézbilincset, s az fojtott, érces csörgést hallatott. Majd így szólt:

„Ha megígéri, hogy nem kísérel meg szökést, nem rakjuk fel. Megígéri?”

Galois bólintott.

Kimentek vele, átmentek az utcán, beléptek egy másik épületbe, fölmásztak egy kő csigalépcsőn, és Galois-t egy szobába vezették, ahol egy nagy asztal mellett egy testes ember ült. Zsírosan fénylő arca himlőhelyes volt. Duchâtelet állt előtte, és válaszolt kérdéseire, mialatt a titkár jegyzett.

„Úgy látszik, magának még nem volt elég az állam biztonsága elleni összeesküvés vádja, ezért követett el tegnap cellájában egy újabb bűnt.”

Galois magában azt kérdezte, milyen bűnt lehet egy célban elkövetni, kivéve a poloska meggyilkolását vagy a latrinavödör más célra való felhasználását.

„Ön magánzárkájának falára egy fejet és egy guillotine-t rajzolt, és ezt írta alája: »Fülöp a te oltárodon fogja hagyni a fejét, ó szabadság!« Igaz ez?»

„Nem fejet rajzoltam, hanem egy körtét” – mondta Duchâtelet.

„Körtét rajzolt, úgy? Akkor köszönje meg republikánus barátainak, akik bőségesen elmagyarázták, hogy számukra a körte a király fejét ábrázolja. Miért tette ezt? Mit értett ezen?”

„Azt értettem ezen, amit írtam, sem többet, sem kevesebbet.”

„Jó, monsieur Duchâtelet. Én megmondom magának, miért tette. Azt gondolta, mi buták vagyunk ahhoz, hogy átlássunk a maga tervein.”

Hangja mézédeseen csengett.

„Ön jogot tanult, ugye monsieur Duchâtelet? Attól félt, hogy valami csekély vétségért fogunk Ön ellen vádat emelni, azért a vétségért, hogy a gárdatüzérség egyenruháját hordta. Ezért az enyhe vétségért Önt esküdtek nélkül egyszerűen egy bíró is elítélheti. Ez a bíró ezért hat hónapot adhat Önnek. Ezért követett el súlyos vétséget: gyalázta a királyt. Azt hiszi, hogy ezért esküdtszék elé kerül, és éppen ez az, amit kíván. Ez hőssé avatja, pompás alkalmat ad arra, hogy beszédeket tartson, és talán föl is menti. Az utóbbi időben az esküdtek rendkívül elnézőek a republikánusokkal. Így van, monsieur Duchâtelet? Igazam van?”

„Amint Ön nagyon helyesen megjegyezte, uram, tanultam jogot – onnan tudom, hogy erre a kérdésre nem kell válaszolnom.”

„Természetesen nem. De hibát követett el: megfeledkezett arról, hogy az egyenruha viseléséért bíró elé lehet állítani Önt, és azután még egyszer esküdtszék elé felforgató rajza miatt. Tehát nem került el semmiféle veszélyt, hanem egy helyett két veszélynek tette ki magát.”

Jóakaratóan pillantott Duchâtelet-re.

„És a közbeeső időben La Force-ban fogja megvárni a tárgyalást. Ez természetesen csak vizsgálati fogság.”

Még mindig mosolygott, aláírt néhány papírt, és elbocsátotta Duchâtelet-t.

Most Galois került sorra. Az asztalon megpillantotta puskáját, pisztolyát és törét.

A bíró kinyitott egy dossziét, amelyben sok papír volt. Galois büszkén szemlélte a dosszié terjedelmét.

A bíró sok kérdést tett fel: szüleire, testvéreire, a Louisle-Grand-ra és az École Normale-ra vonatkozóan. A válaszokat összehasonlította az előtte fekvő feljegyzésekkel. Majd a kis fegyvergyűjteményre mutatott és megkérdezte:

„Miért hordozta mindezt magával?”

„Azért, hogy védekezzek és támadjak.”

„Ki ellen akart védekezni?”

„Azok ellen, akik meg akartak támadni.”

„Kitől várt támadást?”

„Azoktól, akik mindig a népet támadják.”

„Mit ért ezen?”

„Azt értem, amit mondtam.”

„Kit akart megvédeni ezekkel a fegyverekkel?”

„A népet, ha megtámadják és magamat.”

Galois nagyon fáradt volt. Feleleteiben nem volt sem

tűz, sem gúny; gépiesen jöttek – mereven, mint matematikai képletek.

„És erre a célra nemcsak puskát és pisztolyt, hanem még tört is akart használni?”

„Ha szükséges, igen.”

„Mint intelligens fiatalembernek, nem az a véleménye, hogy tör használata sokkal durvább és kegyetlenebb dolog, mint puskáé és pisztolyé?”

„Az a véleményem, hogy gyávaság és butaság, ha az ember nem használ minden fegyvert, ami szükség esetén hatásos lehet.”

„Tehát elismeri, hogy az Ön tevékenysége az állam biztonsága ellen irányult?”

„Nem. Annak az államnak, ahol ilyen tevékenység szükséges és lehetséges, nincs biztonsága.”

„De Ön kész lett volna használni fegyvereit?”

„Nem nyilvánvaló ez?”

„Igen, teljesen nyilvánvaló. Most mondja meg, miért öltötte föl a tűzéregyenruhát?”

„Ez már nem tűzéregyenruha.”

„Tagadja, hogy tűzéregyenruhát hordott?”

„A gárdatüzérséget feloszlatták, így az egyenruha megszűnt tűzéregyenruha lenni.”

„Ez buta válasz, Galois fogoly. A gárdatüzérséget föl-oszlatták, és ez azt jelenti, hogy a föl-oszlatás napjától kezdve senki sem hordhatja annak az egyenruháját.”

„Nem látom az összefüggést.”

„Ön nem, de talán majd a bíró. Közben a Sainte-Pélagie-ban gondolkodhat ezen a logikai kérdésen.”

A bíró édeskésen mosolygott.

Még ugyanazon a napon a „salátáskosár” átvitte Evariste-ot a Sainte-Pélagie-ba. Érzéketlenül hallgatta a hangos üdvözléseket.

„Itt van Galois, a mi nagy tudósunk! Isten hozott, Isten hozott másodszor!”

„Tudtam, hogy nem maradsz sokáig távol!”

„Szeret bennünket, ez húzta vissza hozzánk!”

Evariste föllélegzett, amikor megpillantott egy jól ismert, szőke arcot. Odarohant Raspailhoz. Kezet szorítottak, és majdnem egyszerre mondták:

„De jó hogy itt vagy, öreg barátom!” – és mindjárt nevettek is saját butaságukon.

1831. július 25-e

Ezen a napon Raspail levelet írt egy barátnőjének.

A jobb emberek részére új kantint nyitottak a Sainte-Pélagie-ban, egy fogoly vezeti – iparendély nélkül, hozzájárulás nélkül és akadály nélkül. Úgy szolgálgják ott ki az embert, mint egy vendéglőben vagy kávéházban. Mindent lehet kapni, amit a hivatalos kintinban az előírások nem engednek meg: kávé és alkohol szabadon folyik; tiltott pálinka jön be egy pár csizmában, amelyet egy asszony mindennap behoz, és visszavisz „talpalni”. Az őr, aki a hölgyet a kapuhoz kíséri, a szesz gőzét magyar bőr szagának tartja. Különben is, hogyan lehetne a leghalványabban is kétségbe vonni egy csinos asszony szavahihetőségét, aki minden reggel, mielőtt a börtönbe jön, meg-

látogatja monsieur Parisot-t, Seine megye börtöneinek vezetőjét?

Ez a kantin a kétségbeesésbe üldöz engem. Mert a mi nagy iszákosaink odacipelik legnemesebb fiatal bajtársainkat: „Gyere, gyere, szegény Evariste-om! Közénk kell tartoznod! Vedd ezt a pohárkát mint próbakóstolót! Nem vagy férfi, míg nem ízleltél aszszonyt és bort!”

Gyávaság volna elutasítani ilyen kihívást. És a mi Evariste-ünk vékony testében annyi bátorság van, hogy az igaz ügy századrészéért odaadná az életét. Megragadja a poharát, mint ahogy Szókratész felvette a méregpoharat. Egy hajtásra leissza, de nem állhatja meg, hogy arcát kétségbeesetten el ne húzná. Nem nehezebb egy második poharat üríteni, mint az első. És aztán jön a harmadik. A kezdő lassan elveszti egyensúlyát. Diadal! Győzelem! Hódolat Bacchusnak a börtönben! Mámorba taszítottak egy tiszta lelket, amely irtózik az alkoholtól.

Kegyelem, kegyelem ennek az oly gyenge és oly bátor gyermeknek, akinek a homlokára hároméves tanulmánya a legnehezebb szellemi munka hatvan évét véste. A tudomány és az erény nevében hagyjátok életben. További három év alatt Evariste Galois, a nagy tudós lesz belőle.

De a rendőrség nem hisz a tiszta lelkű tudósokban. Milyen bután állnának itt titkárok és osztályvezetők – azok, akik professzorokká lettek, vagy még azok lehetnek, és akik parancsszóra válnak vallásossá vagy

liberálissá –, ha ennek a fiatal tudósnek a vetése megnőne a mi boldogtalan országunkban!

Tizenharmadikán azt mondták ennek a gyermeknek, hogy minden férfi, aki hű az eszméhez, másnap fölkészül arra, hogy elveit fegyverrel a kezében védje meg. Azt felelte: „Mi is ott leszünk, a barátom és én.” És mind a ketten teljes tűzéregyenruhát öltöttek fegyverekkel és fölszereléssel. Telirakták magukat patronokkal, puskaporral és mindenfajta pisztollyal. És biztosítom Önt, hogy ha Galois életben visszatért volna ebből a harcból, egy gramm muníciót sem hozott volna magával. Biztosítom Önt, Galois néhány társa éppúgy félt attól, hogy ő is ott lesz július 14-én, mint a rendőrség; megkönnyebbültek, amikor értesültek elfogatásáról! Ennyire kell hát manapság félni egy erényes ifjútól, aki minden cselekedetét matematikai precizitással tervezi meg?

Galois a minap úgy sétált a börtönudvaron, mint olyan ember, aki csak testével tartozik a földhöz, és csak gondolataiból él. Kantinzsarnokaink kikiáltottak neki az ablakon:

„Hé, te húszéves aggastyán! Még az iváshoz sincs elég erőd, félsz is tőle!”

Erre odament, és egy hajtásra kiivott egy üveget, majd szemtelen sértegetője fejéhez vágta. Milyen isteni igazságszolgáltatás lett volna, ha azon a helyen megöli! Pálinkásüveg volt!

Galois megint lement a lépcsőn, egyenesen és szilárdan tartotta magát a lábán, az alkohol még nem ment át a vérébe. De milyen nyomorúság fogta el az-

után! Még sohasem láttam egy szegény kis teremtés viselkedésében ilyen hirtelen fordulatot. Teljes büszkeségével fölegyenesedett, azt hihette az ember, hogy megnőtt, és egy óra alatt fölhasználja mindazt az erőfelesleget, amit a természet a következő húsz évre szánt. Karomba kapaszkodott, mint egy kúszónövény, amely támaszt keres, és azt mondta: „Mennyire szeretlek, és ebben a pillanatban jobban, mint valaha! Te nem iszod le magadat, komoly vagy, a szegények barátja vagy! De mi történik testemben? Két lény él bennem, és sajnos már tudom, melyik lesz a győztes. Türelmetlen vagyok ahhoz, hogy elérkezzem a célhoz. Az én korom szenvedélyeit mind áthatja a türelmetlenség. Nálam még az erénynek is megvan ez a bűne. Látod: nem bírom az alkoholt, és az első szóra kiiszom befogott orral, és részeg leszek. Nem szenvedhetem a nőket. Úgy látszik, csak egy Tarpeiát vagy egy Gracchát tudnék szeretni. Tudod, barátom, mi hiányzik nekem? Csak Veled közlöm bizalmasan: nekem hiányzik valaki, akit egész szívemből szerethetnék. Elvesztettem apámat, és senki sem lépett a helyére. Figyelsz rám? Ó, milyen jó vagy, hogy nem nevelsz ki, mint ezek a komédiások tennék! Borzadok, ha a hangjukat hallom! Milyen koszos lyukban kuporgunk! Csak kivinne valaki innen!”

Elképzelheted, hogy bármennyire meghatott is e tiszta lélek beszéde, kerestem a kedvező alkalmat, hogy véget vethessek neki. Óvatosan fölfelé vezettem őt a lépcsőn, és biztattam, hogy menjen föl a zárkájába. Ebben a pillanatban megszólalt a lezárást jelző

csengő. Zárvatársaim tekintettel voltak rosszullétére, és nem nagy fáradsággal rábírtuk az öröket, hogy a mi és az ő cellája közti ajtót hagyják nyitva. Lefektettük a páciens egyik ágyunkra. De a mámor láza erőt vett szerencsétlen barátunkon; újra meg újra eszméletlenül hanyatlott vissza, majd új rohamában ismét fölegyenesedett.

„Megvetsz engem” – mondta nekem. – „Te, a barátom. Igazad van. De nekem, a bűnösnek, meg kell ölnöm magam.”

És meg is tette volna, ha rá nem rohanunk, mert fegyver volt a kezében. Végre Isten megkönyörült szenvedésein. Részezsége egy hányási rohamban áradt ki, amely hegyi patak módjára öntötte el a helyiséget. Ezután a boldogtalan beteg elaludt. Facipőt húztunk, mert a padlót áradás lepte el. Hevesen dörömböltünk az ajtón, de süketek maradtak kiabálásunkra. Egyikünk, aki bátrabb volt, mint a többi, markával meregetni kezdte a szennyet, amely a lejtős padlón minden irányban szétfolyt, és a latrinavödörbe dobálta. A maradékot feltöröltük, amennyire lehetett. Másnap reggel a szabadság és a tudomány visszakapta legméltóbb hívét. Fiatal barátunk visszanyerte becsülésünket. Szerencsétlen gyermek! Kissé bizalmatlannak kellene lennie, hogy megmenekülhessen a csapdáktól, amelyek fényes karrierje minden fokán leselkednek rá. De a természet nem lát el bennünket ezzel a tulajdonsággal – csak saját kárunk, embertársainkkal kapcsolatos tapasztalataink útján szerezhethjük meg. Ez az a dilemma, amely elé bennünket állítasz, ó emberi tár-

sadalom! Vagy megcsalják az embert, vagy elveszíti minden jóba vetett hitét. De van néhány teremtés, akiket védőangyaluk eltávolít erről a földről, mihelyt gyermeki szemük felismerte hamis társadalmi rendünk eme kérlelhetetlen ellentmondásának végét.

1831. augusztus 2-a

Ezen a napon Raspail így írt barátnőjének:

Amióta utoljára írtam Önnek, asszonyom, jelentős dolgok történtek ebben a kis zugban, ahová a törvény dugott bennünket. Megünnepeztük a mi három dicsőséges napunk évfordulóját, és egy ideig úgy látszott, hogy ez az évforduló három gyásznappá változik.

Július 27-én a Sainte-Pélagie foglyait a júliusi forradalomban elesettek emlékére tartott misére hívták. Amikor kijöttünk az istentiszteletről, néhány hang a tömegből azt kiáltotta, hogy szét kell rombolni a nevetséges ravatalt, mert sérti a dicsőséges forradalom emlékét. Az utóbbi években oly sokszor meggyalázta a mi kormányunk ezt az emléket, hogy most már alig tud olyat mondani róla, ami ne hatna sértésnek. És ha nem lettünk volna ott a tömeg között mi, néhány értelmes fő, követték volna ezt a felbujtást, annál is inkább, mert az örök – meg volt rá az okuk – nem mutatkoztak nagyon ébereknek. Nem az az okosság, ha valaki közvetlenül küzd le egy rossz gondolatot, hanem inkább az, ha azt új, ártalmatlan gondolattal helyettesíti. Ez annyi ügyességgel történt, hogy a fel-

bujtók a véghezvitt cselekedet bölcsességét büszkén saját számlájukra könyvelhették el. Ahelyett, hogy szétrombolták volna a ravatalt, bevitték az udvarba, hogy három napig ott álljon, mint a gyász jelképe, és tiszteletteljes hallgatást parancsoljon a legkegyesebb és legszentebb fájdalom nevében.

29-e a legcsekélyebb kellemetlenség nélkül telt el. Felhangzott a zárást jelző harang anélkül, hogy a várt lázadás bekövetkezett volna.

Bumm! Egy lövés dörrent, rögtön azután, hogy becsuktak minden ajtót. Kiáltásokat hallottunk: „Segítség! Gyilkosság!”

Ismételt csapások rázták meg több zárka ajtaját. Kulcsok csörgése jelezte, hogy az örök ismét fölfelé jönnek a lépcsőn, két vagy három fogoly kíséretében. Erre mély hallgatás következett, amely egész éjszaka tartott. Megérti, asszonyom, milyen gondolatok foglalkoztattak bennünket, akiknek tizenkét órát kellett várni, míg egymással beszélhettünk, és e szokatlan esemény összefüggéseit megtudhattuk.

Amikor kinyitották az ajtókat, a foglyok minden zárkából az udvarra mentek, ahonnan az áradat az örök minden erőfeszítése ellenére a felügyelő irodájába tódult. A megrémült hivatalnok elvesztette a fejét, és az elkeseredett foglyok rohama eltaposta volna, ha a főfelügyelő és más magas rangú hivatalnokok a prefektúráról az utolsó pillanatban meg nem jelentek volna.

„Le akartok mészárolni bennünket, fegyvertelenekeket, egyiket a másik után?” – kiabáltak a foglyok

olyan egyöntetűséggel, amilyent csak akkor mutat egy embertömeg, ha egy és ugyanazon szenvedély hatja át.

A magas rangú rendőrtisztviselők azon a közömbös, hivatalos hangon válaszoltak, amivel a hóhér felszólítja az elítéltet, hogy tegye fejét a guillotine nyílásába. „Nem, nem ez az igazgatás szándéka. Nem szándékozunk lemészárolni benneteket.”

„Nos, akkor hol a három hiányzó fogoly?”

„A büntetőzárkában.”

„Milyen bűnt követtek el, hogy rászolgáltak a büntetőzárkára?”

„Kiabáltak, és szemtelenül panaszkodtak.”

„Szemtelenül! Hogyan lehet szemtelennek lenni olyan emberekhez, mint ti? Miért méltatlankodtak?”

„Egyik azt mondta, lövés érte az arcát, és a többiek megerősítették ezt.”

„Igaz volt?”

„Bizonyára.”

„És tudják, ki a bűnös?”

„Gyanakszunk.”

„És az nincs a büntetőzárkában?”

„Az igazságszolgáltatás vizsgálja az ügyet.”

„Hagyjuk ezeket a frázisokat, amelyeken mindenki csak nevet! Az igazságszolgáltatás vizsgálja az ügyet! Ne beszéljen nekünk igazságszolgáltatásról! Miért nem kapták el ennek az undorító bűnnek a tettesét?”

„Még nincs bizonyosságunk.”

Egy ember hangja a tömegből bénító hangerővel üvöltötte:

„Meséljétek az öreganyátoknak! Én mindent láttam, mindent tudok. Nézzétek, hogyan sápad el, és hogyan veszti el a biztonságát a gyilkosoknak ez a védője! Tudja, hogy megmondom az igazat!”

A felügyelő dadogott: „Nem félek semmitől!”

„Nem, csak reszket! Azt hiszi, hogy semmit sem fog megbánni, és hogy csak parancsra cselekedett. A következő történt: Én a fürdőház teteje alatti szobából való vagyok. Nyugodtan aludni mentünk. Az egyik, akinek az ágya két ablakszárny között áll, arccal az ablak felé fordulva vetkőzött, és közben egy dalt énekelt. Ebben a pillanatban a szemben levő padlásszobából egy lövést adtak le. Azt hittük, társunk meghalt, de csak elvesztette eszméletét. Mivel nem tudtuk, honnan jött a lövés, és milyen veszélyes a seb, segítségért kiabáltunk. Mert egy másik szobában, amely hat ablakával minden oldalra nyitott, minden jobban célzott lövés halálos lehetett volna. Tudják, milyen segítséget hoztak. De kell, hogy ismerjék a bűnöst is, aki ezt az aljasságot elkövette.”

„Nincs bizonyosságunk erre vonatkozólag.”

„Majd én bizonyosságot szerzek Önöknek. Az az ember, aki lőtt, a padlásszobában lakik. Még ott van. Hozassák ide!”

„Erre nincs jogunk.”

„Miért nem? Az illető őr, aki még tegnap itt az ajtókat őrizte.”

„A mi őreink egyike?”

Az elkeseredett tömeg ordított:

„Igen, a maguk egyik őre. A padlásszobában lakik

a rue du Puits-de-l'Ermite-en. Nagyon jól tudjátok. És ha nem tudjátok, bármelyikünk odavezethet beneteket."

„Nincs utasításunk ebben az ügyben."

„Mi? Nincs utasítás arra, hogy a bűnöst elfogják? És e gyalázatos támadás áldozatát a tanúkkal együtt büntetőzárkába vetitek? Bizonyára szemtelenség azt állítani, hogy az igazgatóság azért fizeti az öröket, hogy gyilkolják a foglyokat. De mi van, ha ez a szemtelen állítás igaz? És én tanú vagyok rá, hogy azok, akiket a büntetőzárkába vetettek, semmi más szemtelenséget nem mondtak. Ez a fiatal Galois nem ordító, nagyon jól tudja, hideg marad, mint a matematika, amikor magukhoz beszél."

„Galois a büntetőzárkában! Ó, ezek a gazemberek! Gyűlölik a mi kis tudósunkat!"

„Persze, hogy gyűlölik! Leselkednek rá, mint a kígyók. Minden elképzelhető csapdába becsalják. És felkelést akarnak előidézni."

„Legyen meg a kedvük, és akkor aztán lemészárolhatnak mindnyájunkat! Inkább haljunk meg együtt, mint hogy hagyjuk megölni egyikünket a másik után. Le a rendőrspiclikkel! Hordjátok el magatokat, ti gyilkosok! A börtön a miénk! Erődítményünké tesszük. Előre!"

Látta volna, asszonyom, hogyan oldott kereket erre a kiáltásra a tekintély minden képviselője, milyen sebességgel forogtak sarkaikban egyszerre az egyébként oly nehéz ajtók!

A foglyok bezárták az ajtókat az örök mögött. Az

asztalokat és íróállványokat az ajtók és ablakok elbarikádozására használták. Vasláncokat fűztek az udvar vasajtaja köré, és reteszt formáltak, amelyet csak reszelővel lehetett eltávolítani. Most, hogy a politikai foglyok kikiáltották a felkelést, a kis utcagyerekek visszanyerték szabadságukat. Elmenekülhettek volna a börtönből, de ők nem is gondoltak erre. Azt mondták, a szabadság szolgálatába akarnak lépni. Még ma sem tudom felfogni azt a gyorsaságot, amivel ezek a kis egerek elkezdtek rágni az egérfogó vasrúdjaikat. Vékony ujjaik alatt meghajlottak a vasrudak, amelyeket mi, felnőttek alig tudtunk megmozdítani, és úgy törtek össze, mint üvegpálcák. A lépcsőkorlát a földszinttől az ötödik emeletig hang nélkül eltűnt a szemünk elől. Tizenöt perc múlva nyoma sem maradt. Hová lett a vas? Átkutattuk a ház minden zugát, de nem találtuk, pedig semmit sem vittek ki. És ezek a kis majmok a legnagyobb egykedvűséggel hallgatták, amint a foglyok erről a rejtélyes ügyről kérdezősködtek egymástól.

Egyébként a nap a legbékésebb hangulatban, a védelemre való készülődéssel telt el. A börtönben nem volt felügyelet, és még sohasem volt nagyobb nyugalom. Még sohasem volt ilyen rend ebben a férfiközösségben, amelynek tagjait a mi kiváló törvényünk mint a felfordulás előharcosait üldözi. Különös megfigyelni, milyen békésen élnek egymás mellett az emberek, mihelyt nincs fölöttük úr. Az urak az ellenkezőjét állítják, de hazudnak, erről biztosítom Önt, aszszonyom.

Reggeltől éjszakáig birtokunkban volt az épület, az irodák, az irattár, a lakások, a kantine. Majd ha ismét fölveszik a leltárt, egy pohár sem fog hiányozni a kantineból, erről biztosíthatom Önt. Nálunk voltak a kulcsok – még annak az ajtónak a nagy kulcsa is, amely a vizsgálati szobába vezet. A gyerekek zsákmányolták úgy, hogy elgáncsolták a menekülő őrt.

Kétségtelen, hogy az igazgatóság sem várta összetett kézzel az események további alakulását. De nem fordultak hozzánk, és nem vezényelték ki a Nemzeti Gárda egy zászlóalját sem megostromlásunkra.

A foglyok között forradalmi szellem uralkodott. Nagy bátorságot és odaadást tanúsítottak a közös ügy iránt. A köztünk levő öreg tiszt, aki mindig Napóleont utánozza, hátán összetett kézzel járkált az udvaron, és mereven nézett maga elé. Nem tudja elképzelni, milyen gyönyört éreztünk, amikor megszabadultunk a bajtól, és volt okunk azt hinni, hogy barátok vesznek körül.

Bevallom, gyerekes vagyok: még sohasem tűnt előttem csábítóbb színben az ellenállás az igazságtalansággal szemben. És amikor alkonyatkor a közeli utcák kövezete visszhangzott a lovasság patkóitól, és a gyalogság puskatusainak zaja „Állj! Fegyvert lábhoz!” parancsszóval együtt bejutott hozzánk, akkor értettem meg Jób remegő harci paripájának nemes türelmetlenségét, amikor forró orrlikaiban érezte a csata szagát. Ó, mikor lesz alkalmam arra, hogy jó ügyért küzdhessek – olyan emberekkel az oldalamon, akikről biztosan tudom, hogy nem spiclik?

Hirtelen kinyílt a külső kapuszárny, és egy csomó prefektúrai tisztviselő jelent meg a kapunál, hogy tárgyalásokat kezdjen.

A foglyok azt kérdezték:

„Itt van a prefektus?”

„Nagyon későn jön meg. Udvari bálon van.”

„Udvari bálon – most? Különös emberek lehetnek az udvarnál, akik táncolni tudnak, amikor annyi boldogtalan szenved és háborog! No jó, menjenek, és mondják meg neki, hogy a foglyok vele akarnak beszélni.”

„Nekünk is megvan a felhatalmazásunk, mint neki, mi őt képviseljük itt; térjete vissza a rendhez, különben –”

„Különben?”

Ennél a kiáltásnál láttam, amint a szolgálati sapkák tömege egy ugrással hátrál az utcán. A legfőbb tekintély személyesen kiabált, köhögve, tüsszögve, orrát fújva:

„Őrség! Őrség! Segítség!”

Az őrségben levő katonák csoportosan, feltűzött szuronnyal rohantak a kapuhoz.

A foglyok ordítottak:

„Ez jó hely a nyaktörésre! Inkább maradjatok ott, ahol vagytok! Ne féljete, csak akkor támadunk, ha ti kezditek!”

És még mindig olyan rend uralkodott a fogházban, mint egész nap, mintha nem állna ostromló csapat a kapu előtt, és nem várná a parancsot a támadásra. Pompás nyári éjszaka volt, amikor az ember önkén-

telenül keresi az árnyékot, mintha nappal volna. Az események riasztó hatása alatt a mi gyerekeink ütemesen, kórusban énekelni kezdtek. Tanítójuk verte nekik a taktust. A társadalom szerencsétlen kis kutasztottjai üdvözölték az éjszakát, amely egy könnyű szellő szárnyán felkereste őket a börtönben, vele együtt jött egy csillag, egy hullócsillag, amely fellángol, mint a vilám, és eloszlik a jövőben: a szabadság!

Úgy figyeltünk ezekre a bűbajos gyermekhangokra, hogy elfelejtettük a különös és nehéz körülményeket, amelyek között ily késői órában őrizetlenül gyűlhetünk össze zárkáinkon kívül. Mégis közülünk azok, akikre a hangok varázsa kevésbé hatott, észrevehették, hogy bizonyos jól ismert alakok, akik mindig gyanúsak voltak előttünk, csoportunk körül ólálkodnak. Ha csak egy kevéssé bizalmatlanok lettünk volna, amilyennek forradalom idején minden bölcsnek lennie kell, láttuk volna ezeket az árnyakat, akik a rácsos ajtóhoz irányították lépteiket, és rázták a láncokat.

Hirtelen kiáltás szakította félbe az éjszakai hangversenyt. A vas kapuszárny, amit oly ügyesen elbarikádoztunk, mintegy varázsütésre felnyílt. Gyalogság hatolt be föltűzött szuronnyal. Az ellenség futólépésben özönlötte el az udvart. Ekkor hirtelen meghátrált, mint a vándor, aki kígyóra lép.

A győzelemhez vezető utat kis utcagyerekek kettős sora állta el. A legkisebbek álltak az első sorban, a nagyobbak a második sorban; mind vasrudakkal voltak fölfegyverkezve, amelyeket hiába kerestünk egész nap. A kis ördögök elrejtették őket nadrágjukban,

míg eljött a kellő pillanat. A merev vasrudak a legkevésbé sem korlátozták egy mozdulatukat sem. Most láttuk, hogyan forgatják fegyvereiket – olyan energiával, amely senkit sem hagyott kétségben afelől, hogy vér folyt volna, mint a harcmezőn, ha a rendőrbiztos okosan nem kapitulációra határozza el magát, és ha a foglyok, akikhez ezek a legyőzhetetlen kis liliputiak bizalommal voltak, el nem fogadják a kapitulációt.

Az első sor már azon volt, hogy a vasrudakat a katonák arcába vágja, és azután a még állók lábai között mászva, eldönti őket. Eközben a második sor fegyvereit kardként használta volna, hogy befejezze a kicsik munkáját.

Ne nevéssen ezen az állításon. Amit elmesélek Önnek, olyan komoly, amilyennek látszik, és a csatatéren senkinek sem volt kedve nevetni. És még ha leverték volna a börtönudvarban a lázadást, a felső emeleteken még lett volna esélye a sikerre. Mivel ki tudtuk nyitni a vizsgálati szobába vezető ajtót, a börtön szalmazsákjaiból gyújtott tűz fedezte volna a lázadók visszavonulását. Az így keletkező zűrzavar megkönnyítette volna menekülésünket, és a csalódott győző csak megfeketedett falakat foglalt volna el.

A kapituláció dicsőség volt a gyerekeknek. Egy hajuk szála sem görbült meg. A foglyoknak teljes elégtételt adtak, és biztosították őket arról, hogy társaik másnap reggel ismét köztük lesznek. Ez a lecke többbe kerül az igazgatóságnak, mint gondolták. Húsz-ezer frank nem lesz elég helyrehozni a pusztítást, amit

ők maguk provokáltak. Kétségtelenül bosszút fognak állni. De végül is a hatalom az igazak kezében maradt, akik győztek a durva erőszak és machiavellizmus ellen.

1831

Galois július 30-át büntetőzárkában töltötte – sötét, szűk, nehéz ajtókkal lezárt lyukban. A kemény priccsen feküdt, és megpróbálta emlékezetébe idézni azokat az eseményeket, amelyek idejuttatták.

Négyen voltak a nagy zárkában. Kellemes zárka volt: hat ablakával mintha lögyakorlatokra teremteték volna a rue du Puits-de-l'Ermite átellenes oldalán levő padláslakásból. Éppen vetkőzni kezdtek, mikor hangos lövést hallottak, és látták, hogy az ablakkal szemben levő falba egy golyó fúródott. A golyó Galois és egyik társa között repült el. Galois biztos volt abban, hogy éppen csak elhibázta az ő fejét. Társa elvesztette eszméletét.

A foglyok kiabálására három ór és a felügyelő személyesen jött oda. Ez a kitűnő hivatalnok még annyi fáradságot sem vett magának, hogy megnézzé az eszméletlen foglyot. Csak Galois-ra bámult, aki a felügyelő arcán pontosan a következő érzések kifejezését olvashatta egymás után: csodálkozás, csalódás, harag, őrjöngő düh.

Majd a magas rangú tisztviselő fölemelte az öklét, és ráordított Galois-ra:

„Maga lőtt társára. Maga meg akar ölni valakit. Magának az sem fontos, hogy kit. Majd megmutatom magának! Fog maga még . . .”

Galois nyugodtan állt, dühében szólni sem tudott. Az egyik fogoly eszméletlenül feküdt a földön, egy másik hallgatva ült az ágyán, a harmadik rárohant a felügyelőre, és bátran kiáltotta:

„Maga próbál megölni minket, és még másokat vádol evvel.”

Az eszméletlen ember az első életjelt adta azzal, hogy megrúgta az egyik őrt.

A felügyelő Galois-ra mutatott, majd a fekvő emberre, majd arra a fogolyra, aki rátámadt, és megparancsolta:

„Vigyétek le ezt a hármat a büntetőcellákba!”

A negyedik foglyot, aki hallgatva ült az ágyán, otthagyták.

Galois elégtétellel mosolygott, amikor erre gondolt. Tudta, hogy ez a látszólag közömbös fogoly bátor és okos volt. Nem volt nehéz kitalálni, miért hallgatott.

Kinek szánták a golyót?

Beszélnie kellett erről Raspail-jal. Meg kellett neki mondania, amire gyanakodott: hogy ő volt a golyó céltáblája.

Gondolatait félbeszakították: hangosan dörömböltek az ajtón.

„Forradalom tört ki a Sainte-Pélagie-ban. A fogház a birtokunkban van. Várj! Föltörjük az ajtót és kiengedünk.”

Kiáltozva mesélték el a zendülés történetét, majd elszaladtak még nagyobb szenzációkat keresni, de megígérték, hogy nemsokára visszajönnek, és föltörik az ajtót. De nem jöttek vissza.

Galois arra gondolt, hogyan zárták be egy évvel ezelőtt az iskolába, míg Párizson végigsöpört a győztes forrada-

lom. Ma büntetőcellában ült, mialatt győztes forradalom söpört végig a Sainte-Pélagie-n.

„Milyen haladás! És ezt egy év alatt értem el! Iskolából – börtönbe! Szerepem ugyanaz, mindig ugyanaz: tehetetlen fogoly maradok. De ma legalább azokhoz tartozom, akik fölidézték a forradalmat. Milyen hatalmas vívmány! A foglyok fölkeltek, hogy kiszabadítsanak a büntetőcellából!”

De a küzdelem hevében a foglyok megfélemeztek arról, akinek a kiszabadításáért a harcot megindították. Csak egy nappal később engedték ki a hivatalos fogházfelügyelők Galois-t és két társát a büntetőzárkából.

Újra meg újra a golyóra kellett gondolnia, amelyet valaki az ő zárkájába lőtt. Szégyellt Raspailnak gyanújáról beszélni. Vajon elég fontos személy volt-e ahhoz, hogy egy golyó célpontja legyen, amelyet egy bonyolult összeesküvés külön neki szánt? Túl fantasztikusnak és elbizakodottnak tűnt, hogy higgyen ebben. Azután visszaemlékezett arra, hogyan óvta őt ügyvédje, Dupont. De még ha jogos is a gyanúja, hogyan bizonyíthatna valamit? Nem világos, hogy az, aki a lövést leadta, azt állítaná, hogy a puska tisztításánál történt?

Galois októberben levelet kapott, amelyre több mint két éve várt: a levélen az akadémia pecsétje volt. Hosszú bolyongás után találta meg az utat a Sainte-Pélagie-ba. A boríték nagy és vastag volt. Evariste megjátszott nyugalommal és közömbösséggel nyitotta ki; tanulmánya volt benne és egy levél az akadémia titkárától:

„Kedves Monsieur Galois!

Munkáját monsieur Poissonnak küldtük át elbírálásra.

Ő visszaszármaztatta azt véleményezéssel, amelyből a következőket idézzük.

»Mindnyájan sokat fáradoztunk azon, hogy megértsük Galois bizonyítását. Érvelése egyrészt nem elég világos, másrészt nem dolgozta ki kellően, és így nem volt lehetőségünk arra, hogy bizonyító erejéről ítéletet alkothassunk; ebben a véleményezésben még csak fogalmat sem adhattunk róla. A szerző kijelenti, hogy az a tétel, amellyel kéziratában foglalkozik, része egy általános elméletnek, amelynek sok alkalmazási lehetősége van. Gyakran előfordul, hogy egy elmélet különböző részei kölcsönösen megvilágítják egymást, és együttvéve érthetőbbek, mint külön-külön. Várni kell tehát, amíg a szerző munkájának teljes fogalmazását nyilvánosságra hozza, mielőtt végleges véleményt alakítanánk ki.«

Ez okból visszaszolgáltattuk Önnek kéziratát abban a reményben, hogy monsieur Poisson megjegyzéseit jövőendő munkájához hasznosnak fogja találni.”

A levelet François Arago, az akadémia titkára írta alá.

Galois az udvarból zárkájába ment. Még egyszer elolvasta a levelet – szája eltorzult a gyűlölettől. Azután négy részre tépte a levelet, ezeket megint kisebb és még kisebb darabokra. Azután szorosan összegyűrte az öklében, másik kezével kinyitotta a latrinavödröt, bedobta, lefödte a vödört, az ablakhoz futott, és mélyet lélegzett.

Átlapozta visszautasított munkáját. Igen, ugyanaz volt, amelyet tíz hónappal ezelőtt az akadémiának küldött. Az első oldal felső szélére valaki odaírta: „M. Lacroix, M. Poisson, commissaires” (bírálok). Talált egy megjegyzést, amelyet Poisson ceruzával firkált a harmadik oldal

szélére: „Ennek a segédételnek a bizonyítása nem kielégítő, de a tétel Lagrange 100. számú értekezése (Berlin, 1775) szerint helyes.”

Fejében zűrzavaros gondolatok kavargtak összevissza, míg megvetésben és gyűlöletben kristályosodtak ki.

„Egy szót sem értettek belőle! És én csak azt kértem, hogy ezt a pár oldalt olvassák el figyelmesen! A szöveg valóban nehézkes. Bezzeg ha kinyújtottam volna egy egész könyvvé, akkor ezek az ostoba akademikusok azt mondták volna, túl hosszú és nincs idejük elolvasni. Ilyen betűrágók! Majd megmutatom nekik! Nyilvánosságra kell hoznom eredményeimet. Talán elolvassa valaki. Talán megérti valaki.

És közölnöm kell a világgal, hogyan bántak velem ezek az emberek. Döntsenek a jövő nemzedékek Poisson és Galois között! Az akadémiát meg kell büntetni azért, amit ellenem elkövetett. Itt, a Sainte-Pélagie-ban, ahol egy ostoba és kegyetlen kormány büntetését szenvedem el, itt akarom megbüntetni mindazokat a hiú embereket, akik tetszelegnek maguknak, és elégedettek, mert előrevitték a matematikát olyan kis lépéssel, amelyet mindenki megmérhet és megérthet.”

Hirtelen egy gondolata támadt, és izgatottan rögtön konkrét tervvé fejlesztette ki. Az akadémiától visszautasított kézirat a kezében volt. Otthon, az iratai között volt egy másik, majdnem befejezett munka az egyenletek elméletéről. Könnyű lesz újra leírni és befejezni ezt a munkát, mert minden eredmény a fejében van. Közzéteszi ezt a két tanulmányt, amelyek megoldják az algebra központi kérdését! Tudta, hogy nagy jelentőségűek, hogy alapvető

eredményeket tartalmazznak. Ő maga fogja kiadni kis brosúrában! Nem fog sokba kerülni. Csak két értekezést és egy bevezetést. A bevezetés. Ennek olyannak kell lennie, hogy mindenki elolvassa, még Cauchy, Poisson és a Politechnikai Főiskola vizsgáztatói is, ha nem is tetszik nekik.

Kinek küldje meg a brosúrát? Elképzelt egy nagy csomó példányt az íróasztalán: olyanok lesznek, mint a „Nép Barátai Társaságá”-nak röpiratai, de a címlapnak vonzóbbnak kell lennie, borítólapja pedig piros legyen. Szétküldi majd a világ minden országába. Listát fog fölfektetni. Neveket írt föl: Gauss, Jacobi, majd kiváló francia matematikusokat: Lacroix, Poisson, Cauchy . . . Lássák meg, hogy nem tudták letörni Evariste Galois-t. Olvassák el a bevezetést, és piruljanak szégyenükben azok miatt a szégyenteljes dolgok miatt, amelyeket elkövettek. Azután fölírta tanárainak nevét: Vernier, Richard, Leroy. Néhány példányt tanintézeteknek fog küldeni. Persze az École Normale-t sem fogja kihagyni. Legyen ott Galois brosúrája Guigniault könyvtárában, olvassa el ő is a bevezetést. Természetesen egy példányt a legmelegebb ajánlással a Politechnikai Főiskolának fog küldeni. És egy példányt az akadémiának. Meg volt elégedve listájával. Most lássunk a bevezetéshez. Néhány nap alatt nyomdakész lehet minden. Chevalier-t akarta megkérni, hogy intézze el a formákat – ő szívesen meg is tenné.

Evariste fölírta a címet:

Két értekezés a tiszta analízisről

Írta E. Galois

Bevezetés

Gondolkodott: „Hogyan kezdjem? Írt-e valaha húszéves ifjú ilyen fontos értekezést? Igaz, Gauss nem volt sokkal idősebb, amikor *Disquisitiones* (Kutatások) című munkáját írta. De hogyan támogatták őt – és hogyan támogatnak engem? Emlékszem a *Disquisitiones* első oldalára, ahol köszönetet mond vastagon nyomott betűkkel protektorának, a braunschweigi hercegnek. Gaussnak volt mecénása. Ki segített azonban nekem? Nekem nem is kell segítség. Szeretném, ha lennének ellenségeim, akik támadnák munkámat, akik megpróbálnák megcáfolni. De amit most csinálnak velem, az sokkal rosszabb. Közöny, semmibevevés, hallgatás jutott osztályrészemül. Senki sem érti munkámat, és senki sem igyekszik megérteni.”

Evariste megírta a bevezetést. Düh és megvetés vezette a kezét: örült tempóban vetette papírra a szavakat és mondatokat, néhányat kihúzott, mást írt helyette; gyorsan teleírta a papírt egyenetlen, vastag betűivel. Ezt írta:

Először is az tűnik föl, hogy ennek az írásnak a második oldalán nem állnak nevek, vezeték- és keresztnév, címek, előnevek, nem áll valami zsugori herceg dicsőítése, akinek a pénztárcája csak tömjénezésre nyílik meg, és rögtön becsukódással fenyegetőzik, ha a tömjéntartó üres. Éppúgy nem található gerenda nagyságú betűkkel a legtiszteleteljesebb hódolat kifejezése valamilyen magas állású tudományos személyiség vagy egy bölcs jóakaró iránt, annak ellenére, hogy az ilyen megnyilatkozást elengedhetetlennek tartják (majdnem azt írtam: elkerülhetetlennek), ha valaki húszéves korában közzé akarja tenni egy írását. Én azonban senkinek sem jelentem ki, hogy

mindent, ami munkámban értékes, az ő tanácsának vagy bátorításának köszönök. Nem mondom, mert hazugság volna. Esküszöm, hogy azoknak, akik az állam és a tudomány élén állnak, inkább tartozom bármi mással, mint köszönettel.

A tudomány élenjáróinak köszönhetem, hogy az ebben a brosúrában foglalt két értekezés közül az első ilyen későn jelenik meg. Az állam élenjáróinak köszönhetem, hogy mindezt börtönben írom, olyan helyen, amely kevésbé alkalmas gondolkodásra; itt sokszor magam is elrémülök saját részvétlenségemen, ha kritikusaim ennyi butasága, tudatlansága és gonosz-sága láttára befogom a számat. Börtönben tartózkodásom okának és céljának semmi köze a munkák témájához. (A szerző republikánus, és tagja a „Nép Barátsági Társaság”-nak. Egy jelképes mozdulattal célzott arra, hogy kívánatos lehet a királygyilkosság.) Meg kell mondanom azonban, hogy gyakran elvesznek kéziratok az akadémiai urak irattárcájában, bár alig tudom megérteni, miképpen lehetnek ilyen szórakozottak azok, akiknek a lelkét már Abel halála terheli. Mivel nem akarom magam összehasonlítani ezekkel a híres matematikusokkal, elég, ha megállapítom, hogy az egyenletek elméletéről szóló értekezésemet 1830 februárjában (kevésbé tökéletes alakban már 1829-ben) benyújtottam az akadémiához, többé soha semmit nem hallottam erről a kézitról, és képtelen voltam azt visszakapni. Talán túl sokat mondtam, de meg akartam magyarázni az olvasónak, miért volt teljes-

séggel lehetetlen munkámat ajánlással díszíteni vagy elcsúfítani.

Másodszor: ez a két értekezés rövid. Legalább ugyanannyi bennük a szöveg, mint az algebra. Elismerem, hogy ebben bűnös vagyok. Bizonyára szaporíthattam volna az egyenletek számát, ha az ábécé minden betűjét sorban behelyettesítem minden egyenletbe. A végtelenségig szaporította volna ez az egyenletek számát, és ha az ember meggondolja, a latin ábécén kívül itt van még a görög, és ha ezt a kettőt kimerítette, semmi akadályja sincsen annak, hogy arab és ha kell, kínai írásjeleket is alkalmazzunk! Könnyű lett volna minden tételt tízféleképpen variálni, az eredményeket „elemzésünk segítségével” a jó öreg euklidészi módszer szerint elérni: minden tétel előtt és után különleges példák hatásos seregét felsorolni. Én e sok módszer közül egyetlenegyét sem tudtam választani!

Harmadszor: el kell ismerni, hogy az itt kinyomtatott értekezések közül az elsőt átnézte egy tanár. 1831-ben egy kivonatát benyújtottam az akadémiához, majd átadták véleményezés céljából monsieur Poissonnak; ő kijelentette, hogy semmit sem értett belőle. Az én szemtelen véleményem szerint ez egyszerűen annak a bizonyítéka, hogy monsieur Poisson nem akarta vagy nem tudta megérteni az én munkámat. A nyilvánosság szemében azonban ez bizonyára annak a bizonyítéka lesz, hogy munkám értelmetlen.

Ezért van meg minden okom azt hinni, hogy a tudományos világ nyilvánosságra hozott munkámat szánakozó mosollyal fogja üdvözölni, hogy a leg-

kíméletesebbek tévedéssel vádolnak, hogy egy ideig azokhoz a fáradhatatlan emberekhez hasonlítanak engem, akik évenként újból feltalálják a kör négyszögesítését. Különösen ki leszek téve a Politechnikai Főiskola vizsgáztatói dörgő kacagásának, ők ugyanis azt hiszik, hogy monopóliumuk van matematikai tankönyvek kiadására, és csodálkozásukban fölhúzzák szemöldöküket, mert egy fiatalember, akit kétszer elbuktattak, van olyan elbizakodott, hogy nem is valami tankönyvet, hanem értekezést ír. (Mellesleg nagyon csodálkozom azon, hogy nincs minden vizsgáztatónak helye az akadémián, az utókor emlékezetében ugyanis semmi esetre sem lesz helyük.)

Mindezt azért bocsátottam előre, hogy bebizonyítsam: szándékosan teszem ki magam tökfek gúnyjának.

Ha mindezek ellenére közzéteszem munkám gyümölcsét – bár csekély kilátásom van, hogy megértik –, ezt azért teszem, hogy barátaimmal, akikre szert tettem a világban, mielőtt zár és lakat mögé temettek, tudassam: még élek. Talán még abban a reményben is teszem, hogy munkám olyan emberek kezébe kerül, akiket ostoba önhittség nem tart vissza attól, hogy elolvassák. Ezeket talán munkám arra az új útra vezeti, amelyre véleményem szerint az analízisnek lépnie kell.

Hangsúlyoznom kell, hogy tiszta analízisről beszélek.

Mialatt oldalt oldal után töltött meg gyors, ideges írással, Evariste egyre növekvő megkönnyebbülést érzett.

Ez volt válasza arra az ítéletre, melyet Poisson mondott munkája fölött. Visszanyerte nyugalját és önuralmát, míg matematikáról, analízisről, egyszerűségének és eleganciájának jelentőségéről, az algebra jövő fejlődéséről írt.

Az előszó befejező mondataihoz érkezett. Evariste úgy érezte, az akadémia tagjai fölé emelkedett, amikor biztonsággal és önbizalommal a következőket írta:

A munkámban felállított általános tételt csak úgy lehet megérteni, ha figyelmesen elolvassuk azt a részt, amely ezen általános tétel egy alkalmazását tartalmazza. Ezzel nem akarom azt mondani, hogy az elmélet megelőzi az alkalmazást. Munkám befejezése után feltettem magamnak azt a kérdést, miért tűnik oly szokatlannak, oly nehéznek az olvasó számára. Azt hiszem, ennek az oka az a törekvésem, hogy elkerüljem a formalizmus és számolási sémák használatát, ezenkívül elismerem, hogy a munkámban tárgyalt témánál egy ilyen általános formalizmus kidolgozása leküzdhetetlen nehézségekkel jár.

Könnyen érthető, hogy egy ennyire újszerű témának ilyen szokatlan úton való feldolgozásánál gyakran ütköztem nehézségekbe, amelyeken nem tudtam úrrá lenni. Ezért az olvasó ebben a két dolgozatban, különösen a másodikban, helyenként azt a megjegyzést találja: „nem tudom.” Tudatában vagyok annak, hogy evvel kiteszem magam a tökfek kacajának. Sajnos, csak igen kevesen ismerik el, hogy tudományos szempontból azok a könyvek a legértékesebbek, amelyekben a szerző világosan megjelöli, amit nem

tud – mert a szerzők akkor ártanak a leginkább olvasóiknak, amikor elkendőzik nehézségeiket.

Ha majd a tudományban nem uralkodik már üzleti versengés – vagy ami ugyanaz, az önzés –; ha az emberek azért tömörülnek, hogy közösen kutassanak, és nem azért, hogy lepecsételt csomagokat küldjenek az akadémiának, akkor majd igyekezni fognak jelentéktelen eredményeket is közölni, ha azok újak, és hozzáteszik: „A többit nem tudom.”

Amikor Evariste befejezte, megkönnyebbült és fáradt volt. Ránézett a kopár falakra és a rácsos ablakra, majd még odaírta: „Sainte-Pélagie, 1831. október. Evariste Galois.”

Négy oldalt írt tele. Dühé elpárolgott, csak részvétlenség és közömbösség maradt vissza. Terve, hogy brosuráját most kinyomtatja, gyerekesnek és butának tűnt. Mi köze Cauchyhoz, Poissonhoz és a Politechnikai Főiskola vizsgáztatóihoz? Mi köze bármihez a világon? Csak egy volt fontos – azok a pillanatok, amikor a sötétség visszavonult, és új távlatok nyíltak előtte. Itt, ebben a Sainte-Pélagie-nak nevezett nyomorúságos lyukban, ezek voltak az egyedüli percek, amikért érdemes volt élni.

1831

Az igazságügyi gépezet lassan forgott nehéz, rozsdás kerekein. Azok számára, akiket állandó, egyenletes forgásával elkapott, nem volt menekvés. Néha úgy látszott, mintha állna a gépezet, néha mintha elvesztette volna áldozatát,

de nemsokára eszébe juttatták az áldozatnak, hogy a rendszer nem áll, hogy mindenki sorra kerül.

Galois végigvárta a július, augusztus, szeptember hónapokat egész október elejéig, és még mindig nem volt tárgyalás. Több mint háromhónapi vizsgálati fogság! A múltkor csak egy hónapig volt a Sainte-Pélagie-ban. Ez alkalommal már három hónapja – három hónap a gárdatüzérség egyenruhájának viseléséért. Még ő is lebecsülte a rendszer zsarnokságát. Még ha fölmentik is, nem tudják visszaadni neki ezt a három hónapot, amelyet nyomorúságban és kétségbeesésben töltött. És ha két hétre ítélik, akkor a három hónap vizsgálati fogságon kívül még két hetet le kell ülnie. A „vizsgálat” szó a fogságot a törvény szemében nem létezővé teszi. És mégis éppoly valóságos és borzalmas volt, mint az ítélet utáni börtönbüntetés.

Evariste azt mondta magában: „Még hány nap? Még hány hét? A pertől függ. Nem vádolhatnak súlyos vétség-gel. A tüzéregyenruha viselése volt minden, amit tettem. Sokan mások megtették ugyanezt. Ez volt az én nagy hibám. Amit tettem, jelentéktelen volt ahhoz, hogy esküdt-szék elé vigyék, mindennapi és lényegtelen. Most aztán feltűnés nélkül a karmaik közé kerítettek. Nincs szükségük esküdtekre. Az igazságszolgáltatás jobban és hatékonyabban dolgozik, ha kevésbé méltóságteljesen lép föl. Fölmentettek, amikor a népet Lajos Fülöp ellen bujtogattam, de megbüntetnek azért, mert a gárdatüzérség egyenruháját hordtam. Azért büntetnek meg, mert nem tizenkét, hanem egy ember hatalmában vagyok – egy bíróban, aki éppoly jelentéktelen, mint a vétség, amivel vádolnak. Ezt a bírót könnyen elbocsáthatják, és ez az oka annak, hogy minden

utasításnak engedelmeskednie kell, és urait ki kell szolgálnia.”

A Duchâtelet elleni vád, amely szerint körtét rajzolt, és azt a szabadság nevében rábízta a guillotine-ra, fölmentéssel végződött. A gárdatüzérségi egyenruha viselése miatt azonban csak október vége felé állították bíróság elé Galois-t és Duchâtelet-t. Vétettek a büntető törvénykönyv 259. paragrafusa ellen. A tárgyalás rövid volt, a bíró határozott és kevésbé beszédes. Kihirdette az ítéletet: háromhónapi fogház Duchâtelet-nek, hathónapi Galois-nak.

Az orléans-ista sajtó ujjongott. Már egyszer ujjongott, amikor Galois-t, a király halálos ellenségét, július 14-én elfogták, és most megint ujjongott, amikor háromhónapi vizsgálati fogság után hathónapi fogházra ítélték. Összesen több mint kilenc hónap! Miért kapott Galois még egyszer akkora büntetést, mint Duchâtelet? A felelet egyszerű, és az orléans-ista sajtó megmagyarázta, hogy a bíró bölcs és igazságos. Galois megérdemelte, hogy kétszer olyan szigorúan büntessék, mint Duchâtelet-t. Igaz, hogy mindkettőt ugyanakkor és ugyanolyan körülmények között fogták el. Az is igaz, hogy mindketten a felosztatott gárdatüzérség egyenruháját hordták, és mindegyiknél töltött pisztolyt és töltött fegyvert találtak. De volt egy lényeges különbség: Galois-nak töre is volt, míg Duchâtelet-nek nem volt. Ha fölállítjuk az igazságosság mérlegét, és az egyik serpenyőbe a pisztolyt és a puskát tesszük, a másikba pedig csak a tört, az igazságosság érzékeny mérlege tökéletes egyensúlyban lesz. Mert a törnek súlyt és jelentőséget adtak ezek a szavak: „Lajos Fülöpre!” Ezért volt igazságos, hogy Galois kétszer olyan súlyos büntetést kapott, mint Duchâtelet,

hiszen ő – az igazságosság mérlegével mérve – kétszer olyan súlyos fegyvernemet hordott magával.

Így tehát a burzsoázia emberei, akik szerették Lajos Fülöpöt, boldogok voltak, hallván, hogy királyuk élete a következő hat hónapra biztosítva van. Csak attól féltek, hogy a feljebbviteli bíróság megsemmisítheti ezt az ítéletet. Ezért megkönnyebbüléssel olvasták – ki-ki csendesen magában vagy hangosan, családjá körében – a feljebbviteli eljárásról szóló beszámolót, amely a *Gazette des Tribunaux*-ban jelent meg.

Párizsi királyi törvényszék
(Fellebbezés a hatósághoz)

(Elnök: M. Dehaussy)

A december 3-i tárgyalás

*Galois és Duchâtelet ellen jogtalan egyenruha-viselés
és fegyvertartás miatt lefolytatott per*

A *Gazette des Tribunaux* néhány héttel ezelőtt beszámolt arról a perről, amelyben két fiatalembert, Galois-t és Duchâtelet-t hat-, illetve háromhónapi fogházra ítélték. Mindkettőjüket július 14-én fogták el a Nemzeti Gárda tüzéregyenruhájában, mindegyikük töltött puskát és töltött pisztolyt hordott magával, Galois ezenkívül még egy tört is.

Mindketten fellebbeztek ez ellen az ítélet ellen. Monsieur Galois az a fiatalember, aki ellen júniusban vádat emeltek, mert a „Burgundiai Szüret”-ben tartott banketten egy bizonyos pohárköszöntőt mondott; mégis felmentették, és azonnal szabadlábra helyezték. Az államügyész ugyancsak fellebbezett, és súlyosabb ítéletet követelt.

Az elnök, Dehaussy úr kérdésére mindkét vádlott elmondta, hogy ott akartak lenni a „szabadság fáí” ültetésénél, és attól tartva, hogy gyalázni vagy bántalmazni fogják őket, fölfegyverkeztek, továbbá azt hitték, hogy van joguk még egyszer hordani a Nemzeti Gárdatüzérség egykori egyenruháját.

Chauvin úr, festő, egykori tüzér azt vallotta, hogy a Nemzeti Gárdatüzérség 1831. január 1-i feloszlata után azt hitték, hogy továbbra is hordhatják egyenruhájukat.

Raspail úr, író, ez idő szerint a Sainte-Pélagie foglya, hasonló vallomást tett.

Bixio úr, orvostanhallgató, ezt mondta: „A tüzerek valóban törvénytelennek tekintették a gárdatüzérség feloszlátását. Én magam is habozás nélkül hordom az egyenruhát, amikor csak biztonságom szempontjából szükségesnek látom, és az államügyész még sohasem foganatosított rendszabályokat ellenem.”

Benoit úr, a Saint-Victor kerület rendőrségének főfelügyelője kijelentette, hogy július 14-én reggel fölkereste lakásán Galois-t elfogatási paranccsal. Mivel a vádlott nem volt otthon, nem tudta végrehajtani az elfogatási parancsot.

Ledru és Moulin urak, a vádlottak védői bizonyítékot hoztak föl arra, hogy a két fiatalember a Nemzeti Gárda tüzérségének tagja volt, és arra a szokásra hivatkoztak, amely megengedte a katonáknak, hogy még egy ideig megtarthassák egyenruhájukat, miután már leszereltek.

Tarbe úr államügyész visszautasította a védekezést.

Azt mondta, Galois-t és Duchâtelet-t kétszeres vétségért kell elítélni: először az egyenruha-viselésért és másodszor tiltott fegyverek viseléséért.

Moulin úr kifejezte csodálkozását afölött, hogy az államügyész fenntartja szigorúbb ítéletre vonatkozó követelését, mintha a két vádlott fiatal kora, az öthónapi fogság, amely mögöttük van, valamint jóhiszeműségük, nem lennének enyhítő körülmények.

A törvényszék visszavonult, és félórai tanácskozás után a következő döntést hozta:

Tekintettel arra, hogy a törvénytelen egyenruha-viselést, Galois és Duchâtelet bűnét, súlyosbítja az a körülmény, hogy mindketten töltött puskát és pisztolyt hordtak, és hogy Galois ruhájában ezenkívül még egy tör is volt elrejtve:

a törvényszék elveti a fellebbezést, és elrendeli, hogy az ítélet teljes egészében jogerőre emelkedjék.

Amikor a polgár ezt végigolvasta, megnyugodva azt a következtetést vonta le belőle, hogy Franciaországban törvényesség és jog uralkodik. Fogadta gyermekei kézcsókját, jóakaratóan bólintott feleségének, vette fekete selyem cilinderkalapját, sárga kesztyűjét, ezüsfogantyús sétapálcáját, és elégedetten és jó hangulatban a tőzsdére ment.

1832

Galois az ágyán hanykolódott, és gondolatban még egyszer átélte a mai családi jelenet részleteit. Nővére, Chantelot asszony, és öccse, Alfréd látogatták meg. Nővére férjhez-

menetele óta minden nappal nagyobb dáma lett. Amikor Evariste anyja után érdeklődött, a hölgy szemei megteltek könnyel, és kényeskedve mondta:

„Boldog vagyok, hogy anyánkról beszélsz. Nagyon szenved. Ha már a magad kedvéért nem is teszed, az ő kedvéért próbálj normális életet élni, ha majd hátat fordítasz ezeknek a falaknak.”

Igen, pontosan ezek voltak a szavai. Hányszor hallotta ezt, mióta apja meghalt. Normális életet élni – a maga kedvéért, az anyja kedvéért, a rokonok kedvéért. Hányszor próbálta megmagyarázni, hogy az az élet, amelyet ő élt, az ő normális élete, hogy nem bírja elviselni annak az életnek az abnormitásait, amelyet *ők* rendes életnek neveznek. Sohasem értenék meg. És miért nem beszél a nővére egyszerűen és egyenesen? Miért kell szavait úgy illesztgetni, mint egy rossz színésznő teszi valami vidéki színpadon?

„Ó, Evariste! Egy napon majd megérted! De félek, hogy akkor már késő lesz! Nem látod, hogy eljárásoddal megrövidíted anyánk életét? Lakjál nálunk, ha kijössz innen! Szívesen látunk körünkben. Lassanként majd elfeledjük mindannyian a mostani lidércnyomást.”

Nővére számára a fogház (ezt a szót: „fogház” sohasem ejtette ki) borzalmas szegény volt. Félrelépés az élet széles, normális útjáról egy feneketlen szakadékba. Kötelességének tartotta, hogy a meghitt családi légkör felidézésével visszavezesse őt a rendes útra.

Igen. A családi légkör. Hogyan magyarázza meg nővérének, mit tart a családi légkörről? Határozatlanul csak azt mondta:

„Saját életemet kell élnem.”

Mialatt ezeket a szavakat mondta, tudatában volt annak, hogy átvette nővére stílusát. Az ő szavai éppoly színpadiasan hangzottak, mint nővérei.

Öccse, Alfréd, hallgatott e beszélgetés közben. Evariste szemrehányást tett magának, hogy sohasem próbálta megérteni, mit gondol és mit érez öccse. Apja halála óta távol tartotta magát családjától. Milyen átlátszók voltak gyerekes, makacs igyekezetükben, hogy uralkodjanak élete fölött! De ma valami újat fedezett föl: úgy látszik, befolyásolta öccsét anélkül, hogy tudott volna róla. Alfréd tágra nyitott szemmel bámulta őt. Most először vette észre Evariste, mennyi csodálat és szeretet volt ezekben a szemekben.

Félbeszakította nővére szózuhatagát, hogy megkérdezze az öccsét:

„Te is szégyenkezel miattam?”

De megint a nővére felelt:

„Ó Evariste! Miért mondasz ilyesmit? Mintha bárki is szégyenkezne miattad! Hát nem érted, hogy bennünk csak egy érzés él: a szégyalom és csak egy vágy: segíteni rajtad?”

Alfréd várt, míg nővére befejezi szavait, és azután gyorsan mondta:

„Büszke vagyok rá, hogy az öcséd lehetek.”

Majd a földre nézett, és hozzátette:

„Ha elhagyod a Sainte-Pélagie-t, gyakran akarok találkozni és beszélni veled.”

Ha nem lett volna közöttük a vasrács, átölelte volna fivérét. A nővér ajkába harapott. Azután gyorsan eltávozott, miután még egyszer kérte, gondolkozzék szavain.

„Vajon mit csinál most? Elmeséli anyáknak, hogy nem

szabad földadni a reményt, hogy egy napon majd még megokosodhatok és megváltozhatom, de eközben Alfréd lehetőleg ritkán látogasson meg engem, mert érzékeny és fogékony bátyja rossz befolyása iránt.”

De Galois tévedett. Nővére senkivel sem beszélt Evariste-ról. Gondolatait naplójára bízta:

... Senki sem gondolta volna, hogy a hosszú vizsgálati fogság nem elég ilyen enyhe félrelépés megbüntetésére. Ismét hónapokat kell eltöltenie anélkül, hogy szabad levegőt szívhatna! Mily szomorú kilátások! És nekem az az érzésem, hogy egészsége súlyosan szenved emiatt. Mindig olyan fáradt! Átadja magát sötét gondolatainak. Komor és idő előtt megöregedett. Szemei beesettek, mintha ötvenéves volna.

Auguste Chevalier gyakran meglátogatta barátját. Még az ő jelenléte is csak kevés vigaszt hozott. Galois visszatűrt minden szánalmat, amit a kívülről jövők a fogházba hoztak. Átlátott minden kísérleten, amivel ezt az érzést takarni igyekeztek, düh- és gúnykitörésekkel válaszolt rájuk. Chevalier-vel volt a legrosszabb a helyzet. Nála barátság erősítette a szánalmat, és még ráakódott az a zavaros miszticizmus, amely Chevalier-t éppúgy, mint az egész saint-simonista mozgalmat körülvette.

Auguste így szólt Evariste-hoz:

„Beszéltem Rólad atyánkkal . . .”

Evariste közbevágott: „Monsieur Enfantint gondolod?”

„Tudod, hogy nekünk atyánk.”

Galois morgott valamit, ami úgy hangzott, mint bocsánatkérés, és Chevalier folytatta:

„Fivéremmel is beszéltem rólad.”

„Ezúttal valódi fivéredet gondolod?”

Chevalier szelíden válaszolt: „Nem, a Saint-Simon családbeli fivéremet gondolom. Annak a ténynek, hogy vér szerinti fivérem, nincs nagy jelentősége.”

Galois rosszul leplezett gúnnyal kérdezte:

„Miért terhelted az én históriámmal?”

„Ha elhagyod ezt a helyet, szeretnénk, ha néhány hetet a mi családuknál töltenél. Meghívunk jó szívvel. Nem kell belépned hozzánk, sem most, sem később, de biztos vagyok abban, hogy jót fog tenni neked, ha eljössz Ménilmontant-ba.”

„Auguste, te vagy a legjobb barátom, aki valaha is volt és lesz. De ajánlatodat nem fogadhatom el.”

Meggondolta, hogyan fogalmazza meg az okokat anélkül, hogy megsértené barátját.

„Én nem vagyok családi légkörbe való. Nekem nem való a viták. Nem, Auguste, nagyon köszönöm, de ebből semmi jó nem származna.”

Auguste megpróbált ellenkezni.

„Azt mondd, nem szereted a családi légkört. De nem látod, Evariste, hogy ez másfajta család? Ezt nem a születés pusztá véletlensége tartja össze, hanem a lelkek legmélyebb rokonsága. Azonos érzések és gondolatok, azonos hit köt össze bennünket.”

„Azt mondd, ez szabadon választott család, a *te* szabad választásod. Viszont ha én csatlakozom hozzátok, el kell fogadnom éppúgy, mint ahogy saját családomat el kell fogadnom. Nem, nem való vagyok oda.”

„Amit te mondasz, logikusnak és meggondoltnak lát-

szik. Te állandóan vigyázol arra, hogy megmutasd, hogy csak a logika uralkodik fölötted, és nem az érzések. Azonban bárki könnyen átlát rajtad. Sokkal inkább érzelmek uralma alatt állsz, mint mi valamennyien. Senkit sem vezetnek félre kísérleteid, amelyekkel a logika éles pengéjét akarod fitogtatni, és éppen ez az érzelmi élet hoz téged hozzánk, saint-simonista családhoz közelebb, mintsem elismered.”

Galois megpróbált nyugodtan válaszolni, de saját szavai felizgatták:

„Igen, igazad van, Auguste. Érzelmek uralkodnak rajtam. Ezek azonban nem olyan érzések, amilyeneket te és a te családod éreznek és táplálnak. Az én érzésem a gyűlölet. Igen, kedves Auguste-om: gyűlölet. Undort és megvetést érzek. Most azt akarod mondani, hogy szeretetre is képes vagyok. Tudom. Nincs szeretet gyűlölet nélkül. Akinek nincs ereje gyűlölni, annak a szeretetre sincs ereje.”

Auguste szenvedő arcába nézett, és folytatta:

„Talán nincs igazam, vagy talán te vagy a ritka kivétel. Gyűlöletes előttem a tiszta szeretet gondolata, amely ahhoz a zűrzavaros misztikához vezet, ami a ti családokat minden írásából előtűnik.”

Néhány fogoly állt a rács egyik oldalán, és a másik oldalon levőkkel beszélgetett; elmondták, hogy kávé kellene nekik, hogy szeretnének meleg alsóruhát, hogy gyermekeiket akarják látni. A mindennapok legfontosabb kérdéseiről folyó kicsinyes beszélgetések közepette Galois beszédet tartott a saint-simonizmus ellen.

„A világ ég, és a saint-simonisták a házasságról és a

házasságtörésről vitatkoznak. Ezt persze nem ismerik el. Ezt a köznapi kérdést misztikus szavakba öltöztetik, szerelemről, családi életről, papságról, vallásról, anyaságról beszélnek, nemesen hangzó szavakat használnak. Az egyszerű nyelvre lefordított beszédük azonban a kérdés körül forog, hogy egy férfi egy vagy több nővel aludjék-e.”

Auguste elpirult, de angyali hangja most sem lett hangosabb.

„Igazságtalan vagy hozzánk, Evariste, és ezt magad is tudod. Arról van szó, hogy széttörjük a vér szerinti családot, és megalapítsuk a szeretet és igazságosság közös gondolatainak családját. A vérrokonságot csak úgy tudjuk eltörölni, ha nem is tudjuk, melyik a mi gyerekünk. Nem a monogámia vagy a poligámia a fontos, az a rendkívül fontos kérdés itt: vérrokonsággal összekötött család, vagy közös gondolatok, közös szeretet kötelékeivel összefűzött család.”

Galois válaszolt:

„Képzelt világban éltek. El vagytok szigetelve a világtól, nem ismeritek, és nem is értitek; azt hiszitek, hogy egy napon majd elismeri a ti vezetéseteket. Azt hiszitek, a pápa, Lajos Fülöp és az orosz cár majd egy napon fejet hajt atyátok előtt, és ő lesz az új világ vezetője.”

Érezte, hogy túl sokat mondott. Milyen messze mehet anélkül, hogy megsértené barátját?

Auguste ezt mondta:

„Nem érdemlünk ilyen gúnyt. Harcolhatsz ellenünk, amennyit csak akarsz, de azt nem érdemeljük, hogy úgy bánjanak velünk, mint bolondokkal vagy hülyékkel. Amit mondtál, ezt Krisztusról lehetett mondani, amíg élt, és

bizonyára mondták is. Tudom, hogy előtted és sok más ember előtt álmodozóknak tűnünk. De még ha álmodozók vagyunk is, sok jót tettünk a népért, amikor felhívtuk a világ lelkiismeretének figyelmét nyomorúságára. És hiszem, hogy a jövő a miénk.”

Galois kimerült volt. Be akarta fejezni a beszélgetést, és le akart feküdni még akkor is, ha ágya poloskákkal volt beszenyezve. Tompa hangon mondta:

„Bocsáss meg, Auguste. Nem tudod, milyen állapotban vagyok itt, ezen a szörnyű helyen. Bocsáss meg. Azt hiszem, túl messze mentem.”

Auguste szeme nedves volt. Csendes hangon így szólt:

„Nemsokára szabadulsz. Gyere hozzánk. Kísérelj meg. Ne légy olyan büszke, fogadd el meghívásunkat. Gyere hozzánk. Meglátod, jobb lesz. Ez majd segít rajtad. Biztos vagyok benne, hogy segít rajtad.”

Galois ujjaival görcsösen átfogta a rács rúdjaikat, míg fájdalmat nem érzett – ez mintha égő fejének is megkönnyebbulést okozott volna. Szeme olyan volt, mint két lángra gyúlt sötét üreg.

Csak suttogta:

„Senki sem segíthet. Csak a halál.”

A visszanyert szabadság

1832. március

„Április 29-én szabad leszek! A hat hónapnak vége!” Ezeket a szavakat ismételte Galois, megpróbálta, hogy felkeltse magában a vágyakozás érzését, és elűzze közönyét. Behunyta szemét abban a reményben, hogy látja majd a párizsi tavasz lángoló színeit és a bourg-la-reine-i virágokat. A képek azonban szürkék maradtak és kétdimenziósak.

„Visszanyert szabadság! Szabadság? Franciaországban nincs szabadság, csak zsarnokság. Párizs és egész Franciaország nem más, mint egy nagy Sainte-Pélagie. De legalább harcolni fogok, és nem elzúlleni a henyélésben.”

Megpróbált a népre gondolni, a „Nép Barátainak Társaságá”-ra, az egységes és oszthatatlan francia köztársaságra, arra, hogy: szabadság, egyenlőség, testvériség, vagy a halál. Gondolatai azonban kedvetlenek és közönyösek voltak, bágyadt ismétlései az egykor élénken átérzett elképzeléseknek, amelyek most mintha fénytelen fátyollal lettek volna beborítva.

Valamilyen érzelmet akart magában felébreszteni, bármilyen érzelmet. Lajos Fülöpre gondolt, és azt várta, hogy erre előnti a gyűlölet. Gyűlölet helyett azonban csak kö-

zönséges káromkodások kergették egymást tudatában – szavak és mondatok, amelyeket oly sok százszor hallott a Sainte-Pélagie udvarán, hogy elhasználtakká és semmitmondókká váltak.

Mindenki és minden bosszantotta. Republikánus fogolytársai búzlóttek a pálinkától, veszekedtek egymással, hazafiságukat piszkos asszonyhistóriákkal keverték, mulattak ártatlanságán, olyan kifejezéseket használtak, amelyeneket ő azelőtt soha nem hallott, és undorító mozdulatokkal magyarázták meg neki jelentésüket. Bárcsak elszaladhatna, és nem kellene őket többé végighallgatnia! De szavaik és mozdulataik olyan képeket idéztek elé, amelyektől többé nem tudott szabadulni. Égő arccal figyelt rájuk, és végül jobban gyűlölte saját magát, mint társait, akiknek sikerült összezavarniuk az ő matematikai gondolatmenetét, és most az algebrai szimbólumok közé meztelen asszonyi alakok tolakodtak.

„Természetesen nem mindegyik rossz. Raspail! Ő nagy tudós és nagy republikánus.”

De még Raspailt sem tudta korlátlanul csodálni. Miért írt állandóan leveleket, miért tett úgy, mintha lenne valami tudatnivaló a Sainte-Pélagie-nak ebből a bűzös zugából?

„Csak a matematika! Hogyan tudnám a Sainte-Pélagie megaláztatásait és részvétlenségét elviselni, ha nem létezne számomra a matematika? Ezzel legalább haladok. Azonban minél többet tudok, minél többet fedezek fel, annál hatalmasabbnak tűnik az ismeretlen, feltáratlan terület, ami még előttem van. De hát ez mindig is így volt. Ezt a gondolatot Newton sokkal jobban fejezte ki, mint én.”

Nyolc hónapot töltött el fogságban azért, mert a feloszlott gárdatüzérség egyenruháját viselte. Ez alatt az idő alatt a hatóságok jobban kínozták őt, mint bárki mást. Egy golyó majdnem megölte, és mert ez nem sikerült, egy napot és két éjszakát a büntetőcellában kellett töltenie. Januárban egy hétre La Force-ba szállították át, azután megint vissza a Sainte-Pélagie-be. Miért vitték el, miért hozták vissza? Miért változott a gyötrés hirtelen részvétté? Amikor Evariste a hidegtől reszketve megérkezett La Force-ba, még a rendőrtisztviselő is vetett rá egy részvevő pillantást, míg feljegyezte a fogoly ruházatát: „Kalap, sál, kabát, mellény, fekete nadrág, facipő, mindez elnyűtt állapotban.”

Amikor visszatért Sainte-Pélagie-be, már nem kiabáltak vele az örök, és maga a főfelügyelő is barátságos volt. Evariste túlságosan fáradt, lehangolt és apatikus volt ahhoz, hogy a hirtelen változásról és titkos okairól gondolkodott volna.

Galois-t a börtönorvoshoz hívták, ez kikopogtatta, meghallgatta, és firkált valamit egy darab papírra. Másnap a főfelügyelő hívta magához, és ez a magas hivatalnok megértően és atyáian viselkedett. Azt mondta, hogy ő minden fogoly jólétét és boldogságát szíven viseli, de Galois-ét különösen, és segíteni akar rajta. Azt mondta, nagyon hálás, hogy Galois bűbajos nővére az ő figyelmét öccse gyenge egészségi állapotára irányította. Bizony igaza volt, az orvos bizonyítványa megerősíti ezt. Kicsi pislogó szemével Evariste-ra nézett.

„Ezért úgy határoztunk, monsieur Galois, hogy valami jót teszünk magával.”

Kinyújtotta nyelvének hegyét, és megnedvesítette ajkát, mialatt keze békésen nyugodott domború hasán.

„Börtönbüntetésének hátralevő részét monsieur Faultrier egészségügyi intézetében fogja tölteni a rue de Lour-sine 86-ban.”

Megint megnedvesítette ajkát.

„Ott majd nagyon kellemesen érzi magát, az új környezet új embert csinál magából. Azt teheti ott, amit akar, csak nem szabad az intézetet elhagynia, amíg büntetése le nem telik. Erre becsületszavát kell adnia.”

Behunyta szemét, és álmodozó mosollyal fűzte hozzá:

„Már minden előkészület megtörtént. Ön holnap elhagyja a Sainte-Pélagie-t.”

Evariste inkább undorral, mint gyűlölettel figyelte a főfelügyelő ragadósan édes mosolyát, és magában kérdezte: „Vajon megvesztegették, vagy olyan beteg vagyok, hogy fél a botránytól, ha itt meghalok?” Túlságosan bágyadt volt ahhoz, hogy felelni tudott volna erre a kérdésre. Megkönnyebbülés volt számára, hogy elhagyhatta a Sainte-Pélagie-t, de túlságosan érzéketlenné vált, és sem nagy örömet, sem mély bánatot nem érzett.

Március 16-án Galois-t az egészségügyi intézetbe vitték, ami nem volt messze a Sainte-Pélagie-től. Egy kis szobába vezették, ahol megismerkedett Antoine Farère-rel – azzal a fiatalemberrel, akivel meg kellett osztania szobáját. A Sainte-Pélagie cellái után ez a szoba, amelyben két ágy

és közöttük asztal volt, barátságosnak, tisztának és világosnak tűnt. Szobatársa másképp nézett ki, mint a Sainte-Pélagie politikai foglyai. Hanyag eleganciával hordta elsőrendű szabótól származó kék szalonkabátját. Az új szomszéd barátságos, csak enyhén gúnyos mosollyal köszöntötte Evariste-ot, és Galois-nak tetszett az arca, amely keskeny, csinos, de főképpen puha volt – nagyon különbözött a sainte-pélagie-beli erőteljes, kemény arcoktól. Antoine mosolya vonzó volt, eleganciája nem volt kellemetlen. Galois ugyan már sok hozzá hasonló fiút látott, de kevés olyat, aki ennyire csinos és kedves lett volna. Azokat színházi páholyokban látta, lóháton vagy csinos asszonyok társaságában kocsikázva – nevetve, szellemesnek vélt megjegyzéseket téve. Számukra az élet tartalmát és a sikerhez vezető utat a mindig mintaszerű jó modor jelentette.

Galois gyűlölte mindnyájukat. Most azonban, hogy először ismert meg egyet közülük, csodálkozva állapította meg, hogy Antoine nem visszataszító számára. Ellenkezőleg, itt kevésbé apatikusnak, élénkebbnek és kiegyensúlyozottabbnak érezte magát, mint a Sainte-Pélagie-ban. Antoine tetszett neki: nem volt sem kérkedő, sem pökhendi, cinikus volt, de intelligens, tartózkodó, de barátságos, nem kereste a veszekedést, modorának fölényét pedig mindig igyekezett elrejteni.

Amikor Galois kicsomagolta holmiját, és az asztalra tette sok kéziratát, Antoine összeszedte az apró tárgyakat, amelyek ott voltak kirakva, és azt mondta:

„Úgy látszik, szüksége van az asztalra, tekintse a magáénak.”

„Köszönöm, ha Ön akar írni, elrakom a holmimat.”

„Erre ne legyen gondja. Én nagyon ritkán írok. Barátaim elfelejtettek, és a családom fekete báránynak tekint, az ilyenek nem szokás írni.”

Behízeltgően mosolygott, és azt mondta:

„Úgy látszik, maga író.”

„Nem vagyok író, matematikus vagyok . . . Nyolc hónapig a Sainte-Pélagie-ben voltam.”

„Én pedig néhány hétig a La Force-ban. Úgy látszik, mind a kettőnknek sötét múltja van.”

Ezután fecsegni kezdett Antoine – olyan ember szeretetre méltó felelőtlenségével, aki pontosan tudja, hogy túl sokat beszél, de ezt csak hallgatójának szórakoztatásáért.

„Ön tehát matematikus.” Halkan füttyentett. „Még soha életemben nem láttam egyet sem. Nem is tudtam, hogy manapság a matematikusokat börtönbe dugják. Éppen ellenkezőleg, azt gondoltam, hogy nem a matematikai ismeretek túlzott mértéke, hanem a hiánya juttatja az embert börtönbe. Ez volt az én esetem. Ha én adtam össze számláimat, akkor nulla volt az eredmény, de az az ember, aki engem idejuttatott, azt állította, hogy 8000 frank az összeg. Én azért vagyok itt, mert rossz matematikus vagyok. Úgy látszik, nem szabad sem túl jónak, sem túl rossznak lenni. Mindketten szélsőséget képviselünk, és így veszélyesek vagyunk a világra. Meg kell kísérelnünk, hogy átlagos matematikusok legyünk. Össze kell tennünk a tudásunkat, és így elérnünk az arany középutat. Ez lesz a menekvésünk. Bennünket a sors hozott össze.”

Folytatta a fecsegetést, mindenről és semmiről, közben pontosan tudta, mennyit kell mondania, hogy szórakoztató

maradjon, és mikor kell abbahagynia, nehogy unalmassá váljon.

Galois számára üdülés volt Antoine felületes, de szívélyes modora. Cinikus és sekélyes beszéde örvendetesen különbözött a Sainte-Pélagie nyomasztó légkörétől, ahol mindenki vagy szét akarta rombolni, vagy meg akarta váltani azt a világot, amelyben élt. Néhány nap múlva Evariste egy rövid mondatban republikánusnak vallotta magát. Ez Antoine-t hosszú előadásra készítette:

„Én az vagyok, amit ti, republikánusok, parazitának neveztek. Engem kevésbé érdekel, hogy X. Károly, V. Henrik, vagy – hogy hívják azt a kis kölyköt – Lajos Fülöp uralkodik-e, vagy köztársaság van. Nem, ez mégsem egészen így van. Nem szeretném, ha köztársaság lenne, mert ez túlságosan komolyan venné önmagát, és nem hagyna békét nekem. Testvériségről és egyenlőségről kezdenének beszélni és erényről, erényről, erényről: republikánus erényekről! Juuj! Nem akarok erényes férfi lenni. Minden kokott előbbre való nekem, mint egy erényes republikánus. Remélem, kedves barátom, hogy ezt a megjegyzésemet személyében nem veszi rossz néven. Egy erényes republikánus sohasem kezdene viszonyt republikánus barátja feleségével. Micsoda szomorú filozófia! Franciaországban olyan tökéletességre emelték a szerelem művészetét, hogy ezzel ragyogó példát mutattak egész Európának. Ezt a hagyományt mindenáron meg kell őriznünk.”

Evariste azt várta, hogy most egy előadás következik a szerelem művészetéről. De Antoine monológjának témája új fordulatot vett.

„A szerelem természetesen nem egész napos elfoglaltság,

és nem is kielégítő eszköz az unalom, korunknak e borzasztó ragálya ellen. Ezért van ezenkívül szükségünk kártyajátékokra vagy rulettre félhomályos szobában. A kártyaadósságot azonban mindjárt meg kell fizetni, különben az ember nem úriember többé. És éppen ez volt az én balszerencsém. Csodálatos szónoklatot fogalmaztam gazdag nagynéném számára, majdnem sírtam, amikor elmondtam neki, olyan megható volt. Azonban buta módon nem tudtam, hogy egy jámbor pappal barátkozott össze, aki meggyőzte őt arról, hogy azzal kell megmentenie engem a pokoltól ott lent, hogy már most végigjárhatja velem a poklot.”

„Így hát nem fizette meg adósságait a barátainak?”

„Biztosítom, kedves Galois, hogy ön ezt a főúri lakostályt egy úriemberrel osztja meg. Nem tartozom pénzzel a barátaimnak, egy mohó pénzimádónak tartozom, akinek sok adóslevelet írtam alá. Ezeket mindig megújítottuk, és aggasztó sebességgel szaporodtak. Láthatja ebből, hogy rossz matematikus vagyok, de úriember.”

Galois gépiesen kérdezte:

„Érdemes volt?”

Mindjárt megbánta ezt a moralizáló kérdést, és attól tartott, hogy Antoine tapintatlannak találhatja. A bájos adóssággyártó azonban zavartalan lelki nyugalommal folytatta:

„Nem volt olyan veszélyes, mint ahogy gondolja. Rövid ideig voltam a La Force-ban, ahol sok érdekes fickóval ismerkedtem meg. Azután beteg lettem, és kórházba kerültem. Onnan küldtek ide, ahol a matematikus és republikánus kifejezetten érdekes kereszteződését ismerhettem meg. És újabban olyan jelek mutatkoznak, hogy nagynéném

szíve meglágyul, erszénye pedig kinyílik. Akkor legnagyobb sajnálatomra búcsút kell majd vennem Öntől.”

„Mit fog azután csinálni?”

„Gyűlölöm a célkitűzéseket és a terveket. Legrosszabb esetben megházasodom, családot alapítok, és megjátszom a tiszteletreméltó úriembert.”

Galois habozott, azután ezt mondta:

„Mielőtt magával találkoztam, az volt a véleményem, hogy az ilyen embereket az első lámpavasra kell felhúzni, mert kár a golyót pazarolni rájuk. Elméletben még most is így gondolom, mégsem látnám szívesen, ha ezt a receptet magára alkalmaznák.”

„Nektek republikánusoknak az a szerencsétlenségetek, hogy az életet olyan rettenetesen komolyan veszitek. Nem, az élet nem komoly dolog. Azt gondoltam, hogy minden republikánus nehézkes, vérszomjas rendbontó, akit agyon kell lőni. Figyelem: nem felakasztani, hanem agyonlőni – mert fennkölt eszményeik vannak. Elméletben még most is így gondolom, mégsem látnám szívesen, ha ezt a receptet magára alkalmaznák.”

Mind a ketten nevettek.

Antoine-nál két lány volt látogatóban. Evariste örült, hogy egyedül lehetett, sétálhatott a kertben, és megfigyelhette a hármast anélkül, hogy kíváncsiságát elárulta volna. Reménykedett és félt, hogy meghívják, csatlakozzék hozzájuk. Töprengett, hogy mit tenne, és mit mondana erre. Leült egy padra, és úgy tett, mintha olvasna, de szeme ide-oda járt a kertben, s mintegy véletlenül végigsiklott a két lány arcán. A szökét ismerte, már máskor is látta, és hallotta nevetését. A másik arca azonban jobban érdekelte

és lekötötte. A lány ragyogó szemét szüntelenül ide-oda jártatta, mintha fel akarná szívni azokat a dolgokat, amelyekre tekintetét irányította. Fekete, középen elválasztott haja fürtökben gyűrűzött arca körül. Kékesen csillogott a napsugarak visszavert fényében. Arcának szépségét csökkentette, hogy ajka kissé túl vastag, és szája túl nagy volt. Amikor félig nyílt ajkai közül kilátszottak éles, egyenletes fehér fogai, arcán primitív mohóság tükröződött.

Azok hárman jól elszórakoztak, járkáltak a kertben, megálltak, gesztikuláltak, azután továbbmentek. Evariste már meg sem próbálta eltitkolni, hogy milyen erősen bámulja a fekete hajú lányt. Legjobban az ragadta meg, ahogyan fejének minden mozdulatánál megrázta fürtjeit, ahogyan kis, citromsárga napernyőjével játszott, hosszú ujjait az ernyő fekete nyelén csúsztatva, ahogyan almazöld füláldszoknyáját könnyedén összefogta, ahogyan csípőjének alig látható mozgása apró hullámokban kígyózott le szoknyáján a zöld szegélyig. Mindezek a kis csodák úgy tűntek Evariste-nak, mint az elegancia és báj megtestesülései, és semmiképpen sem úgy, mint a vágy felkeltésének nyilvánvaló és ösztönösen begyakorolt művészete. Hirtelen találkozott tekintete a fekete szem pillantásával. A lány arcán mosoly fénylett fel, amely barátságos és vonzó volt, ígérettel teli és egyszersmind fenyegető. Azután elfordította a szemét. Mégis, a másodperc egy töredéke alatt lángra lobbantotta Evariste-ot.

Amikor a két fiatalember újra a szobájában volt, Galois türelmetlenül várta, hogy Antoine szerelemről, nőkről, de mindenekelőtt a fekete szemű lányról meséljen neki: szeretett volna néhány szót hallani, amelyből képzelete romanti-

kus történetet szőhetne. Antoine azonban csak hosszas hallgatás után kezdett beszélni.

„Londonban kolera tört ki.” Félig csukott szemmel nézte Galois-t. „Csak a csatornán kell átlépnie, hogy betörjön Franciaországba. Párizs nagy fogadtatásra készül. Az egész város a koleráról beszél.”

„Kitől tudja?”

Galois tudta, hogy ez buta és nagyon is átlátszó kérdés volt.

Antoine azt válaszolta:

„A vendégeimtől.”

Nevetett és gúnyosan hunyorgott. Galois várt, de Antoine újra visszatért a kolerára.

„Úgy látszik, senki sem tudja, hogy hogyan terjed. Ragályos vagy nem? A nagy orvosok véleményei eltérőek. Maga tudós, biztosan van erről saját véleménye. Mit gondol?”

Galois gondolkodás nélkül mondta:

„Egyáltalán semmit sem tudok erről.”

Arra várt, hogy Antoine megint szól valamit, de szobátársa álmodozva és hallgatagon bámulta a plafont. Galois azon gondolkodott, hogyan indíthatná el újra a beszélgetést. Közönyösnek akart látszani, de szavai nagyon is elfogódottan hangzottak.

„Ma két csinos nőlátogatója volt.”

Antoine ránézett Galois-ra, és azzal, hogy megváratta a válasszal, még meghosszabbította a feszültséget.

„Nem, kedves barátom, valójában csak egy látogatóm volt.”

„Világosan láttam, hogy ketten voltak.”

Evariste ügyetlenül utánozta Antoine társalgási hangját: „Az egyik szőke volt. A másik fekete hajú és fürkésző fekete szemű. Bár matematikus vagyok, meg tudok két csinos lányt egymástól különböztetni.”

„Fenntartom, hogy csak egy látogatóm volt. Jeanne, a szőke, a barátnőm. Igen, ő volt ma nálam, már többször eljött, és valószínűleg továbbra is meg fog látogatni, amíg itt vagyok, ami remélhetőleg már nem tart soká.”

Galois-ra pillantott, aki az ajkán csüggött, és mosolyogva folytatta:

„De a másik, az a fürkésző fekete szemű, ahogy maga mondja, inkább a maga vendége volt, mint az enyém, még ha maga nem is tud erről.”

Evariste felállt, az asztalhoz ment, és úgy tett, mintha a matematikai jelekkel teleírt papírlapokat nézné át. Még akkor sem döntötte el, hogy hogyan reagáljon, amikor félig Antoine felé fordulva ezt mondta:

„Maga mulat rajtam.”

„Kedves barátom, már csak azért sem mulatnék magán, mert ha két embernek egy helyiségen kell megosztoznia, olyan jól kell megférniük egymással, amilyen jól csak lehet. És ha egymáson mulatnánk, az ezt kevésbé segítené elő. Azonkívül nem is lenne szórakoztató. Az ugratással való szórakozáshoz nemcsak áldozat, hanem közönség is kell. Nézők nélkül semmi értelme sincs. Remélem, kedves Galois-m, hogy meggyőztem.”

Evariste hálásan fogadta a végszót:

„Ha nem mulatott rajtam, akkor kérem, magyarázza meg, hogy mit jelentett megjegyzése.”

„A magyarázat nagyon egyszerű. Jeanne-nak van egy

szobatársnője, keresztneve Ève, teljes neve, ha nem tévedek, Ève Sorel. Ma láttam először, semmit sem tudok róla. Néhány nappal ezelőtt meséltem Jeanne-nak magáról. Valószínűleg ő említette meg a maga nevét, és mondta el barátnőjének rendkívül hízelgő megjegyzéseimet szenvedéseim társáról. Úgy látszik, hogy ő – Jeanne-nal ellentétben – republikánus. S ez kétséges erény, olyan, amelyet én, különösen nőknél, kevésre becsülök. Remélem, nem sértem meg, ha azt mondom, hogy hozzá se nyúlnék egy nőhöz, aki republikánus. Attól tartanék, hogy a legbizalmasabb pillanatokban royalistákról, guillotine-ról, emberi jogokról és hasonló számárságokról kezdene beszélni. Persze lehetséges, hogy bizonyos pillanatokban még egy köztársaságparti nő is elfeledkezik a guillotine-ról. De a félelem, hogy esetleg nem így történik, elég lenne ahhoz, hogy engem impotenssé tegyen.”

Félbeszakította nevetését, mikor Galois azt kérdezte:

„Nem értem, hogy mindez hogyan magyarázza meg az előbbi megjegyzését.”

„Bocsásson meg, eltértem a tárgytól. Természetesen még tartozom a magyarázattal. Úgy látszik, Ève sokat tud magáról, és nagy érdeklődést mutat monsieur Evariste Galois iránt. Hosszasan mesélt nekem a maga peréről, amikor figyelte magát. Nem is tudtam, kedves barátom, hogy abban a megtiszteltetésben van részem, hogy egy ilyen jelentős emberrel oszthatom meg a szobámat. Ez óriási benyomást tett rám. Egy olyan ember, aki törrel a kezében mondott pohárköszöntőt Lajos Fülöpre! Remek! Csodálatos! Rendkívül bátor! Ève azért jött ide, hogy hőjét láthassa. Ahogy mondtam tehát, ő a *maga* látogatója volt.”

Antoine figyelte Galois-t, aki még mindig félig felé fordulva állt, és bizonytalanul játszott kézírataival.

„Ève nagyon vágyódik arra, hogy magával megismerkedjék. Szemtől szemben akarja látni hősét. Megígértem, hogy érvényesítem magánál befolyásomat. Ha azonban ennek a gondolata különlegesen kellemetlen magának, természetesen egyszerűen elháríthatja. Egyébként magasrendű erkölcsi alapelveim köteleznek, hogy rámutassak: én semmit sem tudok erről a lányról. Nem szabad engem hibáztatnia, ha kellemetlenségei lesznek, vagy ha rájön, hogy Ève republikánus meggyőződése nem ugyanolyan jellegű, mint a magáé.”

Galois tudta, hogy milyen ügyetlenül próbálta elleplezni gondolatait és érzelmeit. Nem is remélhette, hogy legyőzheti Antoine-t ebben a játékban.

„Szívesen megismerkednék vele” – mondta egyszerűen.

1817 augusztusában kezdte meg a kolera előnyomulását a Gangesz deltájából Európa felé. Tizenöt évvel később érte el Párizs vidám utcáit. Ez alatt a tizenöt év alatt terjedt el forrásától Pekingig és Szibéria határáig. Onnét a hómezőkön és az Urálon keresztül behatolt Moszkvába és Pétervárra, kísérte az orosz katonákat a lengyel csatamezőkön, pusztítóbb és rettegettebb volt, mint a fegyverek és ágyúk golyói. Nem tett különbséget orosz és lengyel egyenruha között; lerohanta Lengyelországot, Magyarországot, Ausztriát és Németország keleti-tengeri kikötőit. Nagy területeket ugrott át és hagyott érintetlenül csak azért, hogy megsemmisítse lakosainak reményét, amikor

később visszatért. 1832 februárjában a kolera Észak-Németország kikötőiből áthajózott Angliába.

Párizsban fényes és kék volt az ég, korán érkezett meg a tavasz, északkeletről száraz, üdítő szél lengedezett. A párizsiak nevettek, és néhányan kihívóan kolerajelmezbe öltözve vettek részt az álarcosbálokon. Ezek közül az egyik vidáman táncolt és ivott, amikor hirtelen hidegrázás fogta el. Ekkor letépte álarcát. Elkékült arca ijesztőbb volt, mint a halálfej, ami borította. A padlóra rogyott.

Azok, akik nem szaladtak el, hanem kíváncsian figyelték arcának elváltozását, később leírták ezt a látványt:

„Bőre kék volt, és alatta meg lehetett volna számlálni az izmokat, szeme beesett, sötét lett, és természetes nagyságának felére zsugorodott össze. Még mielőtt elhagyta volna az élet, már olyan volt, mint valami hulla. Szemei üregükbe süllyedtek, mintha hátulról fonállal húzták volna; lehelete hideg volt, szája fehér és nyirkos, pulzusa gyenge, alig érezhető, hangja suttogó.”

1832. március 29-én Párizsban csak egy beszédtema és egy köszönésmód volt:

„A kolera Párizsban van.”

1832. április

„Huszonkilencedikén szabad leszek.”

Evariste a füvet bámulta, csak lassanként merte tekintetét Ève jól formált bokáira emelni. Ève lassú ritmusban ingatta egyik lábszárát, leleplezve és ismét elrejtve nadragocskája csipkebetétjét. Evariste merész bátorsággal emel-

te fel szemét a négyszögletesen kivágott derékig, ahol egy kagylószínű tüllből készült fodor rejtette el és leplezte le a két szelíd domb közötti völgy bejáratát. Szégyellte, hogy ilyen szentségtörést követett el. Amikor elérte tekintetével a lány szemét, odatapadt, alázatosságtól égve és vigaszt koldulva.

Tudta, hogy mondani kellene valamit, de semmi sem jutott eszébe. A növekvő vágy, hogy bevallja titkait és érzelmeit, visszafojtotta a szavakat, amelyeket ki akart mondani.

Kétségbeesetten ismételte:

„Huszonkilencedikén szabad leszek.”

Egymás mellett ültek egy padon az intézet kertjében. A lány hanyag félmosollyal nézte őt, tekintete biztosította Evariste-ot, hogy bármit is mond, az csodálatosan fog hangzani.

„Különösnek tűnik, hogy nemsokára a rakpartokon sétálhatok, hogy a Luxembourg-kertbe, a Place Vendôme-ra, a Faubourg-Sainte-Antoine-ra mehetek. Oda mehetek, ahová csak akarok, és viszontlátom Párizst.”

Evariste nagy ostobaságnak tartotta, amit éppen most mondott. Sok más utcát és teret is megnevezhetett volna, hogy mondatát vég nélkül meghosszabbítsa. Hosszú szünet következett, és megkönnyebbült, amikor meghallotta Ève hangját.

„Nem fog ráismerni Párizsra. Az egész város gyászol. Az emberek ezrével halnak meg kolerában.”

Nem akart a koleráról beszélni, mégis szívtelenség lett volna, ha most saját magáról beszél. Ève pedig, most hogy rátalált a ragály témájára, nem akarta többé abbahagyni.

„Egyesek azt állítják, hogy Párizsban nincs is kolera, hogy a kormány és a royalisták mérgezik meg a kutakat, az ételt és a bort, és hogy az emberek mérgezésben halnak meg.”

Ha egy férfi tette volna ezt a megjegyzést, Evariste semmiképpen se lett volna hajlandó folytatni egy ilyen buta beszélgetést. De most elragadtatott és hálás volt az alkalomért, hogy nézetét kifejezhette.

„Nem, bármennyire nem szívesen teszem is, el kell ismernem, hogy talán ez az egyetlen szerencsétlenség, amelyért nem tehetem felelőssé a kormányt.”

„El tudná képzelni, monsieur Galois, hogy nincs elég koporsó és halottaskocsi Párizsban? Néhány napja a holttesteket koporsókban és zsákokban tűzérkocsikra kezdték felrakni. Én magam láttam egy ilyen kocsit. Olyan erősen rázkódott, hogy a kötelek elszakadtak, a koporsók a kövezetre estek, némelyik felnyílt, úgyhogy a hullák kiestek belőle. Mindegyik egészen kék volt. Borzalmas volt.”

Kecsesen odanyomkodta zsebkendőjét a szeme szögletéhez. Evariste szívesen elébe térdelt volna, hogy fejét az ölébe hajtsa, beszívja ibolyaillatát, és sírjon, mialatt a lány a fejét simogatja.

„Most nagy bútorszállító kocsikban gyűjtik a koporsókat és a zsákokat. Feketére vannak mázolva, és házról házra járnak. Tegnap halt meg egy ember abban a házban, ahol én lakom.”

Mosolygott, és így folytatta:

„Nem kellene ilyen szomorú dolgokról beszélnem. Tudom, hogy maga éppen elég szomorúságot élt át. Azt

gondoltam, hogy ha találkozom magával, monsieur Galois, sikerülni fog nekem, hogy egy kissé boldogabbá tegyem.”

Evariste ránézett, és meghatottságtól elfúló hangon sutogta:

„Nem emlékszem, hogy valaha is olyan boldog lettem volna, mint most.”

A lány még tágabbra nyitotta szemét, mosolya még ragyogóbb lett.

„Amit most mondott, az nagyon szép.”

Ezekre a szavakra Evariste szívét elöntötte a bátorság. Mesélt a lánynak a Sainte-Pélagie-ről, magányosságáról és a rendszernek – amelynek számos áldozata közül ő az egyik – a kegyetlenségéről. Azután elmondta azt is, amit már napokon és éjszakákon át tervezett – mindig kétségek között, hogy vajon lesz-e bátorsága elmondani:

„Szeretném megkérni valamire. Kegyet akarok kérni magától. Ha szabad leszek, találkozni szeretnék magával, gyakran szeretnék találkozni. Szabad?”

Feszülten várt, tele félelemmel, hogy visszautasítást, vagy ami még rosszabb: valami langyos beleegyezést fog hallani. A válasz gyorsan jött, és feloldotta az elviselhetetlen feszültséget:

„Persze hogy gyakran kell találkozoznunk. Együtt kell megünnepelnünk visszanyert szabadságát.”

Érzelmek túláradtak. Elmondta Ève-nek, hogy mostanáig csak könyvek, tanulmányai és a politikai események érdekelték. Most azonban vágyódik arra, hogy saját élete is legyen, és ezt szabadulása napján akarja megkezdeni. Szívesen mondott volna többet is, sokkal többet, de bátorsága cserbenhagyta, noha Ève szeme megértő együttérzés-

sel ragyogott. Amint közeledett a látogatási idő vége, félni kezdett, hogy túl sokat mondott, és csak terhére volt Ève-nek vallomásával. Talán még meg fogja gondolni magát, talán ellenére lesz az a kilátás, hogy gyakran találkozzék vele.

Azt hitte, hogy mindent kockára tesz, amikor először szólítva őt a keresztnévén megkérdezte:

„Ève, mi barátok vagyunk, igaz?”

A lány szeme izgatottan villogott, amikor válaszolt:

„Természetesen. Barátok vagyunk, Evariste.”

Ábrándokba merülve lépett a szobába, alig vette észre Antoine-t, aki az ágyon feküdt, egy újságot olvasott, és hangos megjegyzéseket fűzött hozzá.

„Jó hír a maga és republikánus barátai számára. Casimir Périer beteg. Kolerás! Örüljön neki.”

Evariste nem válaszolt.

Antoine magában morgott:

„Sok hülye van Párizsban. Azt kérdezem, hogy hányan vannak, akik nem hülyék. Most a kolerát valami orléans-ista találmánynak tartják. Hallgassa meg ezt:

Az utcasarkokon a vörösre festett csapszékek közelében csoportok gyűltek össze, és átkutatták a gyanús külsejű férfiakat. Ha zsebeikben valami szokatlan dolgot találtak, akkor el voltak veszve. A csőcselék úgy vetette rájuk magát, mint a vadállatok csordája. A rue de Vaugirard-on megöltek két férfit, mert valami fehér por volt a zsebükben. Láttam az egyiket, amint levegő után kapkodott. Öregasszonyok levetették facipőjüket, és ezzel addig ütötték a fejét, amíg meghalt.

Kásás tömeggé verték, fülét, orrát és ajkát kitepték arcából. Egy bőszült férfi kötelet kötött a hulla lábára, és végighurcolta az utcákon, állandóan kiáltozva: Ez itt a kolera! Egy csinos lány állt őrzöngve, meztelen mellel és vértől borított kézzel az utcán, és amikor a hulla mellette haladt el, utánarúgott és nevetett. Azután egy pár frankot kért tőlem gyászruhára, mert az anyját néhány órával ezelőtt mérgezték meg.”

Összehajtotta az újságot.

„Kitűnő leírás. A végére azt kellene írni: Éljen Franciaország népe! Vagy azt: Éljen a karta! Vagy valami hasonlót.”

Végül is untatták saját szavai, amelyek visszhang nélkül maradtak.

Evariste az asztalhoz lépett, és egy papírlapot nézett. Befejezetlen kéziratának egyik lapja volt. Leült, bemártotta tollát és körülményesen egy monogramot rajzolt a papír szélére: É. S. Azután azt írta: „Éva”, majd „Évar” és végül vidáman, nagy betűkkel: „Evariste”.

Azután boldogan mosolygott.

1832. május

„Szeretem ezeknek a borospoharaknak az alakját. Ez a vonal – Evariste végigcsúsztatta ujját a pohár szélén – parabola, és ha tengelye körül forgatjuk, paraboloidot kapunk. Ilyen ennek a pohárnak az alakja.”

Ève nevetett.

„Így készítették?”

„Igen! Azután folyékony aranyat öntöttek a paraboloidba, és az borrá változott. Szerettem ezeket a tükröket, szerettem ezt a vörös plüss és mindezt a fényűzést.”

(Magában ezt gondolta: „A jövedelmem évi kétezer frank. Erkölcstelenség volt, hogy idejöttem, és úgy teszek, mintha gazdag lennék.”)

Azt mondta:

„Nem szívesen ülnék itt egyedül. Lehangoló lenne. De ma elragadónak találom.

(Megérti vajon, miért mondom, hogy ma elragadónak találom ezt a helyet? Segíthetne nekem egy megjegyzéssel vagy egy kérdéssel.)”

Kiitta borát, és hangosan ezt mondta:

„Az ürücomb kitűnő volt. Háromszáz ebédet fogyasztottam el a Sainte-Pélagie-ban, mind borzalmas volt.”

A lány nagyon halkan mondta:

„El kell felejtene a Sainte-Pélagie-t.”

A pincér csokoládéparfét és kávéhozott.

„Nem tudom a Sainte-Pélagie-t elfelejteni. Életem átka, hogy semmit sem tudok elfelejteni. Minden, amit láttam vagy olvastam, minden tapasztalatom, minden megmarad az emlékezetemben. Ha szeretek vagy gyűlölök, nem múlik el a szeretet vagy a gyűlölet, mert a személyek és események mindig élénken állnak előttem.”

(„Fog most segíteni? Ha csak megkérdezné, hogy szerettem-e már valaha! Nem látod, Ève, hogy szükségem van csodálatos és megértő szemed segítségére és bátorítására?”)

Megkönnyebbülve vette észre, hogy a szomszéd asztalnál ülő férfi és nő elhagyták a helyiséget.

Ève azt mondta:

„Én egészen másmilyen vagyok. Mindent nagyon könnyen elfelejtek. Ez bizonyára azt jelenti, hogy nem tudok sem gyűlölni, sem szeretni.”

„Nem! Ezt nem hiszem el. Biztos vagyok, hogy senki sem tud olyan gyöngéden és mélyen szeretni, mint maga.”

(„Most kellene még valamit mondanom. Oly sok mindent szeretnék elmondani.”)

Ránézett a lányra, de Ève arca hirtelen keménnyé vált.

„Úgy látszik, maga mindent tud rólam.”

(„Miért változott meg? Az én hibám. Nem tudom, mit kellene mondanom, és hogyan kellene mondanom.”)

Ève törte meg a csendet:

„Viszontlátta már republikánus barátait?”

„Találkoztam néhányval közülük.”

(„Szégyellem bevallani Ève-nek, milyen kevésbé törődöm most a republikánusok munkájával. De neki meg kellene ezt érteni.”)

Vonakodva folytatta:

„Holnap találkozom barátommal, Lebonnal. Ő most az én csoportom vezetője. Pihenésre van szükségem, nagyon fáradt vagyok. Nem hiszem, hogy a következő két-három hétben részt veszek a társaság munkájában. Sok szabad időm lesz.”

(„Ha volna bátorságom, azt mondanám neked, Ève, hogy egész szabad időmet neked akarom fenntartani!”)

A pincér a számlát hozta. Evariste két aranyat vett ki a zsebéből, és Ève közönyösen kérdezte:

„Mit fog akkor egész nap csinálni?”

(„Mondhatnám, hogy rá fogok gondolni, ha másképpen

kérdezte volna, és ha nem azt kellene meggondolnom, mennyi borraivalót adjak a pincérnek.”)

„Matematikai problémáimon fogok dolgozni.”

„Matematikai problémák?”

Evariste az érdeklődés szikráját vette észre a lány szemében.

(„El kell mondanom neki, hogy milyen fontos a munkám. Hinni fog nekem.”)

„Mielőtt a Sainte-Pélagie-ba kerültem, írtam egy matematikai értekezést, és elküldtem az akadémiának. Monsieur Poisson, az akadémia egyik tagja kapta meg bírálatra. A tanulmányt visszaküldték, azt mondta, hogy nem értette meg. Ha nagy tudós volna, megértette volna. Új, nagyon fontos felfedezéseim vannak, amelyeket mostanáig még nem írtam le. Mind itt vannak.”

Homlokára mutatott.

„De le kell írnom. Talán sikerül ezeknek az ostoba akadémiai tagoknak megmagyarázni munkám jelentőségét, még mielőtt öreg leszek vagy meghalok.”

(Ève azt gondolta: „Ez a szegény fiú bolond. Sajnálni kellene. Mit akarnak tőle? Most nagy tudósnak tartja magát, az akadémikusok és professzorok hozzá képest szegény bolondok. Viszont ha bolond, akkor veszélyessé is válhat. Nem bolond módjára viselkedett-e, amikor a tört felemelte? Ki tudja, mit tesz legközelebb?”)

„Van valaki, aki megérti magát?” – kérdezte a lány.

„Senki. Tudom, hogy hihetetlennek tűnik, de maga, Ève, hinni fog nekem. Nincs emberi lény, aki megérti munkámat. Csak néhány ember van az egész világon, aki megérthetné, de ezek nem ismerik, vagy nem akarják meg-

ismerni. És csak egy-kettő van olyan, aki hisz benne, bár nem érti meg a munkámat.”

(„Bolond ez a szerencsétlen fiú, és szenved. Sajnálom.”)

Szeme részvétellel csillogott, és Evariste azt hitte, hogy hit és bizalom látszik benne.

„Ki hisz magában?”

„Csak kevesen tudják, hogy matematikus vagyok. Nem szeretek erről beszélni. Persze magával, az más.”

(„Együttérzéssel néz rám. Túlságosan türelmetlen vagyok. A szerelem talán csak ezután jön.”)

„Van egy jó barátom, Auguste Chevalier, ő hisz bennem. Talán ő az egyetlen ember, aki éppen annyira hisz bennem, mint én saját magamban.”

„Ki ez az Auguste Chevalier?”

„Remek ember. Saint-Simon híve. Talán egy kissé furcsa, amikor a világ megváltásának a kérdése kerül szóba, de különben a legjobb, legnemesebb ember, akit csak el lehet képzelni.”

(„Az egyetlen, aki hisz benne, saját bevallása szerint is furcsa. Valóban bolond. De szép szeme van, mély, égő szeme.”)

„És ő az egyetlen?”

„Apám hitt bennem. Három év előtt öngyilkos lett.”

(„Vajon az apa is olyan bolond volt, mint a fia? Szegény fiú, majdnem sír.”)

Ève részvétellel kérdezte:

„De hiszen voltak tanítói, akik ismerték, ezek nem hittek magában?”

„Csak egy: monsieur Richard a Louis-le-Grand-ban. Amikor rájött, hogy republikánus vagyok, megpróbált

meggyőzni, hogy csak a matematikával törődjem. Bolondnak tartott, mert hittem a forradalomban és az emberi jogokban. Azóta nem láttam többé.”

(„Arról beszél nekem, hogy más valaki bolondnak tartotta. Ez a szegény fiú megbízik bennem. Azt tehetek vele, amit akarok. Túl könnyű eset ahhoz, hogy szórakoztató legyen.”)

Mosolygott. Evariste-ot boldoggá tette a lány barátságos mosolya.

„Nem untatom ezzel a fecsegéssel a matematikáról? Senki másnak nem beszéltem volna erről.”

Tétovázott, azután elkeseredetten tette hozzá:

„Mindenki más azt gondolná, hogy az örülségig szemtelen vagyok. De maga hisz nekem.”

„Igen, Evariste, én hiszek magának.”

Evariste a rue des Bernardins-ről, ahol a szobája volt, a rue de l'École de Médecine felé tartott, ahol barátja, Nicolas Lebon lakott. Még most is gyönyörűsége telt benne, hogy tetszése szerint járkálhatott az utcákon. Az utolsó évben Párizs öregebb lett, fojtottabb és nyomottabb. Sok asszony viselt gyászruhát; itt-ott még koporsókat vittek a bútorszállító kocsik. A járvány azonban a végét járta, Párizs megunta a kolerát, és már nem ez volt a divatos beszédtema.

Evariste befordult a rue des Noyers-ra, lassan ment tovább, és mohón figyelte az arcokat. Megállt, amikor az egyik falon két idejétmúlt falragaszt vett észre, amelyek csodálatosképpen már több mint egy hete megmaradtak

szorosán egymás mellett ugyanazon a helyen. Evariste elolvasta az egyiket, amelynek aláírása csupán egy szó volt: „Republikánusok.”

Két év óta a nép a félelem és a legszegyenteljesebb nyomor zsákmánya; megtámadták, bebörtönözték, legyilkolták. De ez nem volt elég. Egy állítólagos járvány ürügyén megmérgezték az embereket a kórházakban, és megölték a börtönökben. Mi az orvosság szenvedéseinkre? Nem a türelem, mert türelmünk már elérte végső határát. Nem! A nép csak fegyverrel vívhatja ki és tarthatja meg kenyerét és szabadságát.

Elege volt. Undort és szégyent érzett; remélte, hogy ezt a buta, provokációs kiáltványt, amelynek „republikánusok” volt az aláírása, nem a republikánusok írták. Elolvasta a másik plakátot, amelyet a rendőrség írt alá:

Egyes gazemberek, hogy meggyőzzék a népet szörnyű vádjaik igazáról, méreggel teli zsebekkel keresték fel a nyilvános kutakat, kocsmákat és mészárszékeket, hogy mérget szórjanak, vagy megkíséreljenek szórni a kutakba, a borba és a húsrá. Azután saját cinkosaiktól elfogatták, és rendőrségi emberekként lepleztették le magukat, majd megjátszották szökésüket. Ily módon akarták igazságnak feltüntetni a hatóságok elleni aljas rágalmaikat.

Evariste kétszer olvasta el a plakátot, hogy felfogja annak teljes borzalmasságát, és felingerelje dühét a vádaskodással és ellenvádaskodással szemben. Felháborodásának és dühének tüze azonban rövid életű volt. Elvesztette azt az emésztő erőt, amely egy évvel ezelőtt jellemezte. Ève-re gondolt.

Az orvosnövendék lelkes szóáradattal köszöntötte barátját.

„Kétszer voltam nálad, de nem találtalak otthon. Most mivel foglalkozol? Természetesen megkaptad a levelemet. Hogy ment a sorod, amióta utoljára láttalak? Mondj el mindent. Hogy érezted magad az intézetben? Most jól vagy?”

Hangos beszédét kövér alakjához egyáltalában nem illő élénk mozdulatokkal kísérte.

„Nagyon boldog vagyok, hogy ismét szabadon látlak. Két nap múlva gyűlést tartunk itt, ezt akartam megmondani neked. Mindannyian nagyon kívánjuk, hogy ismét körünkben lássunk.”

Megnyugodott és figyelt Evariste-ra, aki elmesélte:

„Az utóbbi hetekről kevés a mondanivalóm. Az intézetben nem találkoztam republikánusokkal, a börtönben pedig csak nyomasztó unalom volt – olyan események, amelyek csak a bennlakók számára fontosak.”

„Nem, ebben nem osztom a véleményedet. Sainte-Pélagie fontos a számunkra, a mi erődítményünk. Amint tudod, három héttel ezelőtt kémek és provokátorok bandája megtámadta ezt az erődítményt, és megölt egy hazafit. Anélkül akarnak megszabadulni tőlünk, hogy a bíróság elé hurcoljanak. Láthatod, milyen okosak. Megöltek egy hazafit, és most azt állítják, hogy a republikánus csőcselék tette, amikor megtámadta a börtönt. Ördögien okosak mostanában. Gisquet-t, ezt a gazembert az első lámpavasra kell felhúzni. De mondd már el, hogy vagy! Ez alatt az év alatt nagyon megváltoztál. Nagyon sovány lettél, fáradtnak látszol és még nálamnál is idősebbnek. Mi történt veled?”

„Éles orvosi tekinteted előtt nem tudom eltitkolni, hogy összetört és fáradt vagyok.”

„Arra akartalak megkérni, hogy azonnal kezd meg nálunk a tevékenységedet. Most nagy reményeink vannak. Júniusban vagy júliusban többnyire szokott valami történni Franciaországban. Igen, ebben az évben is fog történni valami, ha jó időnk lesz. Esős időben nem lehet forradalmat csinálni.”

Hangosan nevetett.

„Nagyon sok a gyújtóanyag, sokkal több, mint egy évvel ezelőtt. Csak egy jó gyufára van szükség, hogy meggyújtsa a puskaport, és akkor a robbanás az egekig tör.”

„Kedves Nicolas-m, jól emlékszem, hogy egy évvel ezelőtt ugyanígy beszéltél.”

„Tudom, mindig optimista vagyok. Lehet, hogy egy évvel ezelőtt is mondtam, de ezúttal igazam lesz. Csak egy jó szikrára van szükségünk, és a robbanás bekövetkezik. Sokat tettünk a nép felvilágosításáért.”

„Örülök, hogy hiszed ezt.”

„Kedves Evariste-om, távolléted éve alatt sok minden megváltozott. Ellenségeink hónapról hónapra kíméletlenebbek és elszántabbak lettek. De a mi erőnk is megnőtt. Először is a kolera következtében. Azután, talán a legfontosabb és legszerencsésebb esemény: Casimir Périer halála van. Nem könnyen tudja a király őt pótolni. Ez az átkozott kutyaerős volt, ez nem kétséges. Ő tartotta össze az egész rothadt szemétdombot. Most nekünk alkalomra, valami eseményre – ahogy mondtam, egy szál gyufára – van szükségünk, és a forradalom hatalmas tüze magától fellángol.”

Újra Evariste-ra nézett, és azt mondta:

„De miattad gondjaim vannak. Más lettél. Azt hittem, hogy rögtön velünk dolgozol majd, de most azon tűnődöm, nem kellene-e két-három hétig pihenned, mielőtt hozzákezzel.”

„Örülök, hogy ezt mondod. Nem érzem elég erősnek magam, hogy munkához lássak. Azért jöttem, hogy ezt elmondjam, de örülök, hogy te mondtad ki először.”

„Átkozottul előkelően fejezed ki magadat. Úgy látszik, az utóbbi időben nagyon jól nevelt emberekkel érintkeztél. Mindenesetre fogadd meg tanácsomat mint barátét és orvosét. Pihenésre van szükséged. Ezt Párizsban nem kaphatod meg, menj vidékre. Ha visszajössz, kétszer akkora hasznodat vehetjük. De rögtön menj, mert talán már nemsokára szükségünk lesz rád. És ígérd meg nekem, hogy elhagyod Párizst.”

„Talán majd nemsokára. Most nem mehetek el.”

Lebon csendben figyelte, azután azt kérdezte:

„Nő?”

Evariste bólintott, és zavartan a földre nézett.

Inkább magának, mint Evariste-nak mondta Lebon:

„Csodálkozom, bár magam sem tudom, hogy miért. Ez bizonyára a legtermészetesebb dolog a világon. De még most sem értem, miért vagy olyan fene előkelő.”

Már majdnem egy hónap múlt el azóta, hogy Ève-et először látta. Most megsimogathatta arcát, és ha nem kócolta nagyon össze, sima fekete haját is. Megérinthette és megcsókolhatta arcát, száját és nyakát is, egészen a ruha ki-

vágásáig. Futó pillantást vethetett mellére. Sőt, néhányszor a selyem ruhán át meg is érintette. (Erre azonban Ève egyáltalában nem bátorította.) Térde alatt végigsimította lábszárát, hogy meggyőződjön arról, amit már úgylis tudott: mind a kettő egyaránt jól formált. Feltáratlan területek voltak még előtte. Egész éjszaka ébren tartották, nap-pal pedig tehetetlenné és fáradttá tették ennek víziói és az a remény, hogy szerelemmel és csakis szerelemmel birtokba veheti ezeket, eltöltötte álmodozó várakozással, hódítási tervekkel és a kudarctól való félelemmel.

(„Tudja vajon Ève, hogy szeretem? Szeret? Hogy engedhetné meg különben, hogy megcsókoljam a kezét? De miért hallgattat el mindig, amikor a szerelemről akarok beszélni? Legutóbb, amikor minden bátorságomat összeszedve megkérdeztem: »Tudja, hogy mi az, amit maga iránt érzek?«, miért fedte el száját a kezével, amelyet én alázatosan megcsókoltam? Nem mertem újra megkérdezni. Nem, ez így nem mehet tovább. Tisztán akarok látni. Tisztán!”)

„Ma egy hónapja, hogy megismerkedtünk. Ott ünnepel-jük meg ezt a napot, ahol először vacsoráztunk együtt.”

Evariste felemelte poharát.

(„Ebben a hónapban jövedelmem négyszeresét költöttem el. Elegáns vendéglők, kávéházak, jó szabó – mindez pénz-be kerül. Vajon észrevette-e az új kabátomat?”)

Ève azt mondta:

„Van még egy ok az ünneplésre. Ma volt Périer temetése.”

„Nem szívesen ünneplem a halált. Még Périer halálát

sem. Szomorú látvány volt a temetése. Egyetlen ember sem érzékenyült el.”

„Most mi lesz?”

Evariste makacsul az asztalra meredt, és anélkül, hogy felemelte volna a tekintetét, azt mondta:

„Magunkról szeretnék beszélni.”

(A lány azt gondolta: „Amikor arról mesélsz nekem, hogy micsoda nagy matematikus vagy, az őrült benyomását kelted bennem; unalmas vagy, amikor arról mesélsz, hogy milyen erényes volt Robespierre; a világ legügyetlenebb embere vagy, amikor megpróbálsz szerelmet vallani. Tetszik nekem a szemed, és még mindig sajnállak. De többnyire gyűlöllek, mert úgy bánsz velem, mint egy szenttel vagy szűzzel. Saját butaságod a legnagyobb ellenséged.”)

„Szeretném, ha meghallgatna, Ève.”

(„Keresztül kell vinnem, amit eltökéltem. Tegnap éjjel nem tudtam aludni. Elhatároztam, hogy megmondom neki, és meg is kell tennem. Össze kell szednem a bátorságomat. Beszélni fogok, ha segít nekem, ha nem.”)

„Meghallgat, Ève?”

(„Ez a fiú elhatározta magát, és én nem tehetek semmit ez ellen. Bábként engedelmeskedik, amikor a szálakat rángatják. Követnem kell a másik fickó utasításait. De ha nem lenne ilyen ostobán könnyű ez az eset, azt mondhattam volna, hogy a terv kivihetetlen. Miért is ilyen buta ez a szegény fiú?”)

„Persze hogy meghallgatom, Evariste.”

Evariste felnézett az asztalról, hálásan nézett a lány szemébe, és azt mondta:

„Köszönöm, Ève.”

(„Most már nem visszakozhatom. Most meg kell hogy mondjam neki.”)

„Tegnap éjjel nem tudtam aludni. Egész életemben világosságra törekedtem. Napokon és éjszakákon át tudok gondolkodni matematikai problémákon, és megkísérelni, hogy világosan lássam megoldásukat – közben beszélgetek barátaimmal, közben eszem, közben hallgatom a republikánusok szónoklatait. Agyam dolgozik még akkor is, amikor alszom, néha mikor felébredek, magam előtt látom a megoldást, amit hetek óta kerestem. Mindig világosságra törekedtem.”

Elnémult, és középső ujjával szórakozottan ellipsziseket rajzolt az asztalra.

„Az elmúlt hónapban keveset dolgoztam. A republikánus tevékenységtől is visszavonultam. Amikor nem látom magát, álmodozásra pazarolom el egész napomat. Ez így nem mehet tovább. Nem tudom tovább elviselni.”

(„Úgy meg van hatva, hogy alig tud beszélni. Segítséget vár. Nem, nem sajnálom. Buta.”)

„Nagyon szomorúan hallom ezt, Evariste. Soha nem volt szándékomban, hogy visszatartsam fontos munkájától – akár a republikánus, akár a matematikai tevékenységtől. Amikor először beszélt nekem a matematika iránti szenvedélyéről, azt gondoltam magamban: »Boldog vagyok, hogy egy nagy tudósnak egy kis pihenést szerezhettek. Utána annál többet és annál jobban fog dolgozni.«”

(„Nem érti meg ez a lány, hogy mit akarok mondani neki? Talán nem is igaz az, amit mondani akarok?”)

„Nem értette meg, Ève! Úgy látszik, azt hiszi, hogy szemrehányást teszek. Megmondtam, hogy egész életemben világosságra törekedtem. A mi kapcsolatunk azonban éppen ellentéte a világosságnak. És ez éjjel és nappal anynyira nyomaszt, hogy első óráink boldogsága melankolikus tépelődéssé változott. Világosan kell látnom, tudnom kell, hogy mit érez irántam. Szeretem magát, Ève.”

(„Vajon igaz, hogy szeretem őt? Soha nem gondoltam a magam szerelmére anélkül, hogy az övére is ne gondoltam volna. Minden elképzelhető válaszra gondoltam, de mindig volt a válaszában szerelem, vagy legalábbis kilátás szerelemre. Most másképpen van. Érzem, biztos vagyok benne. Nem szeret. De miért nem? Valamit elrontottam. Mikor és hol? Miért? Az én életemben mindig minden elromlik.”)

Nézte a képeket, a tükröket, a székeket; körvonalaik fantasztikussá olvadtak össze szemében. Hallotta, hogy Ève azt mondja:

„Még csak egy rövid hónapja ismerjük egymást. Bár gyakran találkoztunk, szép órákat töltöttünk együtt, én mindig kedveltem magát. De el kell ismernie, hogy még nagyon keveset tudunk egymásról.”

Tovább akart beszélni, de Evariste izgatottan félbeszakította:

„Tudom, mit akar mondani. Hogy legyünk barátok, de szeretni sohasem fog.”

Szavai támadóan és szemrehányóan hangzottak.

„Úgy fog szeretni, mintha a bátyja lennék. Alig van olyan sekélyes szerelmi történet, amelyben a hősnő egy bizonyos időpontban ne ajánlaná fel testvéri szeretetét.

Nagyon kedves, hogy meg akarja cukrozni a megalázó igazságot. De nekem nem kell a részvéte!”

(„Ez a fiú mindenre képes. Nem engedem, hogy jelenetet rendezzen. Nem itt, ezen a helyen.”)

„Nem, Evariste. Nem ezt akartam mondani magának.”

„Hát mit? Mi az? Kérem, Ève, mondja meg nekem. Talán nem lett volna szabad így beszélnem. De ha tudná, hogyan szenvedtem, megbocsátana. Kérem, mondja meg.”

„Azt akartam mondani, hogy még sohasem gondoltam magára úgy, ahogyan maga énrám. Amit mondott, hirtelen jött és váratlanul. Igazán nem tudom, hogy mit feleljek erre. Gondolkodnom kell azon, amit mondott. Talán holnap többet tudok mondani.”

(„Még van remény. Talán túlságosan heves voltam. Csak egy hónapja ismerjük egymást. Talán él benne a szerelemnek egy szikrája, talán ő maga sem tud róla – de a szikra még lánggra lobbanhat. Talán van egy másik férfi is? Miért nem gondoltam erre hamarabb? Lehetséges, hogy van egy másik férfi . . .”)

„Talán van valaki más az életében? Ha igen, akkor kérem, mondja meg, Ève.”

A lány arca szenvedő kifejezésű volt, amikor azt mondta:

„Kérem, Evariste, most ne kérdezzen semmit. Holnap délután meglátogatom, és akkor majd mindent megmagyarázok. Ma ne beszéljünk erről többet. Kérem, ígérje meg.”

Gyenge reménye kétségbeesésbe fulladt. Apatikusan mondta:

„Ahogy akarja, Ève. Megígérem.”

Evariste a szobájába lépett, gyertyát gyújtott, és kimerülten vetette magát a rongyos, piros plüss-székre. Véghezvitte elhatározását: megvallotta szerelmét Ève-nek. Sohasem érzett olyan kevés szerelmet iránta, mint ebben a pillanatban. Inkább gyűlöletet érzett, semmint szeretetet. Most azonban tudta, hogy Ève legelső gyengéd szavára úgy öntené el ismét a szerelem, mint egy hatalmas zuhatag.

„Ha megaláz, tudom, hogy gyűlölni fogom. Nem tudom elviselni a szerelmet viszontszerelem nélkül. Nemcsak szeretni akarok, azt is akarom, hogy szeressenek. Mit fog holnap mondani? Talán azt, hogy legyek türelmes, egy vagy két év múlva jobban fogja látni a dolgot. Talán azt fogja mondani nekem, hogy van valakije – valami sekélyes, ostoba ember, akinek pénze van, és jól tud öltözködni.”

Most először volt az az Ève, akit maga előtt látott, másmilyen, mint az az Ève, akit ő alkotott magának.

Gépiesen levetkőzött.

„Miért nem tudok nő nélkül élni? A matematika! A matematikában szépség és tisztaság van, ez sohasem fog megcsalni. Ève-ről tulajdonképpen semmit sem tudok. Miért fogok ügyetlenül mindenhez? Miért üt ki minden balul az életemben? No, most megint sajnálom magamat. Hogy gyűlölöm ezt!”

Elfújta a gyertyát, és lefeküdt az ágyba.

„Még van remény. A holnap nincsen messze. Meglátjuk. És ha nem, még mindig itt van nekem a matematika és a népért való harc. Mit számít az, hogy Ève szeret-e vagy nem? Miért gondoltam, hogy megért engem, hogy nem olyan, mint a többiek? Bizonyára azért, mert akartam, hogy más legyen. Talán sohasem lesz nő, aki meg tud ér-

teni. Meg kell tanulnom magányosan élni. Nő nélkül. Egyedül, mint Newton. A nagy emberek mindig magányosak voltak. Nem azért, mert így akarták – az élet tanította meg őket a magányosságra. Engem is tanít az élet, és ezt a leckét megadással kell fogadnom. Két dolog még mindig megmarad nekem: a nép harca és a matematika.”

Amikor Ève belépett Evariste szobájába, mereven megállt az ajtóban, szeme kemény volt. Galois odatolta neki egyetlen karosszékét, elhasznált piros plüsshezata alól itt-ott kilátszott a fehér kárpitozás.

Evariste a lány összeszorított szájára pillantott, és ingadozott: hol gyalázkodó szavakat kívánt rázúdítani, hol pedig arra vágyott, hogy szerelmes szavakkal kérje gyengéd ölelését. Azt kérdezte:

„Hogy aludt?”

„Köszönöm, nagyon jól.”

(„Még sohasem láttam ezt a kőből való hideg arcot. Mit fejez ki? Nem szerelmet, nem közönyt, nem is gyűlöletet. Nem tudom. Csak azt tudom, hogy minden másképpen lesz, mint ahogy elképzeltem. Két nappal ezelőtt megfogtam a kezét, megsimogattam a haját, megcsókoltam a száját. Tudom, hogy soha többé nem teszem. Erre már nem vágyom. Most arra vágyom, hogy az ágyamra dobjam, és erőszakot kövessek el rajta. Rettegést akarok látni a szemében, meg akarom alázni, ha ő megaláz engem.”)

„Tegnap megígértem magának, hogy idejövök. Eljöttem, hogy megmondjam, utoljára látjuk egymást.”

Evariste-ban félelem ébredt. Akaratlanul is alázatos han-

got ütött meg, csodálkozva azon az ellentétén, ami szavai és előbbi hangulata között volt:

„De miért, Ève? Valami történt köztünk, amit nem értek. Valamit rosszul csináltam. Talán túlságosan heves voltam, és nem lett volna szabad tegnap úgy beszélnem. Nem értem. Miért változott meg ennyire? Ha az én hibám, mondja meg. Talán tudok változtatni rajta.”

Elnémult. Nem tudta, mit mondhatna még.

Ève nyugodtan ült, és nagyon lassan, ajkát alig mozgatva beszélt, miközben arca minden szónál keményebbé vált:

„Maga azt mondta, hogy tisztán akar látni. Nos, jó. Tudjon meg mindent. Szeretője vagyok valakinek, akit nagyon szeretek. Ő a hazafiak közé tartozik. A szeretőm hat hétre elutazott Párizsból. Örültem, hogy van valakim, aki jó vendéglőkbe és kávéházakba visz, és megtanít forradalmaink történetére. Nem voltak ellenemre csókjai, és talán többet is adtam volna, ha értett volna hozzá, hogyan kell kérni. Alapjában véve kedveltem magát, bár a viselkedése még egy kezdőhöz képest is ügyetlen volt. De végül is maga matematikus, és senki sem várja el egy matematikustól, hogy jó udvarló is legyen. Néhány nap múlva visszajön a barátom Párizsba, és nem tudom, de nem is akarom viszontlátni magát. Sajnálom, hogy mindezt ilyen világosan kellett elmondanom, de maga kérte, hogy tisztán akar látni, most remélem, meg van elégedve.”

„Hazudik! Hazudik! Ez nem igaz! Nem lehet igaz!”

A lány kemény, szemtelen pillantással nézett Evariste arcába, amelyből kifutott minden csepp vér.

„Úgy nézek ki most, mint egy nő, amikor hazudik?”

Evariste felállt. Ève szemben ült vele; szorosan simuló kabátja nyakig volt gombolva, karját hanyagul a szék karfáján nyugtatta. Evariste maga sem tudta, hogy miért állt fel – megütni akarta-e, vagy megfojtani, a törét, amelyet Henri késes kovácsolt, akarja-e ellene szegezni. Az volt a vágya, hogy mindezt megtegye, de hirtelen elszállt ez a vágy. Ève arcán nem látszott félelem. Szája, amelyet csókolni szokott, most nagynak és mohónak látszott, sugárzó fekete szeme kemény és engesztelhetetlen. Arca csúnya volt, gonosz és kegyetlen, a bűn és romlottság jelképe.

Evariste előtte állt és kiáltozott:

„Úgy, hát maga közönséges szajha, akit mindenki megkaphat! Játzott velem, mint ahogy száz más férfival is játszott. De én voltam az egyetlen, aki elég buta voltam ahhoz, hogy magát ártatlannak és szerelemre képesnek tartsam. No, ez igazán mulatságos. Egy közönséges, becsstelen, félvilági nővel kezdtem ki, egy prostituálttal. Talán pénzt is szokott elfogadni? Ha igen, mondja meg, mennyivel tartozom. Ringyók pénzt szoktak kapni fáradozásaikért, nem igaz?”

Gyalázkodó szavakat kiáltott oda neki, közönséges, piszkos kifejezéseket, amelyeket a Sainte-Pélagie-ben hallott.

Ève felállt. Két vörös folt égett az arcán, és düh, megvetés és gyűlölet kifejezése volt rajta.

A lány erős hangja túlharsogta Evariste kitörését:

„Ön, monsieur Galois, nagy fölényben érzi magát, nemde? Én alantas vagyok, maga pedig nemes, nagy ember, az ártatlan, a nép barátja. No most engedje meg, hogy én is szóljak valamit. Maga olyan dolgokról beszél, amelyeket

nem ért, és nem is fog soha megérteni. Én műveletlen vagyok és bűnös. Maga jól nevelt, előkelő, nagy matematikus, egy polgármester fia, aki sült csirkével és fehér kenyérrel tömte magát. És maga merészel nekem olyan piszkos szavakat mondani, amelyeneket még soha nem hallottam!”

Evariste öklét összeszorítva ordított:

„Megölöm, ha az apámról mer beszélni.”

„Megölöm.” – A lány megvetően utánozta Evariste hangját.

„Maga még ölni sem tud. Erről is csak a könyvekben olvasott. Nem tud mást, csak beszélni, beszélni. Soha nem féltem magától, és nem is fogok soha félni. Még valamit akarok mondani. *Magának* kell félnie *tőlem*. Mert esküszöm: meg fogja bánni a szavait. Igen, monsieur Galois, majd még megbánja. Ez minden mondanivalóm.”

Evariste hallotta a becsapódó ajtó csattanását és a gyorsan távolodó lépteket. Egyedül volt. Rámeredt a karosszékre, amelyen Ève ült. Odarohant, letérdelt a szék elé, letépte huzatát, és a plüssrongyokat és a vattakárpitozást szétszórta az egész szobában. Megpróbálta a favázat is szétroncsolni, de csak az egyik lábat sikerült lehasítania – a maradványokat az egyik sarokba szórta. Azután fáradtan az ágyra vetette magát.

Könnyek hullottak szeméből – súlyos könnyek –, de ezek élete fájdalmának csak kis részét tudták elmosni.

1832 áprilisában Saint-Simon negyven tanítványa követte Infantin atyát Ménilmontant-ba. Közöttük a két Chevalier testvér, Michel és Auguste is. Költők, muzsikuskok, festők és tudósok tartották rendben a házat, söpörték a szobákat és udvarokat, művelték a földet, és szórták be kavicssal az utakat. Amikor délután öt órakor a kürtjel evéshez szólított, a saint-simonista család tagjai elrakták szerszámaikat, elfoglalták helyüket az asztalnál, és ezekkel a szavakkal köszöntötték Infantin atyát:

„Üdv, atyánk, üdv. Dicsőség és tisztelet Istennek.”

Ott, Ménilmontant-ban kapott Auguste Chevalier Evariste-től egy levelet, melynek szavai keserűek voltak a szenvedéstől és ziláltak a csalódástól. Auguste nemigen értette meg a tartalmát, és csak egy kiutat tudott: Evariste-nak csatlakoznia kell a saint-simonista családhoz, azok között kell élnie, akik szeretik.

Május 25-én Evariste újra írt Auguste-nak:

Drága Barátom!

Van valami szép a szomorúságban, ha az ember még vigaszt remélhet. Szívesen szenved az ember, ha vannak barátai. Apostoli kegyességgel telt leveled kis nyugalmat hozott nekem, de hogyan tudnám eltörölni azoknak a heves érzelmi megrázkódtatásoknak nyomait, amelyeken keresztül mentem? Hogyan vigasztalódhatnék meg, amikor egy hónap alatt merítettem ki annak a boldogságnak legnagyobb forrását, amelynek egy férfi részesévé lehet; amikor öröm és remény nél-

kül merítettem ki, amikor tudom, hogy ez egész életemre elapadt?

Ó, hogyan tudsz még ezek után békéről prédikálni? Hogyan tudsz szenvedő emberektől részvétet követelni? Részvétet, soha! Csak a gyűlölet marad meg. Aki a mai időkben nem érez gyűlöletet, az nem kaphat szeretetet a jövőben.

Én az erőszak pártján vagyok – ha nem az értelemmel, hát akkor a szívemmel. Meg akartam bosszulni szenvedéseimet.

De ettől eltekintve a te oldaladon állok. Hagyjuk azonban ezt; talán vannak olyan emberek, akik arra hivatottak, hogy jót tegyenek, és jóban soha ne legyen részük. Azt hiszem, én ezek közé tartozom.

Azt mondod, hogy azok, akik szeretnek, segíteni akarnak, hogy áthidaljam az akadályokat, amelyeket az élet állít utamba. Te tudod, milyen kevesen vannak, akik szeretnek. Te tehát kötelességednek tartod, hogy minden igyekezeteddel megtérítésemen fáradozz. Az én kötelességem viszont az, hogy még egyszer megmondjam neked, ahogy már százszor is megmondtam, fáradozásod hiábavaló.

Szeretnék kételkedni kegyetlen jóslatodban, hogy nem tudok többé kutatómunkát végezni, azonban el kell ismernem, valami igazságnak kell ebben lennie. Tudós csak az lehet, aki semmi más, csak tudós. Szívem fellázad a fejem ellen, de ellentétben veled, nem fűzöm ehhez: „Kár.”

Bocsáss meg, kedves Auguste, ha megsértettem érzelmeidet azzal, hogy méltatlan célzásokat tettem arra

az emberre, akit Te úgy tisztelsz, mintha a fia volnál. Megjegyzéseim nem akartak gonoszak lenni, és nevéte sem nem volt keserű. Ez komoly vallomás részemről, ha tekintetbe veszed jelenlegi izgatott állapotomat.

Június 4-én látni foglak. Remélem, hogy július első felében gyakran fogunk találkozni. Tizenötödike körül Dauphine-ba utazom.

Szerető
E. Galois-d

Ui. Leveled újbóli elolvasásánál figyeltem fel egy mondatra, amelyben azzal vádolsz, hogy elkábít ennek a rothadt világnak korhadó szennye, amely szívemet, agyamat és kezemet bemocskolja.

Ennél keményebb szemrehányás nincs még az erőszak embereinek szótárában sem.

Elkábít! Én kijózanodott vagyok és csalódott mindenben, még a dicsőség utáni vágyban is. Hogyan mocskolhat be egy olyan világ, amelytől undorodom? Gondolkozz ezen!

1832. május 29-e, kedd

Hétfőn Evariste késő este ért haza. A földön egy levelet és két névjegyet látott, amelyeket a zárt ajtón keresztül csúsztattak be. Gyertyát gyújtott, felemelte a két névjegyet, és hosszan nézte. Mindkettő ugyanazt közölte, csak a nevek és az írások különböztek:

PÉCHEUX D'HÉRBINVILLE

holnap, 29-én reggel kilenc órakor megjelenik
monsieur Galois-nál.

MAURICE LAUVERGNAT

holnap, 29-én reggel kilenc órakor megjelenik
monsieur Galois-nál.

Néhányszor megforgatta a kártyákat, azután különféle helyzetekben egymás mellé tette őket az asztalra. Egy arc körvonalait látta a kártyákon. Behunyta szemét, hogy elhessegesse a képet, de ez az arc szemhéja és agya közé csúszott.

Azután felnyitotta a levelet. Megint egy félig átlátszó arc volt a szeme és a papír között – ez megnehezítette az olvasást. Antoine barátja írt a maga cinikus és szórakoztató módján, hogy nagynénje megpuhult, és kifizette adósságait; most tehát szabad, és holnap késő délelőtt el fog jönni, hogy látogatást tegyen gyógyintézetbeli bajtársánál.

Evariste hét órakor ébredt fel. Felöltözött, lement, és elmenőben megkérte a portás feleségét, hogy takarítsa ki szobáját, mert látogatót vár. Egy majdnem üres közeli kávéházban ült le. Míg a reggelijét fogyasztotta, közönyösen nézett körül. Végül megnézte óráját – jó arany zsebórája volt, édesapja hagyta rá. Nyolc óra volt. Fizetett, és hazafelé indult. Útközben észrevett egy plakátot, amelyet még eddig nem látott. Harmincnégyen írták alá: Lafayette, Odilon, Barrot, Laffitte, Charles, Comte és mások. Ezek

a férfiak most a nemzetre hivatkoztak, elismerték Lajos Fülöpöt, de kérték, változtassa meg rendszerét. Evariste megállapította, hogy a felhívás leírhatatlanul lanya, unalmas és vizenyős. Milyen jól ismerte mindezeket a frázisokat Belgiumról, a megkínzott Lengyelországról, a kül- és belpolitikáról, amelyet meg kell változtatni, ha a kormány azt akarja, hogy továbbra is fennmaradjon, és a francia nép szeresse!

„Átlátszó, nagyon is átlátszó ajánlat Lajos Fülöpnek, minthogy Périer már halott, és el van temetve.”

Gondolatban megismételte:

„Halott és el van temetve.”

Elolvasta a befejező mondatot:

„1830 Franciaországa éppen úgy azt hiszi, mint az 1789-es, hogy az öröklődő monarchia, ha demokratikus berendezkedéssel van összekötve, összeegyeztethető a szabadságelvekkel.”

„Olyan férfiak felkínálkozása, akik lakájok szeretnének lenni.”

De gondolataiban nem volt keserűség, csak csalódottság és közöny. Felment szobájába. Az ágy be volt vetve, a padló összesöpörve. Asztala tele volt papírral. Már régebben megkérte a portás feleségét, hogy ne nyúljon a papírokhoz, most rendetlenül összevissza heverték. Összeszedte, még egyszer ránézett a névjegyekre, azután rádobta az asztalra. Az ablakhoz lépett, és az átlátszó függönyön keresztül két férfit látott, akik mozdulatlanul álltak az utca túlsó oldalán. Az egyiket rögtön felismerte: Pécheux d'Hérbinville volt. A másik magas, gondosan öltözött, széles szögletes arcú fiatalember ismerősnek tűnt Evariste-

nak. Emlékezett, hogy ezt az embert a „Nép Barátai Társaságá”-nak egy nyilvános gyűlésén és a „Burgundiai Szüret”-beli banketten látta, mind a két alkalommal Pécheux d’Hérbinville mellett ült.

„Ezek arisztokraták, akik unalomból lettek republikánusok, és éppen olyan büszkék modorukra, sőt őseikre, mint a burzsoázia a maga vagyonára. Ahhoz, hogy átjöjjenek az utcán, nyolc másodpercre lesz szükségük, hogy felérjenek, húsz másodpercre, azután az ajtó előtt fognak várakozni, és pontosan kilenckor kopogtatnak be arisztokratikus ujjakkal.”

„Tessék befáradni.”

Beléptek. Galois felállt. Azok ketten mereven meghajoltak, és Pécheux d’Hérbinville azt mondta:

„Barátom, Maurice Lauvergnat és én, lovagias ügyben jöttünk Önhöz.”

Precízen és lassan beszélt, mintha könyv nélkül megtanult és sokszor elismételt leckét mondana fel. Még mindig félrehúzta alsó ajkát, amikor hangsúlyozni akart bizonyos szavakat, éppen úgy, mint azon a napon, amikor Galois a városháza előtt először látta őt.

Galois könnyedén meghajolt és hallgatott. Nevetségesnek tűnt őrmaga előtt, amint ezeknek az arisztokratikus republikánusoknak a finom modorát utánozta.

„Míg én távol voltam Párizstól, Önt gyakran látták mademoiselle Ève Sorel társaságában. Ő elmondta, hogy azért találkozott Önnel, mert Ön ragaszkodott ehhez; és részvétből, sőt talán szimpátiából is. Ön visszaélt az ő szívélyességével. Mikor Ön tudomást szerzett a közte és köztem levő kapcsolatról, megpróbálta rávenni, hogy hagyjon

el engem, gyalázta nevemet, és undorító hazugságokat mesélt rólam. Amikor felismerte ezeknek a módszereknek a hiábavalóságát, és amikor csábítási kísérletei sikertelenek maradtak, közönséges, becstelen gyalázkodással támadt barátnőmre. Monsieur Galois! A magam és barátom, Maurice Lauvergnat nevében ki akarom jelenteni, hogy Ön tisztességtelenül járt el. Itt voltam tegnap és ma újra, hogy párbajra hívjam ki Önt.”

Hanyagul az asztalra vetett egy cédulát, és hozzátette: „Itt van segédeim neve és címe, várni fogják az önét.” Ezután Maurice Lauvergnat szólalt meg rekedt hangon: „Mint republikánus, mint hazafi, mint monsieur Pécheux d’Hérbinville barátja és mint mademoiselle Ève Sorelnek anyai ágról unokafivére, párbajra hívom ki Önt. Kész vagyok ezt Önnel a monsieur d’Hérbinville-lel vívott párbaja után bármely időpontban megvívni.”

Galois nyugodtan válaszolt. Hangja majdnem olyan higgadt volt, mint ellenfeleié, és szavai majdnem olyan kimértek, mint az övék.

„Uraim! Republikánus és hazafiúi becsületemre esküszöm, hogy az igazat fogom mondani Önöknek. Azért teszem ezt, mert el akarok kerülni egy olyan párbajt, amelynél legalább egy republikánusra biztos halál vár. Nem kívánok meghalni, és még kevésbé kívánok méltatlan ügy miatt ölni. Ami az Ön vádját illeti, elismerem, hogy szerelmes voltam mademoiselle Ève Sorelbe. Ez alatt a hónap alatt valóban összejöttem vele. De biztosítom Önöket, uraim, semmit sem tudtam a közte és monsieur Pécheux d’Hérbinville közti kapcsolatról – míg tegnap este meg nem találtam az Önök névjegyét, uraim, és meg nem sej-

tettem, hogy összefüggés van mademoiselle Ève Sorel és a között a becsületbeli ügy között, amelyet ezek a névkártyák jeleztek. Mindenesetre az igaz, hogy mademoiselle Ève Sorelt gyalázkodó szavakkal illetem.”

Érezte, hogy mindez színtelenül hangzik, de mi egyebet mondhatott volna? Ha Ève-et hibáztatná, kétszeresen becstelennek tekintenék. Ez a két republikánus arisztokrata – ívelt szájával az egyik, rekedt hangjával a másik – nők, különösen saját nőik szidalmazását nagyobb bűnnek tartja, mint a hazaárulást.

Evariste elhatározta, hogy még egy mondatot mond: „Sajnálom, és kész vagyok bocsánatot kérni.”

Maurice Lauvergnat gyorsan válaszolt:

„Csak egy módon lehet bocsánatot nyerni ilyen viselkedésért: karddal vagy pisztollyal.”

Galois megingathatatlan nyugalommal válaszolta:

„Szeretnék elkerülni minden vérontást. Ha Önök a teljes tényállást ismernék, tudnák azt is, hogy engem provokáltak. Ismétlem, kész vagyok arra, hogy bocsánatot kérjek. Mi többet mondhatnék?”

Gondolkodott, hogy mit mondhatna még. De Lauvergnat rekedt hangja elébe vágott:

„Maga gyáva. Ki akarja magát húzni a párbajból azzal, hogy republikánus tógába burkolódzik, s ugyanakkor még tisztességtelenebbül jár el, amikor azt sejteti, hogy mademoiselle Sorel provokálta ki a maga gyalázkodásait.”

Úgy látszott, hogy Pécheux d'Hérbinville-t kellemetlenül érinti barátja dühkitörése. Evariste elvesztette nyugalomát – nem fokozatosan, hanem hirtelen, átmenet nélkül.

Idáig visszafojtott megvetése és keserősége előtört, és szavai mint pisztolylövések csapódtak ellenfeleihez.

„Gyáva! Gyáva! Micsoda olcsó vádaskodás. Az Önök becsületkódexe szerint azt várják el tőlem, hogy hevesen reagáljak, és sértegessem Önöket. Elvárják tőlem, hogy az Önök vádaskodásán felháborodjam, és a saját holttestemmel vagy az Önökével szolgáltatassak bizonyítékot, hogy nem vagyok gyáva. Önöknek kell bebizonyítanom, hogy nem vagyok gyáva, akiknek az ítéletére semmit sem adok. Ha ezt nem teszem meg, akkor az összes republikánus, az összes hazafi között el fogják híresztelni, hogy gyáva vagyok, visszautasítottam egy kihívást. Azt nem fogják elmondani a barátaimnak, hogy nem tettem semmi egyebet, mint dühömben heves és – ha úgy tetszik – sértő szavakat mondtam egy olyan nőnek, aki kétes erényű, és aki készakarva szétrombolta az életemet. Önök arra kényszerítettek, hogy egy megvetésre méltó dolog miatt meghaljak. Meg akarnak gyilkolni, mert egy romlott lány hazudott maguknak. Az ég a tanúm, hogy az igazat mondtam. Ha még ezek után is ragaszkodnak hozzá, készen vagyok rá.”

Pécheux d'Hérbinville jéghidegen mondta:

„Amit most mondott, az elég ok volna, hogy párbajra hívjam, ha már eddig meg nem tettem volna. Mivel már megtettem, nincs mit hozzáfűznöm. Megvárom segédeim intézkedéseit.”

Mind a ketten meghajoltak, és elmentek.

Evariste az ablakhoz lépett, kinyitotta, és lenézett az utcára. Szemben a suszter kövér feleségét látta férje műhelye előtt állni. Mellette egy sima fekete hajú sovány kislány volt. Az asszony gyengéden simogatta a kicsike fejét.

„Ez a kövér, ápolatlan asszony szereti a kislányát. Holnap talán megint a fejét fogja simogatni, vagy talán veszekedni fog vele. Nem tudom, mit fog holnap tenni. Soha sem fogom megtudni, már nem leszek többé itt, hogy lássam. Halott leszek.”

Látta, hogyan száll két látogatója kocsiba.

Megfigyelte az embereket, amint jöttek-mentek, hadonásztak, beszélgettek, vitatkoztak. Ablakával szemben egy elárusítóbódé előtt egy asszonyt látott, aki egyik uborkát a másik után tapogatta végig.

„Az áruval vitatkozik az uborka áráról és minőségéről. Ezek az emberek élnek! Ők holnap is élni fognak. Ötven éven belül majdnem mindegyik halott lesz, de a föld, az épületek, az utca kövezete, az egész külső kép talán változatlan marad továbbra is. Új emberek játszanak el új színjátékot ugyanaz előtt a háttér előtt. A nap újra sütni fog, a zöld mező újra kizöldül. Annak az asszonynak a teste, aki a gyereket simogatja, annak az asszonynak a teste, aki az uborkát fogdossa, az öregember teste, aki veszekszik vele – ezek mind elrothadnak, ezek mind halottak lesznek. Az ő idejük későbben jön el, az én időm holnap. A gondolataim olyan szentimentálisak és buták, mint egy rossz drámában. Victor Hugo jobban megcsinálná.”

Halványan mosolygott.

„Két férfi meg akar ölni, mert megsértettem egy nőt. A szívemben nincs sem düh, sem keserűség. Megpróbáltam, hogy megmondjam nekik az igazat. Természetesen ez nem használt. Hogyan is használhatott volna? Miért prédikáltam ezeknek az embereknek? Mert szeretek beszédek tartani. Az utolsó beszédemet tartottam meg.

Hol a gyűlölet, amely oly nagygyá nőtt szívemben? A halál lehelete elolvasztotta a gyűlöletet.”

Megismételte:

„A halál lehelete elolvasztotta a gyűlöletet. Béke van bennem. Vágyódtam a békére és vártam rá. Még nem vagyok huszonegy éves, de a béke eljött hozzám karon fogva a halállal.”

Kínézett az ablakon. A környező világ színei élénkebbnek tűntek, mint bármikor azelőtt. Az emberek az egész világon mosolyogtak Galois-ra, és köszöntötték őt.

Valaki kopogott az ajtón. Evariste-nak nehezére esett, hogy levegye szemét az utcáról. Antoine jött be. Örvendezve kezdte:

„Itt volnánk tehát – egy hazafi és egy élősd! újra találkoznak. Szomorúnak látszik! Mi történt magával?”

„Jó, hogy jött. Éppen a kellő pillanatban. Ma két hazafi hívott ki párbajra, teljesen magánjellegű párbajra. Republikánus barátaimat szeretném ettől a kellemetlen ügytől távol tartani. Arra kérem, legyen a segédem.”

Antoine arca változatlan maradt.

„Mondhatna valami közelebbit is az ügyről?”

„Két férfi, akiknek névjegye az asztalon van, mint Ève becsületének védelmezői párbajra hívtak!”

Antoine hosszat füttyentett. Zavarban volt, amikor azt mondta:

„Úgy látszik, hogy én vagyok felelős mindenért. De, ahogyan már mondtam, kedves barátom, Ève-et csak egyszer láttam életemben, és semmit sem tudok róla. Szobatársáról ítélve – emlékszik a szőke Jeanne-ra – nem lehet olyan sok megvédésre érdemes erénye . . . Szerencsére én

párbaj nélkül szabadultam meg a lánykámtól – legalábbis mostanáig.”

Evariste a nyitott ablakra bámult, és úgy beszélt, hogy nem nézett Antoine-ra.

„Ha meg tudná győzni ellenfeleimet, hogy Ève becsülete, amint mondja, nemigen éri meg az én véretem vagy az övéket, nagyon boldogan visszalépnék ettől a céltalan, ostoba párbajtól.”

Antoine-hoz fordult, és türelmetlenül mondta:

„Tegyen meg mindent, amit csak tud, hogy kibékítsen ellenfeleimmel. Kész vagyok bocsánatot kérni azért, amit Ève-nek mondtam. Maga ezt becsstelenségnek tarthatja, de az én fogalmaim a becsületről mások, és nem érdekel az sem, ha azok az urak gyávának tartanak. El akarom kerülni ezt a párbajt. Ért engem?”

„Azt hiszem, megértettem, és megígérem, hogy igyekszem mindent elkövetni.”

„Itt van a segédek neve és címe.”

Antoine megforgatta a cédulát.

„Attól tartok, hogy ellenfelei nem olyan párbajra gondolnak, amelynél minden előre el van rendezve – még a kibékülés mozdulatai és szavai is.”

„Nem, meg vagyok győződve róla, hogy komolyan gondolják.”

Antoine újra füttyentett, azután azt mondta:

„Biztosíthatom, minden lehetségest megteszek, hogy Önt kívánsága szerint képviseljem. Melyik a sértett fél?”

„Nem tudom, mert kölcsönösen megsértettük egymást. Ezt magának kell a segédekkel tisztázni. Számomra a rész-

letek közömbösek. Elméleti és gyakorlati tudásom a párbajt illetően nullával egyenlő.”

„Ha mi választhatjuk a fegyvert, mit akar választani: kardot vagy pisztolyt?”

„Pisztolyt.”

„Ebben az esetben két segédre van szüksége. Engedje meg, hogy megszabadítsam ezektől a gondoktól. Szívesen megkérem egyik barátomat, hogy segítsen nekem, és mi majd mindent elintézünk.”

„Köszönöm. Nagyon kedves magától ez a segítőkészség.”

Antoine arcán különös mosolyféle futott át, de rögtön el is tűnt.

„Azt hiszem, most sietnem kell. A szabályok szerint ilyen esetben azonnal intézkedni kell. Mihelyt mindent elrendeztem, visszajövök. Itthon marad egész nap?”

Galois bólintott.

Antoine délután visszajött, és közölte, hogy mindenben megállapodtak, mivel sajnos nem sikerült az ügyet békésen rendezni, bár ő minden lehetőt megtett. A párbaj másnap reggel hat órakor lesz. Ő, Antoine pontosan öt órakor eljön Evariste-ért. Megígérte, hogy kocsit rendel, és két teljesen egyforma pisztolyt hoz magával. Evariste-nak nincs már semmi, abszolút semmi dolga, legfőljebb talán annyi, hogy a céllövésben gyakorolja magát. A segédek a szokásos párbajformában egyeztek meg: à volonté (tetszés szerint). Még valami: becsületszavukat adták, hogy az egész esetet titokban tartják, az ellenfelek nevét csak azok fogják

ismerni, akik másnap jelen lesznek. Elhatározták, hogy nem visznek orvost magukkal, de Antoine barátja, a másik párbajsegéd orvostanhallgató, így ő szükség esetén segítséget nyújthat.

Evariste csöndesen hallgatta, és mikor Antoine megkérdezte, hogy mi a kívánsága, azt mondta, hogy szeretne másnap reggel öt óráig egyedül maradni.

„Most négy óra van. Tizenhárom óra hosszat egyedül önmagammal. Tizenhárom órán át szabad vagyok, és azt tehetem, amit akarok. Azután a visszataszító mozdulatok ellenszenves gyötrelme következik: elfogadni a pisztolyt, vigyázzba állni, bátornak mutatkozni a halállal szemben, üres, kifejezéstelen arcot vágni, buta szerepet játszani, mielőtt lehull az élet függőnye. Ezután még egy rövid ideig élni fogok egyesek emlékezetében. Emlékezni fognak rám. Egyesek jóindulattal, mások haraggal. Azután majd jön egy idő, amikor már nemcsak Evariste Galois, hanem az Evariste Galois-val foglalkozó utolsó gondolat is halott lesz. Valamikor valaki rám gondol, és utoljára lesz, hogy a nevem egy élő ember tudatába hatol. Egy ideig barátaim emlékezetében fogok élni, de benyomásaik mindig halványabbá válnak; emlékemet lassan letörli az idő szivacs, amíg csak egy szimbolikus jel, egy név, egy kép halvány nyoma marad, azután azt is elfelejtik.

Halhatatlanság! Csak a dicsőséggel küzdhet az ember a halál és elfeledtetés ellen. Csak kevésnek adatik meg, hogy halála előtt új jelképet alkosson, olyat, ami időálló, és örökké él az emberek emlékezetében. Jelent vajon valamit a haldoklónak, hogy halhatatlan, hogy az életben hátra-

hagyott nyomai erősek és maradandóak? Jelent vajon valamit a haldoklónak, hogy halhatatlan-e? Igen!

Életemnek milyen nyomait hagyom hátra? Egy szálnalmas, ostoba dolog miatt halok meg. Örülök, hogy mindannyian kötelesek vagyunk titkot tartani. Buta, siralmas halál ez, és minél kevesebb nyom marad utána, annál jobb. De mi a helyzet az életemmel? Milyen nyomokat hagy az emberek emlékezetében az én életem?

Igen, a nép ügye az én ügyem volt. Egész életemben a zsarnokság ellen akartam harcolni. Tudom, hogy ez bombasztikusan hangzik, de bombasztikus korban élünk. Apám arra tanított, hogy harcoljak a zsarnokság ellen. Apám! Milyen jó, hogy nem tudta, amikor meghalt, hogy alig három év múlva követni fogom! Anyám? Sírni fog. Azt fogja mondani, hogy egész életében valami ilyesmitől félt, hogy valami hirtelen balul ütött ki a fiánál, aki gyermekkorában nyugodt, vidám és szófogadó volt. Auguste és Alfrèd: az ő bánatuk mély és valódi lesz; talán kettőjük közül az egyik lesz az, aki utoljára gondol Evariste Galois-ra.

Halhatatlanság! Milyen jogom van a halhatatlanságra? Mit tettem a népért, melynek ügyéhez csatlakoztam? A júliusi napokban nem harcoltam. A harcot nélkülem nyerték meg, és nélkülem veszítették el. Mit tettem tehát? Néhány beszédet tartottam, terveket kovácsoltam, tört rántottam. Egy gesztussal akartam megmutatni, hogy a királygyilkosság jogos lehet. A törvény elé kerültem, börtönbe mentem. Sainte-Pélagie! Éppen egy hónappal ezelőtt lettem szabad! Mi értelme van mindennek? Semmi. Mi volt az eredmény? Semmi. Megszereztem az emberek szívében a

halhatatlanság jogát? Nem. Nem érdemlem meg a halhatatlanságot. Igaz, még fiatal vagyok. Talán megtaláltam volna a helyemet az emberek szívében, ha tovább élhettem volna.

Halhatatlanság! Néha a hősiesség egy pillanatával elnyerhetjük az élettől. Fiatal és öreg megkaphatja a kellő pillanatban, ha a történelem hajlandó odaadni. Milyen szívesen fizettem volna életemmel érte! Amikor elnyerhető volt a halhatatlanság, fogolyként ültem az iskolában. Lajos Fülöp korában nem lehet elnyerni a halhatatlanságot.

Van még egy másik halhatatlanság is. Olyan, amelyet nem a szív áldozatával, hanem a szellem műveivel lehet elnyerni. Szellemi tevékenységgel jogot formálhatok egy helyre a tudósok emlékezetében Franciaországban és mindenütt a világon, ahol tanítják és megértik a matematikát. A munkámnak még sincs elég nyoma. Az a kevés tanulmány, amelyet megírtam, és amelyet kinyomtattak, rövid és töredékes. Nem tartalmaznak jelentős eredményeket. Észrevétlenek maradtak, és észrevétlenek fognak maradni. Azok a munkák, amelyeket az akadémiának küldtem, sohasem kerültek nyilvánosságra. Legfontosabb eredményeim a fejemben vannak, nem léteznek többé, amikor az agyam megszűnik dolgozni, és a szívem megszűnik dobogni. Munkám csak úgy élhet, ha agyam munkáját összekötöm azzal a tisztán gépies törekvéssel, hogy eredményeimet tartós tintával tartós papírra leírjam. Bár eredményeim világosan megvannak a fejemben, halálom után senki sem fogja tudni, hogy én, Evariste Galois voltam az, aki megoldotta a problémákat, amelyeket talán az elkövetkező években másvalaki még egyszer megold. Igen, azt akarom,

hogy ez a megoldás örökre az én nevemmel maradjon összeforrvá; azt akarom, hogy a matematikában Galois-tételeknek, Galois-módszernek ismerjék.

Halhatatlanság! Még tizenhárom órám van, hogy megszerezsem. Tizenhárom óra sok idő. Az utolsó tizenhárom órám. Most tehát legfontosabb eredményeimet, módszerem alapját fogom leírni, tartós tintával, tartós papírra. Ahhoz, hogy mindent leírjak, hetek kellenének. Nincsen időm. Nincsen időm. Sietnem kell. Nincs több időm a tervezgetésre. Azonnal hozzá kell kezdenem. Igen, van gyertyám, van tintám és papírom; de mindenekelőtt megvan még a fejem és benne az agyam, amely működik, míg csak élek. Csak – nagyon kevés az időm, sietnem kell.”

Heves éhséget érzett. Leszaladt a portás feleségéhez, és megkérte, hogy hozzon neki valami ennivalót. Hogy mit vegyen? Ami eszébe jut. Egészen mindegy.

Azután visszasietett a szobájába.

„Először levelet kell írnom. A hátralevő időt azután a matematikának szentelem. Sietnem kell. A republikánusoknál jó emléket akarok hátrahagyni. Tudják meg, hogy halálom előtt rájuk és a mi ügyünkre gondoltam. Ezután tudományos végrendeletem kerül sorra: mindaz, amit holnap reggel öt óráig meg lehet csinálni. Auguste-ra fogom hagyni. Ő egész életét arra fordítja majd, hogy ismertté tegye. Auguste Chevalier fogja megkapni Evariste Galois tudományos végrendeletét. De ez csak később következik. Most lássuk a leveleket. Nincs vesztenivaló időm. Sietnem kell.”

Ezt írta:

Levél minden republikánushoz:

Kérem barátaimat, a hazafiakat, ne vegyék rossz néven, hogy meghalok, de nem hazámért, hanem egy alávaló félvilági nő áldozataként halok meg. Életemet egy siralmas cselszövénnyel oltja ki. Oh, miért egy ilyen kicsiny dolog, egy ilyen megvetendő dolog miatt kell meghalnom?

Az eget hívom meg tanúnak, hogy csak kényszerítés és erőszak bírta a kihívás elfogadására, amelyet minden eszközzel megkíséreltem elhárítani.

Bánom, hogy szomorú igazságot mondtam olyan embereknek, akik oly kevésbé voltak képesek azt hidegvérrel meghallgatni. De amit mondtam, az volt az igazság. Ha sírba szálllok, lelkiismeretemet nem terheli hazugság, és nem terheli hazafiak elleni vérbűn.

Ég veletek! Szívesen áldoztam volna életemet a közjóért.

Bocsássatok meg azoknak, akik megölnek, jóhiszeműen cselekszenek.

E. Galois

Evariste elhatározta, hogy ezután levelet ír személy szerint Lebonhoz és Duchâtelet-hez. Ezt írta:

Kedves jó Barátaim!

Két hazafi párbajra hívott ki. A visszautasítás lehetetlen volt.

Bocsássatok meg, hogy nem értesítettelek benneteket. Ellenfeleim szavamat vették, hogy nem tudatom a dolgot egy hazafival sem.

A ti feladatotok egyszerű: be kell bizonyítanotok, hogy akaratom ellenére verekedtem, vagyis csak akkor, amikor a kibékülésre irányuló minden kísérletem kudarcot vallott; és nektek kell megítélnetek, vajon képes vagyok-e hazudni akár ilyen jelentéktelen ügyben is.

Tartsatok meg emlékezetetekben, mivel a sors nem adott olyan életet, amely nevemet a hazában ismertté tehetné volna.

Barátotokként halok meg

E. Galois

Azután utóiratot írt:

„Nitens lux, horrenda procella, tenebris aeternis involuta.” (Ragyogó fény, szörnyű vihar, örök sötétségbe burkolva.)

A portás felesége ételcsomagokkal jött be, ezeket egy székre és a megmaradt pénzt az asztalra rakta. Tett néhány megjegyzést az időre, a magas árakra, az élelmiszerek minőségére, és elhagyta a szobát. Gyorsan és mohón ette meg Evariste a vajás kenyeret, sajtot és hideg húst, megivott két pohár tejet, kezét nadrágjába törölte, és visszatért a munkához.

Matematikai kéziratai levelekkel és republikánus brosúrákkal voltak összekeverve. A zűrzavarból előkereste matematikai feljegyzéseit.

„Mindent át kellene néznem, az értéktelen papírokat összetépnem, és a többit, amelyek eredményeket tartalmaznak, magyarázatokkal ellátnom. De nagyon kevés időm van. Úgy kell hagynom a munkákat, ahogy vannak.

Most megírom Auguste-nak a levelet. Hosszú levél lesz. Ebben akarok megfogalmazni minden lényeges eredményt, amelyet kidolgoztam, és még nem hoztam nyilvánosságra, minden eredményt, amelyről biztosan tudom, hogy helyes és fontos. Az Auguste-nak szóló levél csak összefoglalás lesz, és a kéziratokra fog utalni, amelyekben a tételek és bizonyítások részletesebben megtalálhatók. Talán sikerül még három értekezést hozzacsatolnom – kettőt az egyenletek elméletéről és egy harmadikat az algebrai függvények integráljairól. A három értekezés közül az egyik készen van: az a kézirat, amelyet Poisson visszautasított. Még egyszer gondosan át kell olvasnom, és egyet-mást változtatnom. Az egyenletek elméletéről szóló második értekezés részben ugyancsak le van írva, bár még nem végleges megfogalmazásban.”

Visszaemlékezett arra a szándékára, hogy ezt a két értekezését kis könyv alakjában fogja nyilvánosságra hozni.

„Ha gondosan átnézik kézírataimat, még odaillő bevezetést is fognak ehhez a két tanulmányomhoz találni.”

Mosolygott.

„Ha nem is tudok mindent befejezni, amit szándékozom, legalább az Auguste-nak szóló levél összefoglalja mindazt, amit mondani akarok. Úgy kell megírnom a levelet, hogy más matematikusok, még ha évek múltán jutnak is csak el az én eredményeimhez, ebből a levélből felismerjék, hogy Evariste Galois volt az első, aki rájött ezekre. Igen, adok a nevem sorsára és halhatatlanságára. Utolsó harcom a halhatatlanságért való harc – talán ez az egyetlen harc, amelyet megnyerek. Meg fogom nyerni utolsó harcomat, de sohasem láthatom meg a győzelem édes gyümölcseit.”

Drága Barátom!

Néhány új felfedezésem van az analízis terén.

Ezután belevetette magát a matematikába és ennek szimbolikus jeleibe. Gondosan írt, állandóan azzal a gondolat-tal, hogy a kéziratot kinyomtathatják, hogy a matematikusok olvasni fogják, vitatkoznak rajta, kommentálják, megvizsgálják. Hét lapot rótt tele szavakkal és képletekkel, és a matematikai rész végén ezt írta:

Tudnod kell, drága Auguste-om, hogy nem ezek a témák az egyetlenek, amelyeken dolgoztam.

Ezután röviden megemlítette azokat a kérdéseket, amelyek az utóbbi időben sokat gondolkodott, és megmagyarázta, hogy miért nem merült el alaposabban bennük:

Nincs időm, és ezen a területen, amely szörnyű nagy, a gondolataim még nem bontakoztak ki kellőképpen.

Ezután leírta a záró mondatokat.

Nyomasd ki ezt a levelet a *Revue encyclopédique*-ben. Életem folyamán sokszor mertem olyan megállapításokat tenni, amelyekben nem voltam biztos; de mindaz, amit itt leírtam, már majdnem egy éve a fejemben van, és nagy érdekem, hogy ne tegyem ki magamat annak a gyanúnak, hogy olyan tételeket hirdetek, amelyek nincsenek teljes mértékben bebizonyítva.

Intézz nyilvánosan kérést Jacobihoz vagy Gauss-hoz, mondjanak véleményt ezeknek a tételeknek – nem az igazságáról, hanem a fontosságáról.

Akkor remélhetőleg akadnak majd olyanok, akik érdemesnek tartják ezt az egész zűrzavart kibetűzni.

Je t'embrasse avec effusion. (Túláradó szeretettel ölelek.)

E. Galois

Még nem volt éjfél, amikor befejezte élete legfontosabb feladatát. Még egyszer leírta a dátumot:

1832. május 29.

Ezután azt a kéziratot nézte át, amelyet az akadémia visszautasított. Egy pillantást vetett a borítékra és a referensek nevére: Lacroix, Poisson. Undor fogta el, de egyszersmind csodálkozás is azon, hogy még akkor is eluralkodott rajta az undor, amikor farkasszemet néz a halállal.

Elhatározta, hogy még egyszer elolvassa a tizenegy hosszú oldalt. Az oldalaknak csak felét borította írás, a másik fél oldalt széles margóként szabadon hagyta lábjegyzetek, korrektúrák és kiegészítő megjegyzések számára. Felül akart vizsgálni minden bizonyítást. Úgy érezte, hogy szelleme világosabb és élesebb, mint bármikor ezelőtt. Ha volna valami tévedés bizonyításának menetében, ma rájönne. Ma fel tudná tárni azokat a problémákat, amelyek már hónapok óta kínozták, és mindig újra a homályba csúsztak vissza. Csak ideje lenne!

Elolvasta a II. segédételt, azt a tételt, amelyet Abel hátrahagyott tanulmányában bizonyítás nélkül találtak meg. Megint undorral tekintett Poisson szélesen odafirkált ceruzajegyzetére. Még a kézírásában is valami asszonyost és visszataszítót fedezett fel. Elolvasta még egyszer a jegyzetet, bár könyv nélkül tudta:

Ennek a segédételnek a bizonyítása nem kielégítő, de a tétel helyes Lagrange 100-as számú (Berlin, 1775) értekezése szerint.

„Egy kis vértelen párbajt vívok monsieur Poissonnal. Túl sok párbaj egy napra.”

Mosolygott, és a ceruzajegyzet alá írta:

Ez a bizonyítás értelemszerű alkalmazása egy bizonyításnak, amelyet 1830-ban egy értekezésben végeztünk el. Történelmi dokumentumként hagyjuk hátra a fenti jegyzetet, amelyet monsieur Poisson kötelességének tartott idejegyezni.

Ítéljen maga az olvasó.

Olvasott. Elolvasta a II. tételt és bizonyítását. Láta, hogy a bizonyítás nem kielégítő. Tisztán látta, hogyan kellene megváltoztatni. Írt néhány sort a margóra, de mégsem tetszett neki a megfogalmazás, újra kihúzta és fölé írta:

„Ennél a bizonyításnál egyet-mást ki kell egészíteni.”

Ütött egy óra, hirdetve, hogy megint elmúlt egy óra idő. Számlálta az ütések. Éjfél volt.

Odaírta a margóra:

„Nincs időm.”

1832. május 30-a, szerda

Evariste éles kopogtatást hallott az ajtón. Mondat közben félbeszakítva, félretette a tollat, egy halomba kapta össze a kéziratokat és leveleket, amelyeket az éjszaka folyamán írt, és amelyeket feldolgozott, és ment ajtót nyitni.

„Pontosan öt óra van” – mondta Antoine.

„Készen vagyok.”

Egy perccel azelőtt még azt gondolta, hogy akármeddig tudna még tovább dolgozni. Most kimerült volt. Ez a kopogás az ajtón hirtelen minden erejétől megfosztotta. Csak a fáradtság maradt és az alvás utáni vágy.

„Ha legalább azt a szívességet megtennék nekem az ellenfeleim, hogy idejönnek golyót röpíteni a fejembe! Sokkal könnyebb volna. Miért nem tehetik ezt meg? Nyugalomra van szükségem, hosszú alvásra. *Most* van erre szükségem.”

Remegő léptekkel, a korlátba fogódzkodva ment a lépcsőn lefelé. Antoine nézte Evariste sápadt arcát, és azon tűnődött, hogy gyávaság vagy fáradtság fosztotta-e meg minden színetől.

Lent egy kocsi várakozott. Evariste-nak fáradtságába került, hogy kezet rázzon Antoine barátjával, aki a kocsi-ban ült. A férfi arcát nem látta. A kocsi egyik sarkába vetette magát, és behunyta a szemét – attól félt, hogy elájul. A friss levegő azonban felélénkítette. Sikerült felnyitnia a szemét, és most látta meg Antoine barátját, aki térdén egy pléhdobozt tartva, szemben ült vele. Evariste azt gondolta, hogy ennek az embernek, ahhoz képest, hogy orvostanhallgató és Antoine barátja, igen durva arca van.

Azt hebegte:

„A dobozban pisztolyok vannak?”

„Igen, akarja látni?” – felelte a férfi.

Evariste halványan mosolygott, és megrázta a fejét.

Most már nem félt, hogy elájul, de nyugodtan akart ülni, nem akart sem beszélni, sem figyelni. Úgy látszott, hogy

Evariste kísérői megértették Evariste kimondatlan kívánságát: egyikük sem szólt egy szót sem.

Munkába siető férfiak, hazatérő gavallérok, olcsó, fáradhatatlan, vevőt kereső prostituáltak előtt robogott el a kocsi. A lovak patája hangosan csattogott a félig üres utcákon.

„Párizs alszik. A lovak szaga szépen keveredik a párizsi tavaszi reggel illatával. Párizs félig halott. Néhány óra múlva azonban Párizs élettel lesz tele – mint tegnap és tegnapelőtt volt, és holnap is újra lesz.

Fáradt vagyok. Nem tudom a gondolataimat világosan megfogalmazni. Örülök, hogy egész éjszaka dolgoztam. Jó tudni, hogy a szobámban felhalmozva fekszenek a kéziratok. De nem végeztem el mindent, amit el akartam végezni. Ez lehetetlen lett volna. Megírtam az Auguste-nak szóló levelet. Megvan az egyenletek megoldhatóságáról szóló két munka is. A második tanulmány nem egészen kész. Az integrálfüggvényekről szóló értekezést el sem kezdtem. Mindenesetre megtettem, amit tudtam.

A matematika! Ez adta nekem az utolsó vigaszt. Olyan állapotba hozott, amelyben az embernek már csak egy vágya marad: aludni. Még akkor is, ha az álom csak a halál révén jön el. Nem félek.

A matematika! Egyedül az ajándékozott meg nagyon boldog pillanatokkal. Csak nagyon kevesen részesülhetnek ilyen boldogságban. Ezért fizetnem kell. A matematika volt az én igazi szerelmem. Egész éjjel nem gondoltam Ève-re. Sokáig éltem, nagyon sokáig. Most kimerült vagyok és fáradt. A segédeim megértene, nem fecsegnek

egymással, és békében hagynak. Antoine barátjának arca nem tetszik nekem.”

A kocsi déli irányban robogott végig a rue Mouffetardon, ahol a házak már ritkábbak és szegényebbek lettek, azután Gentilly felé ment egy fákkal szegélyezett országúton, amelyre nyugtalan árnyékok és éles fényfoltok vetődtek.

„A világ teljes szépségét mutatja nekem. Nem kegyetlen, de részvétet sem érez. Nem szomorkodik és nem is örül annak, hogy húszévi élet után meghalok. Húsz év és hét hónap, hogy pontos legyek. Öt hónap múlva lettem volna huszonegy éves. Mennyi mindent lehet tenni öt hónap alatt! De még ez az óra is soká tart, ami elválaszt a haláltól. Ez az óra már nem kell nekem. Túl fáradt vagyok. Aludni szeretnék. Az alvás óráinak végtelenségéhez, amelyek előttem állnak, hozzátenném ezt az órát is. Sokkal rosszabb lehet meghalni annak, aki hisz a lélek halhatatlanságában. Akkor kétszeresen fél az ember, mert egy fontos vizsga előtt áll, sokkal fontosabb előtt, mint a Politechnikai Főiskola felvételi vizsgája – olyan vizsga előtt, ahol nem lehet tréfálni. Akkori viselkedésem nem volna megengedhető. Ó nem, ott nem mernék szivaccsal dobálózni!”

Mosolygott magában. Antoine megállást parancsolt a kocsisnak. Körülbelül ötven lépéssel előttük egy másik kocsi állt.

Antoine azt mondta Evariste-nak:

„Maradjon itt, mi mindent elrendezünk.”

A segédek elmentek, és magukkal vitték a pléhdobozt. Evariste behunyta a szemét, de túl fáradt volt ahhoz, hogy elaludjon.

„Vajon mi lesz az utolsó gondolatom? Miért vagyok

olyan biztos benne, hogy itt meghalok? Van sok más lehetőség is. Talán nem történik semmi bajom sem. Akkor még egyszer ki kell állnom az egészszet, és a rekedthangúval kell párbajoznom.

Jó, jó. Majd meglátjuk, mi lesz. Meg is sebesülhetnék, könnyen vagy súlyosan. Mindezeket a lehetőségeket a második párbajjal való összefüggésükben kell mérlegelni. Azonban ez a probléma triviális, érdektelen és fárasztó. Nem éri meg, hogy az ember tovább foglalkozzék vele.

Jobb, ha az asztalomon fekvő kéziratokra gondolok. Ez volt aztán a kemény munka! Milyen gyakran megtörtént velem, hogy elkezdtem egy értekezést, és nem fejeztem be! Mikor írtam volna le az eredményeimet, ha nem kerül sor erre a párbajra? Jellegzetesen értelmetlen kérdés. Milyen kár, hogy nem tudtam megírni a harmadik munkámat, amelyet Auguste-nak említettem a levélben! Szegény Auguste keresni fogja, és nem találja meg. Egy megjegyzést kellett volna tennem, hogy megkíméljem ettől a gondtól. Kínozni fogja az a gondolat, hogy a harmadik tanulmány elveszett. Talán még láthatom Auguste-ot.

Végül is nem biztos, hogy egy óra múlva halott leszek. Van más lehetőség is. Gondolataim különböző sugarú körökben mozognak, de valamennyi ugyanahhoz az érintési ponthoz vezet. Ezt a pontot csak egy differenciállal lehet ábrázolni, és a differenciált egy pisztolygolyó állítja elő.”

Antoine és barátja visszajött.

„Minden el van intézve” – mondta Antoine. Jobb kezében egy pisztolyt tartott. A pléhdoboz a barátjánál volt, letette a kocsikulcsra. Evariste kiszállt, és mind a hárman az erdőbe mentek. Körülbelül kétszáz lépés után egy ta-

vacska melletti tisztásra értek, amelyet fák takartak el az úttól. Evariste megnézte a díszletet, amelyet előkészítettek fellépésére: két puska, egymástól harmincöt lépésnyi távolságban a földre szúrva, és közöttük két zsebkendő. A négy tárgy egyenes vonalat alkotott.

Evariste-ot a segédek az egyik puska mellé állították; látta, hogy Pécheux d'Hérbinville a másik mellett áll – makulátlan feketébe öltözve, kabátgallérja úgy állítva, hogy sem sálja, sem inge nem látszott.

„Úgy látszik, külön egyenruhája van ilyen alkalmakra. Nagy fölényben kell éreznie magát, ha barna kabátomra néz.”

A négy segéd egy ponton gyűlt össze úgy, hogy a két ellenfél és a segédek egy egyenlő oldalú háromszög csúcspontjait alkották.

Antoine erős hangon szólalt meg:

„Uraim! A helyek és a pisztolyok kiválasztását sorshúzással döntöttük el. Ugyancsak sorshúzás juttatott ahhoz a joghoz, hogy a párbaj szabályait közöljem. A segédek között létrehozott megegyezés szerint monsieur Evariste Galois és monsieur Pécheux d'Hérbinville között à volonté párbaj fog folyni.

A puskák közti távolság harmincöt lépés. A zsebkendők közötti távolság tizenöt lépés, mindegyik zsebkendő tíz lépésnyire van a puskától. Mind a két fél tíz lépést tehet előre a »rajta« jelre, vagyis a puskától a zsebkendőig. Ha a felek úgy kívánják, közeledhetnek egymáshoz, közben pisztolyukat függőlegesen kell tartaniuk. Annak a félnek, aki először éri el a zsebkendőt, meg kell állnia, és lőnie kell. Bár az egyik fél ily módon előremehet a határig, ellenfele

számára nem kötelező, hogy elmozduljon helyéről – akár érte őt ellenfele tüze, akár nem.

Abban a pillanatban, amikor az egyik párbajozó lőtt, meg kell állnia a helyén, és nyugodtan állva maradnia, hogy bevárja ellenfele tüzét; ez utóbbinak azonban egy percen belül előre kell mennie, és lőnie kell, vagy pedig arról a helyről kell lőnie, ahol áll. A megsebzett félnek attól a pillanattól kezdve, hogy találat érte, egy perc ideje van, hogy ellenfelére lőjön. Ha netalán elesne, két perc időt kap, hogy összeszedje magát.

Monsieur Pécheux d'Hérbinville, megértette ennek a párbajnak a feltételeit?"

„Megértettem.”

A fekete ruhás alak meghajolt a segédek irányában, és azután valamivel merevebben Galois irányában.

„Monsieur Evariste Galois, megértette ennek a párbajnak a feltételeit?"

Evariste megismételte ellenfele szavait és mozdulatait.

„Önök most átveszik a kijelölt segédektől a pisztolyokat, és várnak, míg jelt adok.”

Két férfi a háromszög egyik csúcsától elindult a másik két csúcs felé, átnyújtották a pisztolyokat a párbajozóknak, és visszatértek kiindulópontjukhoz.

„Uraim, készen vannak?"

„Igen.”

„Igen.”

„Rajta!"

Pécheux d'Hérbinville nyugodtan, lassú, kimért lépésekkel ment a zsebkendőig, pisztolyát merőlegesen tartva. Evariste mozdulatlanul állt puskájánál, sápadtan meredt a

semmibe, mintha megigézte volna a közeledő fekete alak. Ezen a fekete háttéren fantasztikus mintákba összefonódott villogó matematikai szimbólumokat látott.

Ezek a szimbólumok hirtelen eltűntek, egy egyszerű gondolat oltotta ki őket:

„Elfelejtettem Alfrèdnek írni. Ez kemény csapás lesz szegény fiúnak. Levelet kellett volna írnom neki. Hogyan nézett rám, mikor a Sainte-Pélagie-ban meglátogatott . . .”

Pécheux d'Hérbinville elérte a zsebkendőt, hanyagul célzott és lőtt. Galois hátrahajolt, azután összeszedte magát, másodpercekig egyenesen állt, könnyedén előre dőlt, jobbról balra ingott, mint valami marionettfigura. Mindannyian feszülten figyelték, sikerül-e neki testét újra egyensúlyba hozni – ekkor hirtelen mereven arcra esett.

Antoine elővette óráját.

„Uraim! Mostantól kezdve két percet számolok, ezalatt a sebesültnék joga van a tüzet viszonzozni. Mindannyiukat kérem, ne mozduljanak helyükről.”

Mindannyian mereven álltak, és a földön fekvő barna alakot nézték, vártak, hogy alakja felemelkedik-e, és viszonzozza-e a tüzet – de mozdulatlan maradt.

„Uraim! A két perc letelt. A párbajnak vége.”

Mindannyian Galois-hoz léptek. Antoine mellétérdelt, és megpróbálta megfordítani. Azt mondta Pécheux d'Hérbinville-nek:

„Az alsótestén súlyosan megsebesült. Azt tanácsolnám Önnek és segédeknek, hogy azonnal távozzanak innen. Mi itt maradunk, és teljesítjük kötelességünket.”

Pécheux d'Hérbinville és segédei meghajoltak, és az országút irányába távoztak. Amint Antoine barátja a távo-

lodó patkócsattogást meghallotta, hangosan felnevetett, azután jobb lábával Galois-ba rúgott.

Antoine durván rászólt:

„Nem bírom a te közönséges viselkedésedet. Hagyjad békében.”

Antoine barátja alázatosan kérdezte:

„Magunkkal vigyük a pisztolyokat?”

„Bolond vagy. Mindent úgy kell hagynunk, ahogyan van. Mi most természetesen orvosért megyünk. Nem a mi hibánk, ha sokáig nem találunk.”

Evariste-ra pillantott, és hozzáfűzte:

„Nem, ez már nem húzza sokáig. Tulajdonképpen még kedveltem is.”

Azután filozofálni kezdett:

„Közted és köztem az a különbség, hogy te az ilyenfajta munkát szívesen végzed, míg én legjobb esetben is csak azt mondhatom, hogy fel se veszem. Az előkészítés, az már egészen más. Ahhoz megfontolás, ügyesség, intelligencia, ravaszság kell. De ez itt? Ez tisztára mészárosmunka. A vér ellenszenves nekem. »Evariste Galois, egy lelkes republikánus, republikánus barátja ellen vívott párbajban meghalt.« Biztos vagyok benne, hogy monsieur Gisquet valami ilyesmit fog írni emlékirataiban. No de téged nem érdekel monsieur Gisquet. Téged csak a száz frankod érdekel. Természetesen meg fogod kapni. De művész sohasem leszel. Benned egy szatócs lelke lakik – nem ismered a jól megoldott feladat kielégültségét.”

Az országút irányában távoztak.

Két áramlás torkollott egyidejűleg Evariste tudatába, és egyenlő mértékben erősödtek. Az egyik a borzalmas, alig elviselhető fájdalom volt. A másik annak felismerése, hogy hol van, és hogy mi hozta erre a helyre.

Kicsit felemelte fejét a nyirkos földről, és felkiáltott:
„Antoine! Antoine!”

Csak a vidám madárdal és a falevelek susogása válaszolt neki. Hangosabban kiáltott, attól félve, hogy a madarak és a levelek túlharsogják hangját.

„Antoine! Antoine!”

Emberi hang nem hallatszott. A fájdalom növekvő hulláma egyszerre fogta el azzal a hirtelen felismeréssel, hogy elárulták, hogy egészen másképp történt minden, mint ahogy ő gondolta. Ez a felismerés ködös volt, mint amikor egy nehéz matematikai problémával kezd el foglalkozni az ember, és a megoldás még a messzi távolban van. A megoldás egy villanását sem tudta elfogni, mert a fájdalom nehéz, sötét takaróval borította be öntudatát, és ezen semmi fény nem tudott áthatolni.

Hangosan, keservesen sírt. Sírt, mert alig tudta a fájdalmat elviselni, mert egyedül volt, mert szégyellte, hogy emberek azt tették, amit Antoine és barátja tettek. Sírt önmaga iránt érzett részvétből. Sírt, mert életének utolsó pillanataiban a világ a maga rothadt gyökerét mutatta meg neki.

A zokogás fokozta fájdalmát, és a fájdalom növelte zokogásának hevét. Tudatának két árama gyengébben kezdett folyni. Ekkor zokogásának lármáján keresztül lassú, nehéz lódobogást hallott. A föld, amelyen feküdt, továbbította az egyre erősödő hangokat. Ez tartotta ébren tudatának

kihunyó szikráit. Várt, amíg a zaj tisztán kivehető lett, amíg túlhaladt már a leghangosabb ponton. Ekkor fel-emelte a pisztolyt, amely – úgy, amint kezébe nyomták – még meg volt töltve, és a levegőbe lőtt. A lódobogás hangja megszűnt. Evariste most olyan hangosan kiáltott, ahogy csak tudott:

„Segítség! Segítség!”

Közeledő lépteket hallott, és újra kiáltott:

„Segítség! Segítség!”

Öntudatának utolsó, tünedező szikráival egy paraszt nyers arcát látta, amely föléhajolt. Mosolygott, és egy gondolatba kapaszkodott, amely a sötétségbe tűnt:

„Életem utolsó pillanataiban mégsem rothadó gyökerét mutatja nekem a világ.”

Evariste délben a Cochín-kórházban ébredt fel. Ágya egy sarokban állt; a másik két falat spanyolfal képezte, amely ágyát a hosszú, keskeny kórterem többi betegétől elválasztotta.

Terézia nővér közvetlenül mellette állt, és suttogott:

„Ön a Cochín-kórházban van. Gondos kezekben van itt. Most megyek a doktorért.”

Evariste rámosolygott. A beszéd nehezeire esett, mert füle hangosan zúgott, és szeme előtt sötét foltok voltak.

Egy kopasz, tojásfejű, szemüveges férfi lépett ágyához:

„Paul Sylvesternak hívnak. Én vagyok itt az orvos.”

Megfogta Evariste kezét, és kitapintotta pulzusát.

„Hogy kerültem ide?”

Azután azt gondolta:

„Miért kérdeztem ezt? Nem fontos. Alig hallom a hangomat. A sötétség elnyeli a szavakat.”

„Egy paraszt, a nép egy egyszerű embere hozta Önt ide. Nagyon aggódott Önért.”

Galois mosolygott magában.

„Ez az orvos is egy a nép közül. Helyes nyelven beszél, éppen a leghelyesebb szavakat mondja. Most már nem érzem azt a nagy sötétséget a szemem előtt. Valami barátságos dolgot kell mondanom, hogy megmutassam, méltányolom szavait és azt a módot, ahogy elmondta . . .”

Erőlködve mondta ki ezeket a szavakat:

„Republikánus vagyok.”

Az orvos arcába nézett, hogy a szimpátia kifejezését ismeri-e fel rajta. De nem látott tisztán, valami táncolt a szeme előtt.

„Csak akkor feleljen a kérdéseimre, ha ez nem erőlteti meg.”

Evariste bólintott.

„Hogy hívják?”

A feleletet szünet előzte meg. Az orvos felírta a nevet.

„Párbaj volt?”

Evariste bólintott.

„Kíván papot?”

Galois lassan megrázta a fejét.

„Fiatal papunk van, aki megérti a republikánusokat, és szimpatizál velük. Őt talán kívánná látni?”

Evariste megrázta a fejét.

„Van valaki más, akit látni szeretne?”

Evariste bólintott.

„Ma nincs jó állapotban.” Az orvos habozott. „Ez egé-

szén természetes, az után, amit átélt. Talán holnap jobban fogja érezni magát.”

Evariste mosolygott. Meg akarta mutatni az orvosnak, hogy megértette.

Úgy látszott, hogy az orvos zavarba jött. Lassan mondta: „Ha kíván látni valakit a barátai vagy családtagjai közül, szóljon nekem, érte küldök. De csak egy személy lehet és csak egy rövid látogatásra. Tudja, hogy kit akar látni?”

Evariste bólintott.

„Adja meg a nevét és a címét.”

„Alfréd, az öcsém, Bourg-la-Reine.”

Az orvos feljegyezte:

„Alfréd Galois, Bourg-la-Reine” – és azt mondta:

„Ne aggódjon, megteszem, ami tőlem telik. Azonnal küldök neki küldönccel egy levelet. Próbáljon nyugodtan maradni. Ebben a pillanatban semmit sem tehetünk. Csak nyugodtan kell feküdnie. Terézia nővér mindenről gondoskodik. Néhány óra múlva itt lesz az öccse.”

Az orvosra mosolygott, és azt mondta:

„Köszönöm.”

Azután, hogy háláját újbóli erőlködéssel bizonyítsa, hozzátette:

„Nagyon köszönöm.”

Alfréd és Terézia nővér Evariste ágyánál állt. A nővér egy székre mutatott, és azt mondta:

„Az orvos csak öt percet engedélyez Önnek. És mind a kettőjüknek nyugodtan kell viselkedniük.”

Evariste rámosolygott öccsére, akinek arca fájdalommal és félelemmel volt tele. Alfréd hirtelen könnyzáporban tört ki, és felkiáltott:

„Ki tette ezt veled, Evariste? Ki tette?”

Evariste nagyon lassan beszélt, szünetet tartott a mondatok, néha az alig hallható szavak között is.

„Nem tudok sokat beszélni. Nincs időm. A király rendőrsége. Én nem lőttem. Minden homályos. A segédek otthagytak. Minden homályos. Ki a bűnös? Nem tudom. Túl sötét; tenebris involuta.”

„Ki tette ezt veled? Ki tette ezt veled? Mondd meg nekem, és esküszöm, hogy megbosszullak.”

Evariste megrázta a fejét.

„Nem, Alfréd. Ne legyen bosszú.”

Hosszú idővel, nagyon hosszú idővel ezelőtt hallott szavak keltek életre benne. Világosan hallotta még a hangcsengését is, amely mondta. Megpróbálta öccsének úgy megismételni ezeket a szavakat, ahogyan ő hallotta annak idején:

„Ne gyűlöld az embereket. A rendszer a hibás, nem az egyes ember. Csak bosszút ne. Csak bosszút ne, Alfréd.

Mondanom kell neked valamit. Valami fontosat. A szobámban matematikai kéziratok vannak. Az asztalon. Egy levél Chevalier-hoz. Neked is szól. Kettőtöknek, Alfréd és Auguste. Törődjetek a műveimmel. Tegyétek ismertté őket. Nagyon fontos.”

Megkönnyebbültnek érezte magát, és hallgatta Alfréd szenvedélyes szavait:

„Esküszöm neked, hogy megteszem. Mindent megteszek. Esküszöm neked, hogy nyilvánosságra kerülnek, és

el fogják ismerni a munkádat. Esküszöm neked, hogy ha kell, egész életemet erre fordítom.”

Újra, még hevesebb könnyáradatban tört ki. Evariste részvéttel telve nézte, és nagyon lassan mondta, a szavakat egyre növekvő fájdalommal szakítva ki magából:

„Ne sírj, Alfrèd. Egész bátorságomra szükségem van, hogy húszéves fejjel meg tudjak halni.”

Alfrèd megpróbálta legyűrni könnyeit, zsebkendőjébe harapott, és szájához szorította.

Bejött az orvos. Kezét Alfrèd fejére tette, majd karon fogta, és azt mondta:

„Most mennie kell.”

Alfrèd nem ellenkezett. Mind a ketten elhagyták a szobát, kint azt mondta az orvos Alfrèdnek:

„Én vagyok a bátyja orvosa. *En* írtam a levelet önnek.”

Alfrèd most gátlás nélkül zokogott.

„Ön nem tudja, hogy ez milyen rettenetes. Bátyám nagy matematikus, nagy ember és nagy hazafi. Meg kell mentenie, meg kell mentenie. A király rendőrsége ölte meg. A király rendőrsége. Ő mondta nekem. Ő nem lőtt. Utolsó leheletével mondta ezt nekem. Meg kell mentenie. A bátyám nagy matematikus.”

Az orvos nem felelt, csak csendesen simogatta Alfrèd karját.

„Mondja meg nekem, van még remény? Van remény? Kell hogy legyen! Túlságosan kegyetlen lenne, túlságosan kegyetlen, ha ő . . .”

Nem volt bátorsága befejezni ezt a mondatot. Megismételte:

„Mondja meg, doktor, hogy van-e remény!”

Hányszor hallotta már az orvos ezt a kérdést, különbözőképpen megfogalmazva, mégis mindig ugyanezt! És hányszor felelt rá ugyanazokkal a szavakkal, amelyeket most ismételt:

„Amíg élet van, remény is van.”

„De mondja meg nekem az igazat! Mondja meg az igazat nekem, doktor. Valóban van remény?”

Az orvos azt suttogta: „Nem sok.”

1832. május 31-e, csütörtök

Dél előtt tíz órakor bejött az orvos. Kitapintotta Evariste pulzusát, és azt mondta Terézia nővérnek, aki az ágy másik oldalán állt:

„A pulzus nagyon gyenge. Haldoklik.”

Evariste úgy érezte, hogy valaki, aki mindig szerette őt, most fogja a kezét, és beszél hozzá. Úgy tűnt neki, hogy boldogság és béke árad testébe a kézből, amely megérintette. Kinek a keze lehet ez? Kinek a hangja? A hang dalamosan és megnyugtatóan csengett. Gyermekkorában azt gondolta, hogy angyaloknak lehet ilyen hangja. Kinek a keze volt? Kinek a hangja? Miért is kérdezi? Miért is nem ismerte fel rögtön ezt a kezet és ezt a hangot? Oly egyszerű volt, olyan csodálatosan egyszerű, olyan tökéletesen világos. Az édesapja volt az természetesen. Olyan tisztán hallotta minden szavát:

„Fiam, édes fiam, fáradt vagy.”

„Igen, apám, fáradt vagyok, nagyon fáradt. De most jobban vagyok. A te kezed segít. Fogd a kezemet, és simo-

gasd meg a fejemet. Igen. Most jobban vagyok. Majdnem boldog vagyok.”

Az orvos gyengéden leejtette Evariste kezét.
„Meghalt.”

Terézia nővér keresztet vetett, és egy lepedőt terített Evariste Galois holttestére.

1909. június 13-a

1832. június 2-án vitték Galois koporsóját barátai egy ismeretlen, nyilvános temetőbe. Háromezer republikánus hallgatta a beszédeket, amelyek Galois republikánus érényeit méltatták. Hetvenhét évvel később adóztak hódolattal Galois lángeszének a francia matematikusok, akadémiai tagok és magas állású hivatalnokok. A közbeeső évek alatt Franciaország háborúkat és forradalmakat vívott meg, túlhaladt a királyságon, a második köztársaságon, a második császárságon, a párizsi kommunön, hogy végül eljusson a harmadik köztársaság felállításához és megszervezéséhez. A közbeeső évek folyamán Galois felfedezéseit kinyomtatták, megvitatták és tanították – ezek határozták meg a modern matematika fejlődését. Az idő sok, akkor híres és hatalmas nevet elfeledtetett, Galois emléke azonban a matematika történetében az évek során mindig erősebb gyökeket eresztett. És ott fog élni minden időkből.

1909. június 13-án Bourg-la-Reine-ben ünnepséget tartottak. A polgármester, az akadémia titkára, állami hivatalnokok, matematikusok, gyerekek, polgárok és járókelők álltak egy szegényes kétemeletes ház előtti tömeg-

ben. Egy domborművet lepleztek le, amelyen egyszerű szavakkal volt megírva, hogy ez Galois szülőháza. Jules Tannery, az École Normale igazgatója beszédet olvasott fel. A szomszédos házak ablakaiból asszonyok és gyermekek figyelték a mérsékelten érdekes színjátékot. A professzor kéziratból olvasott, de lendületesen, élénk mozdulatokkal, és a közönség meghallgatta.

„Közel egy évszázaddal ezelőtt született ebben a házban. Atyja, Gabriel Galois, egyike volt az ön elődeinek, polgármester úr.”

A professzor meghajolt a polgármester felé, és ez viszonzta a meghajlást.

„Galois polgármester nehéz időkben adta példáját a liberális eszmék iránti odaadásának. Intrikák és rágalmak áldozataként halt meg. Felesége, született Demante lány, nemes, nagy műveltségű asszony volt, a jogászvilágban jól ismert név viselője.”

Ezután megemlékezett Galois ifjú éveiről a Louis-le-Grand-ban és fokozódó szenvedélyéről a matematika iránt.

„Másik szenvedélye a köztársaság iránti misztikus és heves szeretete volt, olyan köztársaság iránt, amely talán ideálisabb volt, mint a matematika, és nagyon távol esett a valóságtól – olyan köztársaság iránt, amelyért kész volt saját életét, és ha szükség volt rá, mások életét is feláldozni. Victor Hugo alakjai nem kitaláltak. Marius és Enjolras Evariste Galois testvérei.”

Tannery ezután elmesélte Galois életének történetét, azt azonban elhallgatta, hogy Galois rövid életét nem annyira egy misztikus köztársaság iránti szeretet töltötte ki, mint inkább a zsarnokság iránti gyűlölet. A zsarnokság iránt,

amely olyan undorító, mint egy börtöncella bűze, olyan aljas, mint egy rendőri zsoldban álló lány árulása, és olyan halálos, mint egy jól célzott golyó.

Jules Tannery végül Bourg-la-Reine polgármesteréhez fordult:

„Az École Normale-ban viselt állásomnál fogva mondhatom: Köszönöm Önnek, polgármester úr, hogy megengedi, hogy elégtételt szolgáltatassak Evariste Galois lángeszének – annak az iskolának a nevében, amelybe nem szívesen lépett be, amely félreértette és kitaszította őt, és amelynek legdicsőösebb alakjai közé számítjuk.”

Sok igazság és egy kevés költészet keveredik ebben a regényben. Azt szeretném most elmondani, hol végződik a valóság, és hol kezdődnek a kitalált dolgok. Ez nem könnyű feladat, mert gyakran magam sem tudom. Könnyebb volna megadni, hogy mi az, ami teljesen kitalált, mint pontosan megállapítani, mi az igaz.

A hivatali irattárban van egy születési bizonyítvány Evariste Galois nevére – biztosra vehető, hogy Evariste Galois megszületett. Ha leveleket látunk az ő aláírásával, ha ezek a levelek egyforma kézírással vannak írva, ha ezenkívül stílusban és tartalomban is belső egységet mutatnak, akkor biztosra vehető, hogy Evariste Galois írta őket. Ha iskolai és rendőrségi irattárakban olyan dokumentumokra bukkanunk, amelyek Galois iskolai életére és fogságára vonatkoznak, nincsen okunk feltételezni, hogy ezek nem valódiak. Éppen ezért hitelt adhatunk annak a néhány ismert dokumentumnak, amely Galois életére vonatkozik. Mégis, mindezek a dokumentumok, mindazok a korabeli levelek, amelyek Galois-val és sorsával kapcsolatosak, csak töredékes képet adnak, amelyet kevésbé hiteles források felhasználásával és fantáziával kell kiegészíteni. Ott, ahol

forrásokot használtam fel, írásom éppen olyan igaz és hiteles, mint azok a források, amelyeken alapszik. Ott, ahol ismert tényekből kellett következtetnem, annyira óvatos és becsületes próbáltam lenni, amennyire lehetséges. A leglényegesebb ponton – Evariste Galois halála – az én előadásom nagymértékben különbözik Dupuyétól, Galois ismert életrajzírójától. Erre a pontra később még részletesen visszatérek. Az igazság mindig következetes. És végső soron ott, ahol a források felmondják a szolgálatot, ahol a források helyébe következtetésnek és fantáziának kell lépnie, ez a következetesség az igazság egyetlen kritériuma.

A legfontosabb forrás, amelyet mindenki felhasznált és idézett, aki valaha Galois-ról írt, Dupuy hetvenoldalas dolgozata. Ez a munka tudományosan kifogástalan, alapos forrástanulmányokon nyugszik, melegséggel és átéléssel van megírva. Mégis, maga Dupuy, aki nem szándékozott rövid dolgozatába bármi költött anyagot bevinni, kénytelen volt következtetéseket levonni, kénytelen volt Galois egyik-másik családtagjának kijelentéseit elfogadni vagy elutasítani, kénytelen volt a rendelkezésre álló dokumentációs forrásokból kiindulni, kénytelen volt saját gondolatait megfogalmazni, és összefüggéstelen események között kapcsolatot létrehozni.

Ez nem meglepő. Még a legszárazabb, legtudományosabb életrajz is kénytelen magyarázni, különben nem volna egyéb csupasz dokumentum-gyűjteménynél. Az életrajzírónak össze kell egyeztetnie hőse kortársainak ítéleteit és véleményeit, egymásnak ellentmondó megállapításokat, túlságosan magasztaló és túlságosan szigorú értékeléseket,

előítéleteket és szimpátiákat. Senki sem írhat le tényeket állásfoglalás nélkül. De la Hodde számára a néptömeg vérszomjas és ostoba. Louis Blanc számára ugyanez a tömeg hősie és nemes – a mi állásfoglalásaink és elméleteink saját társadalmi felfogásunkat tükrözik. Így lehetséges Galois forradalmi szellemére csodálattal vagy elhárító-bocsánatkérő magatartással tekinteni.

A szubjektív, személyes felfogás kiváltképpen ott lép előtérbe, ahol olyan kevés a forrás, mint Galois esetében. Olyan férfiaknak, akik dicsőségük csúcsán haltak meg, megvolt a maguk Eckermannjuk, de ha nem is, mindenképpen életútjuk világos nyomait hagyták hátra. Rendszerint volt feleségük, szerelmesük, gyermekeik, barátaik, ellenségeik, és mindezek féltékenyen őrizték a leveleket, feljegyzéseket és emlékeket, amelyek a nagy emberre vonatkoztak. És még ilyen esetben sem könnyű az igazságot megállapítani.

Mennyivel nehezebb Galois esetében, aki fiatalon és ismeretlenül halt meg! A legtöbb életrajz tulajdonképpen akkor indul, amikor a hős abba az életkorba jut, amelyben Galois élete befejeződött.

Mint matematikus életében ismeretlen volt. Csak mint fanatikus republikánust ismerték. De mint ilyen rejtve tevékenykedett – nyilván minden lehetőet megtett, hogy forradalmi tevékenységének nyomai ne maradjanak fenn.

Galois írásai, amelyeket megtaláltak és megőriztek, matematikai jellegűek. Forradalmi tevékenységéről csak annyit tudunk, amennyiről a párizsi napilapok, különösen a *Gazette des Tribunaux* hírt adtak, és amennyit kortársainak (Raspail, Gisquet, Dumas) emlékiratai elmondanak. Lehet-

séges, hogy maradtak forradalmi tevékenységére vonatkozó feljegyzések vagy dokumentumok, de ezeket családja vagy Chevalier megsemmisítette.

Chevalier például *Nécrologie*-jában a következő verssorokat idézi, azt állítva, hogy Galois feljegyzései között találta:

*L'éternel cyprés m'environne
Plus pâle que le pâle automne,
je m'incline vers le tombeau.*

*(Körülvesznek örök ciprusok,
Halványan, mint a sápadt ősz;
A sír közelében vagyok.)*

Én eredménytelenül kerestem ezt a verset Galois papírai közt.

Most szeretnék minden fejezetet röviden kommentálni, hogy megadjam: milyen forrásokat használtam, és hol van szó költött dolgokról. Mégis, az elbeszélésnek az a – jóval nagyobb – része is, amely forrásokon és dokumentumokon alapszik, természetesen tartalmaz dramatizált elemeket, és ezek már a költött dolgokhoz tartoznak.

I. Királyok és matematikusok

Ennek a fejezetnek általános háttere a történelmi forrásokon nyugszik.

Ez a fejezet a louis-le-grand-beli felkelés történetének összefoglalása nevekkal, eseményekkel, adatokkal és leírásokkal, amelyek teljesen megfelelnek Dupont-Ferrier leírásának. Ezt az ő kétkötetes, tudományos, alaposan dokumentált könyve tartalmazza. Ebben a fejezetben csak a dramatizálás, Galois szerepe a felkelésben és Lavoyer jelleme költött.

III. „Matematikus vagyok”

Galois itt leírt tanulmányi fejlődése azokra a dokumentumokra támaszkodik, amelyeket Dupuy gyűjtött össze és hozott nyilvánosságra. Galois professzorainak minden feljegyzése, amelyeket itt és később idézünk, hiteles. Evariste első kapcsolata a matematikával, az a benyomás, amit Legendre könyve tett rá, a szenvedély, amellyel olvasta, az a hite, hogy megoldotta az ötödfokú egyenletet, tudományos munkásságának kezdete: mindez összevág azzal, amit Chevalier és a *Magasin pittoresque* (Színes képes újság) elmond.

Vajon eldobta Cauchy Galois tanulmányát, vagy elvesztette? Az, hogy Cauchy Galois munkáját – és éppen úgy Abelét is – elvesztette volna, valószínűtlennek tűnik.

Galois megbukott a Politechnikai Főiskola felvételi vizsgáján. De a levél, amelyben apjával ezt az eredményt közli, költött.

Evariste apja öngyilkosságának okait és a tüntetést a temetésén Dupuy írja le, ő ezt a Galois család tagjaitól tudta meg. Az én ábrázolásom fedi Dupuy leírását. Evariste apjának levele leleplezi öngyilkosságának valódi okát, de maga a levél költött.

Bertrand-tól származik az a közlés, amelyre a vizsgajelenet visszavezethető. Valóban a professzor fejéhez vágta Galois a szivacsot? A hagyomány ezt állítja. Bertrand ezt a hagyományt hamisnak tartja. Én a hagyományhoz tartottam magam, mert úgy tűnt nekem, hogy beleillik Evariste történetének és jellemének összképébe.

Galois és monsieur Richard vitája költött, de megmagyarázza a lelkesedésből közönyösségbe való hirtelen átmenetet Richard megtalált feljegyzéseiben. Talán azt a tényt is megmagyarázza, hogy miután Galois elhagyta a Louis-le-Grand-ot, Richard nem játszott többé szerepet életében.

V. A forradalom évében

Az a történet, ahogy Evariste-ot kizárták az École Normale-ból, igaz, az itt és később idézett összes dokumentumok hitelesek. A politikai és történelmi háttér ábrázolása elsősorban Louis Blanc könyvére támaszkodik. Az összes leírt esemény történelmi, de Galois szerepe ezekben költött. Ugyanez vonatkozik a Pellier lovaglóiskolájáról szóló jelenetre, ahol a „Nép Barátai Társaságá”-nak hetenként valóban voltak összejövetelei. 1831. szeptember 25-e után,

amikor a Nemzeti Gárda behatolt, és feloszlatta az összejövetelt, többé nem gyűltek itt össze.

Az a jelenet, amikor Galois bebizonyítja Sturm tételét, Bertrand tanulmányán alapul.

VI. „Lajos Fülöpre!”

Ennek a fejezetnek történelmi háttere, egészen a bankett-jelenetig, ugyancsak történelmi forrásokon alapul. Evariste szerepe az eseményekben részben költött. (Azt azonban tudjuk például, hogy 1830. december 21-én a Louvre-ban volt.) Galois *Az egyenletek gyökmennyiségekkel való megoldhatóságának feltételeiről* című munkájának előszava hiteles, és ugyancsak az az akadémiához intézett levele is, amelyben kéri a referenseket, közöljék vele: elvesztették-e a kéziratát, vagy szándékukban van a közzététele. A Caillet-könyvkereskedésben tartott előadás valóban Galois-tól származik, hátrahagyott írásai között talált egyik feljegyzésén alapszik.

Galois a „Burgundiai Szüret”-hez címzett vendéglő bankettjén lépett a történelem színpadára. A bankett és a pör Dumas emlékirataiban, a *Gazette des Tribunaux*-ban és a *Gazette de France*-ban van megírva. A pör ábrázolását én csaknem kizárólag ezekből a forrásokból merítettem.

A Gisquet és Lavoyer közti jelenet természetesen költött. Összefüggésére Galois történetével később még visszatérek.

Ennek a fejezetnek legfontosabb forrásai Raspail levelei voltak. Az ebben a fejezetben idézett levelek hitelesek, de a fordításban nagymértékben megrövidítették. Az eredetinek olyan romantikus a stílusa, hogy egyes részek szó szerinti fordításban ma nevetségesnek hatnának.

Poisson bírálata Galois tanulmányáról hiteles, ugyan csak Galois bevezetése is két munkájához, amelyeket hátrahagyott írásaiból vettem át, és itt kerülnek először nyilvánosságra. Hasonlóképpen hiteles a *Gazette des Tribunaux* második perről közölt tudósításának kivonata is.

VIII. *A visszanyert szabadság*

Ezt a fejezetet részletesebben kell kommentálnom, mint az előzőeket. Új következtetéseket tartalmaz, és ezeket szeretném igazolni. Foglaljuk össze először is azokat a tényeket, amelyekből következtetéseket vontam le:

1. Egy golyót lőttek be Galois cellájába. Ezt aényt – amelyet Raspail tüzetesen leír – nem lehet kétségbe vonni. Raspail egyik levelében megállapítja, hogy valamennyi fogoly megegyezett abban, hogy ez a golyó nem volt véletlen, hanem gondosan kitervelték, és hogy valamennyien fel voltak háborodva, amikor Galois-t a büntetőcellába vetették.

2. Ugyanez a levél beszél arról, hogy Galois-val a börtönben különlegesen rosszul bántak, zaklatták, és zsarnokoskodtak rajta.

3. A börtöniratokból kitűnik, hogy Galois-t 1832. március 16-án átszállították a gyógyintézetbe.

4. Május 25-én Galois kétségbeesett levelet írt Chevaliernek, amelyben világosan célóz boldogtalan szerelmi ügyére. Ezt a levelet (amelyet ebben a fejezetben idézek) Chevalier a *Nécrologie*-jában hozta nyilvánosságra.

5. Május 29-én Galois levelet írt két republikánus barátjának, egy másik levelet az összes republikánushoz, és megírta tudományos végrendeletét. Mind a republikánusokhoz, mind a két barátjához írt levele megjelent Chevalier *Nécrologie*-jában. Ott a két republikánushoz írt levél címei: „Levél N. L.-hez és V. D.-hoz.”

Azt hiszem, könnyű kitalálni, kinek szólt ez a levél. Annak a kéziratnak egyik oldalán, amelyre Galois párbajának előestéjén a híres „Nincs időm” szavakat firkált, a következő négy nevet találjuk: V. Delaunay, N. Lebon, F. Gervais, A. Chevalier.

Nem kell detektívnek lenni ahhoz, hogy ebből azt a következtetést vonjuk le: ezek azoknak a nevei, akiknek ezen a baljóslatú éjszakán Galois írni akart. Az N. Lebon és V. Delaunay nevek megfelelnek az N. L. és V. D. monogramoknak. Jogosnak látszik az a feltevés, hogy F. Gervais volt az, akihez Galois az összes republikánusnak szánt levelét elküldte. Delaunay és Lebon nevét megtaláltam a *Gazette des Tribunaux*-ban mint republikánusperekbe keveredett tagjait a „Nép Barátai Társaságá”-nak. F. Gervais-t Larousse *Grand dictionnaire du XIX. e siècle*-je (A XIX. század nagy szótára) mint jelentős republikánust említi, orvos volt, hét évvel idősebb Galois-nál.

(Az én ábrázolásomban Galois ezeket a leveleket Duchâ-

telet-nek és Lebonnak írja, mert nem akartam túl sok olyan személyt szerepeltetni, akikről nagyon keveset tudunk.)

6. Evariste-ot Pécheux d'Hérbinville párbajban megölte. Dumas emlékirataiban egy mondatban említi, hogy Galois-t megölte a „bájos fiatalember”, Pécheux d'Hérbinville. Ez nincs máshol megemlítve, de nem ismerünk semmi olyan tényt sem, amely ellentmondana ennek a feltevésnek. Nincs ok azt hinni, hogy Pécheux d'Hérbinville rendőrspicli volt. Bár Dumas nem nagyon megbízható, el kell fogadnunk állítását, mert nincs más.

7. Galois-t a párbaj után az úton fekve találták meg, segedei elhagyták. Ez kitűnik az újsághírekből és a *Magasin pittoresque* cikkéből.

8. Alfréd Galois, Evariste öccse, aki akkor tizennyolc éves volt, látta Evariste-ot halála előtt a kórházban. Alfréd egész életében azt állította, hogy Galois-t a király rendőrsége ölte meg. Ez a felvilágosítás, amit Dupuy adott, hitelesnek látszik. Alfréd még megérte azt az időt, amikor bátyja híressé lett. Miközben azzal próbálkozott, hogy matematikusok figyelmét Galois munkáira irányítsa, sok emberrel találkozott, és bátyja haláláról vallott nézeteit nyilván széles körben megismerték.

Ez minden, amit tudunk. Ezek a tények korlátoznak minden elméletet Galois haláláról. Nem szabad elfelejtenünk, hogy azokból a levelekből, amelyeket Galois a párbaj előestéjén írt, világosan kitűnik: becsületszavát adta, hogy az esetet titokban tartja. Tudta, hogy meg fog halni, de nem gyanította, hogy emögött rendőrprovokáció van. Halálának okát egy kellemetlen szerelmi históriában látta.

Nem könnyű olyan elméletet felállítani, amely mind-

ezeknek a tényeknek megfelel. Nem állítom, hogy az én ábrázolásom az egyetlen lehetséges megoldás, de ez az a megoldás, amelyre úgy jutottam, hogy három éven át foglalkoztam ezzel a kérdéssel. Ez alatt az idő alatt arra törekedtem, hogy egyszerű, de pszichológiailag meggyőző képet alkossak – olyat, amely az összes ismert tényeknek megfelel.

Tudom, hogy a részletek költöttek, és sok kérdést tudatosan nyitva hagytam. Mégis azt hiszem, elég sok bűnjel van annak bizonyítására, hogy Galois sorsát a titkosrendőrség beavatkozása pecsételte meg. Lehetetlennek tartom, hogy minden ismert tényt összhangba lehessen hozni a nélkül a feltételezés nélkül, hogy Galois-t meggyilkolták. Biztos forrásokból tudjuk, hogy abban az időben a rendőrség értette a módját, hogyan kell kémekkel és provokátorokkal dolgozni. Nem tételezhető-e fel, hogy messze ágazó szervezetüket felhasználták, hogy egy, az ő véleményük szerint veszélyes, felelőtlen, erőszakos és felforgató fiatalembert, aki veszélyezteti a király életét, és akit az esküdtek ennek ellenére felmentettek, elintézzenek? Nem arra a logikus következtetésre kell-e jutni, hogy Lajos Fülöp rendszere volt felelős minden idők egyik legnagyobb tudósának korai haláláért?

Egyébként van még néhány más érvem is elméletem igazolására.

Tudjuk, hogy monsieur Gisquet, a rendőrfőnök, Galois halálának minden részletét ismerte; hogy a rendőrség zavargásoktól félt, hogy megakadályozta azt az összejövetelt, amely Galois temetésére állítólag tüntetést készített elő. Hogyan tudhatott volna minderről, ha nem lettek volna

rendőrök a játékban? Honnét tudta Gisquet, hogy Galois-t egy barátja ölte meg, ahogyan emlékirataiban írja?

Egyébként nem én vagyok az első, aki fehéren-feketén megállapítja, hogy Galois-t meggyilkolták. Ismeretes, hogy az 1848-as forradalom után és az ideiglenes kormány idején Franciaországban sok rendőrkémről rántották le az álarcot, és sok régi cselszövényt lepleztek le. Ezért jellemző, hogy 1849-ben, a *Nouvelles annales de mathématique*-ban egy Evariste Galois-ról szóló rövid jegyzet ezzel a mondattal kezdődik:

Galois-t 1832. május 31-én egy úgynevezett becsületbeli ügy folyamán meggyilkolták.

Ezzel befejeztem bűnjeleken alapuló bizonyításomat. Természetesen lehetséges, hogy valamiféle új dokumentumok új megvilágításba helyezik Galois halálát, ezt azonban nagyon valószínűtlennek tartom.

Feleljünk inkább arra a kérdésre:

Mi történt Galois halála után?

Talán még érdekesebbek magánál a feleletnél azok a források, amelyek azt megadják. Két ilyen forrás van. Először is Gisquet rendőrfőnök tanúsága. Ez egyike volt azoknak az embereknek, akiket a republikánusok legjobban gyűlöltek; emlékirataiban írja le, amelyek 1840-ben jelentek meg, tehát akkor, amikor még senki sem látta Galois-ban a nagy matematikust. Másodszor itt van de la Hodde leírása a korabeli franciaországi titkos társaságok történetéről írt könyvében. De la Hodde kétes jellem volt, aki republikánusnak adta ki magát, amíg az 1848-as forradalom mint rendőrkémet le nem leplezte.

A két forrás adatai fedik egymást. Szerintük 1832 júniusára forradalmat terveztek. A republikánusok csak a kedvező időpontra vártak, hogy odaüssenek. Amikor Galois meghalt, azt hitték, hogy itt a kedvező pillanat, és elhatározták, hogy temetését fegyveres felkelés kirobbantására használják fel.

Gisquet tudósítását ezekkel az említésre méltó szavakkal kezdi:

Monsieur Galois-t, egy fanatikus republikánust, egyik barátja párbajban megölte.

Nem arra akar-e ez célozni, hogy a republikánusok elhatározták: feláldoznak valakit saját körükből, hogy legyen egy holttestük, amellyel fellázíthatják a népet? De a rendőrségnek, amelynek persze – ahogy Gisquet-től és de la Hodde-től tudjuk – ebben az esetben is látszólag tiszta volt a keze, jól fel volt készülve arra, hogy egy forradalom kitörését megakadályozza. Június 1-én a rue Saint-André-des-Arts-on, monsieur Denuand lakásában tartották meg azt az összejövetelt, amelyen a Galois temetését tartandó tüntetést kellett volna megtervezni. A lakást a rendőrség még idejekorán lepecsételte. De a republikánusok feltörték a pecsétet, és megkezdték tanácskozásukat, mire a rendőrség behatolt a lakásba, és harminc republikánust letartóztatott.

Június 2-án visszavonták a Galois temetésén rendezendő fegyveres tüntetés tervét – ezt megint csak Gisquet-től és de la Hodde-től tudjuk. Miért? Ezen a napon halt meg Lamarque tábornok – a hős, akit Napóleon halálos ágyán

„Franciaország marsalljának” nevezett. Ez sokkal jobb alkalom volt arra, hogy a népet fellázátsák. Ezért Lamarque és nem Galois holtteste volt az, ami a népet felizgatta. Valóban, három nappal később, Lamarque temetésének napján Párizsban felkelés volt. Barikádokat emeltek, a nép harcolt és meghalt a szabadságért. Galois azonban nem volt azok között, akik Saint-Méry barikádjain életüket adták, és akiknek tetteit később Victor Hugo halhatatlan szavakkal írta le. Galois már nem érte meg 1832 nagy napjait, amelyek alkalmat adtak volna neki, hogy életét a népért áldozza fel.

A napilapok, amelyek tele voltak Lamarque generális halálával, csak rövid tudósítást közöltek: „M. Évariste Galois, a párizsi Nemzeti Gárda tüzére, a »Nép Barátai Társaságá«-nak tagja” temetéséről, amely 1832. június 2-án volt.

Két-háromezer republikánus volt jelen, köztük különböző iskolák küldöttségei. Koporsóját békésen vitték a sírhoz bajtársai; Plagniol és Charles Pinel tartott a „Nép Barátainak társasága” nevében sírbeszédet. Galois holttestét egy nyilvános temetőben földelték el, és ma nincs semmi nyom, hogy sírját meg lehessen találni.

Mi történt Galois tudományos dolgozataival és egyéb írásaival?

Chevalier Evariste családjától megkapta a hátrahagyott írásokat. A levelet, amelyet Galois a párhaj előtti éjszakán Chevalier-hoz írt, 1832-ben a *Revue encyclopédique*-ben hoz-

ták nyilvánosságra. Nincs semmi jele, hogy Galois tudományos végrendeletét akkor bárki is elolvasta és megértette volna. Nem tudjuk, hogy Chevalier és Alfréd Galois mit tettek, hogy Evariste művét kinyomtassák és ismertté tegyék. Fáradozásuk egyik jele annak a levélnek másolata, amelyet Alfréd Galois Jacobihoz írt; a másik azok a lelkiismeretes másolatok, amelyeket Auguste készített Evariste kéziratairól. Nem tudjuk, milyen módon jutottak el a kéziratok Liouville kezébe, de ennek a híres matematikusnak mindig becsületére fog válni, hogy becsületesen és komolyan törekedett arra, hogy megértse Galois munkáit, és hogy közülük a legfontosabbakat leköszölte a *Journal de mathématiques pures et appliquées*-ben (Tiszta és alkalmazott matematikai lapok). Idézzünk Liouville bevezetéséből:

Evariste Galois főművének tárgya az egyenletek gyökmennyiségekkel való megoldhatóságának feltételei. A szerző ebben egy általános elmélet alapját veti meg, ezt speciálisan olyan egyenletekre alkalmazza, amelyek fokszáma prímszám. Már tizenhat éves korában, a Louis-le-Grand kollégium padjában foglalkozott Galois ezzel a nehéz tárggyal. Egymás után nyújtotta be az akadémiához több tanulmányát, amelyek meggondolásainak eredményeit tartalmazták . . . A bírálatukkal megbízottak a fiatal matematikus homályos kifejezőmódját kifogásolták, és meg kell hagyni, hogy ez a kifogás jogos volt. Ennek a hiányosságnak az a túlzásba vitt kívánság volt az oka, hogy rövid legyen, amit pedig mindenekelőtt a tiszta algebra absztrakt és titokzatos tárgyainál kell elkerülni. Valóban, annál nagyobb szükség van világosságra, minél

inkább az a szándékunk, hogy az olvasót a járt utakról a még feltáratlan területekre vezessük. Ahogyan Descartes mondta: „Ha transzcendentális kérdésekről van szó, akkor transzcendentálisan világosnak kell lennünk.” Galois túl gyakran hanyagolta el ezt az előírást, és megértjük, hogy híres matematikusok tanácsaik szigorúságával akartak egy nagy szellemi képességű, de tapasztalatlan kezdőt a helyes útra téríteni. A szerző, akit meg kellett bírálnunk, az ő szemükben túlságosan forrófejű és viharos volt; tanácsaiból hasznót kellett volna húznia.

De ma másképpen van. Galois nincs többé! Óvakodjunk őt haszontalan kritikával üldözni, ne a hiányosságokat nézzük, hanem tekintsük az érdemeiket . . .

Felismerjük ezekben a szavakban azt a próbálkozást, hogy tisztára mossa és felmentse azokat, akik Galois-t életében sohasem ismerték el. A védelmezés hiábavaló, de a vádak ugyanúgy hiábavalóak lennének. Galois sorsának tragikuma árnyékot vet azoknak a hibájára vagy érdemeire, akik munkáit elolvasták vagy nem olvasták el.

Liouville cikkével kapcsolatban halljunk néhány apróságot, amelyet egy Bertrand nevű matematikus mond el Galois-ról írt tanulmányában.

Amikor Liouville közzétette azt a tanulmányt, amelyet Poisson érthetetlennek tartott, bejelentett ehhez egy kommentárt, amelyet azonban soha nem írt meg. Hallottam, amikor azt mondta, hogy a bizonyítások nagyon könnyen érthetőek. Amikor azonban észre vette, hogy elcsodálkozom, hozzáfűzte: „Elég, ha az

ember egy-két hónapig kizárólag ezzel a munkával foglalkozik, anélkül, hogy másra gondolna.” Ez magyarázza és menti azt a zavart, amelyet Poisson becsületesen elismert, és kétségtelenül Fourier és Cauchy is átértzett. Galois, mielőtt tanulmányát leírta, több mint egy évig vizsgálta a permutációk, szubsztitúciók és csoportok átláthatatlan hadseregét. Valamennyi divíziót, brigádöt, hadsereget és zászlóaljat osztályozta, és a megfelelő helyen vetette be, és pontosan megkülönböztette egymástól az egyszerű egységeket is. Az olvasónak meg kell ismerkednie ezzel az egész sereggel, és el kell igazodnia benne, hogy megértse elemzését, hosszú órákon át megfeszített figyelemmel kell tanulnia, hogy helyes megvilágításban lássa. A tárgy természete kívánja ezt meg. A gondolatok és kifejezőmódjuk újak, egy nap alatt nem lehet elsajátítani őket.

Mivel Liouville jól meg akarta érteni azt az értekezést, amelyet kommentálni szándékozott, több barátját meghívta egy Galois elméletéről szóló előadás-sorozatra. Serret jelen volt ezeken az előadásokon és vitákon, *Traité d'algèbre supérieur* (A felsőbb algebra tárgyalása) című művének első kiadása, amely több évvel később jelent meg, nem emlékezik meg Galois felfedezéseiről. Könyvének előszavában azt írja, hogy nem akarja bitorolni mesterének jogait, aki őt oktatta. Tizenöt év múlt el, míg sor került Serret könyvének második kiadására. Úgy látszott, Liouville feladta azt a tervét, hogy kommentárt ír Galois munkájához. Serret könyvének második kiadásához Galois elméletét vette alapul. Emlékszem, hogy hatvanegy oldalt

szentelt neki, ezeket kiszedték, és a levonatokat én korrigáltam.

Csodálkoztam azon, hogy ezeken az oldalakon nem említi Liouville-t, és amikor Serret-nél ennek okáról kérdezősködtem, így felelt: „Igaz, hogy részt vettem ezeken a vitákon, de egy szót sem értettem belőle.” Később azonban, amikor rájött, hogy ez a magyarázat aligha tűnik hihetőnek, engedett Liouville kívánságának, és kihagyta a hatvanegy oldalt. Mivel a következő oldalak már nyomásra készen álltak, a nyomda kedvéért ugyanannyi oldalt írt egy teljesen más témáról.

1870-ben, majdnem negyven évvel Galois halála után Camille Jordan egy könyvet írt a szubsztitúciók elméletéről. Az előszóban talán túlságos szerénységgel megjegyezte, hogy műve csak kommentár Galois munkáihoz. Ez a könyv volt az első, amely a matematikusvilág figyelmét Galois műveire irányította. Íme néhány kivonat Jordan könyvének előszavából:

Galois volt hivatva arra, hogy az egyenletek elméletének biztos alapot teremtsen . . . Régebben úgy látszott, hogy az egyenletek elméletének egyedüli célja a megoldás problémája; most úgy látjuk, hogy ez azon kérdések hosszú láncának első tagja, amelyek az iracionális számok transzformációjára és osztályozására vonatkoznak. Galois, miközben általános módszereit erre a speciális feladatra alkalmazta, minden nehézség nélkül megtalálta azon egyenletcsoportok jellegzetes tulajdonságait, amelyek gyökmennyiségekkel megoldhatók. De a fogalmazás hevében nem adta

meg több alapvető tétel kielégítő bizonyítását. Három alapvető fogalom van...: a primitivitás fogalma, amelyre már Gauss és Abel rámutattak műveikben; a tranzitivitás fogalma, amely Cauchynál merült fel; és végül az egyszerű és összetett csoportok megkülönböztetése. Az utolsó fogalom, a három közül a legfontosabb, Galois-nak köszönhető.

A XIX. század vége felé Galois gondolatai a matematikusok körében általánosan ismertek lettek, befolyásuk egyre növekedett. Egy 1894-ben írt *Galois hatása a matematika fejlődésére* című tanulmányban Sophus Lie, a kiemelkedő matematikus, a XIX. század négy legnagyobb matematikusának Gausst, Cauchy, Abelt és Galois-t nevezi. Kimutatja, hogyan hatoltak be Galois gondolatai a matematika minden ágába, és a tanulmányt ezekkel a szavakkal fejezi be:

Mivel láttuk, hogy Galois gondolatai milyen gyümölcsözőnek mutatkoznak az analízis olyan sok területén, a geometriában, sőt még a mechanikában is, bizton remélhetjük, hogy ugyanúgy hatással lesznek az elméleti fizikára is. Vajon a természeti jelenségek nem csupán úgy mutatkoznak-e előttünk, mint végtelen kis transzformációk egymásutánja, amelyeknél a világegyetem törvényei változatlanok maradnak?

1906-ban és 1907-ben Jules Tannery közzétette Galois többi hátrahagyott kéziratának legnagyobb részét. Tudományos szempontból ezek jelentősége kisebb volt, mint azoké, amelyeket Liouville 1846-ban hozott nyilvánosságra. Ennek a kiadásnak előszavában Tannery ezt írta:

Galois kéziratait Joseph Liouville Auguste Chevalier-től kapta. Liouville könyvtárát és kéziratait egyik vejére, monsieur de Blignières-re hagyta. Madame de Blignières odaadással foglalkozott férje és híres apja számtalan kéziratának rendezésével. Kikereste (nem minden nehézség nélkül) Galois kéziratait. Ezeket más jelentős kéziratokkal együtt átadta a Francia Tudományos Akadémiának.

A következő sorok, néhány töredék és jegyzet, amelyeket itt közzéteszek, nem tesznek semmit hozzá Galois nagyságához. Ez csak hódolat hírneve előtt, amely Liouville közlése óta egyre ragyogóbban sugárzik.

Jellemző mégis, hogy Tannery publikációjában az egyik kézirat egy részét elhagyta. Tudjuk, hogy Galois a Sainte-Pélagie-ban a tiszta analízisről szóló két munkájához bevezetést írt – egy bevezetést tele keserű váddal és gúnnyal, amelyben Poissont, a Politechnikai Főiskola vizsgáztatóit, a politika és tudomány hatalmasait megtámadja és nevetéssé teszi. Az a rész, amelyet ennek a könyvnek hetedik fejezetében szabad fordításban (és kissé megrövidítve) idézek, először itt jelenik meg nyomtatásban! Éles vád ez a tudományos hierarchia ellen, amely a gőgöt az alázat és a pökhendiséget a jóság fölé helyezi.

Miért hagyta el Tannery ezt a rendkívül jellemző emberi dokumentumot? Mert Tannery úgy véli, hogy Galois ezt feltétlenül részegen vagy lázas állapotban írta! Tannery, a híres matematikus nyilván azt hitte, hogy Galois nem sért-hette volna meg Poissont és az akadémia tagjait, ha nem lett volna részeg vagy lázas. Így Galois-nak hetvennégy

évvel a halála után még mindig nem engedtetett meg, hogy ember legyen, átkozódjon, hogy gyűlölet és megvetés marcangolja. Hetvennégy évvel halála után a hivatalos matematikusok kanonizálták, és ezért úgy kell viselkednie, mint egy valódi akadémiai tagnak; ha úgy viselkedik, mint egy ember, akkor feltétlenül részegnek vagy lázasnak kell lennie.

Amikor Galois meghalt, csak mint izzó republikánust ismerték, aki szerette Franciaországot, szerette a szabadságot, gyűlölte a zsarnokságot, és harcolt ellene. A mai matematikus, aki számára a „Galois-csoport”, „Galois-tér”, „Galois-elmélet” fogalmai közkeletűek, úgy ismeri őt, mint minden idők egyik legnagyobb matematikusát. De amíg élt, mind a kettő volt. Története megérdemli, hogy ismerjék és emlékezzenek rá – ne csak a matematikusok, hanem minden szabad ember.

A kiadó utószava

A könyv szerzőjéről

Leopold Infeld 1898-ban született Krakkóban. Már gyermekkorában feltűnt tehetsége és szenvedélyes érdeklődése a fizika iránt. 1921-ben doktorál Krakkóban, ezután nyolc évig lengyel kisvárosokban dolgozik mint középiskolai tanár. Közben tudományos munkásságot is folytat, s ki-nevezik a Lvovi egyetem docensének. Rockefeller-ösztöndíjjal Cambridge-be kerül, ahol két éven át Max Born, a világhírű fizikus, a modern fizika egyik legnagyobb alakja mellett dolgozik. Ekkor már a fizikának azokkal a kérdéseivel foglalkozik, amelyek egész élete folyamán foglalkoztatják: az erőterek elméletével. Angliából szeretne visszatérni hazájába, ahol azonban a fasizmus előrenyomulása egyre inkább lehetetlenné teszi azt, hogy folytathassa tudományos munkáját. Szó sem lehet arról, hogy az akkor már világszerte ismert tudós egyetemi katedrát kaphasson. Ekkor Einsteinhez fordul segítségért, aki Princetonba (Egyesült Államok) hívja munkatársának. Két évig dolgozik itt Einsteinnel a gravitációs tér elméletén. Ebben az időben egy népszerű munkát is írnak együtt *A fizika fejlődése* címmel, amely 1938-ban jelent meg, és óriási olvasottságnak örvend. 1938-ban Kanadába hívják a torontói egye-

temre. Itt tanított egészen 1950-ig, amikor újjászületett, felszabadult hazája, a Lengyel Népköztársaság hazahívja. Hazatérése után a varsói egyetem professzora, az elméleti fizikai intézet vezetője, a lengyel Tudományos Akadémia tagja lett. Több könyvet és hatvan elméleti fizikai dolgozatot írt, ezeket a világ minden tudományos gócpontjában ismerik és tanulmányozzák. Galois-ról szóló jelen könyvén és a már említett, Einsteinnel együtt írt *A fizika fejlődése* című művén kívül jelentős népszerű munkái még *A modern tudomány világa* és önéletrajza, amelyben összegyűjti Einsteinhez fűződő emlékeit. Ebben a könyvében másfél évtizedes barátságuk és tudományos együttműködésük alapján a legnagyobb melegséggel rajzolja meg a nagy tudós alakját.

Jelen könyve megírásának terve 1941-ben merült föl benne, amikor a német fasizmus letiporta Franciaországot, „a szabadság szülőföldjét”. Galois regényes életrajzának megírásával annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy a fasiszta győzelem nem végleges, a francia nép szabadságszeretete ki fogja vívni hazája függetlenségét. Amint ebben a művében, úgy többi népszerű munkáiban is mindig az emberi haladás ügye mellett foglalt állást.

A népi demokratikus Lengyelországba való visszatérése után nemcsak irodalmi, hanem igen élénk politikai tevékenységet is fejtett ki. Mint a Béke-világtanács alelnöke, fáradhatatlanul járta a világot, és hirdette minden országban, hogy a tudomány és a béke elválaszthatatlan. Az igazi tudomány csak a békét szolgálhatja, és sohasem szegődhet a pusztítás, a rombolás szolgálatába. Infeld professzort ismerik a világon mindenütt, ahol fizikával foglalkoznak.

Előadásaival és személyes meggyőzéssel sok-sok tudóst állított a béke ügye mellé. Mi, magyarok, büszkén mondhatjuk el, hogy Infeld professzor szeretete hazánkat, szívesen látogatott el hozzánk. Több ízben járt nálunk, mind tudományos események alkalmával, a Magyar Tudományos Akadémia nagygyűlésén, fizikuskongresszuson, mind pedig békeújtjain átutazóban is. 1968-ban hunyt el.

Galois helye a matematika történetében

Az algebrával, a matematika egyik legkiterjedtebb és legfontosabb ágával már a középiskolában is sokat foglalkoznak. E tanulmányok középpontjában az egyenletek megoldása áll. Ismeretes az elsőfokú egyismeretlenes egyenlet általános alakja: $ax + b = 0$. Ha $a \neq 0$, akkor ennek az egyenletnek mindig van megoldása: $x = -\frac{b}{a}$. Lát-

ható, hogy e megoldás, az ún. gyök kiszámításához csupán alapműveletekre van szükség. Az egyismeretlenes másodfokú egyenlet megoldása is ismeretes. Az $ax^2 + bx + c = 0$ alakú egyenlet megoldását az

$$x_{1,2} = \frac{-b \pm \sqrt{b^2 - 4ac}}{2a}$$

képlet adja, ahol tehát már négyzetgyökvonás is szerepel.

A harmad- és negyedfokú egyenlet általános megoldása is ismeretes már a XVI. század óta, amikor Ferro, Ferrari és Cardano ugyanolyan, csak sokkal bonyolultabb formulát adtak meg a gyök kiszámítására, mint amilyet a másodfokú egyenletre ismerünk. Ebben az időben kezdtek keresni hasonló általános formulát ötöd- és magasabb fokú egyenletek megoldására is. A XIX. századig ezek a kutatások eredménytelenek maradtak, míg Abel – akinek munkái és egyéni sorsa nagy hatással volt Galois-ra – bebizonyította a következő nagy jelentőségű tételt: Ha n 5-nél nem kisebb egész számot jelent, akkor az általános n -edfokú egyenlet megoldására **n e m l é t e z i k**

olyan formula, amelynek segítségével az együtthatókból ki lehetne számítani az egyenlet gyökeit alpműveletek és gyökjelek alkalmazásával. Kétségtelen azonban, hogy vannak egyes négynél magasabb fokú egyenletek, amelyeknek gyökeit ilyen módon meg lehet határozni. Galois kimutatta, hogy vannak olyan egészegyütthatós egyenletek is, amelyeknek gyökei nem határozhatók meg gyökvonással. Ugyancsak ő állította föl annak a feltételeit, hogy egy négynél magasabb fokú egyenlet gyökjelekkel megoldható legyen. E feltételek megállapításához egészen új matematikai elméletet kellett teremtenie – a *csoportelméletet*. Csoporton olyan számhalmazt értünk, amelyen értelmezve van az összeadás művelete, és erre a következő általános tulajdonságok állnak fenn:

$$(a + b) + c = a + (b + c),$$

és van egy semleges eleme, a o , melyre $a + o = o + a = a$, továbbá minden elemnek van egy ellentétes eleme, a -nak $-a$, amelyekre $a + (-a) = o$.

A csoportfogalomra annak idején a magasabb fokú egyenletek megoldhatóságának feltételei céljából volt szükség, később azonban a matematika számos más területén is alkalmazták; ma már az algebrai kutatások egyik rendkívül fontos tárgya. E tárgyban jelentős eredményeket értek el magyar matematikusok is, így Rédey László, Fuchs László és Szele Tibor.

Galois eredményesen foglalkozott még az egyváltozós tetszőleges algebrai függvények integráljával, a ma Abel-féle integráloknak nevezett integrálokkal. Ezen a területen Riemann előfutárának lehet őt tekinteni.

A regényben említett Galois-féle elméletet nehéz röviden és népszerűen ismertetni. Még az egyetemi oktatásban is nehéz behatolni mélységeibe. Ez az elmélet az egyenletek megoldása problémakörében fontos kérdéseket old meg a legáltalánosabb módon. Galois az általános n -edfokú egyenletet:

$$a_0x^n + a_1x^{n-1} + a_2x^{n-2} + \dots + a_{n-1}x + a_n = 0$$

úgy akarta megoldani, hogy a keresett gyökökből az első négy alpművelet, az ún. racionális műveletek segítségével újabb mennyiségeket képezett, és kereste azokat az egyenleteket, az eredeti egyenlet úgynevezett rezolvenseit, amelyeknek az így kapott mennyiségek

a gyökei. Feltette a kérdést: lehet-e az egyenlet megoldását racionális eljárásokkal segédegyenletek megoldására visszavezetni? Lehetséges-e a megoldás gyökjelekkel? E kutatásai során Galois új, általánosabb értelmezését adta a racionalitásnak. Erre vonatkozó tétele rendkívül széles körű, általános. E tétel egy speciális esetként adódott annak a feltétele, amely mellett a p -edfokú egyenlet, ha p törzsszám, egyszerű egyenletekkel megoldható.

Galois munkái rendkívül eredetiek, de mégsem függetlenek a tudomány fejlődésétől. Lagrange, Gauss és Abel nagy befolyást gyakoroltak rá. Míg azonban elődei a felvetett problémát csak egyes esetekre oldották meg, Galois a legáltalánosabb esetre adta meg a megoldást.

A kiadó jegyzetei

1. *Charte* – XVIII. Lajos nem tudta 1814-ben Franciaországban megvalósítani a feudális abszolutizmus visszaállítását. A király kénytelen volt alkotmányt adni, amelyet a régi „*charte*” szóval neveztek el. Az 1814-es karta a király és minisztereinek hatalmát kétkamarás rendszerrel korlátozta: a főrendiházzal, amely a király által kinevezett örökös tagokból állott, és a képviselőházzal, amelynek a tagjait magas vagyoni cenzus alapján választották. Aktív választójogot csak azok élveztek, akik legalább 300 frank egyenes adót fizettek (számuk csupán 100 000 körül mozgott). Passzív képviselő-választási joga azoknak volt, akik legalább 1000 frank adót fizettek (mindössze 15–16 000 személy).

Az alkotmánylevél sértetlenül hagyta Franciaország fennálló közigazgatási szervezetét és az új napóleoni kódexet, biztosította a napóleoni arisztokrácia és a régi főnemesiség jogait, de egyidejűleg biztosította a volt „nemzeti vagyon” birtokosainak is tulajdonjoguk sérthetetlenségét. Egészben véve kompromisszumot jelentett a földbirtokos nemesség és a burzsoázia felső rétege között. A lakosság

nagy tömegét teljesen kizárták az ország politikai életében való részvételből.

2. *Mechanisztikus filozófia* – mechanikus vagy mechanisztikus materialista filozófia – a materialista filozófia fejlődésének egyik foka és formája. A mechanikus materializmus arra törekszik, hogy a természet minden jelenségét a mechanika törvényeinek segítségével magyarázza, s a természeti folyamatok és jelenségek minőségi sokféleségét mechanikai folyamatokra és jelenségekre vezesse vissza. A materializmusnak ezt a formáját az határozta meg, hogy akkoriban valamennyi tudomány közül csak a mechanika és matematika ért el viszonylag magas fejlettségi színvonalat.

A mechanikus materializmus csírái már Démokritosz filozófiájában fellelhetők, virágzása azonban a XVII. és XVIII. századra esik. Abban a korban a mechanikus materializmus a materialista filozófia fejlődésének történelmileg szükségszerű és haladó szakasza volt.

3. *Képzetes szám.* Az egész és törtszámok összességét racionális számoknak nevezzük. Ezek körében mindig elvégezhető a négy alapművelet. A négyzetgyökvonás azonban már nem mindig végezhető el. Például $\sqrt{2}$ nem ad racionális eredményt. A racionális szám fogalmát ezért az ún. irracionális számokkal bővítették. A racionális és irracionális számok összességét valós (reális) számoknak nevezzük. A négyzetgyökvonás azonban még a bővítés után sem végezhető el korlátlanul: negatív számokból nem tudunk négyzetgyököt, általában páros kitevőjű gyököt vonni. Itt tehát a számfogalom újabb bővítésére volt szükség. A negatív számból vont négyzetgyököt képzetes

(imaginárius) számnak nevezték el. Egysége $\sqrt{-1} = i$. A képzetes számok tehát ilyen alakúak: $3i$, $5i$ stb. A komplex számok egy valós és egy képzetes részből állnak, pl. $(4 + 2i)$.

4. *Eukleidész geometriai posztulátumai*. A geometria tételei között vannak olyanok, amelyek közvetlenül szemléletünkön alapulnak, és nem szorulnak bizonyításra, sőt nem is lehet őket bizonyítani. A geometria többi tételének bizonyítása úgy történik, hogy ezekre az alapigazságokra vezetjük vissza őket. Ezeket a posztulátumokat először Eukleidész (i. e. 300 körül) állította össze.

5. *Martignac*, Jean Baptiste Gage, vicomte de (1776–1832) – Sièyes titkáraként részt vesz a forradalomban, majd emigrál. A Bourbon-restauráció után képviselő, majd 1828-ban belügyminiszter. Az ultraroyalisták a liberálisokkal szembeni „elnéző” magatartása és közigazgatási reformkísérlete miatt hevesen támadják, mire 1829. aug. 8-án lemond. Támogatja ugyan a 221-ek feliratát, de a júliusi forradalom után elvállalja Polignac védelmét a bíróság előtt.

6. *Kongregáció*. – Az ultraroyalista tábor legharciasabb elemei „Kongregáció”-ban egyesültek, amelynek nagy befolyása volt az udvarnál és a kormányban. A „Kongregáció”-ban döntő szerepük volt a Franciaországban 1814 augusztusában visszaállított jezsuita rend tagjainak.

7. *Alkalmazott analízis*. Az analízis a matematika egyik ága. Jelen esetben Galois az analízis eredményeit a matematika egy másik ágában, az algebrában alkalmazza, és ilyen értelemben használja az „alkalmazott analízis” kifejezést. Ma az „alkalmazott” jelző a matematikában általában

mást jelent. Akkor használjuk, amikor egy elvont matematikai tétel segítségével valamely gyakorlati problémát oldunk meg. Ilyen értelemben természetesen itt nem beszélhetünk „alkalmazott analízisről”, mert az alkalmazás területe is elvont, absztrakt matematika.

8. *Új választások.* – A Polignac-kormány megalakítása 1829. aug. 8-án olyan nagy felháborodást váltott ki országszerte, hogy 1830. márc. 16-án a kormány elnapolta az őt állandóan támadó képviselőház üléseit, majd május 16-án feloszlatták a képviselőházat, és új választásokat írtak ki, így akarván megerősíteni helyzetüket. Az ultraroyalisták, Polignackal az élen azonban hatalmas vereséget szenvedtek, és a 428 újraválasztott képviselő közül 270 a liberális ellenzékhez tartozott, és csak 145 a kormány híveihez. Ekkor határozta el a kormány, hogy megsemmisíti az alkotmányos Charte-t, és 1830. július 26-án a *Moniteur* című kormánylapban hat, államcsínnyel egyenértékű királyi rendeletet (ordonnance) közöltek.

9. *Saint-simonizmus.* – A tömegeknek a kapitalista fejlődés miatt bekövetkezett elnyomorodása megteremtette a burzsoá rend bírálatának és a megváltoztatásához vezető utak keresésének talaját. Így jöttek létre egyes szocialista elméletek, ezek azonban a XIX. század első harmadában utópista jellegűek voltak. Ilyen utópista szocialista – jelentőségét és érdemeit Marx és Engels is elismerték – Henri de Saint-Simon (1760–1825).

Saint-Simon felismerte, hogy a francia forradalom osztályok harca volt, bírálta a kapitalista társadalmat, és egy új „ipari rend” eljövételéről álmodozott. Elvetett minden erőszakos eszközt. Az *új kereszténység* című munkájában a

társadalom elé azt a célt tűzte, hogy megjavítsa a „legnagyobb számú és legszegényebb osztály” sorsát. Mindezt hiszékenyen az európai egyeduralkodók önkéntességétől várta.

Tanítványai is elvetették az új társadalmi rend kiharcolásának forradalmi módszereit, figyelmen kívül hagyták a harmincas években elkezdődött tömeges munkásmozgalmat, és így szűk körű szektáns csoporttá fajultak.

10. *Thiers*, Louis Adolphe (1797–1877) marseille-i születésű ügyvéd, újságíró, politikus és történétíró. Mint mérsekelt liberális újságíró kezdi politikai pályáját, 1830 januárjában megalapítja X. Károly ellen a *National* című lapot. Jelszava: „A király uralkodik, de nem kormányoz.” Ő indítja el 1830. július 26-án az újságírók tiltakozását az „ordonnance”-ok ellen. A forradalom győzelme után minden erejével támogatja Lajos Fülöpöt, többször miniszter és miniszterelnök a polgárkirály uralkodása idején; aktív irányítója a párizsi és lyoni felkelések leverésének. További politikai pályafutása árulások és hitszegések sorozata, politikai kétkulacsossággal a polgárság körében nagy népszerűsége tette szert; mint a dolgozók ádáz ellensége 1871-ben a versailles-i kormány elnökeként ő irányította a párizsi kommünárok elleni véres és gyalázatos megtorlást. A marxi jellemzés festi róla a leghűbb képet: „Thiers, ez a szörnyszülött törpe – írta róla Marx 1871-ben – több mint fél évszázadon át bűvkörében tartotta a francia burzsoáziát, mert saját osztályuk romlottságának a legtökéletesebb szellemi kifejezője volt . . . Közéleti szereplésének krónikája Franciaország szerencsétlenségének a története.”

11. *Lafayette*, Marie Joseph Roche Ives Gilbert, marquis

de (1757–1834) – mint vagyonos fiatal arisztokrata a felvilágosodás eszméitől és politikai ambícióktól egyaránt fűtve 1776-ban hajót szerel fel az észak-amerikaiak függetlenségi harcának támogatására. Hazatérése után kegyvesztett a francia udvarnál, és a nemesi ellenzék jelentős személyisége. A forradalom kitörésekor Mirabeau-t támogatja, tagja az Alkotmányozó Nemzetgyűlésnek, politikai programjában az alkotmányos monarchia, a népképviselet és az örökletes nemesség eltörlésének követelése szerepel. 1792-ben szembefordul a forradalommal, amely egyre balra tolódik, és emigrál. Az osztrákok elfogják, több éves börtön után szabadul ki, Napóleon bukásáig visszavonultan él birtokán. Támadja a Bourbonokat mint a kormány ellenzéke; a júliusi forradalomban régi hírneve és népszerűsége nyomán jelentős szerepet játszik, azonban korántsem olyan pozitív módon, ahogy Galois életregényének szerzője értékeli. Lafayette a júliusi forradalomban lényegében becsapta Párizs néptömegeit: megígérte a köztársaságpártiaknak, hogy támogatja őket, és mégis Lajos Fülöp trónra juttatását segítette elő. Engels „pillanatszülte bálványnak” nevezi, aki végül is elárulta a forradalmat.

12. *A Nép Barátainak Társasága.* – Ez a republikánuspárti társaság a kisburzsoázia és részben a középburzsoázia képviselőiből állott, amely elégedetlen volt a fináncarisztokrácia politikájával.

13. *Cavaignac, Louis-Eugène* (1802–1857). – Ahogy Engels nevezi, „a bamba republikánus erény megtestesítője”, Napóleon tábornokának a fia, a metzi katonai iskola elvégzése után köztársasági körökben forog, tagja a Nép Barátai Társaságnak. 1832-ben köztársasági érzelmei miatt

Algériába helyezik, és közel 16 évig teljesít Afrikában katonai szolgálatot, 1847-ben Oran kormányzója lesz. Afrikában tanulja meg a tömegmészárlás gyalázatos módszereit, ezért is ruházza rá a néptől rettegő köztársasági kormány 1848 júniusában a diktátori hatalmat. Cavaignac négynapos utcai harcban veri le a „szociális köztársaságért” hőiesen küzdő párizsi munkásokat, és a felkelés vérbe fojtása után vadállati kegyetlenséggel gyilkoltatja halomra a felkelés résztvevőit.

Cavaignac a nagyburzsoázia köztársaságáért harcolt már a harmincas években is, és a történelmi tények a dolgozó nép, a demokratikus szabadságjogok ádáz ellenségének ezt az igazi képét tárják elénk e könyvben idealizáltan megrajzolt alakja helyett.

Bibliográfia

Ez a bibliográfia nem teljes listája azoknak a forrásmunkáknak, amelyeket használtam, de megadja mindazokat a forrásokat, amelyeket ebben a regényben megemlítettem, továbbá azokat, amelyek Galois-ról új felvilágosításokat tartalmaznak.

ABEL, N. H.: *Oeuvres complètes*. Kristiania, 1839.

ABRANTES, LAURE SAINT-MARTIN JUNOT, DUCHESSE D': *Memoirs of Napoleon, his Court and Family*. New York, 1886. A Napóleon életéről szóló számtalan könyv közül csak ezt az egyet említem, mert ez közli azt az érdekes információt, hogyan hatott Napóleonra Lagrange halála. (Az idézetet l. az I. fejezetben.)

ARTIN, EMIL: *Galois Theory*. Notre Dame, Mathematical Lectures, 1942.

Ez a kis 70 oldalas könyv a Galois-féle elmélet legmodernebb tárgyalását tartalmazza.

BELL, E. T.: *Men of Mathematics*. New York, 1937.

BERTRAND, JOSEPH: *La vie d'Evariste Galois par P. Dupuy*. „Éloges académiques”, Párizs, 1902. 329–345. o.

Ebben a kevéssé ismert dolgozatban található néhány

felvilágosítás Galois életéről azokon kívül, amelyeket Dupuy közöl (Galois levele az akadémiához, részletek a Politechnikai Főiskolán tett vizsgájáról, annak a története, hogyan vált ismertté a Galois-elmélet).

BIRKHOFF, GARRETT: *Galois and Group Theory*. „Osiris”, 1937. 3. k. 260–268. o.

BLANC, LOUIS: *L'Histoire des dix ans (1930–1840)*. Párizs, 1841–1844. 5. k.

A történelmi háttér legjelentősebb és legterjedelmesebb ábrázolása. E nagy műnek majdnem a fele az 1830–32-es évekkel foglalkozik, tehát a Galois haláláig tartó korról.

CHEVALIER, AUGUSTE: *Nécrologie. Revue encyclopédique*, Párizs, 1832. 744–754. o.

Ebben a Galois életéről szóló első dolgozatban vannak azok a levelek, amelyeket párbaja előestéjén az összes republikánushoz és két barátjához írt.

CRELLE: *Journal für die reine und angewandte Mathematik*. 1. k. 1826. 65–84. o. 4. k. 1829. 131–156. o.

Ez a kötet tartalmazza Abelnek azt a két értekezését, amelyeket a IV. fejezetben említék.

DUMAS, ALEXANDRE: *Mes Mémoires*. Párizs, 1863–1865. 8. k.

Ez a mű tartalmazza annak a bankettnek a leírását, amikor Galois a „Lajos Fülöprel”-pohárköszöntőt mondta, továbbá annak a pernek a leírását, amelyben Galois-t felmentették. Ez az egyetlen ismert forrás, amely megnevezi Galois ellenfelét: mellékesen említi; hogy Pécheux d'Hérbinville Galois-t párbajban megölte.

DUPONT-FERRIER, GUSTAVE: *Du Collège de Clermont au Lycée Louis-le-Grand*. Párizs, 1921–1922. 2. k.

E mű második kötete tárgyalja a Louis-le-Grand történetét az 1800–1920-as években. Mindazokat a leírásaimat, amelyek erre az iskolára vonatkoznak (az 1824. évi fölkelés, a nap története, a nevek, M. Laborie levele), ebből a műből merítettem.

DUPUY, PAUL: *La vie d'Evariste Galois. Annales de l'École Normale*, 1896. 13. k. 197–266. o. Újra közölve a *Cahiers de la Quinzaine*ben, 1903. Jules Tannery bevezetésével. Ez a 70 oldalas tanulmány a legfontosabb forrás Evariste Galois történetéhez. Tudományos munka, amely sok eredeti dokumentumot és fakszimilét közöl, továbbá azoknak a visszaemlékezéseit, akik még emlékeztek Evariste-ra. Azonban úgy látszik, mintha a szerző elfelejtené a saját maga által összegyűjtött tényeket, mihelyt következtetéseket von le belőlük. Néhány tárgyi hiba is van benne.

EULER, LÉONARD: *Éléments d'algèbre*. Párizs, 1807.

GALOIS, EVARISTE: *Oeuvres mathématiques*. Joseph Liouville kiadása. *Journal de mathématiques pures et appliquées*, 11. k. 381–444. o. Tartalma:

1. *Introduction*. Írta J. Liouville.

2. *Démonstration d'un théorème sur les fractions continues périodiques*. Először az *Annales de mathématiques de M. Gergonne*ben közölve. 1828–29. 19. k. 294. o.

3. *Notes sur quelques points d'analyse*. Először közölve az *Annales de mathématiques de M. Gergonne*ben. 1830–31. 21. k. 182. o.

4. *Analyse d'un mémoire sur la résolution algébrique des équations*. Először a *Bulletin des Sciences mathématiques de M. Ferrussac*ban közölve. 1830. 13. k. 271. o.

5. *Note sur la résolution des équations numériques.* Először a *Bulletin des Sciences mathématiques de M. Férussac*-ban közölve. 1830. 13. k. 413. o.
 6. *Sur la théorie des nombres.* Először a *Bulletin des Sciences de mathématiques de M. Férussac*-ban közölve. 1930. 13. k. 428. o.
 7. *Lettre de Galois à M. Auguste Chevalier.* Először a *Revue encyclopédique*-ben közölve. 1832. 568–576. o.
 8. *Mémoire sur les conditions de résolubilité des équations par radicaux.* Ez az a kézirat, amelyet Poisson elutasított.
 9. *Des équations primitives qui sont solubles par radicaux.* Befejezetlen munka. 1897-ben Galois munkáit könyvalakban újból kiadták Emil Picard bevezetésével.
- A többi kézirat közül sok megjelent a *Bulletin des Sciences mathématiques*-ban: 1906. 226–248. o.; 255–263. o.; és 1907-ben 275–308. o. Jules Tannery leírásával és kommentárjaival. 1908-ban könyvalakban is megjelentek. Az összes ismert Galois-kézirat eredetije a Bibliothèque de l'Institut de France könyvtárában található. A Liouville és Tannery által közzétett kéziratokon kívül ez a gyűjtemény két analízisről szóló értekezéshez írt teljes bevezetést tartalmaz. Ezt Tannery csak részben közölte. Galois matematikai megjegyzései, néhány iskolai feladat, amelyeket M. Richard-tól kapott. Liouville feljegyzései és Alfréd Galois Jacobihoz írt levelének fogalmazványa. Galois matematikai jegyzetei között gyakran találunk rajzokat: egy ház, arcok, bizarr alakok, egy szék, néha a szerző gondosan odarajzolt aláírása, egyszer csinos nyomtatott betűkkel odaírva a „Gervais” név, máshol a következő mondatok: „Oszthatatlan köztársaság. A köz-

- társaság egysége, oszthatatlansága. Szabadság, Egyenlőség, Testvériség vagy a halál. Lyon. Lyon nagy város.”
- GAZETTE DE FRANCE, 1831.
- Az 1831. június 17-i szám közöl néhány részletet Galois peréről, amelyeket másutt sehol nem közöltek.
- GAZETTE DE TRIBUNAUX, 1831.
- Az 1831. június 16-i és 1831. december 4-i szám a két Galois-per részletes leírását tartalmazza.
- GISQUET, H. J.: *Mémoires de M. Gisquet, ancien préfet de police*. Párizs, 1840. 4. kötet.
- A 2. k. (170 o.) tartalmazza a republikánusok állítólagos összeesküvését Galois temetésével kapcsolatban.
- HALL, JOHN R. MAJOR: *The Bourbon Restoration*. London, 1909.
- HEINE, HEINRICH: *Das Bürgerkönigtum im Jahre 1832*. Cikkgyűjtemény. Az egyik, 1832. április 19-én kelt cikk leírja a párizsi kolerajárványt.
- HODDE, LUCIEN DE LA: *L'Histoire des sociétés secrètes et du parti républicain de 1830 à 1848*. Párizs, 1850.
- Ez a könyv, amelyet egy rendőrspicli írt, lényegében ugyanazt a történetet tartalmazza, mint Gisquet *Mémoires*-jai.
- JORDAN, CAMILLE: *Traité des substitutions et des équations algébriques*. Párizs, 1870.
- Ennek a 667 oldalas átfogó műnek bevezetésében a szerző kifejti, hogy könyve kommentár Galois művéhez.
- KLEIN, FÉLIX: *Vorlesungen über die Entwicklung der Mathematik im 19. Jahrhundert*. Berlin, 1926.
- KOWALEWSKI, GERHARD: *Grosse Mathematiker*. Berlin, 1938.

LAGRANGE, J. L.: *Traité de la résolution des équations numériques*. Párizs, 1908. Ezenkívül: *Oeuvres de Lagrange*. Párizs, 1867–1892.

LAPLACE, PIÈRE SIMON MARQUIS DE: *Oeuvres complètes*. Párizs, 1878–1892. 14. k.

LAROUSSE, PIERRE: *Grand dictionnaire universel de XIX. siècle*.

LEGENDRE, ADRIEN MARIE: *Éléments de géométrie*. Tizenkettedik kiadás. Párizs, 1823.

LIE, SOPHUS: *Influence de Galois sur le développement de mathématique*.

Ez a tanulmány a *Le centenaire de l'École Normale 1795–1895* (Az École Normale százéves évfordulója 1795–1895-ig) című terjedelmes műben jelent meg, amely ennek az iskolának a történetéről szól, és M. Guignault változtatott életrajzát is tartalmazza.

LUCAS-DUBRETON, JEAN: *La Restauration et la monarchie de Juillet*. Párizs, 1826.

Ez a könyv, amely az 1815–1848-ig terjedő időszakot tárgyalja, megemlíti a bankettet és Galois felmentését is.

MAGASIN PITTORESQUE, Párizs, 1848. 16. k. 227–228. o. Ebben a kötetben található egy rövid névtelen cikk Evariste Galois-ról és képe, amelyet Alfréd Galois rajzolt 1848-ban.

MILLINGEN, J. G.: *The History of Duelling*. London, 1841. 2. kötet.

NOUVELLES ANNALES DE MATHÉMATIQUES, Párizs, 1848. 3. k., 448–452. o.

Ez a kötet tartalmazza M. Richard rövid életrajzát és egy jegyzetet Galois-ra vonatkozólag, amely a következő

szavakkal kezdődik: „Galois a été assassiné le 31 Mai 1832 dans une rencontre dite d'honneur, par antiphrase.”

PERREUX, GABRIEL: *Au temps des sociétés secrètes (1830–1835)*. Párizs, 1931.

Ez a könyv e korszak történetéről és a titkos társaságokról szóló terjedelmes bibliográfiát tartalmaz.

PIERPONT, JAMES: *Early History of Galois' Theory of Equations. Bulletin of the American Mathematical Society*, 1898.

4. k. 332–340. o.

PINET, GASTON: *Histoire de l'École Polytechnique*. Párizs, 1887.

RASPAIL, F. V.: *Lettres sur les prisons de Paris*. Párizs, 1839.

2. k.

Ebben a kötetben vannak azok a levelek, amelyeket szabad és rövidített fordításban itt idéztem; azonkívül sok részlet van benne a Sainte-Pélagie-ről.

SARTON, GEORGE: *Evariste Galois*. „Osiris”, 1937. 3. k. 241–259. o.

STENGER, GILBERT: *The Return of Louis XVIII*. Franciából fordította R. Stawell. London, 1909.

TANNERY, JULES: *Discours prononcé à Bourg-la-Reine. Bulletin des Sciences mathématiques*. 1909. 158–164. o.

THUREAU-DANGIN, PAUL: *Histoire de la monarchie de Juillet*. 4. kiadás. Párizs, 1904–1911. 7. kötet.

Ez a mű megemlíti Galois felmentését a „Burgundiai Szüret”-beli bankett után.

VERRIEST, G.: *Evariste Galois et la théorie des équations algébriques*. Párizs, 1934.

Ez az 58 oldalas brosúra Galois rövid életrajzát és elméletének népszerű tárgyalását tartalmazza.

Tartalom

<i>Előszó</i>	7
<i>I. Királyok és matematikusok</i>	11
<i>II. Lázadás a Louis-la-Grand-ban</i>	35
<i>III. „Matematikus vagyok”</i>	67
<i>IV. Üldözötten</i>	119
<i>V. A forradalom évében</i>	148
<i>VI. „Lajos Fülöpre !”</i>	227
<i>VII. Sainte-Pélagie</i>	297
<i>VIII. A visszanyert szabadság</i>	342
<i>Utószó</i>	423
<i>A kiadó utószava</i>	444
<i>A kiadó jegyzetei</i>	449
<i>Bibliográfia</i>	456

Kiadja a Gondolat, a TIT kiadója
Felelős kiadó a Gondolat Kiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: B. Neu Piroska
Műszaki vezető: Kálmán Emil
Műszaki szerkesztő: Kakucsy Júlia
A kötéstervezés Urbán László munkája
Megjelent 14 000 példányban
23,2 (A/5) ív terjedelemben

Ez a könyv az MSZ 5601–59 és 5602–55 szabványok szerint készült



75.2482 Athenaeum Nyomda, Budapest – Íves magasnyomás
Felelős vezető: Soproni Béla vezérigazgató

L. Infeld lengyel fizikus és matematikus Evariste Galois-nak, a modern algebra egyik úttörőjének életét és munkásságát írta meg e regényben.

Szinte hihetetlen, de igaz történet ez. Napóleon korában születik egy fiú, aki annak a tudományos Párizsnak a legjobb tradíciói között nevelkedik, amelynek Lagrange, Monge, Laplace, Cauchy voltak a nagyjai. Rövid élete hősiesség és tragédia. Magatartása szinte kihívó. Nagyszerű matematikai képességekkel rendelkezik. Professzorai üldözik – diáktársai semmibe veszik. Kizárják az iskolából, mert harcos republikánus. Gyűlöli Lajos Fülöpöt és rendszerét. Kétszer is börtönbe kerül. A 21 éves ifjú hányatott élete egy lealázó szerelmi ügy miatt kiprovokált párbajban végződik; a párbaj előtti 13 órában megírt tudományos végrendelete minden idők egyik legnagyobb matematikusává tette. Korszakalkotó felfedezéseinek elismerését nem érthette meg, életében semmi elismerésben sem részesült.

Galois életrajzán átszövődik a XIX. századi Franciaország – Franciaország Napóleon bukása után a Bourbonok alatt; az 1830-as forradalom kavargó napjai, melynek Galois oly tragikus részese volt.

Galois élete talán a legmegrendítőbb a matematikusok történetében. A szerző egyszerűen és drámaian, az összes rendelkezésre álló történelmi dokumentumok gondos áttanulmányozása alapján írta meg regényét. Galois-t, amikor meghalt, csak lángoló republikánusnak ismerték, aki szerette hazáját és a szabadságot, aki gyűlölte az elnyomást és harcolt ellene. Galois élete végén már csak matematikai tudásával akart magának halhatatlanságot kivívni. Infeld kiválóan mutatja be, hogy Galois a matematikus és Galois a forradalmár – egy ember.